45
حوزەیرانی 1986 ساڵی چوارەم

کاروان

گۆڤاریکی رۆشنبیری‌ی مانگانەیە ئەمینداریتی‌ی گشتی‌ی رۆشنبیری‌و لاوان بە زمانی کوردی‌و عەرەبی دەری دەکا

کاروان

گۆڤاریکی رۆشنبیریی مانگانەیە

ئەمینداریتی ی گشتی ی رۆشنبیری و لاوان بە زمانی کوردی و عەرەبی دەری دەکا

سەرنووسەر
محمد أمین محمد احمد

جیگری سەرنووسەر
حسین عارف

45
حوزەیران ١٩٨٦
ساڵی چوارەم

لەم ژمارەیەدا

ئەدرەس :
هەولێر : ئەمینداریتی ی گشتی ی رۆشنبیری و لاوان
گۆڤاری «کاروان» ت : ٢٠٨٨٢

نرخی (٢٥٠) فلسە

لە کتیبخانەی نیشتمانی لە بەغدا ژمارە «٤٨٣»ی ساڵی «١٩٨٢»ی دراوەتێ
لە چاپخانەی (الادیب البغدادیة) چاپکراوە

سەرهەڵدانی ڕاپەڕینەکەی کورد لە ساڵی ١٨٨٠ دا

نوسینی : دوکتۆر جەلیلی جاسم
د . کاوس قەفتان لە رووسی‌یەوە
وەری‌گێڕاوە .

ئەو تەنگ‌و چەڵەمە سیاسییەی . لە ئەنجامی شەڕەکەی نێوان رووسیاو تورکیا ، تووشی تورکیا بوو . دۆخێکی ئابووری رووخاوی پەککەوتووی بەدووای خوێدا هێنا . کردەوە جەنگییەکان کارێکی تەواو خراپیان کردە سەر دۆخی ئابووری دوچە رۆژ هەڵاتییەکانی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی .

بەزۆر سەربازگرتن‌و کزبوونی ژمارەی هێزی پیاوانی کارکەر . بووە هۆی ئەوەی ژمارەی جووتیارەکان تەواو بێتەخواری‌و ناحەزی‌و نارەزایی جەماوەری جووتیارەکان تێن‌بسێنی‌و بەرەو راستبوونەوە هانیان بدات .

لە ئەنجامی شەڕەکە ، ئابووری وولآت کەوتە دوخێکی وەها شکستەوە ، ناچاربوو تا رادەیەکی زۆر خۆی بخاتە باوەش سەرمایەی بێگانەوەو ببکاتە پاڵپشتی خۆی . ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لە ساڵی ١٨٧٩ دا بەتەواوەتی نابووت‌بوو . بەهۆی زۆرلێ کردنی دەوڵەتە رۆژ ئاواییەکان سوڵتان ناچاربوو (مەرسوومی موحەرەم) بلاوبکاتەوە[١] . ئەمەش بریتی‌بوو لە رێککەوتنێکی ناهەموارانە لەگەڵ خاوەن قەرزەکانیدا . لە ساڵی ١٨٨١ وە کە بەڕیوەبەرایەتی «قەرزدانەوەی دەوڵەتی عوسمانی» دامەزرا ، لەوساوە تورکیا بەرەسمی کەوتە ژێرچنگی دارایی جیهانییەوە . وولآتە خاوەن (بەریتانیا ، فەرەنسا ،

ئەڵمانیا ، نەمسا ، مەجەر ، ئیتالیا) ، مافی تایبەتی و ئیمتیازاتیان لە تورکیا وەرگرت .

کاربەدەستان بۆ ئەوەی خەزینە عەتاڵ و بەتاڵەکە پڕبکەنەوە ، کەوتنە بەرزکردنەوەی رادەی باج سەندن . لە تەك باج سەندنیشدا ، زۆرداری لە خەڵکی کردن و رووت کردنەوەیان لەلایەن مووچە خۆرە تورکەکان دەرەبەگەکانەوە دەستی پێ‌کرد . شتێکی سەیر نەبوو جارەهای جار رووبدات کاربەدەستانی تورك داوا لە جووتیارەکان بکەن بەرهەمی ساڵی داهاتوویان بدەنی[٢] . بۆنموونە ئەمەیان لەگەڵ هەرێمی باشقەلادا کرد . هەرچەندە شوێن و ناوچەی وەها هەبوو ژمارەی مەڕومالأت تەواو کز بووبوو ، بەلام کاربەدەستان لیستە کۆنەکانیان ئەخوێندەوەو بەپێی ئەو لیستانە باجی مەڕو مالاتیان ئەسەند[٣] . لەوەش زیاتر بێ بەزەییانە رادەی باجەکانیان بەرزئەکردەوەو ماوەی کۆکردنەوەشیان کورت‌تر ئەکردەوەو ژمارەی مەڕو مالأتیان گەلێك لەوە زۆرتر دائەنا لە راستیدا هەبووو موڵك و باجی زەوی بەروبوومی و باجی تریشیان دووقات ئەکرد[٤] . لە ئەنجامی رووتاندنەوەو خوێن‌مژینی بێ رادە ، ئابووریە لاوازەکەو ئەو کشتوکاڵەی کوردو ئەرمەن کە هەر رۆژە لە بارێك‌دا بوو ، تەواو تیاچوو . گەلێك لە جووتیارەکان لەتاوا بوونە کرێکار لای خاوەن زەویە گەورەکان یان لای خان و بەگە کوردەکان ، ژمارەیەکی تریشیان بۆ ئیش و کار دۆزینەوە روویان کردە شارەکان . گوندەکانی خۆیان بەجێ ئەهێشت ، بۆ ماوەی چەند مانگێك بگرە بۆ چەند ساڵێك بەئاوارەیی ئەژیان . کوردەکان لە گەلێك هەرێمەکانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانییەوە نیشتمانیان بەجێ‌هێشت و هی وەهایان هەبوو روویانکردە باکۆو بتلیس وشارانی تر . بۆنموونە زوربەی ئەو کوردانەی روویان‌کردە بتلیس لە کوردەکانی ناوچەی مووش بوون . « . . ئەگەر پرسیارت نەکردایە ئێوە کوێندەرین ؟ رۆژنامەی (مشاك) لە یەکێك لە هەواڵەکانیا ئەنووسێت — بە زەحمەت ئەزانرا ئەوانە کوردن و ئەرمەن نین . هەژاری و عەوداڵ بوون بەشوێن پاروویەك ناندا لە یەکی نزیك کردبوونەوەو هاوجۆرییەکی وەهای دابوونی و کردبوونی بەبرای هاو دەردی یەکتر بەرادەیەك لە یەك جیا نەئەکرانەوە»[٥] .

دام و دەستگاکەی تورکیا لەوەدا نەبوو وولاتەکە بەرێوەبەرێت . خراپەو سەرکێشی‌کردن لە ئاست یاسادا تەشەنەی کردبوو ، دارزاندن دابوویە لەشی دەوڵەت . یاکیمانسکی یاریدەدەری کۆنسوڵی رووسیا لە دیاربەکر لە راپۆرتەکانی یەکەمیا هەمان راستی ئەخاتە بەرچاوو ئەوە رائەگەێنێ کەدام و دەستگای بەریوەبردن لەهەرەس هێنانێکی تەواودایە . بەواتەی ئەو سەرچاوەی هەموو ئەو خراپی و زۆرداری و دڕندایەتییە ، عیزەت پاشای موتەسەریفی گشتی هەرێمەکە بوو .

«پیاوێکی ئەسکەرییە ، جگە لەوەی لەهیچ مەیانێکی رۆشنبیریدا شارەزانییەو دەستی ناروات ، بەریوەبەرێکی تەواو بێ تەجروبەشە لەوانەش زیاتر بەئاشکرا رەشوەت وەرئەگرێ .»[٦]

مووچەخۆرەکانی ژێر پلەی موتەسەریف ، خراپ‌ترو دڵ رەقانەتر لاسایی‌کردەوە نارەواکانیان ئەکردەوە . دام و دەستگا قەزاییەکانی هەرێمی دیاربەکر لەدووا پلەی بێ رەوشتیدا بوو . تاوان بارەکان هەرگیز ئەیان توانی بەرەشوەت دانێکی چەور خۆیان لە سزادان رزگار بکەن . هەر کێشەیەك دوورایی لەسەر بووایە ، ئەو لایە ئەیبردەوەو رزگاری ئەبوو رەشوەتێکی زۆرتری بدابایە .

ئەوەی پێویستایە ببێتە قازی ، ئەبوو رەشوەتێکی باش بدات . گومانیش لەوەدا نییە هەموو قازییەك دڵنیابوو لەوەی

زۆر له شوێنەکەی خۆیدا ئەمێنێتەوە . لەبەر ئەوە بە هەموو جۆرێك هەوڵی ئەداو هەموو ڕێ‌و شوێنێکی خواری ئەگرت تا خێراتر گیرفانی پڕ بکات .

وەنەبێ ئەم دۆخەش لە دەستگانی سەر بە پۆلیس‌و سەربازیدا باشتر بووبێت . بەشێك لە هێزە سوپاییەکانی تورك پاش شەڕەکە تواناو هێزی جەنگاوەرییان نەما . خراپە کردن‌و ڕووت کردنەوەو تالانکردنی دانیشتووانی سەرڕێی سەربازەکان . ئەوەندە دوو بارە ئەبوونەوە . بووبوونە خووو دەقی خۆیان وەرگرتبوو .

لە ساڵی ١٨٧٩دا . دانیشتووانی هەرێمی دیاربەکر . لای کاربەدەستان شکاتیان لەدەست درێژی‌و کردەوەی نارەوای هێزە نیزامی‌و غەیرە نیزامییەکان کرد . ئەو ڕادە نزمەی بێ جڵەوییەی لە سوپادا هەبوو . بەزۆری بەهۆی نەبوونی ئۆردووگاو جل‌و بەرگ‌و پێکی مانگانە دانەوە بوو .

سەرەرای ئەو دۆخی داراییە سەختەی وولات کەوتبووە ناوی . کەچی کۆشکی سوڵتان . پارەو پووڵێکی زۆری بۆ خۆش‌و رابواردنی خۆی خەرج ئەکرد . موتەسەریفی هەرێمەکانی ڕۆژهەلات زۆر جار بە برووسکە فەرمانیان بۆ ئەهات بەگورجی مەبلەغێکی نیشانکراو بۆ ئەستامبوول بنێرن . بەو نیازەی بۆ ئەم یان ئەو پێویستی کۆشك خەرج بکرێت . ئەوەبوو لە ساڵی ١٨٨٠ دا . کاتێك گشت هەرێمی ئەرزڕوم تووشی دەردی برسێتی بووبوو . والییەکەی برووسکەیەکی بۆهات . داوای لێکرد خێرا پانزە هەزار لیرە بۆ کۆشك ئامادەبکات . برووسکەیەکی تری وەهاش بۆ سەرداری تەرابزوون نێردرا[٧] .
بەهۆی بەتاڵی خەزێنەوە . جەندەرمەو پۆلیسەکان بۆ ماوەی چەند مانگێکی زۆر مانگانەیان وەرنەگرت[٨] . کاربەدەستان ئاوریان لە ناوبردنی دزی‌و جەردەیی‌و ڕووتکردنەوە نەئەدایەوە . ئاگان لەوەبوو چۆن قازی‌و سەردارەکان ئەکرێن .

بەهۆی ئەو دۆخە داراییە قورس‌و ناهەموارەی پەیدا بووبوو . هەروەها لە ئەنجامی پەرەسەندنی ئازادی میللەت‌و پاش ئەوەش دەوڵەتە ڕۆژئاواییەکان سەریان کردبووە سەر کاربەدەستانی تورکیا . ناچاربوو بەڵێن بدات . دەستێك بە هەرێمە ڕۆژ هەڵاتییەکاندا بهێنێ . دانیشتووانی ئەو ناوچانەش . کە لە ئەنجامی شەڕەکەو دڵ ڕەقی‌و درندیەیەتی دەوڵەتەوە نابووت بووبوو تەواو پەکی کەوتبوو . بەچاوێکی پڕ لە هیواوە چاوەڕوانی ئەو دەست پیاهێنانە بوو .
بەمەبەستی ڕوونکردنەوەی ئەو نیازو خواستانەی بۆ دانانی پرۆژەیەکی دەست پیاهێنان لە بەردەستدا بوو . لە نیوەی یەکەمی ساڵی ١٨٧٩ دا لیژنەیەك پێك‌هات بریتی‌بوو لە عەبدین پاشاو ماناس ئەفەندی . ئەم لیژنەیە نێردرا بۆ ئەرزڕۆم‌و خارپوت .

بەڵام لیژنەکە بەشی بێ کارییەکی تەواوبوو . لە هەمووی ناخۆشتر ئەوەبوو هات‌و چۆکردنی لیژنەکەو دەست‌و پێوەندەکانی بووە بارو ئەرکێکی قورس‌و گران بەسەر دانیشتووانی ئەو ناوچانەوە .

بەکر پاشاو ئەسکەندەر بەگ بەنیازی تەماشاکردن‌و لێکۆڵینەوەی دۆخی هەرێمی دیاربەکر . نێردران بۆ ئەوێ . سەعید پاشا (کۆنە موتەسەریفی تریپۆل)و سولەیمان پاشای (عەقیدی دەریایی‌و یاوەری سوڵتان) پاڵکوفنیك شاکر بەگ . ئەوەی لە سوپای فەرەنسیدا خزمەتی کردبوو . پاڵکوفنیك تایەر بەگ . ئەوەی شەش ساڵ لە سلکی دیبلوماسی بوو لە هندستان‌و دوو سالیش لە چین‌و کاپتەنی ماورەکوردات . مولازیم یوسف بەگ‌و شیڤێری ئینگلیزی‌و گ . بیرگیپی سکرتێر[٩] . ئەمانە پەشداری لیژنەکەی بەکر پاشایان کرد .

لیژنەکە لە شوباتی ساڵی ١٨٨٠ دا گەیشتە دیاربەکر . بەڵام لە راستیدا هیچی بە هیچ نەکرد . لیژنەکە سێ مانگ لەوێ مایەوە ، دووایی لە رێی مووسڵەوە چوو بۆ بەغدا . موتەسەریفی گشتی کە دی خەزێنەی ولایەتەکە بەتاڵەو بۆ ئەوەی خەرجی لیژنەکە تامین بکات ، ناچاربوو بکەوێتە فرتو فێڵ پەنابەرێتە بەر رێگای خوارو خێچو زۆر لیٚکردن ، هەتا بتوانێ باجی دوواکەوتوو کۆبکاتەوە[١٠] .

بەواتەی یاکیمانسکی یاریدەدەری کۆنسوڵی رووسیا لە دیاربەکر ، گەلێك لە ئەندامانی لیژنەکە باوەریان وابوو قەت پێیان ناکرێت دۆخی ناوچەکە چاكبکەن ، بەڵام بەپێی ئامۆژگارییەکانی ئینگلیز ئامانجی ستراتیجی گەورەیان هەبوو[١١] .

پێویستە ئەوە دەستنیشان بکرێت کە ئینگلیز لەم ماوەیەدا بێ ووچان هەوڵی ئەدا دەست بخاتە کاروباری سوپاو جەندرمەی تورکیاوە . بەریتانیا کە باش ئاگاداری توانای جەنگاوەری سەربازی سوپای تورك بوو ئەیزانی تا چ رادەیەك نزمەو بەرەڵلای چەند لە ناویان بڵاوە ، هات خزمەت گوزاری خۆی خستە بەردەمبەو نیازەی رادەی تاعەتو رێكو پێکییان بەرزبکاتەوە . کۆشك ئەم پێشنیارەی بەدڵ بوو . لە شوباتی ساڵی ١٨٨٠ دا ، کاپتەن نۆرتۆنی ئینگلیزی لە مووشەوە بەرەو بتلیس کەوتە رێ . لە ئەرزرۆمیش کولۆنیل کووپ روتبەی سەرەك موفەتیشانی جەندرمەی ئەو ناوچانەی پیٚدرا[١٢] .

نە هەوڵو تەقەلای ئینگلیز ، نە کۆششو چالاکی لیژنەکە بۆیان نەکرا ، دۆخی ئابووری رووخاو دۆخی بەریوەبەرایەتی شێواوی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی باشتربێت یان بگرە بەهێزتر نەبێت . لە زستانی ساڵی ١٨٧٩–١٨٨٠ دا برسێتییەکی قورس زوربەی هەرە زۆری هەریمەکانی رۆژهەڵاتی تورکیای گرتەوە . لە مارتی ساڵی ١٨٨٠ دا رۆژنامەی (تایمس) هەواڵێکی بڵاوکردەوە کە لە ئەستەمبووڵەوە پێیگەیشتبوو تیایا هاتبوو : «هەژاریو برسێتی لە دیاربەکرو مووسڵ تەواو پەرەیان سەندووە ، دانیشتووانی دەوروبەری مووسڵ ، لە هەموو وەسیلەیەکی ژیانو بوون بێ بەشن ، بەڵام هیوا هەیە بەرهەمی داهاتوو دۆخی لیٚقەوماوەکان باشتر بکات .»[١٣]

لە ئەنجامی بێ بارانیو نەبوونی دەغڵو دان نرخی نان زۆر بەرزبۆوە . کاربەدەستانی ناوخۆیی ، ئەوانەی بازرگانێتیان بە پارووی میللەت ئەکردو دەستیان لە بازاری رەشدا هەبوو هەوڵیاندا هێندەی تر دانیشتووەکان برووتێننەوەو خوێنیان بمژن . ئەوەبوو حەسەن پاشای سەرداری هەکاری ، نزیکەی ١٢ هەزار[١٤] کیلۆ گەنمو جۆی لە عەمارەکانی واندا هەبوو . ئەو حەسەن پاشایە گوێی لە داخوازی دانیشتووەکان نەگرتو رازی نەبوو ئەو گەنمو جۆیەیان بەقەرز بداتێ . بەڵام دووای ئەوەی دەمی بە رەشوەتێکی گەورە چەور کرا ، رازیبوو هەموو ئەو گەنمو جۆیە بە نرخێکی هەرزان بدات بە قاچاغ چییەکان[١٥] .

ئەوانەی دەسەڵاتیان بە خوارو خیچی بەکار ئەهێنا ، لە هەریمەکانی تری ووڵاتیشدا هەڵیان ئەدۆزییەوە . بۆ نموونە مووچەخۆرە تورکەکان لە خارپووت (٣٠) هەزار کیلۆ گەنمو جۆیان بە قاچاخ چییەکان فرۆشت ، ئەوانیش لە دووایيدا بە دووقاتو چوار قات بەخەڵکیان فرۆشتەوە[١٦] .

ئەنجامی بەرزبوونەوەی نرخی نان ، وەك ئەنجامی شەرەکەو بێ بارانی بوو . ئەوەبوو هەژاری بێ رادەو برسێتی دەردو نەخۆشی بەدوای خۆیانا هێنا . بۆنموونە دیزانتیریا لە هەکاری تەشەنەیکرد . کاربەدەستانی تورك لەوە تۆقان نەخۆشییەکە تەشەنەبکات ، بۆیە خێرا لە ئەرزروومەوە (لافویان)ی پزیشکیان نارد بۆ ئەوێ ، ئەویش بڵاویکردەوە کە زیاتر لە دە هەزار کەس لە هاکاری لە تاو برسێتی مردن . دانیشتووە کوردەکان لە هەمووان زیاتر ئەم دەردەیان چێشت[١٧] . (لە

هەکاری ئاسووریش هەن – وەرگێر) .

ڕۆژنامەی (مشاك)ی . تفلیسی لە ساڵی ١٨٨٠ دا . هەموو ڕۆژ هەواڵی برسێتی ئەم ناوچە یان ئەو ناوچەی تورکیاو ئێرانی بلاو ئەکردەوە . بەئەو پەڕی تراگیدایاوە لە دۆخی هەژاریو برسێتی ئەرمەنو کوردەکان ئەدووا . «برسێتی – مشاك ئەنووسێت – پەرەئەسێنێ . خەڵکی لە هەموو شوێنێك ڕەشو ڕووتو هیلاكو لەڕو پەککەوتەن . لەتاو دەردو نەخۆشو برسێتی پێستیان بە ئێسکییانەوە نووساوە . بە شەقامەکاندا ئەسووڕێنەوە بەهاناسکە برکێوو نزگەرەوە . بێ وەستان داوای یارمەتی ئەکەن . گەلێك لە برسانا مردن[18] .

«لە هەرێمی باشقەلاً بەلای کەمەوە دە هەزار کەس مردن . دوو هەزار تا سێ هەزاریش لە بایەزیدو ئالاشکێرت تیاچوون . ژمارەیەکی وەهاش لە ناوچەکانی میدیاو بۆتانو جزیر لەناوچوون . باسی سەدەها کەسانیش ئەکرێت کە لەڕێگاو بانەکاندا بەلاداهاتن»[19]

دۆخی نیمچە کۆچەرو دانیشتووەکانی کوردستانو ئەرمینیا بەجۆرێکی تایبەتیو جدی کاریانکردە سەر ئەستەمبولو ناچاریانکرد لە سەرەتای ساڵی ١٨٨٠ دا . یاسەیەك دەربارەی کەمکردنەوەی نرخی پارە بلاوبکاتەوە . خەڵکە برسیو هیلاكو خوێنمژراوەکە ڕایەکی تەواو خراپیان بەرامبەر ئەو یاسایە پەیداکرد . «لە بارەی ئەمەوە پێویستە ئەوە ڕوون بکرێتەوە – یاکیمانسکی لە دیاربەکرەوە نووسی – جووتیارەکان . بەتایبەتی کۆچەرەکانی کوردستانو میسۆپۆتامیا . لەکەروبەری ڕۆژانەیانا ئەم پارە بێ نرخە بەکار ئەهێننو پارەی زێڕو زیو دروستکراو ناناسنو هەر نەیان دیوە»[20] . ئەبێ ئەوەش دەستنیشان بکرێت . کە خەزێنەی هەرێمەکان بەنهێنیو لەپێشەوە ئاگاداری ئەوە کران کە نرخی پارە کەمئەکرێتەوە . جا پێش ئەوەی یاساکە بلاو بکرێتەوە . زوو کەوتنەخۆیانو هەموو پارەو پوولە مەعدەنەکانیان گۆڕییەوە . ئیتر کە یاساکە دەرچوو ، خەزینەکانی میری پارەو پوولی مەعدەنییان تیادا نەمابوو . جگە لەمەش هەموو ئەو خەزێنانە پارەیان بەنیوە نرخ لە خەڵکی وەرئەگرت بەمەرجێك لە مانگی نیسان تێنەپەڕێت . بەکورتی ئەم پارە گۆڕینەوەیەو نرخ کەم کردنەوەیەی سەرومڕ لەسەر حسابی زەحمەت کێشان بوو .

میللەتیش وەلامی ئەم هەڵخەڵەتاندنو دەستبڕینەی میری بەراپەڕینو ڕاستبوونەوەیەکی چەکداری ڕووبەڕوو بداتەوە .

کوردە برسییەکەش دەست بە چەکەوە پەلاماری عەمارەکانی گەنمو جۆی داو مووچەخۆرە دەوڵەمەندەکانی کوشتو سەرکێشانە ڕووبە ڕووی ئەو هێزە تورکانە وەستا کە بۆ تەمیکردنیو باج کۆ کردنەوە نێردرانە سەری . ئەوەبوو کوردەکانی ماردین بەزۆر (٥٠) کیلە گەنمو جۆیان لە (جیلۆ) ناوێك زەوتکرد کە لە بازاڕی ڕەش نان فرۆشتندا ئیشیئەکرد . بەهۆی ئەمەشەوە چوونە مەیانی شەڕێکی قورس دژی سەربازە تورکەکان[21] .

دۆخی ژیانی دانیشووانی جزیرەو دیاربەکرو مووسلو ناوچەکانی تریش لەمە باشتر نەبوو . یاکیمانسکی لەو ڕاپۆرتەیدا کە بۆ بالیۆزی ڕووسیای نارد لە ئەستامبوولْ . ئەوەی دەستنیشان کرد کە خەڵکی لەتاو برسێتی ناچاربوون گۆشتی کەر یان گژو گیاو ڕەگی ڕەوەك بخۆن[22] .

کاربەدەستانی ناوچەی دیاربەکر . سڵیان لەوە ئەکردەوە ڕاپەڕینە بچووکەکانی ئەم شوێنو ئەو شوێن یەك بگرنو ببنە ڕاپەڕینێکی گشتی . لەوەش ئەترسان پەلاماری عەماری گەنمو جۆو ماڵی باج گرەکانو قاجاخچییەکان بدرێت . لەبەر ئەمە هاتن یاساوڵی تایبەتییان بۆ ئەو ماڵانە داناو دەروازەکانی شوورەی شارەکەشیان بە سەرباز تەنی . نیاز لەمە ئەوەبوو ڕێگا

نەدرێت کوردە برسییەکان بێنە شارەوە ، ئەوانەی لە هەموو لایەکەوە بەلێشاو روویان تێ‌ئەکرد .

برسێتی‌و بێ دەرامەتی کاریان‌کردە سەر کۆچەرو نیمچە کۆچەرەکانیش گەلێك لە کوردە خاوەن مەڕو مالاتەکان ، ئەوانەی لە بەخێوکردنی مەڕومالات کەوتبوون ، ناچاربوون شاخەکانیان بەجێ بهێلن‌و رووبکەنە شارەکان ، یان هەولبدەن کارێکی وەرزی بدۆزنەوە ، واتە لای ئەم یان ئەو دەرەبەگ بینە شوان‌و خۆیانی پێ بژێنن .

هەزارەها کورد ، ئەوانەی بەهۆی گەرە لاوژەو پاشاگەردانی‌و برسێتییەوە کەوتبوونە دۆخێکی تەواو قورسەوە ، وازیان لە هەموو شتێکیان هێناو روویان‌کردە کۆنسۆلخانەی رووسیا بەو نیازەی دەستی یارمەتییان بۆ درێژبکرێت . لە مایسی سالی ١٨٨٠ دا سەرۆکی گیانی (پەتریارك) ئاسووریەکان لە میدیاتەوە پەنای بردەبەر ماکیانسکی یاریدەدەری کۆنسۆلی رووسیا لە دیاربەکرو داوای لی‌کرد رێگا بدرێت بە دە هەزار کوردی موسولمان بچنە ژێر سایەی رووسیاوە ، یان رێگایان پێ بدرێت سنوور ببرن‌و بچنە ناو وولاتی رووسیاوە .

گەلێك روویان‌کردە باکوور ، واتە بەرەو سنوورەکانی رووسیا . ئامانجیان ئەوەبوو پارچە نانێك دەست‌بخەن . رووداو دیوەکان نووسیویانە کە هەمووڕێگاو بانەکانی شاخی ئارارات بە کوردی رووت‌و برسی تەنرا بوون . گەلێك لەوانە لەتاو لاوازی‌و بێ‌هێزی مردن[٢٤] .

ئەم دۆخی ژیانە قورسەی دانیشتووەکانی باکووری رۆژهەلاتی ناوچەکانی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی هەستی ئەرمەنەکانی بزواند . گەلێك لە ئەرمەنەکانی رووسیا بەدەنگیانەوە چوون‌و پارەو کەل‌و پەل یارمەتی برسییەکانی تورکیایان‌دا . بەشێك لەم یارمەتیانە بۆ کوردەکان تەرخان کرا . بە واتەی رۆژنامەی (مشاك) ، ئەرمەنەکان لە ٢٥٪ ی یارمەتییەکەیان لە چوارچێوەی پارەو کەل‌و پەلدا دا بە کوردەکان[٢٥] .

(نووسەر باسی ئەوە ناکات جگە لە کوردەکان میللەتێکی تریش هەبێ خێر پێ‌کردن‌و یارمەتی‌دان بهێنێ – وەرگێر) .

لە سالی ١٨٧٧ دا ، برسێتی بە شێوەیەکی قورس ناوچەکانی کوردستانی ئێرانیشی گرتەوە . بۆنموونە : خوی ، ساوجبلاق ، ورمێ ، سنەو شوێنی تر . لەم ناوچانە خەلکێکی زۆری هەلاتوو لەتورکیاوە لەتاو برسێتی بەدی ئەکران ، ئامانجیان ئەوەبوو دەرفەتێکیان دەست‌بکەوێت . لەم ماوەیەدا لەسەر سنوورەکانی ئێراندا لە سنوورێکی فراواندا بازرگانی بە مندالان ئەکرا . بەپێی چەند هەوالێك شاری دیلمان بنکەی بازرگانی کردن بوو بە مندالانی کورد . لەوێ «کورد مندالانی خۆیان زۆر بە هەرزان ئەفرۆشت – ئەمەش ببووبووە عادەت – .»[٢٦]

لەمەش زیاتر ، بەواتەی (ئەبۆتا)ی ، کۆنسۆلی گشتی ئینگلیزی لە تەبریز ، هەموو دانیشتووانی گوندێکی کورد لە ئێران مردن ، لە چەند گوندێکی تریشدا تەنیا ژنان‌و منالان مابوونەوە .»[٢٧] .

مووچەخۆرە دەولەمەندو خاوەن زەوی‌و زارە ئێرانییەکان ، کوردە برسییەکانیان بەسەرچاوەی هەرەشەو مەترسی دائەنا . هەرگیز هەرەشەیان ئەکرد عەماری گەنم‌و جۆکانیان تالان بکەن ، بیریان لەوە نە ئەکردەوە ئەو عەمارانە پارێزگاری ئەکرێن‌و بە ئاسانی نادرێن بەدەستەوە . «برسێتی لەو ناوچانە – رۆژنامەی مشاك ئەنووسێت – خەلکەکەی گەیاندۆتە رادەی هاربوون ، لەوەدا نەماون گوێ‌بدەنە یاساو سل لە گوللەی یاساولەکان بکەنەوە ، بەهێرشەوە پەلاماری عەماری گەنم‌و جۆ ئەدەن‌و تالانیان ئەکەن» .

بەلام زۆری نەبرد کوردەکان وازیان لەو جۆری خەباتە عەفوییە ، واتە پەلاماردانی عەماری گەنم‌و جۆ هێناو هاتنە سەر ئەوەی خۆیان لە راپەرینێکی چەکداری رێکخراودا کۆبکەنەوە ، ئەو راپەرینەی لە سالی ١٨٨٠ دا تەقییەوەو بووە راپەرینێکی فراوانی میللی .

ووشە

وریا عمرامین

نەبوونی (مطلق) هەوێنی پەرەسەندنی زانستو بیرە . هەچ پێناسینێك بۆ هەچ دیاردەیێك لە هەچ لقێکی بیرو زانستا بە دەستەوە بگرین . . گەر بە قووڵی شیی بکەینەوەو لیی وردبینەوە کەلەبەرو کەموکوڕیی تیا هەر ئەدۆزینەوە . بە پیی ئەم کەلەبەرو کەموکوڕیانە پێناسینێکی تازەی بۆ دائەرێژرێ . ئەم پێناسینو بۆچوونە تازەیەش هەمان شت گەر زیاتر لیی ووردبینەوە دیسان دەرئەکەوێ کە پڕ بە پێست نییەو بەم جۆرە .

هەر قوتابخانەیێکی تازە لە هەر بوارێکدا بێ هەوڵدانە بۆ پڕکردنەوەی کەلەبەرو کەموکوڕیەکانی ئەوانی پێشووی .

زانستی زمان لەم رووەدا بوارێکی پڕ کێشەیە . ئەم ووتارە هەوڵدانە بۆ دەرخستنی هەندێ کەموکوڕیو کەلەبەری پێناسینی ووشەو مۆرفیمو دابەشکردنی زمانەکانی جیهان بەپیی پەیوەندیی نێوان مۆرفیمەکان لەناو قاڵبی ووشەدا .

ووشە

ڕێزمانی تەقلیدی ووشەی بۆ شیکردنەوەی زمان بە بنج داناوە ، بەڵام نەیتوانیووە پێناسینێکی ڕێك بۆ ووشە دارێژێ بشێ نەزەرییەیەکی گشتیی لەسەر دابنرێو بکرێ بە پێوانە بۆ شیکردنەوەی زمان . (رستە لە کۆمەڵە ووشەیەك پێك دێت . .) . (بەشەکانی ئاخاوتن بریتین لە چەن کۆمەڵە ووشەیێك) . . بەڵام ووشە خۆی چییەو چۆن لە زمانا دەستنیشان ئەکرێ . . ئەوەیان ساغ نەکراوەتەوە .

ئەو پێناسینو پەیرەوانەی بۆ چەمکی ووشە دانراون ئەنجامێکی ئەوتۆ بە دەستەوە نادەن . گەلێ ناوێزەو کەلەبەریان تیا دەرئەکەوێ . . یا تەنیا بۆ چەن زمانێ ئەشێن (ئەویش بە

تەواوی نا) .

١ – ووشە بریتی‌یە لە کۆمەڵە دەنگێکی بەزار دروست کراو مانایێك ئەبەخشێ . .

بە خوێندنەوەو نووسینەوە پیاو ئەتوانێ هەزاران ووشە بخاتە ناومێشك‌و لی‌یەوە دەربهێنێ بێ ئەوەی زاری بکاتەوەو نقەی لێوەبێ . ئەمە ئەوە دەرئەخا کە مەرج نی‌یە ووشە بریتی بێ لەدەنگ . .

گریان‌و پێکەنین کۆمەڵە دەنگن بەزار دروست ئەکرێن‌و ماناش ئەبەخشن (ئازار ، خەم ، شادی ، گاڵتە . . . هتد) چۆن بە ووشە لەقەڵەم ئەدرێن ؟ .

بابڵێین (گوڵ) ، (گەنم) ، (رەش) ، (با) ، (دەست) (کورت) . . . هتد هەر یەکە ووشەیەکەو بە کۆمەڵە دەنگێکی زار دروست ئەکرێ‌و مانایێك ئەبەخشێ (گوڵەگەنم) ، رەشەبا)و (دەست‌کورت) هەر یەکە چەن ووشەن‌و چەن مانا ئەبەخشن ؟ .

(گوڵ) ، (گوڵەکە) ، (گوڵەکان) ، (گوڵەکانم) هەر یەکە ووشەیەکە . . ئایا لەرووی ماناوەش هەر یەکە مانایێك ئەبەخشێ ؟ . چ پێوانەیێك وامان لێ ئەکات بڵێین (گوڵ)و (بمانخواردنایە) هەر دووك بەر چەمکی ووشە ئەکەون لەکاتێکا (گوڵ) تاکە مانایەك ئەبەخشێ‌و (بمانخواردنایە) مانای رستەیەکی بە بکەرو بەرکارو فرمان‌و لە رووی کاتەوە ئاڵۆز ئەبەخشێ . لێرە چۆن سنووری نێوان ووشەو رستە دەست نیشان ئەکرێت ؟

لە (گوڵ‌و موڵ)و (نەزان و مەزان)دا ، (مۆل مەزان) ووشەن یا نا ؟ . گەر ووشە بن چ مانایێکیان لە فەرهەنگا بۆ دائەنێیت ؟ گەر ووشە نەبن چین ؟ دەنگن‌و بەزار دروست ئەکرێن‌و لەزمانا بەکار ئەهێنرێن

(بار) کە زیاتر لە مانایێك ئەبەخشێ وەك لە (بارەدارێك)و (بارێکی نالەبار) بە یەك یا دوو ووشە ئەژمێررێن ؟ . .

گەلێ پرسیاری تری لەم بابەتە ئەشێ ئاراستە بکرێن بێ ئەوەی وەلامێکی لەسەر مەنتیق دامەزراویان بۆ بدۆزرێتەوە . جگە لەمانە هەموو چەمکی (مانا) خۆی شتێکی شاراوەیە . (مانای مانا) خۆی ساغ نەکراوەتەوە ، ئیتر چۆن ئەشێ شتێ بکرێ بە پێوانە بۆ پێناسینێ شتێکی تر کە ئەو شتە خۆی شاراوە بێ‌و ساغ نەکرابێتەوە .

هەچ هەوڵدانێك بۆ پێناسینی ووشە بەپێ‌ی مانا هیچ ئەنجامێ بەدەستەوە نادات .

٢ – ووشە هەر دانەیێکی سەر بەخۆیە لەزمانا بتوانی (لەهەندێ بیئەدا) دەوری رستەیێکی تەواو بگێریت . (من) ووشەیێکە چونکە لەو وەلام دانەوەی (کێ خواردی ؟) ئەڵێن (من) . ئەم (من)ە دەوری رستەیەکی تەواوی گێڕاوەو کورت کراوەی رستەی (من خواردم)ە .

ئەمە گوایا لەگەڵ پاشگرو پێشگری وەك (–ەوە ، –ن ، –دا ، دا – ، هەڵ – ، وەر – . . . . هتد) ناکرێ . بۆیە ئەمانە بە ووشە لەقەڵەم نادرێن .

ئەمەش ناشێ بکرێ بە پێوانە بۆ پێناسینی ووشە لەبەر ئەم هۆیانە :

أ – ئەشێ پرسیاری وا داربێژرێ وەلامەکەی پاشگر یا پێشگر بێ وەك لە (دوا پاشگری ووشەی **کردنەوە** چی‌یە ؟) لە وەلاما ئەڵێ (**ەوە**) . . یا بینووسەو بپرسە چی لێرە نووسراوە ؟

ب – دەیەها ووشەو پریپۆزیشنی وەك (بەلام) چونکە ، کەی ، بۆ ، تا ، لەگەڵ . . هتد) ناشی بکرێن بە وەلامی پرسیار .

٣ – لە هەندێ زمانا بەپێوانەی فۆنۆلۆجی ووشە دەست نیشان ئەکرێت . بۆنموونە زمان هەیە لە ووشەکانیا هێز Stress ئەکەوێتە سەر دوا بڕگەی ووشەوە . واتا شوێنی هێز ئەبێ بە سنووری ووشە وەك لەزمانی کوردیدا . ئەمەش هەموو ووشەیێك ناگرێتەوەو گەلێ ناوێزەی تیا دەرئەکەوێ وەك (بەلام

- چونکه -.. هتد)

زمانی تورکی‌و هەنگاری لە لێقلی فۆنۆلوجیدا سەر بە سیستەمی (ڤاولْ هارمۆنی)ن Vowel Harmony . لەم جۆرە زمانانەدا ڤاوڵی رەگ چ جۆر بێ ڤاوڵی پێشگرو پاشگریش سەر بۆ هەمان جۆر دائەنوێنن.. واتا گۆڕینی شێوەی ڤاولْ گوێزانەوەیە لە ووشەیەکەوە بۆ ووشەیێکی تر. لەم جۆرە زمانانەش سەدەها ناوێزە دەست‌نیشان ئەکرێ‌و ئەم پەیرەوە ناشێ بکرێ بەپێوانە بۆ پێناسین‌و دەست‌نیشان کردنی ووشە تەنانەت لەم زمانانەشدا.

ئەوەی ووترا ئەوە ئەسەلمێنی کە هیچ پێوانەیێکی سیمانتیکی یا فۆنۆلۆجی نی‌یە بۆ پێناسینی ووشە لە زمانا بشێ بکرێ بەبنج بۆ شی کردنەوەی زمان بۆیە زانایانی زمان روویان لە ووشە وەرگێڕاو لە جێگیری (بدیل)تر گەڕان. یەکێ لەم جێگیرانە چەمکی (مۆرفیم) بوو.

مۆرفیم

مۆرفیم بچووکترین دانەی واتاداری زمانە لە فۆنیمێ یا زیاتر پێك دێت‌و دەورێکی لە رێزمانا هەیە. بە گۆڕین‌و لابردنی هەر فۆنیمێکێ یا بە لەت لەت کردنی ماناو دەورە ئەسڵی‌یەکەی تیا ئەچێ. واتا مۆرفیم سێ رووی هەیە.

١ - قاڵبێکی فیزیاوی - فۆنیمەکانی

٢ - مانایێك

٣ - دەورێك لە رێزمانا.

بۆنموونە ووشەی (مانگ) لە زمانی کوردی‌یا یەك مۆرفیمە چونکە:

- قاڵبێکی فیزیاوی‌ی هەیە کە فۆنیمەکانی‌یەتی (م-ا-ن-گ) ئەوەیەکە لە قسەکردنا بەدەنگ ئەبیسترێن.

ب - مانایەکی هەیە (ئەو کەرەسە ئاسمانی‌یەیە کە... هتد)

ج - ئەتوانێ دەور لەرێزمانی کوردی‌یا ببینێ. بۆ نموونە ئەتوانێ لە لێقلی سینتاکسیدا وەك (بکەر) یا (بەرکار)ی رستە دەرکەوێ

مانگ هەڵات

من مانگ ئەبینم

بەلابردنی هەچ فۆنیمێکی یا بە لەت‌لەت کردنی. قاڵب‌و مانا ئەسڵی‌یەکەی تیائەچێ. (م- انگ). (ما-نگ) (مان - گ). (م -ان - گ).. هیچ ماناو دەورێکیان لە زمانی کوردی‌یا بۆ نادۆزێتەوە پەیوەندی‌ی بە ماناو دەورە ئەسڵی‌یەکەیەوە هەبێ. بۆیە مانگ یەك دانەی ساغە لەم زمانەداو یەك مۆرفیمە.

پەیا بوونی مانا بۆ هەندێ لە لەتەکانی مۆرفیم پەیوەندی‌ی بە مانا ئەسڵی‌یەکەیەوە نابێ‌و مەسەلە رێکەوتە. بۆ نموونە لە ئەنجامی ئەو لەت‌لەت کردنانەی مۆرفیمی (مانگ) وەك لەسەرەوە پێشکەش کرا ئەم دوو لەتە **(مان - ان)** ماناو دەوریان لە رێزمانی کوردی‌یا هەیە (مان - چاووگە)و (ان - ئامرازی کۆیە).

دیارە کەم ئەم دوو دانەیە هیچ پەیوەندی یەکیان بە مانای (مانگ)ەوە نی‌یە.

مۆرفیمیش وەك ووشە سەری نەگرت‌و نەشیا ببێ بە پێوانە بۆشی کردنەوەی زمان لەبەر ئەم هۆیانە:

١ - ئەو زمانانەی بە تواوە Fusional ناو ئەبرێن مۆرفیمەکان لە ناو قاڵبی ووشەکانیانا لەناو یەکا ئەتوێنەوەو دەست‌نیشان ناکرێن. بۆ نموونە لە زمانی عەرەبی‌یا (-ون) مۆرفیمی کۆیە لەگەڵ هەندێ ناو دەرئەکەوێ (معلم - معلمون. قادر - قادرون... هتد) بەڵام سەدەها ووشەی تیایە مۆرفیمی کۆیان هەرگیز تیا دەست نیشان ناکرێت (طالب - طلاب. عالم - علماء. امه - امم. علم - اعلام...هتد). چۆن لەم ووشانەدا مۆرفیمەکان دەست‌نیشان ئەکرێن‌و چۆن ئەم زمانە بە پێ‌ی مۆرفیم شی‌ئەکرێتەوە.

٢ - تەنانەت لەو زمانانەشدا کە مۆرفیمەکانی ووشەکانیان بە

ئاسانی دەست‌نیشان ئەکرێن حاڵەتی وا دێتە ئاراوە پێناسین‌و چەمکی مۆرفیان لەگەڵا نەگونجێ. بۆ نموونە لە زمانی کوردی‌یا ، کە راناوی هەبی‌ی کەسی سێ‌یەمی **تاکی (ی) و** فرمانی کاری بوونی کەسی سێ‌یەمی تاکی کاتی ئیستا **(ـە)** پێکەوە دەرئەکەون **(ق)** پەیا ئەبێ :

تاك

کەس

١ برا – م – ە

٢ برا – ت – ە

٣ برا – ی – ە (ق)

کۆ

١ برا – مان – ە

٢ برا – تان – ە

٣ برا – یان – ە

ئەم (ق)یە قاڵبێکی فیزیاوی‌ی هەیەو لە لێقڵی فۆنۆلۆجیدا ئەشێ دەورێکی پێ بسپێرێ . . بەڵام مانای چی‌یە ؟ .

ئیستا سەیری ئەم نموونانە بکە . .

من چوو – م

تۆ چوو یت

ئەو چوو ە

ئێمە چوو – ین

ئێوە چوو – ن

ئەوان چوو – ن

لە کەسی سێ‌یەمی تاکدا . . ماناو دەور هەیە بەڵام قاڵب نی‌یە .

زانایانی زمان بۆ چارەسەرکردنی ئەم گیروگرفتانە لە دابەش کردن‌و[1] دەست‌نیشان کردنی جۆری مۆرفیمەکان بابەتی **(ق)یانە** خستۆتە خانەی مۆرفیمی بۆش empty morphemeو ئەوەی ماناو دەوری هەبێ‌و قاڵبی فیزیاوی نەبێ خستوویانەتە خانەی مۆرفیمی صفر Zero morpheme . . . هەر خۆشیان ئەڵێن . . ئەمە هەر پۆشینە .

زمانەوانی سەدەی نۆزدەم ئۆگۆست شلایشەر زمانەکانی جیهانی دابەش‌کردە سەر سێ جۆر بە پێ‌ی پەیوەندی‌ی نێوان مۆرفیمەکان لەناو قاڵبی ووشەدا .

١ – ئەو زمانانەی ووشەکانی بریتین لە ریزە مۆرفیمێك و مۆرفیمەکان بە ئاسانی دەست‌نیشان ئەمرێن‌و لێك جیائەکرێنەوە ناوی نان agglutinative واتا **(نووساو)** (مۆرفیمەکان بەریز بە یەکەوە ئەنووسێن) وەك زمانی کوردی ، تورکی ، یابانی ، سواهیلی . . هتد .

٢ – ئەو زمانانەی کە مۆرفیەکانی لە ناو یەکا ئەتوێنەوە و بەئاسانی دەست‌نیشان ناکرێن‌و لێك جیا ناکرێنەوە ناوی نان fasional واتا **(تواوە)** .وەك زمانی عەرەبی ، لاتینی ، گریکی . . هتد

٣ – ئەو زمانانەی کە هەر ووشەیێکی لە تاکە مۆرفیمێك پێك هاتووە ناوی نان Isolating واتا (دووره‌پەرێز) . لەم جۆرە زمانەدا هەر دانەیەکی ماناو هەر دانەیەکی رێزمانی بە مۆرفیمێکی سەربەخۆ دەرئەبرێ . وەك زمانی چینی .

دوایێ ساغ بووەوە کە هیچ زمانێك لە جیهانا نی‌یە بە تەواوی بەر یەکێ لەم سێ‌جۆرە بکەوێ . لەهەموو زمانێکا هەر سێ قاڵب بۆ دارشتنی ووشە دەست‌نیشان ئەکرێن ، ئەوەندەیە جۆرێکیان بەسەر دووەکەی تر زاڵ ئەبێ‌و زمانەکە بەمەوە ناو ئەبرێ . بۆ نموونە زمانی کوردی زمانێکی نووساوە چونکە مۆرفیمەکانی ووشەکانی بە ئاسانی دەست نیشان ئەکرێن‌و لێك جیا ئەکرێنەوە .

کوڕەکانت ← کوڕ – ەکە – ان – ت

بمانوسینایە ← ب – مان – نووسی – ن – ایە

نموونەی دوو جۆرەکەی تریشێ تیا بە رێژەیێکی کەم دەرئەکەوێ .

نموونەی دوو جۆرەکەی تریشی تیا بە رێژەیێکی کەم دەرئەکەوی .

لە زمانی کوردی‌یا هەموو ڕەگێکی فرمانی ڕابردوو بە **(ی)** کۆتایی هاتبێ ئەم (ی)یە مۆرفیمی کاتی ڕابردووە .

کاتی ڕابردوو	کاتی داهاتوو
نووسی	**نووس**
پرسی	**پرس**
دزی	**دز**
ناسی	**ناس**

هتد

هەموو فرمانێکی ڕابردووی تێپەڕ بە (أ) کۆتایی هاتبێ ئەم (أ) مۆرفیمی کاتی ڕابردووە[٢] .

کاتی ڕابردوو	کاتی داهاتوو
کێلا	**کێل**
کێشا	**کێش**
هێنا	**هێن**
گێڕا	**گێڕ**

هتد

لە هەندێ فرمانا مۆرفیمی کاتی ڕابردوو لەناو ڕەگی کاتی ئیستا تواوەتەوەو دەست‌نیشان ناکرێو جیاناکرێتەوە .

کوشت ←—— کوژ + مۆرفیمی کاتی ڕابردوو

هات ←—— ێ + مۆرفیمی‌کاتی ڕابردوو

هێشت ←—— هێڵ + مۆرفیمی کاتی ڕابردوو .

هتد :

ئەمانە نموونەی **(تواوە)ن** لە زمانی کوردی‌یا .

نموونەی (دوورەپەرێز)یش Isolating ئەو ووشە یەك مۆرفیمی‌یانەن کە هیچ پاشگرو پێشگر وەرناگرنو ناچنە سەر هیچ . وەك (چونکە ، بەڵام ، تا ، بۆ؟ ، کەی . . . هتد) .

ژمارەی ئەم دوو جۆرەی دوایی زۆر کەمن بەجۆرەی جۆری یەکەم ، بۆیە زمانی کوردی بە نووساو agglutinative لەقەڵەم ئەدرێ .

پەراوێزەکان

(١) – مۆرفیم لە چەن ڕووەکەوە دابەش ئەکرێ

١ – مۆرفیم (سەربەست)ە یا (بەند) . مۆرفیمی سەربەست ئەوەیە کە بە تەنیا وەك دانەیێکی سەربەخۆ دەرئەکەوێو ووشەیێکی سەربەخۆ پێك ئەهێنێ وەك (کچ ، چیا ، منالّ . . هتد) . مۆرفیمی (بەند)یش ئەوەیە کە هەرگیز وەك دانەیێکی سەربەخۆ دەرناکەوێو ئەبێ لەگەڵ مۆرفیمێکی‌تر دەرکەوێ وەك (–ەکە ، هەڵ – ، نە– ، – ان . . . هتد) .

٢ – مۆرفیم (ڕەگ)ە یا (لکاو) affix ڕەگ ئەو بەشەی ووشەیە کە دوای لابردنی هەموو ئەفیکسەکان (پاشگر ، پێشگر ، ناوگر) ئەمینێتەوە . جیا کردنەوەی ئەم دوو جۆرە مۆرفیمە کارێکی ئاڵۆزە . بە شێوەیەکی گشتی ئەشێ بووترێ کە ڕەگ (ناووك)ی ووشە پێك ئەهێنێو لە ئەفێکس درێژترنو بە ژمارە زۆرترن لەهەر زمانێکا . ژمارەی ئەفێکسەکان (داخراوە) واتا ڕێگا ناداتە هی تر بچێتە ناویانەوە . گۆڕینی ژمارەیان بەندە بە گۆڕینی سیستەمی (ڕێزمانی)ی زمانەکەوە .

بۆ نموونە ڕاناوەکانی هەیی (تملك) لە زمانی کوردیدا ئەم شەشەن (م–ت–ی–مان– تان – یان) کۆمەڵێکی داخراوە ڕێگە نادەن بەهی تر بچێتە ناویانەوە . هەر ئەمانەن لای هەموو قسەکەرێکی ئەم شێوەیە . کەچی مۆرفیمی ڕەگ سنوور بۆ ژمارەی نی‌یەو دەرگای بۆ کراوەتەوە هەمیشە هی تازەی بێتە ناو . ژمارەی هەمیشە لەگۆڕیندایە بە نەمانو پەیانی یوونی هی‌تازەو لە قسەکەرێکەوە بۆ قسەکەرێ .

ئەفێکس سێ جۆرە (پێشگر ، پاشگر ، ناوگر) پێشگر ئەو ئەفێکسەیە کە لەپێش ڕەگەوە دەرئەکەوێ وەك (هەڵ – هەڵگرتن ، ڕا – ڕاکردن ، ئە – ئەخۆم . . . هتد)

پاشگر ئەو ئەفێسکەیە کە لە دوای ڕەگەوە دەرئەکەوێ وەك (ەکە – کوڕەکە ، ەوە – خواردنەوە ، ن – کێلان . . هتد) .

هەندێ دانەی ڕێزمانی هەن لەهەندێ زمانا هەم پاشگرن هەم پێشگر . وەك کۆمەڵە ڕاناوی (م – ی – ت – مان – تان

– یان)

وەك پاشگر	وەك پێشگر
خوارد – **م**	ئە –**م**– خوارد
خوارد – **ت**	ئە – **ت** – خوارد
خوارد –**ی**	ئە – **ی** – خوارد
خوارد –**مان**	ئە – **مان** – خوارد
خوارد –**تان**	ئە –**تان** – خوارد
خوارد – **یان**	ئە – **یان** – خوارد

ناوگریش ئەو ئەفێکسەیە کە لەناو ڕەگدا دەرئەکەوێ (بەپێی) زانیاریی من ئەم جۆرە ئەفێکسە لەزمانی کوردیدا نیە . ئەو نموونانەی هەندێ نووسەر ئەیهێنن کە گوایا ناوگرن ناشێ بەناوگریان لەقەڵەم بدەین چونکە بەر پێناسینی ناوگر ناکەون . پێوانە بۆ ناوگر ئەمانەن .

١ – ڕەگ بسمێ (واتا بچێتە ناو ڕەگەوە)

٢ – بەرهەمدار (منتج) بێ بچێتە سەر ژمارەیێکی زۆر ڕەگو هەمان دەور بگێڕێ نەك تاقە ووشەیێك . واتا وەك یاسا ئەبێ گشتی بێ دەرکەوتنی ئەم دەنگانە لەو نموونانەی بە ناوگری لەقەڵەم ئەدەن هۆی فۆنۆلوجییان هەیە نەك مۆرفۆلوجی یا سینتاکسی .

٣ – مۆرفیم مۆرفۆلوجی (اشتقاق) یە یاسینتاکسی (ڕێزمانی)یە .

مۆرفیمی مۆرفۆلۆجی ئەوەیە کە ئەچێتە سەر مۆرفیمی تر بۆ دروست کردنی ووشەی تازەی خاوەن مانای تازە وەك (هەڵ – ڕا – دا – وەوە – تێ . . . هتد) لەگرتن – هەڵگرتن ، کردن – ڕاکردن ، مان – دامان ، کردن – کردنەوە) .

مۆرفیمی (ڕێزمانی)ش ئەوەیە کە ئەچێتە سەر ووشە بۆ دەربڕینی پەیوەندیی نێوان ووشەکان لە ناو چوارچێوەی ڕستەدا . بۆ نموونە ئەو ڕاناوە لکاوانەی لەگەڵ فرمانا دەرئەکەون لەزمانی کوردیدا هەموو مۆرفیمی ڕێزمانین چونکە پەیوەندیی نێوان بکەر و فرمان دەستنیشان ئەکەن .

من نوست – م

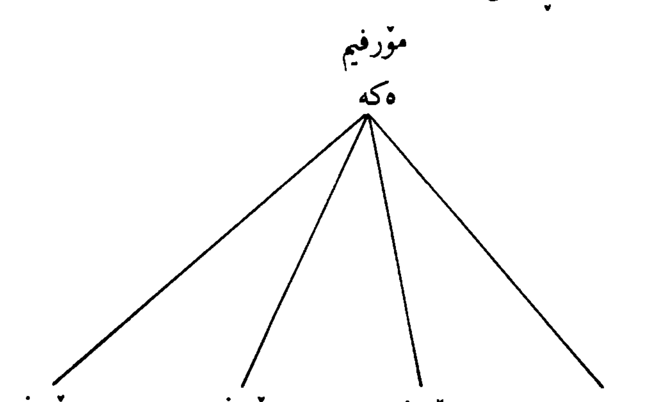
ئێمە نوست – ین

لە ڕستەی (کچە جوانە زیرەکەکە هات) (ە)ی (کچە)و (جوانە) مۆرفیمێکی ڕێزمانیە دەوری لەیەکدانی (ناو)و (ئاوەلناو)ی لەم ڕستەیەدا بینی ، کە دەورێکی ڕێزمانیە .

مۆرفیم لە ئەنجامی کار تێکردنی ئەو بیئە جیاوازانەی تیایا دەرئەکەون شێوەی جیاواز ئەگرنە خۆ . بۆ نموونە مۆرفیمی (ەکە) –کە ئامرازی پێناسینە لەزمانی کوردییا خۆی بەم قاڵبانە پێشان ئەدا

ەکە	کوڕ – **ەکە**	کوڕەکە
کە	مامۆستا –**کە**	مامۆستاکە
ەك	کوڕ –**ەك** – ان	کوڕەکان
ك	مامۆستا –**ك**– ان	مامۆستاکان

(**ەکە** – **کە** – **ەك** – **ك**) هەموو شێوەی جیاوازی هەمان مۆرفیمن . . بیئەی جیاواز ئەم شێوە جیاوازانەی دانێ . هەر شێوەیەك (مۆرف)ێکە شێوەکان (ئەلەمۆرف)ی یەکترنو سەر بە هەمان مۆرفیمن .

مۆرفیم و ووشە

ووشە لەزمانی کوردییا لە مۆرفیمێ یا زیاتر پێك دێت

(کەم ووشەی تیا لە پێنج مورفیم زیاترە) .
١ - ووشەی یەك مۆرفیمی (دڵ - گەلاوێژ - ئارەزوو)
٢ - ووشەی دوو مۆرفیمی (باڵ - دار ، ئازاد -ی)
٣ - ووشەی سێ مۆرفیمی (ئە - خۆ - م . نا - چ - ین)
٤ - ووشەی چوار مورفیمی (ئە - ی - ناس - م . زام - ەکە - ان - م)
٥ - ووشەی پێنج مۆرفیمی (هەڵ - ی - ئە - گر - م . را - یان - ئە - سپێر - م) .

مۆرفیمو برگە

مۆرفیمو برگە دوو شتی جیان . مۆرفیم سەر بە لایەنی (مانادار - سیمانتیك)ی زمانە . برگە قاڵب دارشتنەو سەر بەلایەنی بێ‌مانای زمانە (فۆنۆلۆجی) . لەناو قاڵبی برگەکاندا فۆنیمەکان لەیەك ئەدرێن بۆ دروست کردنی مۆرفیمەکان . پەیوەندیی برگە و مۆرفیم لە زمانی کوردی‌یا بەم جۆرەیە .

١ - دوو مۆرفیم لە برگەیەکدا (خۆ - ت . لا-م)
٢ - یەك مۆرفیم لە برگەیەکدا (مانگ - سەوز)
٣ - یەك مۆرفیم لە دوو برگەدا (بەهار - ئاسۆ)
٤ - یەك مۆرفیم لە سێ برگەدا (گەلاوێژ - ئارەزوو - ئەستێرە)

(٢) - دان بەر ئەم یاسایە ناکەوێ . سەیری ئەم سەرچاوەیە بکە - (کاتورەگی فرمان) گۆڤاری رۆژی کوردستان ژ ٦٥ شوباتی ١٩٨٤ .

سەرچاوەکان

١ - و . ع . امین (١٩٨٢) «ووشە» - گۆڤاری نووسەری کورد ژ ٩ خولی دووەم .
٢ - و . ع . امین (١٩٨٤) «مۆرفیم» - رۆژنامە العراق ژ ٢٤٩٣ (١١-٤-١٩٨٤)
٣ - رێزمانی ئاخاوتنی کوردی (١٩٧٦) کۆڕی زانیاری‌ی کورد

٤ - Lyons, J. (1971) (Introduction to theoretical Linguistics) Cambridge.
٥ Fromkin, v. and Rodman , R . (1978)
٦ - (An Introduction to language) New York

جێناوی پرسیار لە زمـ...

لە گەرانو پشکنین بە دیالێکتو بەشە دیالێکتەکانی زمانی کوردیدا چەند دەستەیەك جێناوی پرسیار دێتە پێش چاو :

١ - **کێ / کی .**
٢ - **چی / چ / چە .**
٣ - **کام / کامە / کێهە / کێها / کێهان / کێژان .**
٤ - **چۆن / چلۆن / کوو /چەوان(ن)/ چاوا (ن) .**
٥ - **کەی/ کەنگێ/کەنگی/ کەنگین/کەنگینێ/ کەینێ .**
٦ - **کوا / کوانێ / کا / کانێ .**
٧ - **کوێ / کوێندەرێ / کیرێ / کیدەرێ / کوێدەرێ / کوو .**
٨ - **چەند / چەن / چەنگ .**

کێ / کی

ئەم جێناوە بۆ پرسیاری ئەو کەسە بەکاردەبرێ ، کە

•

د . ئەورەحمان حاجی مارف

•

...انی کوردیدا

کارێکی کردبێ یان بیکا .

وێکچوون و نزیکیی ئەم جێناوە لەو زمانە کۆن و نوێیانەی لەگەڵ کوردیدا خزمایەتی‌یان هەیە ، دەبینرێ . بە وێنە لە ئاوێستادا «کە»[1] ، لە فارسی کۆن و هیندیی کۆندا «کەیە»[2] ، لە فارسیی ناوەڕاستدا «کی»[3] ، لە فارسیی نوێدا «کە»[4] ، لە بلووجیدا «کێ/کە»[5] . . . یە .

لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا (چ لە زمانی ئەدەبی و چ لە بەشە دیالێکتەکانی موکریان و سۆراندا) چۆن لە زوودا تەنیا فۆرمی (کێ) بەکاردەهێنرا ، ئەمڕۆش بەهەمان چەشن هەر فۆرمی (کێ) بەکاردهێنرێ . لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا ئەگەرچی هەردوو شێوەی (کێ)یش و (کی)یش هەیە ، بەڵام (کی) زۆرتر بەکاردێنرێ . هەرچی (کێ)یە پتر لە دۆخی تیاندا دەبینرێ . .

• لە دیالێکتی خوارووودا

کێ دەستی دەگاتە بەیو ناری نەگەیشتوون
لەو تەختە کەوا صاحیبی مۆرن بە صەدارەت ؟

(نالی ، ل ١٤٦)

کێ کردی ، کێ بردی ؟

(پەندیپێشینان ، ل ٣٥٦)

کێ وا لەژێر زنجیرا
ئازادیی هات بەبیرا ؟

(گۆران ، ل ٨٥)

میر زێندین ناردیە کن قەرەتاژدینی : «کێ مواجبی لێبڕیوە ؟ کێ قسەی پێ‌گوتوە ؟ . . .

(تحفة مظفریه ، ب ١ ، ل ٢٨٥)

ئەو کانی‌یەکەی لە سێبەرێ
بەخۆم لێدا بە خەنجەرێ
کێ ئاو لێبرد زەرد ئەسمەرێ

(فۆلکلۆر ، ل ٦٢)

• لە دیالێکتی ژووروودا :

کی دبێژە دۆیێ من ترشە ؟

(کوردۆ ، ل ٢٤٣)

ئەڤ ڕەنگێ کێ دی وە ب سوڕ
قودرەت نموون زەنگارێ (خط)

(جزیری ، ل ٢٤٨)

کی دەردێ کێ دزانە ، هەر کەی دەردێ خوە دزانە

(کوردۆ ، ل ٢٤٣)

چی / چ / چە

ئەم جێناوە بۆ پرسیار لە شت و هۆی ڕووداو بەکاردێنرێ .

له ناوچەی سلێمانی بە زۆری شێوەی (چی) دەوترێ‌و کەمێ جاریش (چ) . له ناوچەی خانەقین‌و سنەو کرماشان . . . (چە) دەڵێن . له بەشە دیالێکتی موکریان[٦] و سۆران‌و دیالێکتی کرمانجی ژووروودا[٧] (چ) باوە ، بەڵام له دۆخی تیاندا هەمیشە دەبێ به (چی) .

ئەم جێناوە له ئاوێستادا له شێوەی «چەهیە»[٨] ، له فارسی ناوەڕاستدا «چیێ»[٩] ، له فارسی نوێدا «چ»[١٠] ، له بلووجیدا «چ ، چیێ»[١١] . . . دەبینرێ .

نموونە :

گوناهم چی بوو بەم دەردەت بردم ؟ !
بۆچی به ناهەق وا سووکت کردم ؟ !
(بێکەس ، ل ٧٥)

چی بەجێما له دوایان
بۆ دۆست‌و ئاشنایان ؟
(گۆران ، ل ٨٩)

چ باکمە ، مورە کەچەڵە کاکمە
(پەندی پێشینان ، ل ١٧٣)

میری کوتی : «کورینە ئەمە چ بکەین . . . ؟»
(تحفهٔ مظفریه ، ب ١ ، ل ٣١٨)

میر کوتی : « . . . بەکر ئاغا ئەتوو چی دەدەبێ
(تحفەی مظفریە ، ب ١ ، ل ٣١٨)

نەفع‌و زەرەرا خوە ئەو نزانت
یا قەنج ژ بۆ خوەرا چ زانت ؟
(خانی ، ل ٤٨٨)

. . . تو چ ژ من دەخوەزی ؟
(کوردۆ ، ل ٤٣)

نابینی کو پێکفە جملە زددن ؟
حیکمەت چییە ، بۆچ پێکفە نددن ؟
(خانی ، ٢١٤)

چی ل دۆرا وی دبوو دقەومی گشلك فەهم دکر .

(کوردۆ ، ل ٤٢)

کام / کامە / کێهە / کێها / کێهان / کێژان / کیشك .

جێناوە ئەم دەستە جێناوە خاوەنی یەك واتان‌و بۆ پرسیاری جوداکردنەوەی کەسێك یان شتێك لەنێو کۆمەڵێکدا دەکرێ .

له زمانی ئەدەبیی کوردیدا فۆرمی (کام / کامە) دەبینرێ . ئەم فۆرمەش له ئاوێستادا له شێوەی «کەتەمە»[١٢] و له فارسی ناوەڕاستدا «کەتام»[١٣] و له فارسیی نوێدا «کودام»[١٤] . . . دا بەرچاو دەکەوێ .

چەند نموونەیەك :

کام بەرزی جوانە وەك بەرزیی باڵای ؟
کام تیشك ئەگاتە تیشکی نێو نیگای ؟
(گۆران ، ل ١٠)

چۆلەکە هازت کامە ؟ تا بازت کام بێ
(پەندی پێشینان ، ل ١٧٦)

له بەشە دیالێکتی موکریان‌و سۆراندا له پاڵ بەکارهێنانی (کام / کامە)دا ، فۆرمی (کێهە / کێها / کێهان)یش[١٥] هەیە :

بەوێنە :

دەبێ له خەویان هەڵبستێنین ، بزانین ، کێهەیان جوانە ، کێهەیان قسان چاك دەزانێ .
(تحفهٔ مظفریه ، ب ١ ، ل ٢٢٩) .

فۆرمی سەرەکیی ئەم جێناوە له دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا «گێژان»ەو له هەندێ ناوچەی بادیناندا شێوەی «کیشك»یش دەبینرێ .

«کێژان» له جێناوی پرسیاری «کێ»و پرێپۆزیشنی «ژێ»و جێناوی کەسیی «وان»ی دۆخی تیان سازبووە[١٦] ، کە واتای (کامە لەوان) دەبەخشێت .

وێنەی ئەم «کێژان»ە له دیالێکتی ڕۆژئاوای زمانی بلووجیدا له شێوەی «کوژان»دا دەبینرێ[١٧] .

چەند نموونەیەك :

. . . ئەز نزانم کیژان ماعر بوو . .

(کوردۆ ، ل ٣٦)

ئەز کەتمە بەختێ تە ، برا هەلە ژمنرە بێژە ، کا تو باوەر دبی ب کیژان سووندانە

(مەمێ ئالان ، ل ٩١)

چۆن / چلۆن / کوو / چەوا(ن) / چاوا(ن) .

ئەم جێناوانە بۆ پرسیارکردن لە شتو لە چۆنیەتی رووداو بەکاردەبرێن .

لە زمانی ئەدەبیی ئەمرۆی کوردیداو لە زوربەی بەشە دیالێکتەکانی کرمانجیی خوارووودا «چۆن» فۆرمی سەرەکی یە .

وێنەی ئەم جێناوە لە فارسیی نوێدا «چوون»ە[18] و لە فارسیی ناوەراستدا «چێگۆن»ە (کە لە جێناوی پرسیاری «چی» و «گۆن – واتە «شێوە ، وێنە ، رەنگ» پێکهاتووە)[19] . . .

چەند نموونەیەك :

چۆن دێتەدەر ؟ چۆن ئەرژێ ؟

وا گیان ئەسمێ ، هۆش ئەمژێ ؟

(گۆران ، ل ١٠٣)

ئێستا لە داخا هیچم پێ ناخورێ

ئەوسن چۆن بەرگەی برسێتی ئەگرێ ؟

(پیرەمێرد ، ل ١٦٥)

بێرو هاوێری لەگەڵ کاکی نەکردبا بێشك

چۆن دەمان بوو ئەو هەموو گۆشتو پەنیرو بەرگنە ؟

(تاریكو روون ، ل ٧١)

لە فۆلکلۆرو ئەدەبیاتی کۆنو زمانی ئاخاوتنی ئەمرۆی ناوچەی موکریاندا[20] «چلۆن» فۆرمی سەرەکی یە . ئەم فۆرمی «چلۆن»ە لە بەشێکی زۆری ئەدەبیاتی کۆنو بەشێکی کەمی ئەدەبیاتی ناوچەی سلێمانیشدا دەبینرێ .

بەوێنە :

دەروێش کوتی : «شاە عەبباسێکی لە ئیسفەهانێ ، ئەمنێکی لێرە ، چلۆن بە بەختی وی بچم ؟» . . .

(تحفهٔ مظفریه ، ب ١ ، ل ١٨٠)

« . . . کاکە مەمی چلۆن بەتلێنین ، قەرەتاژدین ، عرفۆ ، چەکۆ پێ نەزانن ؟» .

(تحفهٔ مظفریه ، ب ١ ، ل ٣١٨)

وا ظەن مەبە روخسارەیی تۆ غائیبە قوربان

بنوارە چلۆن نەقشە لە نێو دیدەیی تەرما

(نالی ، ل ١٢١)

یا ئەپرسین ، یا ئەگرین ،

ئیتر چلۆن بخوێنین ؟

(گۆران ، ل ١٠٨)

لە ناوچەی سوران جگە لە «چۆن» و «چلۆن» ، هەروەها «کوو»ش زور بەرچاو دەکەوێ . ر . ل . تسابۆلۆف لەبارەی ئەم جێناوەوە نووسیوێتی : «رەنگە پێوەندی بە (کووە – kuwa)ی ئاوێستاییەوە هەبێو (و –w) بووبێ بە (هـ – h)و دواییش سوابێ[21] .

بە نموونە :

لە قرژاریان پرسی کوو بە هەردوو سەران دەرۆی ؟

گوتی چ لە لاوان بە عەیب ناگیرێ .

(پەندی کوردی ، ل ٧٤)

فۆرمی «چەوا (ن)» / «چاوا(ن)» سەر بە دیالێکتی کرمانجیی ژووروووە . وەك :

پادشا ژعەلی مەمەد پرس کر گۆت : «بێژە ، چاوا بوو ، کو تە گولە ل قیزا من خست ، بێژە مەعنیا وێ چ بوو ؟» .

(کوردۆ ، ل ٤٠)

دگۆتن : «ئەمێ چاوا ژ بۆ دەردێ وی ببین دەرمانە ؟» .

(مەمێ ئالان ، ل ١٣١)

ل حەسەن ڤەگەرێ ، گۆتی : «برا ، ڤێ جارێ گۆتنا تە چاوانە ؟»

(مەمێ ئالان ، ل ١٢٧)

کەی / کەنگێ / کەنگی / کەنگین / کەنگینێ / کەینێ .

له ناوچەی سلێمانیو هەندێ هەرێمی دی تەنیا «کەی» بەکاردێنرێ. لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا «کەنگێ» و «کەنگی» دەوترێ. لە ناوچەی موکریانو سۆراندا جگە لە کەنگێ»و «کەنگی». فۆرمی «کەنگێن»و «کەنگینێ»و «کەینێ»یش بەرچاو دەکەون.

چەند نموونەیەك

کەی تۆم دیوە؟ کەی ئەتناسم؟ کەی؟ کەی؟ کەی؟
دڵداری چی؟ پەیمانی چی؟ حەی! حەی! حەی!
(گۆران، ل ٢٧)

دیلی، ژێردەستی، ئەسیری، تا کەی؟
ڕووتی، نەداری، فەقیری، تا کەی؟
(تاریكو ڕوون، ل ٥٠)

کاکە گیان لاوی کوردی شۆخو شەنگ
تا کەنگی دەبێ وا بێ هەستو دەنگ
(تاریكو ڕوون، ل ٥٠)

کەنگێ ژ مەرا دبت مویەسسەر
خالق ژ ئەزەل نەکەن مقەددەر؟

(خانی، ل ٤٧٦)

بە داو دەکەن پێکۆڵێ
وەردەرکەوت لە ئەستەمبووڵێ،
کەنگێ وەکەم وێ تۆڵێ؟
(تحفهٔ مظفریه، ب ١، ل ٢١٨)

بە منداڵی پەیوەستی، بە جاعێری سەربەستی
بە پیری کەی هەڵدەستی؟
(پەندی کوردی، ل ٢٥)

کوا / کوانێ، کا / کانێ

بۆ پرسیار لە کەسو شت بەکاردێنرێن.
«کوا / کوانێ» سەر بە دیالێکتی خواروونو «کا / کانێ»یش سەر بە دیالێکتی ژووروون.

بەوێنە:

ئەی چاو! چەشنی بازی قەفەس هەڵوەرێ پەرت،
کوا باڵە تیژەکانی نیگای حوسنی دلبەرت؟
کوانێ دوو چاوی مەست؟ کوانێ
کوانێ بڕۆی پەیوەست؟ کوانێ
کوانێ زوڵفی ڕەش؟
کوڵمی ئاڵو ڕەش؟
کوا هەیکەلی جەمال؟
کوا حوسنی بێ میثال؟
(گۆران، ل ١٣)

کوانێ سواری دەنازەنین؟
کێ بوو؟ لە ئاڵی ئادەمان
قەڵاتی هەڵگرت بە زەمان
(تحفهٔ مظفریه، ب ١، ل ٢١٦)

وەرە ئێرەو مەپرسە تۆ ئەدی چارشێوو ڕووبەند کوان؟
وەرە ئێرە ببینە چاوی مەستو بەژنو باڵای جوان
(تاریكو ڕوون، ل ٦١)

کاڵێ بۆوە پەنجەی جوانان
کوانێ گەمەی جێ ژوانان؟
(تاریكو ڕوون، ل ٩٥)

...کا ڤاریۆخا تە؟ ئەز وێ نابینم...
(کوردۆ، ل ٩٢)

کا ئەو چاوا چێکرنە؟
(جیمو گولپەری، ل ١٦)

کانێ ل مە ئاشە، یانە زیزە؟
باخێ وی بوهارە، یا پاییزە؟
(خانی، ل ٣٤٨)

فۆرمی «کا» لە ناوچەی سۆرانیش بەکاردێ.

بەوێنە:

ەڵێی کا ماڵت ؟ ناڵێم کا قەبرت

(پەندی کوردی ، ل ٨٥)

کوێ / کێ / کێندەر / کوێندەرێ / کیرێ / کیدەرێ / کوێدەرێ / کوو .

ۆ پرسیاری شوێن‌و جێگە بەکاردێن .

له ناوچەی سلێمانی‌و موکریان‌و هەندێ هەرێمی تری دیالێکتی خوارووی کوردیدا تەنیا فۆرمی (کوێ) دەبینرێ . له ـوچەی هەولێرو کۆیەو ناو شوان فۆرمی (کێندەر / کوێندەرێ)[٢٢] باوە . . . فۆرمی «کیرێ / کیدەرێ / کوێدەرێ / کوو» له ناوچە جیاوازەکانی دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا دەبینرێن .

چەند نموونەیەك بۆ وێنەی کرمانجیی خواروو :

. . .پەح ئەمە چی بوو من دیم ، من له کوێم ، ئەمە خەوە ـن نا ؟

(له خەوما ، ل ٥٧)

ـە ناو کورددا نەبوو پەیمان شکاندن
ـە کوێ فێربووی گوڵم پەیمان شکێنی ؟

(تاریك‌و روون ، ل ١٢٩)

دەوڵەمەند پیرۆزت بێ ، فەقیر له کێت بوو ؟

(پەندی کوردی ، ل ٤٦)

ـێتان شێتەبن دەچنە سەر ئۆمەرمەندان ، ئۆمەرمەندان شێت ـێ بچێتە کێندەر ؟

(پەندی کوردی ، ل ٦٠)

چەند نموونەیەك بۆ وێنەی کرمانجیی ژوورووو :

. . .تە ئەو ژ کیدەرێ ئانییە ؟

(کوردۆ ، ل ٨٣)

. . . ئەڤ رێ دچن کوو[٢٣] ؟

(کوردۆ ، ل ٩٦)

. . . پرسی : «تو کیی ؟ کوو هاتی هەوارییا من ؟

(کوردۆ ، ل ٦٥)

. . . گۆت : «هەڤالۆ خوەندەگەها کەچان ل کوویە ؟

(جیم‌و گولپەری ، ل ٦)

چەند / چەن / چەنگ

ئەم جێناوە بۆ پرسیاری ئەندازەو ژمارە . . . بەکاردێ . (چەند) له هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا وەك جێناوی پرسیارو جێناوی چەندێتی دەبینرێ .

وێنەی ئەم جێناوە له ئاوێستادا «چڤەتت»[٢٤] ، له فارسیی کۆندا «چیەنت»[٢٥] ، له فارسیی ناوەراستدا «چەند»[٢٦]ە .

له بەشە دیالێکتی سلێمانیدا شێوەی «چەن»و «چەنگ»یش بەرچاو دەکەوێ .

نموونە :

هندی ئەوی راکرن سەلاطین
دەهـ چەند ئەوی چی‌کرن شەیاطین ؟

(خانی ، ل ٢١٨)

پێم بڵێ تو خوا چەند جوانت دی ؟
چەند جووتە یاری دەس له ملانت دی ؟

(بێکەس ، ل ١٥٢)

خوێنی کوڵمی چەن گەش بوو ؟
چاوو برۆی چەن رەش بوو ؟

(گۆران ، ل ٨٩)

تایبەتێتی‌یەکی دیاری جێناوی پرسیار له زمانی کوردیدا ئەوەیە زوربەیان له جێناوەوە دەتوانن ببن بە بەشە ئاخاوتنی تر ، یاخود له جێناوی پرسیارەوە ببنە گرووپێکی دی جێناو .

بەوێنە له رستەی وەك : «چۆن بە باش دەزانی ، وابکە» ، «چۆن هێنات وەها بیبەرەوە» . . . دا «چۆن» بووە بە ئامرازی پێوەندی‌و دوو رستەی بەیەکەوە بەستۆتەوە بێ ئەوەی هیچ پرسی تێدا بێ . . . وشەی «کەی» له رستەی وەك : «کەی زستان هات ، بەفریش دەبارێ» ، «کەی شێرکۆ هاتەوە ، بەپیریەوە دەچین» . . . دا ، کە دوو رستە بەیەکەوە دەبەستێتەوە ، ئەو واتایە بەدەستەوە نادات ، کە له باری

پرسیاردا به دەستیەوە دەدات ، چونکە لێرەدا پرسیار نی یە –
و تە لێرەدا (کەی) جێناوی پرسیار نی یە . بەڵکو ئامرازی
پێوەندی یە .

نە سەرەوە لەوە دواین کە (چ) جێناوی پرسیارەو بۆ پرسیار
نە شتو هۆی ڕووداو بەکاردێنرێ ، بەڵام کاتێ بە واتای
(هیچ) دێت . ئەوە دەبێتە جێناوی نەفی . بەوێنە :

بەکر ئاغا کوتی : «قوربان ئەمن چ نادەم» .

(تحفۀ مظفریە ، ب ١ . ل ٣١٨)

ئەتوو هێشتا شکلی نحۆیێ گەرگەری چ جارەکی بە چاوی
سەرێ خو ڕا نەدیتیە .

(فۆلکلۆر . ل ٢١٠)

یاخود وشەی (چەند) کاتێ بۆ پرسیاری ئەندازەو ژمارە
بەکاردێنرێ جێناوی پرسیارە ، بەڵام دەمێ پرسیاری پێ ناکرێ
دەبێتە جێناوی چەندێتی ، وەك :

. . . زور هیلاکو ماندوو بووم . لە پاش چەند سەعاتێك هێز
نە ئەژنۆم بڕا . . .

(لە خەوما ، ل ٢٩)

گۆت : «چەند ڕۆژا شووندا ئەزێ ژ تەڕا بێژم» .

(کوردۆ . ل ٤٥)

. . . هتد .

جێناوی پرسیاریش ، هەروەك جێناوی خۆیی ، جێناوی
لکاو وەردەگرێ ، بەنموونە :

١ – جێناوێکی دەستەی یەکەمی دەچێتە سەر ، وەك :

چی + م ⟵ چیم

من ئومێدی چیم هەبوو ، کەچی چیم دیو چیم بیست .

چی + مان ⟵ چیمان

بۆچی زاین ؟ کەی ، چۆن ئەمرین ؟

چیمان لێ دێ کە ئەمرین ؟

(گۆران ، ل ١٠٧)

کام + ی ⟵ کامی

ئێمە مایەی چوار سروشتین : ئاوو ئاگرو خاكو با

ئەم هەوێنە کامی زیاتر بێ ، بەلای ئەویا ئەبا

(پیرەمێرد ، ل ٢٩٠)

٢ – یەك جێناوی دەستەی دووەم وەردەگرێ . وەك :

کێ + ن ⟵ کێن

. .وتیان مەڕۆن بزانین ئێوە کێن . . . ؟

(لە خەوما ، ل ٣٢)

کوێ + م ⟵ کوێم

پەح ئەمە چی بوو من دیم ، من لە کوێم ، ئەمە خەوە یان
نا ؟

(لە خەوما ، ل ٥٧)

٣ – دوو جێناوی دەستەی یەکەمی پێوە دەلکێ ، وەك :

کێتانمان ، چیتانمان . . .

٤ – جێناوێکی دەستەی یەکەمو بەدوایدا هی دووەم ،
وەك :

چیمانن ، چیتن . . . .

٥ – کاتێ جێناوی پرسیار جێناوی لکاوی دەچێتە سەر چ لە
پێشو چ لە پاش جێناوەکەوە مۆرفیمی (ش /یش) دەتوانێ
وەربگرێ . وەك :

أ) لە پێش جێناوەکەوە :

کێشم ، کێشتان . . . چیشم ، چیشتان . . . . کامیشم ،
کامیشتان . . . چەندیشم ، چەندیشتان . . .

ب) لەپاش جێناوەکەوە :

کێتانیش ، چیتانیش . . .

پەراوێزەکان :

(١) – بڕوانە : س . ن . سۆکۆلۆڤ ، زمانی ئاوێستا . مۆسکۆ ، ١٩٦١ ، ل ٦٦ .

(٢) – بڕوانە : ڕ . ل . تسابۆلۆڤ ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردیەوە ، مۆسکۆ ، ١٩٧٨ ، ل ٣٠

(٣) – بڕوانە : ف . س . ڕاستۆرگویڤا ، زمانی فارسیی ناوەڕاست ، مۆسکۆ ، ١٩٦٦ ،

- ٦٥-٦٦ .

٤) - بڕوانە :

ذو النور ، دستور پارسی در صرفو نحوو املای فارسی ، تهران ، ١٣٤٣ ، ل ٣٢ .

ب ـ علی برناك ، دستور زبان فارسی ، ١٣٤٧ ، ل ٣٤ .

٥) ف . ئا . فورولۆڤا ، زمانی بلووجی ، مۆسكۆ ، ١٩٦٠ ، ل ٣٤ .

٦) - بڕوانە : ك . ر . ئەیووبی‌و ئی . ئا . سمیرنۆڤا ، دیالێكتی كوردی موكری ، لێنینگراد ، ١٩٦٠ . ل ٤٨ .

٧) بڕوانە : ق . كوردۆییڤ ، دەستووری زمانی كوردی ، موسكۆ ، ١٩٥٧ ، ل ١٠٥ .

٨) - بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، سۆكۆلۆف ، ل ٦٦ .

٩) - بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ڕاستۆرگویڤا ، ل ٦٧ .

١٠) - بڕوانە :

- سەرچاوەی ناوبراو ، ذوالنور ، ل ٣٣ .

ب - سەرچاوەی ناوبراو ، علی برناك ، ل ٣٤ .

١١) - بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، فورولۆڤا ، ل ٣٤ .

١٢) - بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، سۆكۆلۆف ، ل ٦٦ .

١٣) - بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ڕاستۆرگویڤا ، ل ٦٨ .

١٤) - بڕوانە :

- سەرچاوەی ناوبراو ، ذوالنور ، ل ٣٤ .

ب - سەرچاوەی ناوبراو ، علی برناك ، ل ٣٥ .

١٥) - ئەم جێناوە لە دیالێكتی ڕۆژهەڵاتی زمانی بلووجیدا لە شێوەی «كیان»دا دەبینرێ (بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، فورولۆڤا ، ل ٣٤) .

(١٦) - بڕوانە :

- ف . كوردنیێڤ ، دەستووری زمانی كوردی (بەكەرەستەی دیالێكتی كرمانجی ژووروو حواروو ، مۆسكۆ ، ١٩٧٨ ، ل ١١٥ .

ب - چ . خ . باكاییڤ ، زمانی كوردەكانی سۆڤێت ، مۆسكۆ . ١٩٧٣ ، ل ١٥٥ .

ج - سەرچاوەی ناوبراو ، تسابۆلۆف ، ل ٣٠ .

(١٧) - بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، فورولۆڤا ، ل ٣٤ .

(١٨) - بڕوانە :

- سەرچاوەی ناوبراو ، ذوالنور ، ل ٣٤ .

ب - سەرچاوەی ناوبراو ، علی برناك ، ل ٣٥ .

(١٩) - بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، تسابۆلۆف ، ل ٣٠ .

(٢٠) - كەریمی ئەیووبی‌و سمیرنۆڤا لە كتێبی «دیالێكتی كوردی موكری» (لێنینگراد ، ١٩٦٨)دا بە هیچ چەشنێك ناوی «چلۆن»یان نەبردووەو بە هەڵە فۆرمی «چۆن»یان بە فۆرمی سەرەكی داناوە .

(٢١) - بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، تسابۆلۆف ، ل ٣٠ .

(٢٢) - لە شێوەی سلێمانیدا ، ئەو فۆرمە ناوە ناوە لە هەندێ باردا دەبینرێ ، وەك ئەوەی دەوترێ : «فلانە كەس كوێندەری»یە .

(٢٣) - فۆرمی «كوو» لە شێوەی لوڕیشدا بەكاردێ .

(٢٤) -

A. V. William Jackson, Avesta Grammar, Part 1, Stuttgart W. Kohlhammer. 1892, P. 114

(٢٥) - بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، تسابۆلۆف ، ل ٣٠ .

(٢٦) - بڕوانە : سەرچاوەی ناوبراو ، ڕاستۆرگویڤا ، ل ٦٨ .

• •

نیشانەی نموونەكان :

١ - (بێكەس)

دیوانی بێكەس ، محەمەدی مەلا كەریم ڕێكی‌خستووەو سەرەتای بۆ نووسیوەو سەرپەرشتی لە چاپدانی كردووە ، چاپی دووەم ، بەغدا ، ١٩٨٠ .

٢ - (پەندی پێشینان)

پەندی پێشینان ، كۆكردنەوەی شێخ محەمەدی خاڵ ، چاپی دووەم ، ١٩٧١ .

٣ - (پەندی كوردی)

عومەر شێخەڵا دەشتەكی ، پەندی كوردی ، هەولێر ، ١٩٧٢ .

٤ - پیرەمێرد)

پیرەمێردی نەمر ، محەمەد ڕەسووڵ هاوار ، بەغدا ، ١٩٧٠ .

٥ - (تحفة مظفریە ، ب ١)

ئۆسكارمان ، تحفة مظفریە ، بەرلین ، ١٩٠٥ ، پێشەكی‌و ساخكردنەوەو هێنانە سەر ڕێنووسی كوردی هێمن موكریانی ، بەشی یەكەم ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

٦ - (جیم‌و گولپەری)

جگر خوێن ، جیم‌و گولپەری ، شام ، ١٩٤٦ .

(٧) - (خانی)

ئەحمەدی خانی ، مەم‌و زین ، ئەستەمووڵ ، م .

بۆز ئەرسەلان لە چاپی‌داوە .

٨ - (فۆلكلۆر)

فۆلكلۆری هۆنراوەكانی كوردەواری ، كۆكردنەوەی محەمەد كەریم شەریف ، كەركووك ، ١٩٧٤ .

٩ - (كوردۆ)

كۆمەڵە تێكستی فۆلكلۆری كوردی ، پرۆفیسۆر قەناتی كوردۆ لە زاری كوردەكانی سۆڤیەتەوە تۆماری كردوە . شوكور مستەفاو ئەنوەر قادر هێناویانەتە سەر ڕێنووسی كوردی ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

١٠ - (گۆران)

سەرجەمی بەرهەمی گۆران ، بەرگی یەكەم ، دیوانی گۆران ، محەمەدی مەلا كەریم كۆی‌كردوەتەوەو ئامادەی‌كردوەو پێشەكی‌و پەراوێزی بۆ نووسیوە ، بەغدا ، ١٩٨٠ .

١١ - (لە خەوما)

جەمیل صائب ، پێشكەش‌كردن‌و لێكۆڵینەوەی جەمال بابان ، بەغدا ، ١٩٧٥ .

١٢ - (مەمێ ئالان)

مەمێ ئالان ، چیرۆك نفیس كۆی‌كردووەتەوەو پێشەكی بۆ نووسیوە ، صالح عەلی گوڵی‌و ئەنوەر قادر محەمەد لە ڕێنووسی لاتینی‌یەوە هێناویاناتە سەر ڕێنووسی كوردی ، بەغدا ، ١٩٧٧ .

١٣ (نالی)

دیوانی نالی ، لێكۆڵینەوەو لێكدانەوەی : مەلا عبدالكریمی مدرس‌و فاتح عبدالكریم ، بەغدا ، ١٩٧٦ .

١٤ - (تاریك‌و ڕوون)

هێمن ، تاریك‌و ڕوون ، گوڵبژێرێك لە شیعرەكانی هێمن ، بەغدا ، ١٩٧٤ .

هەردەوێل کاکەیی [١]

هیجری دەدەی کاکەیی «١٨٧٧ - ١٩٥٢ز»

هیجری دەدە ناوی مەحموود کوڕی مەلا عەلی کوڕی مام نەزەر کوڕی مام قەیسەری کاکەیی یە . ناوی دایکی زەینەبە . لە ساڵی ١٨٧٧ی زدا لە شاری کەرکووك لە خێزانێکی ئاین پەروەر بۆ یەکەمجار چاوی هەڵهێناوەو هاتووەتە رووی جیهان . لە تەمەنی (١٤) چواردە ساڵیدا باوکی کۆچی دوایی کردووە .

هیجری شاعیرێکی بەناو بانگە . زۆر کەس لە قەڵەم بە دەستانی کوردو تورکمان لە گۆڤارو رۆژنامەکاندا زانیاریان دەربارەی ئەم کەڵە شاعیرە نووسیوەو هەموویانیش شانازی پێوە دەکەنو بە شاعیرێکی پایەبەرزی لە قەڵەم دەدەن .

شاعیر کوردیو عەرەبیو تورکیو فارسی گەلێ بەباشی زانیوە . شیعری بەکوردیو تورکیو فارسی وتووە بەڵام زۆربەی ئەو شیعرانەی کە چاپ کراوە تورکیو فارسی یە . نازناوی (هیجری) بۆ شیعر نووسین هەڵبژاردووە . گەلێ بەرهەمی لە پاش بەجێ ماوە بەشێکیان لە چاپ دراوەو بەشێکیانیش تائێستا بلاو نەکراوەتەوە لەوانە کۆمەڵە شیعرە کوردی یەکانیەتی . نووسەری تورکمان مامۆستا (عبداللطیف بندر أوغلو) لە ل (٣٥)ی کتێبی (هجری دده) لە ئامادە کردنو نووسینی مامۆستا (آیدن عبدالقادر عبدالجبار)ەو لە سەر ئەرکی دەزگای رۆشنبیری تورکمانی لە ساڵی ١٩٨١ی ز بلاو کراوەتەوە دەڵێت : لە ساڵی ١٩٦٠ی ز کۆڕێکی ئەدەبی لە بەغدا بەسترا بۆ ئەدیبانی تورکمانی لەو کۆڕەدا گەلێ شاعیرانو رووناك بیران ئامادە بوون لەوانە شاعیری بەناو بانگ (محمد مهدی الجواهری)و شاعیری بەناو بانگ (عەبدوڵلا گۆران) وەهەردوکیانیش دەرهەق هیجری دەدە وتاریان خوێندەوە .

مامۆستا (عطا ترزی باشی) لە ل (١٠)ی هەمان سەرچاوە دەڵێت : هیجری دەدە (٢٢) کتێبی داناوە هەندێکیان بلاو کراوەتەوەو زۆربەیانیش تائێستا چاپ نەکراوە لەوانە کۆمەڵە شیعرە کوردی یەکانیەتی .

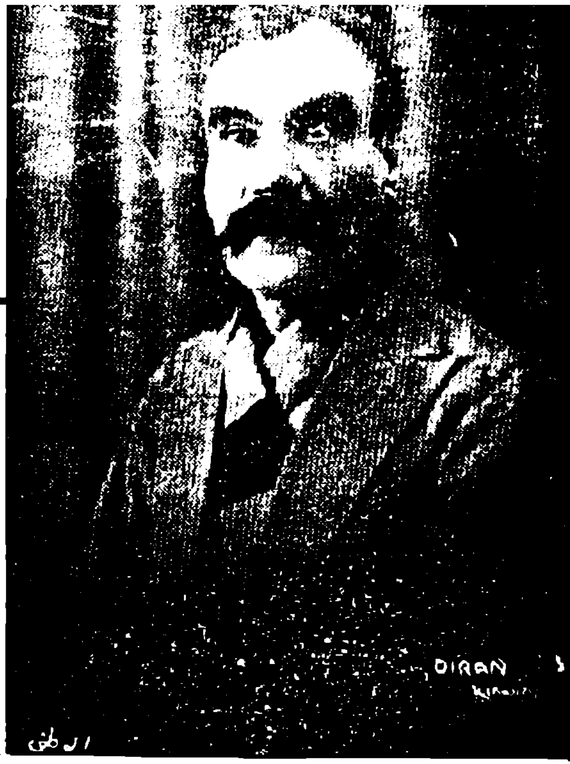
شاعیرمان خوێندنی لە کەرکووك لای ئەم زاتانەی خوارەوە تەواو کردووە :-

«مەلا محەمەد ئەفەندی . مەلا رەزا ئەفەندی . عەلی حیکمەت ئەفەندی» . بەلام وانەی رێبازی کاکەیی لەم زانا ئاینی یانەی کاکەیی وەرگرتووە «مەلا فەتۆش - (فتح الله) کوڕی حەویش . مەلا زەینەل . سەی محەمەد عەبەلە . سەی سلێمان پەلکە زێرین» .

مەحموود هیجری لە ساڵی ١٩١١ی ز بووەتە مامۆستا لە قوتابخانەی (السلطانیه) لە کەرکووك ماوەی سێ ساڵ لەم قوتابخانەیە کاری کردووە . لە پاش ئەوەی ئینگلیز عێراقی داگیر کرد ئەو قوتابخانەیە داخراوەو شاعیرمانیش تووشی گەلێ کۆسپو نارەحەتی بووە وە پاش کۆتایی جەنگی جیهانی یەکەم دیسان کرایە مامۆستاو لە قوتابخانەی (القلعه) لە کەرکووك .

شاعیر بووەتە بەرێوەبەری رۆژنامەی (کەرکووك) لە ژمارەی (٦٦)ەوە . ئەو رۆژنامەیە (٤٦) ساڵ بەردەوام بووە لە دەرچوون لە ساڵی (١٩٢٦ز)ی یەوە تا ساڵی ١٩٧٢ی ز .

هیجری جگە لەوەی شاعیرە رۆژنامە نووسیش بووە . زانایەکی پایەبەرزی بەناوبانگی ئاین پەروەری (کاکەیی)یش

(هجری دەدە)

ـووه به زۆری هاتو چۆی ئەو گوندانەی کردووە کەوا هۆزەکەی ییی نیشتەجێن وەکو گوندەکانی دەوروبەری (تاوغ = د قوق) ، تۆیزاوە ، عەلیسەرای ، عەرەبکۆیی ، مەتیق ، رەنقر .

گوندەکانی دەوروبەری کەڵەك یاسین ئاغا لەوانە : سفێدە ، مەطراد ، هەروەها هاتو چۆی خانەقینو مەندەلیو سنانیشی کردووە ، خەڵکی گەلێ خۆشیان ویستووەو رێزیان ییی گرتووەو بەگەرمیەوە پێشوازیان لێ کردووە .

لەگەڵ شاعیری نەناسراو باوەئەسەد مەندەلاویدا گەلێ دۆستو برادەر بووە ، هەرچەندە رۆیشتووە بۆ شاری مەندەلی ئەوە ماڵی باوەی ناوبراو خانە خوێی بووە بەلام بەزۆری هاتو چۆی دێی سفێدەی کردووە چونکە لە دانیشتوانی دێی ـوبراو بەدەیان بنەماڵەی کاکەیی هەن موریدی باپیرەی هیجرین واتە (مام نەزەر) . بەزۆری ئێواران لەگازینۆی (مەجیدیە) لە کەرکوك دانیشتووە چونکە زۆربەی شاعیرانو نووسەرانو گۆرانی بێژانی شاری ناوبراو لەوێ یەکیان دەگرد .

شاعیر پلەی زانیاریو زیرەکی بەرز بووە ، پیاوێکی هەق خوازو راست بێژو نیشتمان پەروەر بووە . هەمیشە تێکۆشاوە بۆ پێشکەوتنی ولاتەکەی . هەژارانو داماوانی خۆش ویستووە . داوای بەختەوەریو سەرفرازی کردووە بۆ میللەت ، ئارەزووی یەك گرتنی خەڵکی کردووە ، حەزی لە جیاوازیو بەربەرەکانی نەکردووە . جیاوازی نەدەکرد لە نێوانی ئاینی موسلمانو مەسیحی یان ئەو رێبازەکانی تر .

دژی ئیمپریالزمو صەهیۆنی بەتوندی راوەستاوەو داوای مافی رەوای میللەتی فەلەسطینی کردووە .

لێرەدا دەمانەوێ وچانێ بخۆینەوەو هیجری دەدە بەجێ بهێڵینو بچینە سەر باسی سەرگوزەشتەو ژیانی باپیرەی کە ناوی مام (نەزەر = نەظەر)ە هەندێ زانیاری دەربارەی ئەو پیاوە نەمرە بخەینە روو بۆ ئەوەی رووناك بیرانو خوێنەران شتێ دەربارەی بزانن و هیجری دەدەیش باشتر بناسن .

مام نەزەر یان دەروێش نەزەر گەرمیانی کوری مام قەیسەر کوری مام حەمە کوری مام هەیاس کوری مام هۆشیاری کاکەیی یە بەتیرە (مام = خەلیفە)یە کە پلەی دووەمە لە رێبازی کاکەیی ، ئەم پلەیە لە پاش سەیید دێت . لە نەوەی ناوداری پایەبەرزی سەدەی حەوتەمی کۆچی خەلیفە عەزیزی شارەزووری یە کە یەکێکە لەیارە مەزنەکانی سوڵتان ئیسحاق کوری شێخ عیسیی بەرزنجی دانەری رێبازی کاکەیی ، پلەی (مام)ی = (خەلیفە)یی لەو زاتەوە بۆیان ماوەتەوە .

دەروێش نەزەر لە ساڵی ١٧٨٦ی ز لە شاری کەرکوك هاتووەتە دنیاوە . زانایەکی هەرە بەناو بانگی پایە بەرزی هۆزی کاکەیی یە لە سەرانسەری ولاتی عیراقدا ، بە وەلییەك یان سۆفی یەکی خاوەن کەراماتو موعجیزات ناسراوە ، لای کاکەیی یەکان زاتێکی پیرۆزو مەزنە ، گەلێ سروودی سۆفیگەرێتی بە شێوەی کوردیو تورکی هۆنیوەتەوە بەرهەمە کوردی یەکانی بەشێوە زاری (ماچۆ)یە ، دوو دیوانی بلاو نەکراوەی بەدەستم کەوتووە یەکێکیان بە کوردی یەوە ئەو تریان بەزمانی تورکی یە ، لە ناوەرۆکی سروودەکانی وادەردەکەوێ پیاوێکی وریاو زیرەكو خوا پەرستێکی راستەقینە بووە ، رێبازی سوڵتان ئیسحاق شارەزووری گەلێ کاری تێ کردووە ، هەرگیز هۆنراوەی مەجازی نەنووسیوە ، پیاوێکی سەر بەرزو راست گۆو هەق پەروەر بووە ، رێگەی سۆفیێتی گرتووەتەبەر ،

کەم کاکەیی هەیە لە سەرانسەری عیراق ناوی ئەم زاتە مەزنەی نەبیستبێ‌و شانازی پێوە نەکات زۆر کەس بە تایبەتی پیاوو ئافرەتە ئاینی یەکان زۆریان لە بەرهەمەکانی لەبەر کردەووەو لە ئاهەنگە ئاینی یەکاندا دەیخوێننەوە . بە شێوەیەکی گشتی لای کاکەیی یەکان ئەم زیاتر ناسراوە لە هیجری دەدەی کورەزای ، بە ناوبانگترین کەس لە قوتابی یەکانی شاعیری سۆفیگەری مام پیر وەیس (١٨٣٧–١٩٣٢ز) کوڕی محەمەد ئەمینە کە ناسراوە بە (سیاەبیم) لە بنەماڵەی (خوبیلە)یە هەروەها زانای پایە بەرزی کاکەیی مەلا صەمەد (١٨٦٩–١٩٣٥ز) کوڕی مام پیر وەیس‌و سەی فەتاح مستەفایی (١٨٣١–١٩٢٩ز) .

سۆفی نەزەر لای زانایانی ئەو سەردەمە لە شاری کەرکوك زانیاری وەدەست هێناوەو لەگەڵ خوێندن‌و نووسیندا دۆستایەتی پەیدا کردووە . لە دروست کردنی خانوو کۆشك‌و تەلار کردندا دەستێکی باڵای هەبووە . هەرچی خانوویەکی دروست کردووە مێژووی دروست کردنی ئەو خانوەی لەگەڵ ناوی خۆیدا لە سەر پارچە بەردێکدا نووسیوە لە رووی ناوەوەی بان دەرگاکە هەڵیواسیوە بۆ ئەوەی لە پاشە رۆژدا بزانرێ ئەو خانووە لە چ ساڵێکدا دروست کراوەو کێ دروستی کردووە . پیرە پیاوانی کاکەیی چ لە شارو چ لە لادێ گەلێ شت لە کەرامات‌و موعجیزاتەکانی دەگێرنەوەو لە ناو خەڵکیدا باسی لێوە دەکەن هەندێکیان بە عەقڵی مرۆڤی ئەمرۆوە ناڕواو هەر وەکو ئەفسانە دێنە خەیاڵ لەوانە : دەڵێن گوایە جارێکیان رژێمی گەندەڵی عوسمانلی مام نەزەر لەگەڵ پیر وەیس (سیاە بیم)دا لە شاری بەغدادا بەند دەکەن . مام نەزەر هەموو ئێوارەیەك خۆی دەکات بە کۆترێ‌و لە شەقەی باڵ دەداو دەفڕێ بۆ سبەی بەیانی دیسان دێتەوەو خۆی دەکات بەژووری بەندیخانەکەدا . جەندرمەکان دەکەونە چرپە چرپ‌و خەبەری ئەفسەرو بەڕێوەبەران دەدەن ئەوانیش ئەم باسە بەمێشکیانەوە ناڕوا . لە حەوشەی ئەو بەندیخانەدا دار خورمایەکی بەرز دەبێ مام نەزەرو پیر وەیس شەتەك دەدەن‌و بە زنجیر توند دەیانبەستنە دار خورماکەوە ، شەو دێ بەسەریاناو سبەی دەبینن هەردوو دەستیان کراوەتەوەو دار خورماکەیش لە رەگو ریشەوە هەڵکەنراوە ، کاتێ بەڕێوەبەران ئەم موعجیزەیە دەبینن گەلێ سەریان سوڕ دەمێنێ‌و دەست بەجێ فەرمان دەدەن رزگاریان دەکەن . ئەم باسە یەکێکە لە دەیان کەرامات‌و موعجیزاتەکانی مام نەزەری مەزن .

مام نەزەر دەنگ‌و ئاوازی گەلێ ناسك‌و خۆش بووە ، بۆ سروودەکانی خۆی ، ئاوازی تایبەتی داناوە ، دەتوانین بڵێین ئاواز دانەریش بووە تا ئێستایش ئاوازەکانی لای هەندێ پیاوە ئاینی یەکان پارێزراوەو دەیڵێنەوەو ناویان ناوە . ئاوازی (نەزەری) .

دەروێش نەزەر یەك کوڕێکی لە پاش بەجێ ماوە ئەویش مەلا عەلی‌یە لای کاکەیی یەکان بە (مورید عەلی) ناسراوە باوکی مەحموود هیجری دەدەیە .

نەزەر بە زۆری هاتو چۆی هەموو ئەو شوێن‌و ناوچانەی کردووە کەوا لەو سەردەمەدا هۆزەکەی لێ‌ی نیشتەجێ ببون وەك : «شۆراو ، لەیلان ، کەوەڵە ، قەرەسەن ، چەمچەماڵ ، هەفتەغار ، قەڵخانلوی ، تەپەلوی ، بەیانلوی سیامەنسوور ، باوا ، نەوجوول ، هەردەوێل ، عەلیاوا ، کوڵەکانی ، حوسێنی ئیسلام ، ئاغجەمەشەت ، سنگوور ، چۆڵمەك ، گورگەیی ، هاوار ، سلێمانی ، بەتایبەتی دێی سفێدە مەطراد کە سەر بەکەڵەك یاسین ئاغان لە ناوچەی هەولێر . جگە لە گۆرەکەی دوو زیارەتگای هەیە یەکێکیان لە کەرکوك لە گەرەکی (چای)یە لە خانووە کۆنەکەی خۆیدایە کە لە ساڵی (١٣٠٣ك) مەلا عەلی کوڕی تازەی کردووەتەوە ئەوی تریان لە نزیك دێی (مەطراد)ە خەڵکی بەتایبەتی موریدەکانی دەچنە زیارەتی .

مام نەزەر گەلێ موریدی هەیە زۆربەیان لە دێی سفێدە دادەنیشن‌و هەندێکیشیان لە کەرکوکن . موریدەکانی بە (نەزەری) دەناسرێن واتە موریدی (مام نەزەر) ئێستایش ئەو

موریدانەیان پەیوەندیان لەگەڵ مام مزهر (مظهر) ئاغا کوڕی مام مەدحەت هەیە کە دانیشتووی شاری کەرکووکەو بەرزترین و بەناو بانگترین کەسە لە بنەماڵەی مام نەزەر، پیاوێکی روو خۆش و قسەزانە، کاکەیی پەروەرە، لە ساڵی ١٩٣٨ی ز لە کەرکووک گەرەکی چای هاتووەتە دنیاو، مام مزهر بە یەکێ لە سەرەك هۆزەکانی ئەمڕۆی کاکەیی دەژمێررێت.

سۆفی نەزەر گەلێ خزمی نزیکی هەیە بەشێکیان لە شاری کەرکووك دادەنیشن و بەشێکیانیش لە گوندەکانی ناوچەی کاکەیی لە هەرێمی (داقوق) ئەوانەی لە کەرکووك دادەنیشن ئەمانەن :-

«مام مزهر ئاغا، مام فیکرەت، مام عەونی، مام فائیق کوڕی مەحموود هیجری دەدە، مام صوبحی، مام لەطیف، مام حەمید، مام رەشید، مام عەزیز کاچێ، مام ئەحمەد، مام ئیسماعیل، مام عەلی». ئەوانەی لە لادێ دادەنیشن ئەمانەن: «مام خەلیف و مام عەبدوڵلا لە گوندی تۆبزاوە، مام رۆستەم و مام عەطیەو مام مەحموی لە دێی زەنقر».

مام نەزەر ناز ناوی بۆ خۆی دانەناوە، سروودی ئاینی بەناوە راستەقینەکەی خۆیەوە وتووە، کۆتایی بەسروودەکانی بەم شێوەیە پێ دێنێ :-

یە (نەزەر) واتەن کەمتەر چەوشانەن
ئەمان دامانگیر شاهی مەردانەن.

یان دەڵێ :-

یە (نەزەر) واتەن زوو بازرگانەن
غولام ئیخلاصی شای لامەکانەن.

دەروێشی پایە بەرزمان لە ساڵی ١٨٧٥ی ز لە تەمەنی (٨٩) ساڵیدا ئەمرێ خوا بەجێ دەهێنێ و لە گۆرستانی (ئەبو عولگ) لە شاری کەرکووك بە خاك سپێرراوە.

خوێنەری بەرێز: بالێرەدا مام نەزەر بهێڵینەجێ و دیسانەوە بەرو بارخانەو هەوار بگوێزینەوەو بچینە سەر باسی هیجری دەدە، خوا لێ خۆش بوو مامۆستای بەناو بانگی کورد

مام نەزەر

(علاءالدین سجادی) لە کتێبی (یادی پیرە مێرد)دا کە لە ساڵی ١٩٥١ی ز لە چاپخانەی مەعارف لە بەغدا لە سەر ئەرکی خۆی لە چاپ دراوە چوار پارچە هۆنراوەی هیجری دەدەی بڵاو کردووەتەوە کەوا لە لایەن شاعیرەوە لە ماتەمی پیرە مێرددا خوێندراوەتەوە، دوو پارچەی بە زمانی کوردی یە کە یەکەمیان بە شێوەی (موکری) یەو دووەمیان بە شێوەی (ماچۆ)یەو سێیەمیان بە فارسی یەو چوارەمیانیش بە تورکی یە، بە پێویستی دەزانین دەقی شیعرە کوردی یەکانی لێرەدا بڵاو بکەینەوەو بیانخەینە پێش چاوی ئێوەی ئازیز.

«چامەی یەکەم بە شێوەی موکری»

شکا، یەك عضوی ئەرکانی دەها، میری سوخەندان رۆیی
ئەدیبی مامۆستای زەمان یەك پیر مەردان رۆیی
چ بولبول بۆ گوڵزاری سولەیمانی پەری ناگا
مەیاد تەنگ جێگەشی بوو بە واسع باغی بوستان رۆیی
پەری گیسوی خۆی هەر سونبولی هەر سۆسەن ئەبکەم بوو

دڵی عاشق بە غەم مینا شکا سەردار یاران ڕۆیی
چ تاریکی بەجێ هێشت‌و نەما هەگامی ڕۆشنایی
لە بورجی بەرزی کوردستان عەجەب یەك بەدری تابان
ڕۆیی
بە گریان . سینە بوریان سەر بەقوڕو جەولانی شاگەردان
نەما ڕەونەق لە دەبوستان مورەبی دەبوستان ڕۆیی
لە مەشرەبدا قەڵەندەر تەبع . سەر ئەفرازو موستەغنی
عەزیزو خۆشەویست . پاك چاك کاکی خۆمان ڕۆیی
مەدەد ! ئەی ناخودا . تۆیی خودا دققەت لە کەشتی کە
عەجەب غەواسی دەریا گەردو دوری دەرەخشان ڕۆیی
شەفاعەت تابکا بۆ ئۆمەتی خۆی (احمدی مرسل)
لەگەڵ ئیحسان بە دەرگاهی پێغەمبەر . پیرسەحبان ڕۆیی
«چامەی دووەم بە شێوەی ماچۆ – گۆران» .

ئیمشەو سەحەردا یەك بانگ خێزا
چە دمای ئا بانگ ماتەم وریزا
پرسیم : چە هاتف ئی ماتەم چێشەن ؟
واتش : مەپەرشە دەروونم ڕێشەن
تۆفیف پیرەمێرد لوان چە دنیا
پەی سلێمانی یاران واوەیلا
دیم (نالی) ئاما خاك بەسەر کەردەن
پیر مەردانو شاعیران مەردەن
(مەولەوی) دڵخوون سیا پۆش بییەن
هۆشیاران چە غەم وەك مەدهۆش بییەن
(ڕەنجووری) مەنەن بێ یارو بێ کەس
کەسی بێ کەسان بود فریاد ڕەس
(ئەختەر) چە کوێدا ئاما پەی تائین
مەگریۆ چە شین سەیید قەزوین
(ضاهر)و (کوردی) پەری غەمخوار
ڕۆحشان عەزاخوان چەشمشان خونبار
(ئەنوەری)و (بێدل) جگەرشان پڕ دوود
(حافظ)و (سەعدی) چە شیراز بێ خوود
بولبول چە گوڵشەن بییەن ڕەوزەخوان
گوڵ وەرەق ڕێزان چە باد خەزان
هەرکەس مەواچۆ پیرەمێردم ڕۆ
ئوستاد تەبیب ئەهل دەردم ڕۆ

مەحموود هیجری لەگەڵ شاعیری بەناو بانگی کورد «پیرەمێرد»دا پەیوەندی‌و دۆستایەتی هەبووە . هیجری گەلێ جار چووەتە سلێمانی‌و سەری لە پیرەمێرد داوەو میواندری کردووە . لە ڕۆژنامەی (ژیان) لە ژمارە (٤٠٨)ی ڕۆژی **٢٥** ئابی **١٩٣٤**ی‌ز.دا پیرەمێرد بەم جۆرە بە خێر هاتنی هیجری دەکات :

(هیجری دەدە هات بۆ سلێمانی
(نشئەو نشیدە)و سمێڵی هانی
(خۆی زوو ڕۆیی‌یەوە شیعری جێ‌ماوە
(خۆیشی‌و شیعریشی بە ئاووداوە

(هیجری لە ساڵی **١٩٣٥**ی‌زدا کتێبێکی بە شیعری فارسی دەربارەی مێژووی ئەو سەردەمەی سلێمانی ئامادە کردو بە ناونیشانی (تحفەی سلێمانی)یەوە لە چاپیداو پیرەمێردیش بەم جۆرە پێشوازی ئەو کتێبەی کردووە کە دەڵێت :

«شاعیر هیجری دەدە توحفەی سلێمانی بۆ ناردین بەراستی توحفەیەکی توحف‌و یادگارێکی (الطفە) ئەجدادی سلێمانی زیندوو کردووەتەوە ئەشخاصی حاضریشی ئەژینی حەقێکی وای حستوەتە سەرمان بە هەرچەند بێ ئەبێ بیکرین» .

شاعیرمان لە بەرەبەیانی ڕۆژی **١١**ی کانوونی یەکەم **١٩٥٢**ی‌ز چاوی لە یەك ناوەو کۆچی دوایی کردووەو ماڵ ئاوایی لە جیهان‌و ئەدەب‌و ئەدەب دۆستان کردووەو لە گۆرستانی (ئەبوعولگ) لە شاری کەرکوك بەخاك سپێرراوە .

پەراوێز

سوپاسی هونەرمەند حوسێن عەلی کاکەیی دەکەم بۆ ئەوەی نەخشەیەی وێنەکەی مام نەزەری کێشاوە .

دەخنە

چەند سەرنجێک دەربارەی قامووسی دەروون ناسی

ئەکرەم قەرەداخی

مامۆستا ، دکتۆر عەبدولسەتار تاهیر شەریف لەم ماوەیەی پێشودا فەرهەنگێکی بە ناوی (قاموسی دەرون‌ناسی) یەوە لە چاپ داوە کە ووشەو زاراوە دەرونزانیەکانی بەهەر سێ زمانی ئینگلیزی عەرەبی – کوردی نوسیوەو زۆربەشیانی بە کوردی ڕ ڤە کردووە . دکتۆر عەبدولسەتار بەم کارەی بەردێکی بەنرخی خستۆتە سەر بناغەی دیواری رۆشنبیریمانو هەنگاوێکی پیرۆزیشی ناوە لەپێناوی پێشخستنو پەرەپیدانی زمانەکەمان‌دا ، بەخوازەلا لە زانستێکی قوڵی وەك دەرونزانی‌دا کە هێشتا کە پلەکانی یەکەمین دایە لامان وکارەکەشی وەك کارێکی زانستی سەیر دەکرێت لەبواری دەوڵەمەندکردنو بەپیت‌کردنی زمانەکەمانداو بە دەستپێشخەری و یەکەم هەنگاوی بابەتەکە دادەنرێت .

قاموس دانان کارێکی سەخت‌و دژوارە بەتایبەتی ئەگەر لەلایەن تاقەکەسێکیشەوە بەئەنجام هاتبێت ، بێگومان کارێکی وا گەورە بێ‌کەم‌وکورتی نابێت . بۆیە منیش هەر بەوگیانی دڵسۆزیەوە بۆزمانەکەمان سەرتاپای فەرهەنگەکەم خوێندەوەو هەندێك راوسەرنجم لادروست‌بوو بەپێویستم‌زانی بیخەمە بەردەمی خوێنەوارانو بەهیواشەوەم کە دکتۆر بە سنگێکی فراوانەوە لێم‌وەردەگرێت‌و گەر بەباشیشی‌زانی لە چاپی ئایندەدا جی‌گیریان دەکات .

یەکەم : سەرنج لە ووشەو زاروەکان :

(١) – Psychology : علم النفس : دەرون‌ناسی‌و لەزۆر شوێنیشدا (زانستی دەرون)ی داناوە .

راستروایە : (دەرونزانی) بەکاربێت چونکە دەساڵێك زیاترە برگەی (زانی) لە زمانەکەدا خۆی گرتوە لەبریتی (logy)ی لاتینی‌و (علم)ی عەرەبی وەك :

مشەخۆرزانی : علم الطفیلیات : Parasitology

پالاوتەزانی : علم الرواشح: Virology

زیندەوەرزانی : علم الاحیاء : Biology

شانەزانی : علم الانسجة : Histology

بەم پێیە ئەم زاراوانەش ئەبێتە :

أ – child Psychology : علم نفس الطفل : زانستی دەرونی منداڵ راستیەکەی : دەرونزانی منداڵ .

ب – criminal Psychology علم نفس الجریمة : زانستی دەرونی تاوان راستیەکەی : دەرونزانی تاوان .

هتد . . .

(٢) – Animation : احیاء – تنشیط خستنەگۆر

راستیەکەی : (بوژاندنەوە – ژیاندنەوە)یە .

(٣) – Aperture : منفذ – فتحة – کەلەبەر .

راستیەکەی : (دەرچە)یە .

(٤) – Aphasia : احتباس الکلام – حبسة – حەپەسان ـ سەرزمان گیران . راستیەکەی : (زمانگرتن زبانگرتن)ە چونکە حەپەسان : واق ورمانە

(٥) – Assimilation : امتصاص – مژین

ووشەکە زۆرتر : (التمثیل) ئەگرێتەوە کەبەکوردی دەبێتە (زیندەپاڵ) چونکە مژین : (Absorption)ە

(٦) – Behavior : سلوك : رەوشت

راستیەکەی : (رەفتار)ە چونکە رەوشت : (Moral) .

بەم پێیە هەموو ووشەکانی تری لەوبابەتەش ئەگۆرێت وەك : Behaviorism : رەفتاریەتی بەکاردێت لەبرێتی رەوشتایەتی هتد . .

(٧) – Biology : علم الاحیاء – ژیواری

راستیەکەی : زیندەوەرازانی یا ژیانزانی

(٨) – Bone cell : خلیة عظیمة : شانەی ئێسکی

راستیەکەی : (ئێسکە خانە) یە چونکە (cell) خانە یە نەك (شانە) . شانە (Tissue)ە .

(شانە : هەموو کۆمەلە خانەیەکی چوونیەکە لەشێوەو فەرماندا) .

(٩) – Border line case : حالة بینیة – بارێکی نێوانەی

راستیەکەی : (باری سنوری)یە چونکە (Bord) سنورە .

(١٠) – Brain – دماغ – مێشك

راستیەکەی : هەر (دەماخ) بەکارهێنین باشترە چونکە مێشك : (المخ)ە واتە (cerebrum) کەبەشێکە لە دەماخ .

(١١) – Centripetal Nerves – اعصاب موردة – رەگەکانی گەرێنەر ووشەی (centri) لە ووشەی (Kentron)ی گریکەوە هاتوە کەمانای چەق . ناوجەرگە . مەڵبەند . ناوەند . دەبەخشێت وە (Petal) لە ووشەی (Petere) ی لاتینیەوە هاتوە کە بەمانای (بەرەو شتێك‌چوون) یا (راکیشان بەرەو) یا (رووتی‌کردن) هتد دێت کەواتە[1] دەبێتە (رەووەو چەقیەکان) . وە لەبەر ئەوەی ووشەی (Nerve) دەمارە کەواتە ئەبێتە (دەمارە رەووەو چەقیەکان) کەئەمەش بێ‌گومان هەموو ئەو دەمارانە ئەگرێتەوە کەبەرەو چەقە دەماریەکان دەرۆن . زاراوەی (afferent nerves)یش هەربۆ ئەم مەبەستە بەکاردێت . کەبەمانای (دەمارە هاتوەکان)ە پێچەوانەکەشی (efferent nerves)ە کە بەمانای (دەمارە دەرچوەکان)ە .

(١٢) – cerebrum : المخ : مۆخ

راستیەکەی وەك لەوە پێشتر باسکرا : (مێشك)ە چونکە مۆخ (نخاع)ە واتە (Marrow) وەك : (مۆخی ئێسك) : نخاع العظم : (Bone marrow)

(١٣) – Complex Reflex Acts : السلوك الانعکاسی المرکب (رەوشتی پێچەوانەیی ئاوێتە)

راستیەکەی : (پەرچە کرداری ئالۆز) چونکە (Reflex) پێچەوانە نیە بەلکو (پەرچدانەوە)یە واتە (انعکاس) نەك (عکس) وە (Complex) ئالۆز)ە نەك (ئاوێتە) کە (Compound)ە .

(١٤) – Confirmatory Reaction : الاستجابة المؤکدة : وەلامدانەوەی دووپاتکراو . راستیەکەی : (کاردانەوەی سەلمێنراو)ە

(١٥) – Convolution : تلافيف الدماغ – پێچەکانی
مێشك ووشەکە هەموو (تلافيف)ێك ئەگرێتەوە نەك تەنها
دەماخ .

(١٦) – Convulsion : تشنج : کرژبوون : (تقلص)ە
(Contraction) .

باشتر وایە (کۆلنج) بەکاربێت .

(١٧) – Cortex : لحاء : توێکل .

راستیەکەی (Cortex) : (قشرة)یە نەك (لحاء) واتە
(Phloem) کەبەکوردی پێی دەڵێن (توێك) یا (نیان) .

(١٨) – Data : بیانات خاصة : بلاونامە رەشۆکی یەکان

راستیەکەی (Data) : البیانات المسلمة به : واتە بلاونامە
سەپێنراوەکان نەك رەشۆکی یەکان .

کە (Raw) بەتەواوی ئەو مانایە دەدات .

(١٩) – cyclical Neurotic : الحالة العصابیة الدوریة :
سوری دەمارگیری خولیایەتی

راستیەکەی : سوری دەمارگیری .

وەك خوێنەر ئەبینێت ئەگەر راستەوخۆ لە ئینگلیزیەکەوە
وەربگیرایە ، ئاوا دەقاودەق (حەرف) نەئەبوو کە زۆرجار هیچ
مانایەك نابەخشێت بەکوردی .

(٢٠) – Defense mechanism : لاشعوریة الدفاع :
بەربەستکردنی نەستی ئەم (لاشعورە) لە کوێوە هاتوە ؟
ووشەی (Mechanism) واتە (میکانیکیة)و (Defense) واتە
(الدفاع) کەواتە ئەبێتە : (میکانیکیة الدفاع) واتە :
(میکانیکیەتی بەرگری)

(٢١) – Design : تصمیم : نەخشە

راستیەکەی : (نەخشەدانان)ە چونکە (نەخشە) :
(خریطە)یە (map) .

(٢٢) – Difficulty index : مؤشر الصعوبة : نیشاندەری
گرانایی راستیەکەی : نیشاندەری دژواری

چونکە گرانایی هەندێك وائەزانن لە ووشەی (گرانا
Grana)ی لاتینیەوە وەرگیراوە ، کە پێکهاتویەکە و ئەکەوێتە
ناو پلاستیدە سەوزەکانەوە (chloroplasts) لە رووەکدا[2]

(٢٣) – Discrimination General : الذکاء العام –
زیرەکی گشتی کە راستیەکەی : (General
discrimination) ە

واتە (الممیزات العامة) (الخصائص العامة) بەوپێی یە
بەکوردی ئەبێتە : (جیاکارە گشتیەکان) یا (روخسارە
گشتیەکان) ئیتر ووشەی (زیرەکی) یا (الذکاء) لە کوێوە
هاتوە ؟

(٢٤) – Dissociation : تفکك : (داژەنین – لێك ترازان
– چەکاندن)

راستر : (هەلوەشان . داوەشان)ە .

(٢٥) – Efferent conductors : موصلات مصدرة :
گەینەرە نێرەرەکان ووشەی (نێرەر) مرسل ە کەواتە راستر وایە
بڵێین : (گەیەندەرە هاتوەکان) .

(٢٦) – السائل المنوي : تۆماو . (ل ٦٧

راستر وایە بلێین : تۆواوکە لە ووشەی تۆو (Sperm) واتە
(حیمن)وە (ئاو) کە ئاوی پروستات دروستبووە .

(٢٧) – Endocrine gland : الغدد الصماء : کۆیرە
لوەکان راستیەکەی (کۆیرە رژێنەکان)ە چونکە هەموو
(لوو)یەکی لەش (غدة – gland) نیەو توانای رژاندنی نیە .

(٢٨) – اللاارادي : بێ خۆویست (ل ٦٨

راستر وایە بڵێین : خۆ نەویست

(٢٩) – Etiology : علم اسباب الامراض : زانستی
هۆیەکانی نەخۆشیەکان راستیەکەی : (هۆ نەخۆشی یە زانی)

(٣٠) – Existance : وجود : هەبوون

کورد ئەڵێ : ناوی لە (ئارا)دا نەماوە کەواتە (ئارا) بە
مانای (وجود) دێت .

(٣١) – Extra version : انبساط : کشان

ووشەکە بە عەرەبی (انبساط) نیە بەلکو (التحویل للخارج)

ـ (صرف الاهتمام نحو الخارج)ە بەکوردی ئەبێتە (دەرەکی یە ـیەخ) یا (بایەخەدەرەکی)

کشان : (امتداد)ە واتە expanse .

(٣٢) Feeblemindedness : الغبي – الغباوة : دەبەنگ . لاژگ . کەودەن .

بەرای من کاتی ئەوە هاتوە کەبۆ هەر ووشەیەکی زانستی دەربارەی پلەکانی شێتی یا مێشك تێكچوون ووشەی پربەپری بۆ بدۆزینەوە چونکە ئێمە بە دەها ووشەمان هەیە لە کوردی دا کە ماناکانیان زۆر نزیکن بەلاّم لەهەمان کاتیشدا جیاوازن فەرموون ئەمانە هەندێکیانن :

حۆل گێژو وێژ بیْمێشك گەلحۆ خرپۆ زرەزیب بنە هوڕ گەمژە گەمژەل گەوج - گێل - وور - هێرز - هەرێی - ئاشقە .

مەبەستم لەوەیە کامیان پربەپری ئەم ووشانەن :

Idiot المعتوه–) . Imbecile) ابله) (غبی درجة واطئة Low grade moron) کەپلەی زیرەکی (٥٥–٥٠)یەو (غبی درجة متوسطة mid grade moron) کە پلەی زیرەکی (٦٢ ٥٥)ە وە (غبی من درجة عالیة) واتە High – grade moron) کە پلەی زیرەکی (٧٠–٦٢)ە و (ضعیف العقل) کە پەی لە ٧٠ کەمترە وە Dull - بلید) کە لە ٩٠–٨٠ دایە هتد . . کەواتە ئەمە پیویستی بە روونکردنەوەو شیکردنەوەو ئێتمۆلۆژی ووشەکان هەیە . کە بەهیواوەم کۆری زانیاری کوردیکی لیْبدەنەوە . چونکە ئەوەی تائێستا هەریەکەمان بەکاری ئەهێنین لەم بارەیەوە کاری تاکە کەسی یەو . بی گومان بیْ هەڵە نیە .

(٣٣) – Form : صورة : شکل : دیمەن : وێنە

راستر : (شێوە)یە چونکە دیمەن : (منظر)ە (View)

(٣٤) – Ganglia العقد العصبیة – گرێ کانی دەمارگیری

دەمارگیری – (تعصب)ە راستر وایە (دەمارەگرێ) بەکاربێت .

(٣٥) – Gene : جین أو المورث : جین .

لەم باسەدا چەند سەرنجێکم هەیە :

أ – لە بریتی ووشەی کروموسۆم chromosome ووشەی کرۆمۆزۆم یا رەنگینە بەکارهاتوە (ل ٨١) کە پەرچڤەی (الصبغات)ی عەرەبیە . رەنگینە لە کوردی دا واتە رازاوەیە . کورد ئەلیْ : ماڵەکەی رەنگینە . لەبەر ئەوە هەر ووشەی کرۆمۆسۆم راسترە .

ب – ژمارەی کرۆمۆسۆمەکانی بە ٤٩ داناوە کە راستیەکەی (٤٦)ن واتە ٢٣ جوت لە هەرخانەیەکی لەشی مرۆڤدا .

ج – لە بریتی الخلایا الجرثومیة : شانە خۆرەکان بەکارهاتوە کە راستیەکەی (نەژادە خانەکانە) چونکە نەژادی دروستکردنی تۆو یا هێلکەن .

٣٦ – Generalization : التعمیم : بلاْوکراوە

راستیەکەی : (پەخش کردن) یا (بلاْوکردنەوە)یە چونکە بلاوکراوە : (نشرة)یە

(٣٧) Genetics : –علم الوراثة – زانستی رەگەما .

راستیەکەی : بۆماوەزانی – رەچەلەك زانی .

(٣٨) – Habit : – عادة – نەریْت

راستیەکەی : خوو

(٣٩) Inborn : فطری رەچەلەکی

راستر : زکماکی

(٤٠) – Individual : فرد فردی : تاك تاکایەتی

راستر : تاکی . چونکە تاکایەتی : (الفردانیة)

واتە (individualism)ە یا (الفردیة individuality) .

(٤١) – Insommia : أرق : بیْداری . خەولیْ هەرمان زۆرتر : (خەوزران) بەکاردیْت .

(٤٢) Inspiration : إلهام بەهرە

بەهرە (موهبە)یە . بەلام بۆ (الهام) نیگا راستە .

(٤٣) – Intution – الحدس هەر (بەهرە)ی بەکارهێناوە

راستر : (بۆچوون) (بەبیراهاتن)ە

(٤٤ – introversion – انطواء – گۆشەگیر
ڕاستر : (گۆشەگیری)یە

(٤٥ – Kinesthetics : حسی‌حرکی : هەستی جولانەوەیی
ڕاستیەکەی : بزوێنە هەستی .

(٤٦ – Latency : کمون – کپ (زیرە)
ڕاستیەکەی : (خامۆشی)یە . چونکە ئەم (کمون)ە (زیرە)ە نیە ئەمە (کمون) واتە بە (ضمة) نەك (کمون) بە (فتحة) . ئەوەی یەکەم مانای وونبوونو شاردنەوەو پشوودانو خامۆشی ئەگرێتەوە . بەئینگلیزی ئەوەی دووەم واتە (زیرە) (cummin)و (cumin)ە .

(٤٧ Latency Period : فترة الکمون : ماوەی زیرە بێگومان هەڵەیە . ڕاستیەکەی (ماوەی خامۆشی) (وچانی خامۆشی) (قۆناغی خامۆشی) هتد . .

(٤٨ Low of Effect : قانون الأثر : یاسای شوێنەوار ئەمە ئەو (أثر)ە نیە کە لە (اثار)ەوە هاتبێ . ئەمە لە (تأثیر)ەوە هاتوە کەواتە ئەبێتە (یاسای کارتێ کردن .

(٤٩ – Learner slow بطیٔ التعلم . هێواش فێربوون سست فێربوون . ڕاستیەکەی (Slow learner)ە . وە ووشەکە بۆ (کەسە) نەك (کردار) لەبەرئەوە ئەبێتە (سست فێربوو) .

(٥٠ – Mammals : الثدیات – گواندارلان
ووشەی (گوان) تەنها بۆ ئاژەل بەکاردێت بەلام ئاشکرایە مرۆڤیش لە (mammals)ە لەبەرئەوە پێویستە بوترێت : شیردەرەکان) (مەمك دارەکان) .

(٥١ – mammary Gland – غدة ثدیة – لوەکانی گوندارێی ڕاستیەکەی : (شیرەرژێن)ە .

(٥٢ – (masculine Protest) : استرجالي – کەلەژن
کەلەژن) هەرگیز بارێکی نەخۆشی نیە لەکوردیدا . بەلکو کەڵە) بەمانای گەورە . مەزن . هەلکەوتو دێت .
کەڵەپیاو کەڵەمێرد کەڵەموست . کەواتە کەڵەژن بە مانای ژنی ئازاو بەجەرگو هەلکەوتو . ووشەی لێکدراوی (ژنەپیاو) پربەپری ئەم زاراوەیەیە .

(٥٣) – mean : المتوسط : ناوەند
medium : وسط : ناوەند
وەك دیارە بۆ هەردوکیان ووشەی (ناوەند) دانراوە ڕاستروایە یەکەم (تێکرا) بێو دووەمیش (ناوەند) .

(٥٤) – mental Bygiene : الصحة النفسیة : دروستی دەروونایەتی ڕاستیەکەی (mental hygiene)ە مانای (الصحة العقلیة)شە چونکە (mental) مانای (عقلي (ذهني)یە نەك (نفسي) بۆیە ئەبێتە (دروستی هۆش) یا (هۆش دروستی)

(٥٥) – mental conflict الصراع النفسي : کیشەی دەرونی ڕاستیەکەی : الصراع العقلي : (کیشەی هۆش) .
یا (هۆشە کێشە) .

(٥٦) –

m. Deficiency
m. Retardation
m. Subnormal
m. Handicapped

بۆ ئەم چوار زاراوەیە : (النقص) أو (التخلف العقلي) وە (کەمی) یا (دواکەوتنی هۆشی) بەکارهێناوە کە لە ڕاستیدا هەر چواریان زۆر لە یەکەوە جیاوازنو هەریەکەشیان پلەیەك یا چەند پلەیەك لەوی تر خراپ ترە لە تێکچونەکانی مێشك‌دا . بە عەرەبیو بەریز وا دەردەچن :
النقص العقلي - التأخر العقلي – الحالة تحت الاعتیادیة للعقل - العوق العقلي .

(٥٧) – mental and somatic : وحدة الجسد والنفس ڕاستیەکەی : (العقلي والجسمي)یە (وحدة) شی تیا نیە لە بەر ئەوە دەبێتە : (هۆشی و لەشی) . نەك (یەکێتی تەنو دەروون) کە زۆر دوورە .

(٥٨) – meta psychology – علم النفس المیتافیزیقي

زانستی دەروونی ئەو دیو دەروون راستی‌یەکەی ئەو (mwra) لە میتافیزیقیەوە نەهاتوەو بەمانای (التبصر) . (التأمل) دێت واتە (علم النفس التبصري) یا (التأملي) یا (التبدلي) بە هیچ پەیوەندی بەمیتافیزیقەوە نیە بۆیە بەکوردی دەبێتەو (دەرونزانی لێوردبونەوە) یا (دەرونزانی تێڕوانین) یا (داندنە دەرونزانی

(٥٩) – moral – خلق – ئاکار

راستیەکەی (اخلاق) یا (السلوك الاخلاقي) یا (علم الاخلاق)یشە . بۆیە (رەوشت) یا (رەوشت‌زانی) یا (رەفتارە رەوشتی)یشی پێ دەڵێن .

وەك دەوترێت : moral philosophy الفلسفة الاخلاقية moral story القصة الاخلاقية .

(٦٠) - ontology : علم النفس الوجودی : زانستی دەرونی هەبوون راستیەکەی ووشەکە تەنها مانای (علم الوجود) ئەگرێتەوەو لقێکی گەورەی فەلسەفەیە . نازانم ئەم (علم نفس)ە چۆن هاتوە ؟ بەکوردی ئەبێتە (ئارازانی) یا (هەبوونزانی)

(٦١) – Operational

Definition : تعریف اجرائي / تەقەلای پێناسین

راستیەکەی : (پێناسەی کرداری)ە

(٦٢) – ovary : المبیض – گەرادان .

راستیەکەی : (هێلکەدان)ە چونکە ناتوانریت ئەو ووشەیە واتە (گەرادان) بۆ مرۆڤ بەکاربێت . تەنها بۆ گیانەوەرە .

(٦٣) – Palmistry : علم الکف . زانستی ناولەپ

ئەمە زانست نیە بەلکو زۆرتر بابەتێکی خەیالیەو بنەمایەکی زانستی باوەرپێکراوی نیە تەنها بە (قراءة الکف) یا (قراءة خطوط الکف) ناودەبرێت بۆیە (لەپ خوێندنەوە) یا (هێڵەکانی لەپ خوێندنەوە) بەکاربێت باشترە .

٦٤ – Pedagogical Psychology علم النفس التربوي زانستی دەرونی پەروەردەیی .

راستیەکەی (علم النفس التعلیمي) یا (علم النفس التدریسي)یە (علم النفس التربوي) بریتە لە (educational Psychology) .

کەواتە زاراوەکە دەبێتە : دەرونزانی فێرکردن یا (دەرونزانی وانەدان)

٦٥ – Pedagogy علم التربیة

ئاشکرایە(Pedagogue)وە (Pedagog) واتە ماموستا (المدرس او المعلم)وە (Pedagogy)یش (اصول التدریس)ە نەك (التربیة) کەواتە دەبێتە (زانستی وانە وتنەوە) یا (وانە وتنەوەزانی) .

٦٦ Phobia خوف مرضي رهبة – ترسێکی نەخۆشی (فۆبیا)

راستیەکەی (فۆبیا (Phobia بەکوردی (تۆق) (تۆقان) تۆقاندن) تۆقین) دەگرێتەوە . نەك ترس .

٦٧ – Practical Research بحث علمي : تۆژینەوەی زانستی راستیەکەی : (بحث عملي) واتە تۆژینەوەی مەیدانی یا (تۆژینەوەی کرداری) .

(٦٨) – Psychasthenia : الانهاك النفسي ماندوبوونی دەرونی .

راستیەکەی : (دەرون شەکەتی)یە . ئەویتر زیاتر .

(التعب النفسي) ئەگرێتەوە کەوەك ماموستا خۆشی ئەزانێت لەیەکەوە جیاوازن .

(٦٩) – Random : عشوائي : بەرەڵایی

راستیەکەی : (رەمەکی)یە . (گۆترەیی)یە .

(٧٠) – Reactive Inhibition الکف الرجعي هەڵدانەوەی چەپاندن .

لەکوردیدا (هەڵدانەوە) (الاخلاق)ی عەرەبی‌و (Regeneration)ی ئینگلیزی ئەگرێتەوە واتە دروستبوونەوە . بەڵام (Reactive) – (انتکاسی) . (رجعي)یە کەواتە دەبێتە (چەپاندنە گەراوە) یا (گەرانەوەی چەپاندن) .

٧١) – Repression – کبت – چەپاندن – تامەزرۆ .
؛شکرایە چەپاندن بۆ (Inhibition) بەکارهاتبو واتە (الکف)
ێتر چۆن بۆ (کبت)یش هەرئەوە بەکاربهێنین بۆیە (کپبوون)
ڕبەپری (Repression) ئەزانم[٣] .

٧٢) mystical غیبي : غەیبی
ڕاستیەکەی هەر (غیبي) ناگرێتەوە بەڵکو :
(صوفي – باطني – رمزي – روحي)یش ئەگرێتەوە .

٧٣) – mythomonia جنون الکذب – شێتی درۆکردن .
ڕاستیەکەی : (mythomania)یە بە (a) نەك (o)
ەدفیشاڵی) پربەپری وشەکەیە هەندیك جاریش (المس
لاساطیر) یشی پێ ئەڵێن .

٧٤) – Naocissism النرجسیة
ڕاستیەکەی (Narcissism)ە ناوی لاوەکەش (نەرسین)
یە بەڵکو (Narcissus)ە واتە (نەرسیسەس) .

٧٥) – Neurology – علم الاعصاب : زانستی
ڕوێنەرەگ ڕاستیەکەی : (دەمارزانی)یە . ئەگەر (رەگ) بۆ
(دەمار) بەکارهاتبێت هەرئەوە ناگرێتەوە بەڵکو مانای العصب
حرکي – یا (motor nerve) ئەبەخشێت .

٧٦) – Nyctalopia العمی النهاري – ڕۆژکوێری
ڕستیەکەی بەتەنها ڕۆژکوێری نیە بەڵکو (شەو کوێریشە) واتە
(العشو في اللیل) .

٧٧) Nucleus – نواة – کرۆك
ڕاستیەکەی : کرۆك : (اللب)ە واتە (Kernel) یا
(medulla) بەلآم (Nucleus) (ناوك)ە . وەك ناوکی خانە
(cell Nucleur) .

٧٨) – Salivation – لعاب – تف
ڕاستیەکەی : (Saliva) لیکە نەك تف بەم پێیە
(Salivation) ئەبێتە (لیك ڕژاندن) .

٧٩) – Schizophrenia : الفصام – شیزوفرینیا شێتی
(Schizo) لە وشەی (Schizein)ی گریکیەوە وەرگیراوە
کەبەمانای شەقبوون . کەرتبوون دێت وە (Phrenia) لە
وشەی (Phren)ەوە وەرگیراوە کە مانای (هۆش) دەبەخشێت
کەواتە وشەکە دەبێتە (هۆش‌کەرتی)[٤]

٨٠) – Severe : التخلف العقلي الشدید
دواکەوتنی هۆشی توند
وشەی (Severe) بەتەنها مانای : توند . سەخت .
گران . دژوار . بەهێز هتد . . دەبەخشێت . وبەهیچ جۆریك
ئەو مانایە نابەخشێت . بەلآم ئەگەر مەبەست لە (دواکەوتنی
هۆشی توند) بێ ئەبێ بوترێت :
Severe mental retardation

٨١) – stammering – تلعثم – فأفأة . لالەپەتە .
ڕاستیەکەی (لاڵەپەتەیی)یە چونکە بۆکردارەکە ئەگەرێتەوە نەك
کەسەکە .

٨٢ – Transformation – التحویل : گۆرینەوە .
ڕاستیەکەی : گۆرینەوە بەمانای (التبادل – exchanging)
دێت . کەواتە ڕاسترە بوترێت (گۆرین) .
(Transformer)یش . گۆرەر .

٨٣) – Tropism – الانتماء – بەندیواری
وشە عەرەبیەکە ئەبێ (الانتحاء) بێ واتە بە (ح) نەك بە
(م) . کەئەوەش کرداریکی فسیۆلۆژی ڕوەکو گیانەوەرە ،
بەرەو چوونی کارتێکەرەکانی وەك چوونی ڕووی ڕوەك بەرەو
تیشکی خۆر کەواتە بەکوردی ئەبێتە (ڕووچوون) واتە (ڕوو)
گواستنەوەو (چوونی) بەرەو کارتێکەرەکە .

٨٤) – Umblical cord الحبل السري : هاوەلە . هاوەل
Umblical cord ئەو پەتکەیە کە کۆرپەلە دەبەستێت بە
وویلاشەوە لەمناڵدانی دایکەکەدا بەم پێیە پێی دەڵێن :
(داوی ناوك)– (پەتکە ناوك) – یا (ناوکە داو) یا (ناوکە پەتك)
بەلآم هاوەڵ – یا هاوەڵە – (ویلاش)ەکە Placenta
ئەگرێتەوە .

٨٥) – Utricle – شکیة – گوماناوی بە کوردی

(چیكلدان) (سیكلدان) یش ئەگرێتەوە واتە (حویصلە) بە عەرەبی .

(٨٦) – Vagus – مبهم – غامض ، نەزانراو ، تەمو مژاوی راستیەكەی ووشە ئینگلیزیەكە ئەبێ (Vague) بێ نەك (Vagus) چونكە (Vague) بەمانای نادیار . نەناسراوە نائاشكرا ، دێت بەلاّم (Vagus) ووشەیەكی فسیۆلۆژیە بریتیە لە دەمارێك كە راگەیاندن ئەنێرێت بۆسیەكان وبۆ گەدەش .

لە راستیدا گەلێك ووشەی تر هەبوو جێی سەرنج بوون بەلاّم لەبەر وەندەی گۆڤارێك بتوانیت بلاّوی بكاتەوە هەر ئەوەندەم بەبەس زانی دەربارەی زاراوەكان .

دووەم – سەرنجی گشتی :

(١) – لەقاموسدا نوسینی ژیانی زانایان جێی نابێتەوە ، ئەوكارە زۆرتر لە (موسوعة) – Encyclopedia – دا جێ بەجێ دەكرێت ، قاموس ، دەریای ووشەو لێكدانەوەیتی ، لەگەل ئەوەشدا . زۆر زانای دەروونزانی تر هەبوون مادام ناوی ئەوانەبراون ئەبوایە ناو بیرانایەو ژیانەكەیان بنووسرایە . بۆ نمونە :

١ – ڤونت Wilhelm Wundt

٢ – ڤۆن ئیرنفلز Von Ehrenfels

٣ – ڤیگوتسكی Vygotski

٤ – روبنشتاین Rubinstein

٥ – گالپرن Galperin

٦ – لیونتیڤ Leontiev

٧ – ئەلكۆنین Elkonin

٨ – فلشنر Fleshner

٩ – كورت كۆفكا Kurt Koffka

١٠ – ولفانج كول Wolfange Kohle

١١ – ئەدوین گوثری Edwin Guthrie

١٢ – ماسلۆ Maslow

١٣ – لكی Lecky

١٤ – سولڤان Sullivan

بەدەهاو سەدانی تر . . . .

كە بێ گومان هەریەكەیان جێپەنجەی دیارە لە دەروونزانیدا .

(٢) – زۆر لەزاراوەكان بەپێچەوانەی كاری فەرهەنگەوە نوسراون وەك :

(Age Middle) راستیەكەی (Middle Age)ە

(Age Mental) راستیەكەی (Mental Age)ە

(Needs Actonal) راستیەكەی (Actonal Needs)ە

(٣) – هەندێك هەڵەی رێنوسی لەووشە ئینگلیزیەكاندا رووی‌داوە كەنەئەبوە روویدەن ، لەبەرئەوەی یەك پیت سەر لەخوێنەر ئەشێوێنێ لە قاموسدا كاتێك بە دووای ووشەیەك یا زاراوەیەكدا دەگەرێت بۆ نمونە :

Shoch) (ل ١٨٣) راستیەكەی (Shock)ە

Adptability (ل ١٦) راستیەكەی (Adaptability)ە

هتد . . .

(٤) – لەم جۆرە فەرهەنگانەدا كەسێ زمانیە نوسەر ئەتوانێت كارێكی وا بكات خوێنەری هەرسێ زمانەكە بەئاسانی ووشەكانی خۆیان بدۆزنەوە وەك لەپاشكۆدا ووشە كوردیەكان ریز بكات بەپێی ئەلف‌و بێی كوردی‌و لایانەوە ژمارەی ئەو لاپەرانە بنوسێت كە تیایاندایە بۆ نمونە :

زمان پەلق ل ١٠٩ .

زیرەكی گشتی ل ٨١

واتە خوێنەری كورد ووشەی زمان پەلق لە لاپەرە (١٠٩) دا ئەدۆزێتەوەو راڤەكەی ئەخوێنێتەوەو ئەزانێ بە عەرەبی‌و كوردی چی‌پێ ئەڵێن هتد . . .

هەروەها بۆ ووشە عەرەبیە كانیش بۆ نمونە :

دافع ص ٩٥

الدافعیة ص ١٣٣

لە كۆتاییدا :

جارێكی تر پیرۆزبایی ئەم كارە لە كاك دكتۆر ئەكەم ، بە هیواوەم لە داهتێكی نزیك دا منیش بتوانم (فەرهەنگی زیندەوەرزانی) پێشكەش بكەم كەبەشی هەرزۆری ووشەو زاراوەكانی زیندەوەرزانی لە گیانەوەرو رووەك‌و فسیۆلۆژی‌و بەكتریاو ڤایرەزانی‌و خانەوشانەوە لەندروستی‌و پزیشكی لەگەلّ راڤەكانیاندا گرتۆتەخۆو ، دەمێكە پێوەی ماندووم – دیسانەوە ئەبێ ئەوەش بلێم كەئەم چەندسەرنجەی من هەرگیز لە نرخی كارە بەرزەكەی دكتور عەبدولسەتار كەم ناكەنەوەو بەهیواوەم دەها كاری بەرزی‌تری وامان پێشكەش بكات .

(١) –

Roper, Nancy (Pocket Medical Dictionary)

13 – L P – edition – London 1978 – P59.

Robbins (Botany – Plant Science)

3rd edition USA – 1967 – P592

(٢) –

٣ – بروانە هەندێك لەو ووتارانەمان كە لە سەر باسە سایكۆلۆژیەكان بلاّومان كردۆتەوەو ئەم جۆرە زاراوانەمان بۆ یەكەم جار تیادا بەكارهێناوە ، رەنگە لەم بارەیەوە بێ سود نەبن ، بۆ نمونە :

أ – پەیوەندی ترس بە دەروون‌و رەفتاری مرۆڤەوە بەیان ژ –٤٠–٤١ – ئازاری ١٩٧٧ ل ١٨–٢٢

ب – (هەندێك لە نەخۆشیەكانی مێشك‌و پەیوەندیان بە لەشەوە) بەیان ژ ٣٥ نیسانی ١٩٧٦ ل ١٨–٢١

ج – هۆرمۆنەكان‌و پەیوەندیان بە دەروون‌و لەشەوە بەیان ژ ٤٥–١٩٧٧ ل ٤–٩

د – گرێی هەست بە كەمی‌كردن وەك كێشەیەكی سایكۆلۆژی بەیان ژ (٥٠) ئاب ١٩٧٨ ل ٥٥–٥٩

هـ – (ڤوتابخانەی دەروون شیكردنەوە لە رەخنەی ئەدەبی دا) نوسەری كورد ژمارە ٦– خولی دوەم – شوباتی ١٩٨١ (ل ٨٩– ل ١٢٠)

Tweney.C.F (Chambers's Technical Dictionary)

3rd ed . 1963 P 745

پێشكەشە بەگیانی پاكی سەربازی شەهیدی جوانەمەرگ
(گۆران)ی كوڕم كە لە ١٩٨٥/٥/١٧دا شەهید كرا.

علی بێ بەش

شەهید

جەرگ براوو نائومێدم من لە دنیا دەربەدەر
نیشتەجێی ماڵی تەنیام وەك هەتیوی قوڕ بەسەر
ناو دڵم تاریك‌و تەنگە كەوتمە ڕێگای پڕ خەتەر
با لەگەڵ كاروانی لاوان كۆچ بكەم من بۆ سەفەر
بووی بە قوربانی لە قوربان روحی خۆم قوربان ئەكەم
گەر بگەم بە كۆچی تۆ وەڵلا ئەڵێی سەیران ئەكەم
دەرزی ئاژن بێ دەروونم ئەشكی خۆم نیشان ئەدەم
بۆ ئەوەی هەڵسی لە خەو تۆ، شیوەن‌و گریان ئەكەم

كاتێ ڕۆیشتی لە ناومان جەرگ‌و دڵمانت بڕی
ئەو گوڵەی چەن ساڵ بەهیوا بووم بپشكوێ هەڵوەری
چقڵ‌و پەی‌كوڵ چۆتە قاچم ئارەقی زۆری سڕی
كەوتمە دنیای نائومێدی كۆتری ژینم هەڵفڕی
ئاهی ناڵەم كاریگەربوو وا دەسووتێ جەرگ‌و دڵ
كوورەی ئاسنگەر ئەجۆشێ بۆیە فرمێسك دێتەكوڵ
تۆ شەهیدی بۆ بەهەشت چووی من لە دۆزەخ مامەوە
چۆن بژیم پاش تۆ عەزیزم بەم دڵەی پڕ زامەوە.

غەم

لە دونیادا كەمە ئینسانی بێ‌غەم
دەبێ هەر هەبێ غەم گەر زۆرو گەركەم
غەمی وەك یەك‌نی‌یە داناوو دوونی
قیاسی ناكرێ وەك یەك ئەوو ئەم
زبانم تاڵەبێ‌ی غەم بویتە قوتم
ڕەفیقی ڕۆژو شەومەغەم هەموو دەم
ڕەفیقێكی وەفادارە بەراستی

مەگەر پەروانە هەروابێ لە گەڵ شەم
شوكر بۆ خوا هەتا دەستم كەوێ غەم
دەخۆم نانێكە بێ‌مینەت هەتاهەم
غەمی قەوم‌و وڵات ونیشتمانم
وەها چەسپاوە دەرناچێ لەكەڵلەم
بلێ (بێ‌بەش) بەوانەی غەم نەخۆرن
لە دونیاوو قیامەت‌دا «كەمن كەم»

مسعود بێ‌بەش

● کەژێ رانیە ●

ڕازی خەمێکی پیرۆز

خۆشەویستم . .
مەلێکی بێهێلانە بووی .
لەناو باخچەی دڵی مندا . . نەمایتەوە
جووتە باڵەکانت لێکدا .
بەرەو ئامێزی بەرینی ئاسمانی شین
چنگت گیرکرد لەگەردنی بووکی خۆزگەو
کەوتیە فڕین !

* * *

خۆشەویستم . .
وەك شاعیرێ ،
پێنووسەکەت گرتە دەستو
بۆ تروسکەی خۆر دەگەڕای
پەنات بۆ زۆر ئاسۆی سوور برد
هەتا سووتای ! !
وەك فریشتەی شادی بۆ ژین
وێڵبووی بەدوای .
پەڵە هەورێکی ئاووس دا
تاکو ڕێژنەی حەزەکانت ببارێنێ
نەتدەزانی ئەویش وەکو
چاوەڵێڵەکانی تۆنو هەر فرمێسك دەبارێنێ .

* * *

ئێستاش وێڵی !
بەدوای هەگبەی سووری کۆڵی
دارئەرخەوانێکی تینووی بارانی ساڵ
بەدوای کلیلی ژوورێکی
ڕەش و تاریك !
کە پڕیەتی لەهەناسەو
خەمی کوشندەی خەستو تاڵ ! !
ئەو بەهارەی تۆ دەتەوێ
بەخۆشی تیایا بسرەوی
وەك ڕەشماڵی مێرگی سەوزی
بەهەشتی بێ
سەری تێدا نەکەی نەوی
بەڵام گیانە . . ئەو بەهارە .
دۆزەخێکی گەرمی یەکجار پڕ ئازارە
گاردی بەر دەرگای سروەبای (*)
بەهاری زەرد !
لەجێی خەندە . . ئەو سروودەی :
(دەرگا لەکەس ناکەینەوە ! !)ی
لەسەر زارە . .

* * *

بابەس وەك کۆتری تەڕیوو
لەبەر بەفرو سەرماو سۆڵەی
چەندەها زستانا تەزیوو
وەك منداڵی ،
دایك و باوك هەرگیز نەدیو
خەم لەکۆشکەی .
سەرهەڵێنە . . ئاسۆ ڕوونە
دەبێ لەنوێ ، کۆرپەی ژین لەباوەش بگوشکەی
هەتا منیش ، نیگاکانت وەك ڕووناکی ،
بۆ ناو بۆتەی شیعری ئاسۆم
لەسەر لاپەڕێکی سپی هەروەکو دڵی خۆت بێگەرد
بگوازمەوە وەك تیشکی مۆم
شیعرێکی نوێت بۆ بنووسم
هیواکانی تۆ گرێدەم
لەپڕیاسکەی چارەنووسم . .

(*) گارد : پاسەوان .

نیگەرانی

سەلام عومەر
قەلاْدزێ 1986

له سونگەی دووا خەونی هیوات .
سەرنجم دا نیگەرانی
بێ ئەنواو بێ خەندەو تەنیا
گرفتاری سەدان عەشق لەیاد سربووی سەرگەردانی .
سەرنجم دا . . کارەساتی دژواری بیر . . . .
ڕکابەری رۆژگار دەکا ،
لە ترۆپکی لوتکەی گیانت
ڕێچکەی ووشەی بەدڵ نەبوون
ئاراستەی کردگار دەکا ،
سەرنجم دا بیشەلاْنی پرچی نامۆت . . . .
پایزی غەم دەی پێکێنێ
نەدەگەیمە هیچ باوە ڕێ ! !
بۆچی . . . ڕووانگەی ڕووی شێواوت ؟ ! ! . . .
تیشکی خەندە دەخنکێنێ ،
نیگەرانیو ، لە باوەشی غەما دەژی
سەرهۆکەی پرسەی ئەوینەو . . . .
بۆیە ، لە دنیای ئاگرو . . .
بێ باوەڕی تەما دەژی ،
نیگەرانیو . . . زایەڵەی هەنسکی شێتت .
پاین چیای باوەڕی من دەلەرزێنێ
پێك دەداتە دەریای ماندوو . . .
گەرداو . . . گێژەلۆکە . . . زریان
لە تاوێکا دەبەزێنێ ،

* * *

هۆ ڕێبواری دووا کاروانی . . .
شەکەتی ڕێنمای ئەوین . . . . .
هۆ دیاردەی بەفرو کوێستانو . . . . .
هەتوانی ئێشی دەمی برین ،
نیگەرانی . . . هەتاکو کەی . . . ! ؟ !
خۆشم وویستووی
وەرەو لە شاری دڵی هیوام . . . .
خۆت حەشاردەو . . . .
منیش لەدەروازەی چیایێ . . .
دووا هەیکەلی خۆشەویستیم بۆ هەڵخستوی .
لەبەر تیشکی لەرەیگرا . . . :
هەزار خەونی تێك هەڵکێشم
بۆ لێك بەستوی ،
دەفریشتەی . . .
خواستو حەزو . . ئارەزوی دڵی تۆگرتووم
نیگەرانی بابسووتێو . . . .
چونکە بۆ دووا ئاواتی خۆم . . . .
خۆشم وویستووی .

سێ ماچ

شیعری / سەلام محەمەد
کۆیە / بەهاری ١٩٨٥

ماچی یەکەم

لێوەکانت
وەك گوڵەباخی ژێر باران
لە دوورەوە . . . سوور ئەچنەوە
تك تك . . ئاوی
بەو بێگەردی بەهەشتیان لێ ئەبارێ
ئەمەش . . ئاوی ئاگر
بە لێواری . . لێوە زەردەکانی منا دێتە خوارێ
کچەکە گیان
تۆ بە مژێكو ماچێکی
لێوی لە شووشە لووسترت
دڵنیام هیچت لێ نایە
بەڵام بۆ ئەو مژو ماچە
من وەختە کوێرایێم دایە . .

ماچی دووەم

سەرگۆی مەمکە قوتەکانت
وەك نوکە رمی ئاگرین
حی نخیان کردوومەتە کوورەی برین
کەچی جار جار
لە ژێر کراسی تەنکدا ئەلەرێنەوە
جێی زستانی دڵەکەم ئەبێتە هاوین
وەکو داربەڕووی گڕگرتوو
کڵپە ئەداو هەڵئەقرچێ
ئای . . چی ئەبوو
ئەگەر بە دەم هەڵمژینی
بۆنی عەتری هەناسەتو
ئەو جووتە مەمکە سپیلکە خڕنو توندو تۆڵەوە
گیانی شیرینم دەرئەچوو . .

ماچی سێیەم

شەوانی هاوین
دوو لێوی گەرمو ناسكو نەرمی کچە کێوییەك
کپو تامەزرۆ
لە ئاگردانی دەمی تینووما ئەبوونە پشکۆ
بە دەم هەناسەی هەڵمژینەوە
گوێم لێبوو تاڵتاڵ . . ئێسقانەکانی
ئەهاتنە بزەو . . سەماو . . هەڵپەڕین
گوێم لێبوو یەك یەك دەمارەکانی
لە ناو موچڕکی خەندەو خۆشیدا بەرئەبوونە شین
تا لەو ساتەدا . .
ئەی کچی چیا . . کچۆڵەی شیرین
پۆل پۆل پەپوولەی ماچی ڕەنگاورەنگ
باڵیان ئەگرتو ئەتووانەوە ناو ئاسۆی خۆرنشین .

گۆرانییەکی بێ ئاواز

– عبدالخالق سەرسام –
١٩٧٨

بوو بە بیست ساڵ
کۆنە دەرگای باخچۆکەی ماڵ
جێ نزرگاو هێمنیمە
منو دەرگا بوین بە هەڤاڵ
خەمی یەکتر ئەخۆینەوە
منی بێدەنگ ، ئەو ماتو لاڵ
بوو بە بیست سال
ئەمن بوومە چۆلەکەیێك
لە باخچەتان
نە دەرگاکەش بە جووتێ باڵ
کێ دەڵێ لە سەدەی بیستەم
وەفاو ئەڤینی نەماوە

بوو بە بیست ساڵ
دڵم هەر دڵی جارانە
نە دەرگاکەم جێ هێشتووە
نە یادگاری دڵداری تاڵ

* * * * *

بیست پایزە بیست بەهارە
بیست زستانی روو دژوارە
بیست هاوینی بێ نیسارە
ئەخولێمەوە . . . .
دێم بەلادا . .
گێژەلولکەی
دەریای چاوت بەرمنادا

ئـــای دل

دەمێ . . . .
گول نەسرین وسیسن
لناڤ مێرگەکا . .
کەسك وبخەمل
وەلاتێ من . . . .
تێگدا دهەژن
زەری وپەرییێد
گوندێ من . . . .
دناڤدا بەژنێد
زراڤ دەهەژینن و . .
دمەشن . . .
وەی لۆ دلۆ . . .
وێ روژێ . .
تە شاهی وجەژن . . .
شاهی وجەژن . . .
–٢–
(جگەر خوینێ) . . .
ئەڤینداریێ . .
پەیڤو ژاران
دگەل تە دکەتە
سەماو دیلان . .
(ئای دل . . ئای دل)
چەند خوشە . .
بێهنا خوناڤ و . . .
چاڤێن ب کل . . .
چاڤێن ب کل . . .

زیاد نقیب بەرواری

شیعرەکان

نوزاد احمد حسین

(١)

پەپولەکان

ئێمەین پەپولەی باڵ نەخشین
مێرووی ڕەنگین‌و سوود بەخشین
لە ناو باخی جوانا ئەژین
شیلەی گوڵان هەڵئەمژین
هەلاڵەی گوڵ هەڵئەمژین
هەلاڵەی گوڵ دێنین . . دەبەین
گوڵی باخەکان چاك ئەکەین
شەویش لە تەنیشت چرادا
وەك برا لەگەڵ برادا
هەڵئەپەڕین تا بەیانی
بۆیەکتر ئەڵێین گۆرانی :
«بژی گوڵ‌و باخ‌و چرا
تاریکایی شەو ڕاو نرا»

(٢)

کەو

ئەی کەوە دەنووك سوورەکەم
وەرە سەر تاقی ژوورەکەم
بەو دەنگە خۆشەت بخوێنە
بۆوکە شوشەکەم بنوێنە
بخەرە سەر باڵەکانت
بمبە لای منداڵەکانت
باڵەگەڵ یەك بکەین یاری
باواز بێنین لە خەمباری

(٣)

باخ

باخەکەمان پڕ لەگوڵە
گوڵیش مایەی شادی دڵە
گوڵی زەردو وەنەوشەیی
گوڵی سوور -- سوورو پەمەیی
هەموویان هاوڕێی یەکترین
بەخۆشی لەگەڵ یەك ئەژین
پەپولەو هەنگیش وەك میوان
جارجار دائەنیشن لایان
خۆزگەم بەو گوڵە جوانانە
هەموو کەسێ هاوڕێیانە

(٤)

شاخ

شاخ گەورەو سەخت‌و بەرزە
شاخ بەبەهارا سەوزە
شاخ هەروەکو پۆڵایە
لە تەنیشتی دۆڵایە

شاخ بە باخەوە جوانە
چونکە باخ مایەی ژیانە
شاخ شاخەوانی ئەویٚ
باخ باخەوانی ئەویٚ
من شاخم لا پیرۆزە
وەکو جەژنی نەورۆزە
چونکە گەلم لە ناخا
تیٚکەڵە لەگەڵ شاخا

(٥)

ماسی

حەوزیٚکی بچکۆلانە
وا لە حەوشەکەمانە
پڕە لە ماسی بچووك
ماسی جوانو ئیٚسك سووك
ماسی‌یەکان هەمەڕەنگن
زۆر هەژارو بیٚ دەنگن
زۆر هیٚواش مەلە ئەکەن
یەکتر دیٚننو دەبەن
هەتاهەتایە نانوون
بیٚ کۆشكو ماڵو خانوون
تەنها لەناو یەك حەوزا
ئەژین هەروەکو برا
هەموو ڕۆژیٚ بەیانیان
ووردە نان ئەبەم بۆیان
دەست ئەکەن بە نان خواردن
ئینجا یاریو ڕابواردن
چەن خۆشە ئیٚمەیش ئاوا
بژین هەروەکو ساوا

(٦)

چۆلەکە

چۆلەکەیەکم هەیە
وەك چۆلەکەی‌تر نی‌یە
زۆر خنجیلەو ڕەنگینە
(وردیلەو ڕوو نەخشینە)
دەنگی گەلیٚ ناسکە
ڕەوتی وەکو ئاسکە
بە قونە قون ڕیٚ ئەبریٚ
هەندیٚ جاریش هەڵئەفڕیٚ
دەنووکی پەمەیی‌یە
قاچیشی خەنەیی‌یە
تیژن . نینۆکەکانی
لاوازن . چۆکەکانی
کە -دان -ی بۆ ئەهیٚنم
زوو ئەکەویٚتە شویٚنم
کە تیٚر دان ئەچنیٚتەوە
بەشویٚنمدا دیٚتەوە
لە دوامەوە ڕیٚ ئەکا
داوای ئاوم لیٚ‌ئەکا
کە ئاویشی ئەدەمیٚ
ئاو ئەخواتەوە کەمیٚ
ئیتر زۆر بەبەختیاری
دەست پیٚ‌ئەکا بەیاری
ئەخویٚنیٚ هەروەکو کەو
هەتاکو لیٚم ئەخا خەو
ئۆخەی ! بۆ چۆلەکەکەم
هاوڕیٚمە هەتاکو هەم !

کەنەتبینم

خەیام کارگەچی

١

کەنەتبینم خەم دامدەگرێ
خەم دەبێتە دارگوڵێكو خونچەدەگرێ
خونچە دەگرێ لەسەرچڵی بەرزی ئەوین
یەكزەرد . یەكسپی . یەكسور . یەكشین
تۆ ئەی شۆخی خاوەن ئەم هەموو خەمانە
کەنەتبینم . ئەم خونچانە
یەکم یەکە دەبن بەگوڵ
دەکرێنەوە لەتاوانا

«٢»

خەمی شینم هەربۆ شینە
کەلەشینی ی چاوەکانت دەکۆڵمەوە
وەکو سەهن[1] لەناویاندا دەتوێمەوە
تۆ ئەی شۆخی خاوەن ئەم هەموو خەمانە
ئەزانی کەی ؟
خونچەی زەردی خەمەکانم گەورەبوونو گەشانەوە ؟
لەوکاتەدا پرچی خاوی تێكئاڵاوت
بەبای شەماڵ دەهەژانو دەشنانەوە
بەڵام خەمی سپیو سوورم
کرانەوە ئەو دەمانە
تۆی خونچەلێو
تۆی خەندە لێو
کە دەمبینیت سپی دەبویت لەترسانا
وەکو بەفری ئەوکێوانە

پەراوێز
سەهەن سەهۆڵ

دوو شیعر

کەریم کاکە

«تەمبوورەکەی
فەقێ تەیران و کۆشکی سپی»

شەو ڕاشکاوە
دەور و بەرم ڕۆما ئاسا داگیرساوە
سەر هەڵئەبڕم
چاوی نیرۆن
لە کولانکەی دیوارەوە
بزەی گاڵتەی تێدا زاوە

بنمیچەکە وا درزی برد
دیوارەکان دێن بە لادا
زەویش کەوتە بەزم و سەما
زەماوەندمە . .
هیروشیما خەلاتێکە و
کۆشکی سپی پێمی ئەدا

*

چۆن دەرباز بم ؟ ! نا . . . ڕاناکەم
من ناسووتێم
هەڵناتەکێم
تەمبوورەکەی فەقێ تەیران +
لە خوێنمایە و
لاوژەی مژدەی پێ لێ ئەدەم

ڕەشەبای درۆت بیرم پەخشان ناکات

-١-

...ەکەتم کە هەڵپچڕی
...ەتەی درۆ
... فوغی خۆیدا هەڵفڕی
... بە ڕەشەبایەکی وا
... کەڤری شاخی گۆیژەش
...ەوەیسی ترسی چڕی

...ورد خوێندمەوە :
...شەوە و
... زووری تەنیایی تەنگم
... بێزارم
...گەڵ دەماخما دەجەنگم
...و دنیا
جووك بۆوە بە قەد مەلێ و
... سەر سینەم هەڵئەنیشێ
جی لێم ئەوێ . . !
... دڵمیشی بۆ والا بوو
...ۆر شەکەتە لێی ڕائەکشێ
جووم خەوت
... باڵەکانی لێك ئەدا و . . دڵم ئەکشێ
...ێکی ئەدا و . . دڵ هەر ئەکشێ
... لە باڵەفڕکێ کەوت
...ڵام دڵم هێشتا ئەکشێ»

-٢-

چەند جار مەلی ووشەکانم
... سەر قژت هەڵنیشتوون و
بۆ چرۆی دەوەنی ناخت
بەستەی ئەڤینیان چڕیوە ؟
چەند جار پەنجەی ووشەکانم
لە ناوەختا
لە سەر دەرگای دڵی تۆدا
ووشەی داڵدەیان نووسیوە ؟

* * *

هەڵبەتە من . .
جیهانێکی سەر بە خۆمە .
یا خود بارستەی درۆمە
بۆیە لام لێ ناکەیتەوە
بۆیە وەڵامی نامەی خۆت نادەیتەوە

-٣-

ئەی ئەو دڵەی
گشت گەردوونت هەڵگرتووە
دە داڵدەم دە
لەو دەڤەرە چۆڵەی خۆتا[1]
کە تا ئێستا
شاراوەیە و
هیچ ڕێڤینگێ بارگەی خۆی تیا نەخستووە[2]

-٤-

نەتزانیوە . .
من چیایەکی چاخی خوێنم[3]
ئەگەر ڕەگت لە من دوور بێ
زۆر ئەستەمە گوڵی ئەشقت گەش و سوور بێ

+ ئیشارەتە بۆ شیعرێکی فەقێ تەیران
(١) دەڤەر : ناوچە
(٢) ڕێڤینگ : ڕێبوار
(٣) چاخ : سەدە

عبدالقادر دباغی

یادێکە لە شاعیرێک

چەن شاعیری نوێ وێژو چەنی زانو نووسەر سەبارەت بە شیعری نوێ یا ئازاد قسەیان دەکردو هەر کەسە بە گوێرەی توانای ئەسپی لەو مەیدانەدا لنگ‌دەدا .

لەسەر پەردەی خەیاڵمدا وەك حەزرەتی نالی‌و مەحوی‌و ـەو کوردی‌و سەیفی قازی‌و مەجدی بەتۆمەو تانەوە هاتم بەدن‌و پرسیارێك بخەنە مێشکمەوە لە ئەکو ووتم : قوربان ئەوە بۆچی بەلای شیعری کلاسیك‌و رەنجی مامۆستایانی پێشوودا ناچن‌و یادێکیان لێناکەن‌و لە گۆڤارەکانیشدا بەدەگمەن غەزەل یا چامەیەکیان چاپ دەکەن ؟ .

داچڵەکین‌و کەوتنە بیردوە . زانایەك فەرمووی بەرهەمی وان لە چاپ‌دراوەو بۆنی خۆشی عەتری هەڵبەستیان گشت سووچ‌و قوژبنی کوردستانی گرتووەتەوە . ئەورۆ دەورە دەوری لاوانی تازە پێگەیشتووە . ئەوانیش دارشتنیان نوێیەو بەرەو لووتکە دەچن . عەرزم کرد .

ئەگەر دەستم رۆیشتبا لە گۆڤارێکی هێژای وەك «کاروان» لانی کەم لاپەرەیەکم بۆ شاکارەکانی شا سوارانی شیعری کوردی تەرخان دەکرد . تالاوانی تازە پێگەیشتووی کورد ئەو ناودارانە لە بیرنەکەن‌و دڵی پیران خۆش‌کەن‌و هەستی لاوان بزوێنن .

لە لایەکی دیکەوە بێجگە لە سەتان شاعیری ناودار کە دیوانیان بلاوکراوەتەوە . زۆر شاعیری دیکەمان هەن کە لە ناسك خەیاڵی‌و ووردەکاریدا ئەگەر وەك سەرداران نەبن رەنگە هەر یەیەك لەخوار ئەوانەوە دانیشن‌و یەکێ لەوانە (خالید ئاغای حیسامیە) کە کاتێ بەهۆی زەبرو زەنگ‌و زوڵم‌و زۆری رژێمی گەندەڵی پاشایەتی ئێران تووشی تووشی‌و دەربەدەری‌و هەڵوەدای هەندەران ببوو . لە گەرمێنەوە بەیادی یارو دیار چەکامەیەکی تەڕو پاراوو ئاوداری هۆنیوەتەوەو بۆ دڵداری نازدار واتا «فەوزیەی بلووری» ناردوە کە بەلای منەوە هەست بزوێن‌و سەرنج راکێشەرە چونکە جاروبار کە لە کۆڕی لاواندا یەك دوو دێرە شیعرم لێ خوێندووەتەوە زۆر بەهایان داوایان لێ کردووم کە بەگشتی بلاوی‌کەمەوە . لەسەر داخوازی وان ئەو چامە پڕ تام‌و بۆنە پێشکەشی خوێنەرانی بەرێزی (کاروان)ی ئازیز دەکەم‌و هیوام وایە چێژی لێوەرگرن‌و پەسنی فەرموون

«فەوزیە»

وەرە سەر دەرکە وەکوو مانگ لە سوێ
گوڵەکەم تاوێ لەگەڵ من بدوێ
وا لە رێتا سەری سەرگەردانم
چاو بەگریانەوە لێت دەروانم
گیان پەپوولێکە لە دەورو بەری تۆ
وا گڕی گرتووە لە سایەی سەری تۆ

ـێ بە ئاواتەوە هەر دێتەوە لات
سەری داناوە لە ڕێی هاتو نەهات
وەرە سەیری منو ڕەنگی زەردم
دەردی دووری تۆ هەناسەی سەردم
ـێك دەکەن ڕۆژی منو پرچی ڕەشت
ڕەنگی فرمێسکی منو کولمی گەشت
ـەردە زۆر کەوتو بەیان زۆر ئەنگووت
بە هەناسەی شنە گوڵ زۆر پشکووت
چاوی من هەرچی لە ڕووی تۆ ڕاما
لێوەکەت پێ نەکەنیو هەر وا ما
جووتێ لیمۆ کە لە سەرسینگی تۆن
ویستو دڵخوازی منی تامەزرۆن
چ بڵێم چەندە سروشت ئارەق ڕشت
تا وەها جووتێ مەمی تۆی دارشت
تەمەنت گەیوەتە چاردە بە خەیاڵ
تازە زەرد هەڵدەگەڕێ لیمۆی کاڵ
شەم لە ناو پەردەوە کز دەنوێنێ
مەم لە بن ئێخەوە دڵ دەڕفێنێ
جووتێ گۆی زێڕە بەچەن مانگ‌و ساڵ
خڕی هەڵداوە لەسەر زێوی قاڵ
سینگ‌و مەم تۆ بڵێ نەك زێڕو زێو
زێڕو زێو کەی بووە وانێشە بزێو
بەدەم ئەو گۆیەوە دەنکێ یاقووت .
بەسەری لالەوە ما ئاگری رووت
بەکزەی باوە کە لیمۆ دەوەرێ
مەمی تۆ هەر بە هەناسێك دەلەرێ
ئەی مەهاباد ئەتۆ جێی شانازی
پێی گەیاند باوەشی گەرمت قازی
کۆرپەکانی تۆ لە خانو سەردار
بەسەری بەرزەوە چوونە سەردار

نیە ژین نرخی لە پێناوی تۆ
سەر بچێو بەرزەوە بێ ناوی تۆ
بەرزە جێیت تۆ سەری کوردستانی
لانی کار مامزی جێی شێرانی
دیمەنت چەشنێ دەبزوێنێ ئەوین
گاڵتە بۆ کیژو کوڕی تۆن مەم‌و زین
کوڕو کاڵی تۆ هەموو شۆخ‌و شەنگ
کیژی چاو مەست‌و خڕو نیوقەد تەنگ
گەڕەکێکت هەیە مزگەوتی سوور
ڕۆح لەسەر وێ دەگەڕێ دووراو دوور
دەرکەو بەر پەنجەرە . ژوورو هەیوان
حەوش‌و کۆڵان‌و قولنیچك‌و سەربان
سەر شەقام‌و چەم‌و پردو ڕێباز
پڕ لە پشتێن شل‌و نەشمیل‌و بەناز
گوڵی لێ شین‌بووە هەرچی دەتەوێ
خەڵقی هێناوە تەڕو شلك‌و نوێ
ڕۆژ درەنگانە دەمەو ئێوارە
کیژو کاڵ دێنەسەر ئەو ڕووبارە
گۆزە ئاو هەڵدەگرن بازنە لە قۆڵ
چەتری سەر کولمەیە بڕژانگ‌و مژۆڵ
هەر گوڵینگی شەدە زۆر پڕکارە
دەلەرێو دەستری ژەنگی گو ڕە
نایەڵێ خشڵی سەری هەڵگری ژەنگ
زەردە دەرکەوت‌و تروسکەی دێ پەرەنگ
دڵنیا نین لە زمانی بەدرۆ
پێکەوە دێنەزمان چاوو برۆ
مانگە شەو هات‌و لە دەرك‌و بانان
کۆڕی دڵداری دەبەستن جوانان
بسکەکانیان بە پشووی با دەشەتێ
بۆنی سومبول بە هەوادا دەڕەتێ

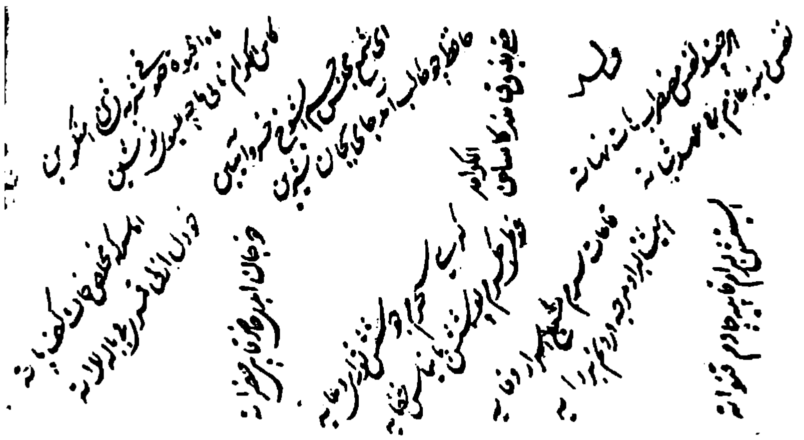
▷ دڵ دەلەرزێنێ شەوانی شەوە زەنگ
دەنگی بەر مووری کچی شۆخو شەنگ
نیە جێیەك وەکوو ئەم شارە لەلام
هەرچی تێی دایە لە لام وایە بەلاّم
گوڵی وەك تۆێ نیە پاكو روو سوور
لالەیو کەوتیە نێو ماڵی بلوور
فەوزیە تاقە گوڵی نێو شاری
پەیکەری جوانی ئەتۆ گیانداری
نویژگە گەرچی لە پەنای ماڵەکەتە
حەج بەلاّم دەورو بەری خاڵەکەتە
دە شەماڵ تۆش وەرە خەم خۆری کۆن
زۆری وەك من بەتەمای هاتنی تۆن
بگە فریای دڵی پڕ لە خوێنم
دەگەڕێم ڕێم نیە بێشی دوێنم
بچۆ لای و بلێ بەو دەم قەندە
ئاگرت کردەوە لەو مەڵبەندە
هەر لە رۆژێ هەوەڵی دەربەدەریم
ئەشقی تۆ پۆیەکە بۆ کوێرەوەریم
بەهەوای تۆوەیە دێ خورپە لە دڵ
دڵ هەر ئی تۆیە هەتا دەیخەنە گڵ
ئەو دەمەم خۆشە کە تۆش لەولاوە
کەزیەکانت بدەیە دەم باوە
با . پەرێشانی بکا وەك دڵەکەم
هەڵمژم لێرەوە بۆنی گوڵەکەم
ئەی مەهاباد بەخوام ئەسپاردی
لێرە دڵ ساردبوو منیش بۆم ناردی
هاتەوە باوەشی گەرمو گوری تۆ
هەڵوەدای ئاوو گڵی تۆن کوری تۆ
ژهەرچی هەی تۆ گوڵی یا گوڵدانی
ئاوەدان بی وەتەنی کوردانی

چەند شیعرێکی بڵاو نەکراوەی

نالی

بێ گومان کەس ناتوانێ گرەو بکا لە سەر تەواوی دیوانە چاپکراوەکانی شاعیرانی پێش هێنانی چاپو بڵاو بوونەوەی چاپەمەنی لە کوردستاندا ژیاون . دڵنیام لەوەی خوێنەر نی‌یە جارەهای جار لە و گۆڤار و رۆژنامەکاندا چاوی بە سەر ئەم سەر دێرانەدا نەخشابێ (شیعریکی بڵاونەکراوەی . . . ی شاعیر)و (بانگەوازێك بۆ کۆ کردنەوەێ شیعرە بڵاونەکراوەکانی . . . ی شاعیر) . ئەمەو . جار جارە ئەم دیاردەیەی وون بوونو فەوتانی شیعرە لە دیوانی شاعیرەکانی دوای رۆژگاری گەشە سەندنی چاپو چاپەمەنیش بەر چاو دەکەوێ .

کەواتە سەر دێرەکە جێی سەر سوڕمانو . دیوانی (نالی)ش لەم دیاردەیە دوور نی‌یە . (نالی)یێك ژیانی بریتی بوو بێ لە گەڕانو گواستنەوە لەم جێ بۆ ئەو جێو لەم حوجرە بۆ ئەو حوجرەی لە سەردەمی فەقییەتی کە ئەوانەی زۆر تێیاندا مابێتەوە حوجرەکانی سنەو سابڵاغو زەردیاوای قەرەداغو سولەیمانینو[٢] . دوایی ڕۆیشتنی بۆ حەجو . لەوێوە بیستنی خەبەری داگیرکردنی سولەیمانیو دەست پێ‌کردنی ژیانی ئاوارەییو ڕۆیشتنی بۆ وڵاتی غەریبی شامو گیرسانەوەی بۆ ماوەی چەند ساڵێك لەوێداو[٣] . دوایی پاش بەدڵەوە نووسانی (سالمی) برادەری کە لە شەش دێری کۆتایی شیعرە بە

...ڕەنگەیدا خۆی دەنوێنێ کە دەڵێ :

...خودا بڵێ بە حەضرەتی (نالی) : دەخیلی بم
...ەم نەوعە قەط بە سولەیمانییا نەکا گوزەر
...م) صیفەت لە بێکەسییا با نەبێ هیلاك
...ی کردم ئەو نەکا لەغەما خوێنی خۆی هەدەر
...ەم موڵکە نەظمی نابێ بە بێ ضەبطی واریثی
...ێ ئەو بە قەصدی ئەم طەرەفە با نەکا سەفەر[٤]

...ۆیشت بۆ ئەستەنبۆڵ و لەوێ لە وڵاتی دووەمی غەریبی سەری ...ەوەو ، گیانی رەوانی بە یەزدان سپارد . بە بێ ئەوەی کەسێکی دڵسۆز بە دەوریەوە بێ و ماتەمی بۆ بگێڕێ و . یا ...ڵانی کەموە داهاتی ئەم چەند ساڵەی تەمەنی ئەستەنبۆڵی – کە دڵنیام بریتی بووە لە سەدەها لاپەڕەی نەخشاو بە هەزارەها د نەگەو هەرو مرواری . بپارێزێ .

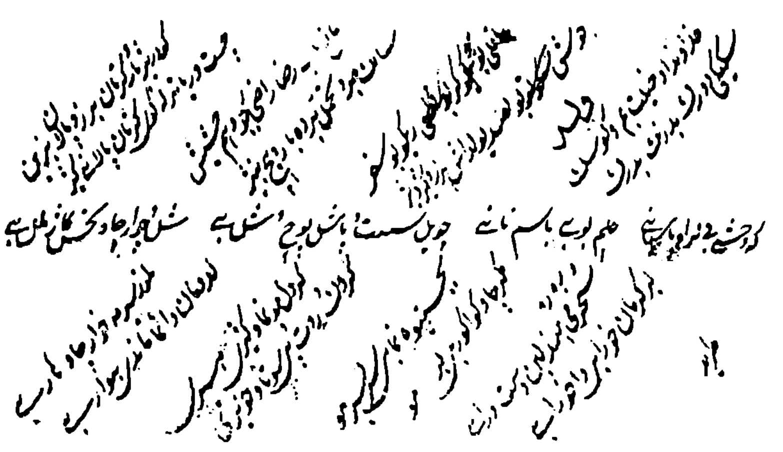
جا (نالی)ی بێ ئەمە ژیانی بوو دەبێ– لەو هەموو گەڕان و سووڕانی سەردەمی فەقێیەتی بە هەموو گەشت و سەیرانییەوەو ، ژیانی غەریبی بە هەموو ژان و برکییەوەو . لەگەڵ ئەو هەموو زیرەکی وداناییو وردبینیەی – چەند غەزەل و قەسیدەو مەسنەوی و چوار خشتەکیو پێنج خشتەکی و تاك و موعەمماو لەطیفە = نوکتەی لەپاش بە جێ مابێ ، بێ گومان سەدەها بەیازو تۆماری لای برادەران و لەسەر رەفەی حوجرەکان و نێو دەلاقەی مزگەوتان تۆزی لەبیر چوونەوەیان لێ نیشتوەو ، شێی بایەخ پێ نەدانیان هەڵمژیوەو . لە دەست چوونیان بووەتە هۆی دروست بوونی کەلەبەرێکی گەورەی کەلەپووری ئەدەبی کوردیو . نەزانینی زۆر بەی بە سەرهات و ژیانی (نالی) .

دەست‌کەوتنی چوار لاپەڕەکە

هاوینی ساڵی (١٩٨٠) لە شەقڵاوە لە مزگەوتی (ئال میران) لای مامۆستا مەلا مەجیدی گەڕاوی دەمخوێند ، کورە مەلایێك . کە بەداخەوە ناوەکەیم لە یاد نەماوە – لە مووصل هاتبوو بۆ سەردانی مامۆستاو . دیاربوو باوکی مردبوو چەند کۆنە کتێبێکی باوکی بۆ فەقێکان هێنابوو ، یەکێك لەو کتێبانەی بەر من کەوت بریتی بوو : لە کۆمەڵە کتێبی (سلم المرونق)و (حسام‌کاتی)و (فناری)و (حاشیەی محی‌الدین) ، کە هەموویان لە زانستی مەنطیق دەدوێن و ، لە بەرگێکدا کۆکراونەتەوە . لە ئەنجامی هەڵگێڕان و وەرگێڕانی کتێبەکان ئەم چوار لاپەڕەیەم بەر چاوکەوت . هەر زوو خەتە خۆشەکەو شێوەی نووسینیان سەرنجیان بۆ ئەوە راکێشام کە نووسراوەکە شیعرە .

کە خوێندمەوە خۆشبەختانەو بۆ جاری یەکەم چاوم رووناك بۆوە بە جووتە (نالی)و (حافظ)و ، خوێندنەوەی یەکەم پێنج خشتەکی کە تا ئێستا بە ناوی (نالی) یەوە تۆمار کرابێ .

خوێندنەوەیێکی سەرپێی چوار لاپەڕەکە گەیاندمیە ئەو قەناعەتە کە بەشێك بوون لە دیوانێکی (ناڵی) دەسنووس و ، شوێن و کونی داوی جزو بەندەکەو (کوا) و (طەرید)ی داوێنی لاپەڕەکان شاهیدی رێك و پێکی و قەبارە گەورەیی دیوانەکەن کە بەداخەوە دیارە بایەخ پێ نەدان و رۆژگاری دوور ودرێژی بێ بەزەیی لێکی هەڵوەشاندووەو پرژو بڵاوی‌کردووە . دیارە زۆر شیعری بڵاونەکراوەشی تێدا بووە . چوار لاپەڕەکە شاهیدێکی بەهێزی ئەم داوایەمن چونکە هەموو چوار لاپەڕەکە تاکە شیعری (هەی کەرێکم بوو . . .)ی تێدا یە کە تا ئێستا

بلاْوكرايێتەوە بە بۆچوونی خۆم دیوانەکە زۆر شیعری (نالی) کە لە دوای گەڕانەوەی لە حەج و لە وولاتی غەریبی شام دایناون تێدا بووە. لە کۆتایی ئەم نووسینە هەندێ پەراوێز لە سەر پێنج خشتەکی (هەر چەند نەفەس موضطەریبی . . .) دەخوێنرێنەوە پێنج خشتەکیەکە دەکەن بە یەکێ لە شیعرەکانی ئەم قۆناخەی ژیانی (نالی).

لە (زنکۆگراف) ڕا دیارە چوار لاپەڕەکە بە خەتێکی خۆش و بێ گرێ و شیوە نووسینی فارسی نووسراون. لە خەتەکە ڕا دیارە نووسەرەکەی لە ئاستێکی باش یا بە لانی کەم مام ناوەندی خوێندەواری دابووە. جار جارە چاو دێری جیاوازی تێکستی کردووەو دووەمەکەی لە سەرەوە نووسیووەو (خ)ێیکی بە دواوە نووساندووەو. هەروەها سەرو ژێریشی بۆ هەندێ وشەی ناهەمواری خوێندنەوە کردوە. وەك (سوخورمەی) سەرەتای دێری حەوتەمی مەسنەوییەکە. بەرینی و درێژی لاپەڕەکان نزیکەی (٨ ١٤) سم.

سەردەمی نووسینەوەیان

چوار لاپەڕەکە وەك لە (زەنکوگراف) دا دەردەکەوێ دەبێ بەر لە دانانی نیشانەکانی (ە)و (ی) و (و) بۆ (سەر) و (ژێر) و (بۆر)ی کوردی نووسرابنەوە. ئەوەی لە بواری ڕێنووسەوە پێویست بێ بگوترێ ئەمەیە: کە نووسەر بۆ جیاکردنەوەی پێی (گ) لە (ك) سێ نوقتەی لە سەر یەکەم داناوە.

جا ئەم نیشانەیە کەی لە ڕێنووسی کوردی رەچاو کراوە؟ نازانم.

هەر کەی بێ دەبێ چوار لاپەڕەکە لە سەرەتای دانانی نیشانە کە نووسرابنەوە. چونکە دیارە نووسەر دەستی پێی ڕا نەهاتووەو لەو هەموو (گ) پیانەی چوار لاپەڕەکە تەنیا لە «گ)ی (زگ)ی سەرەتای دێری دووەمی (هەی کەرێکم بوو . . .) سێ نوقتەکەی رەچاو کردوە. کەچی لەو هەموو (گ) پیانەی مەسنەوی (خوداوەند دەخیلت بم وەکو سەگ) لەبیری چووە.

سوود گەیاندن و خزمەتکردنیان بە دیوانی نالی

ناوەڕۆکی چوار لاپەڕەکان دوای ساغ کردنەوەیان ئەگەر بسلمێندرێ بە موڵکی (نالی) لە قەڵەم بدرێن. لە چەند ڕوویێکەوە خزمەتی (نالی)و دیوانەکەی دەکەن:

١ – لە ژێر تیشکێکی باریکی ڕووناکی کە لە کولانکەی ئەم چوار لاپەڕانەوە دا دەرژێتە نێو دیوانی (نالی) چەند شیعریکی بلاْو نەکراوە دەخوێنینەوە.

٢ – بۆ یەکەم جار - وەك ئاگادارم - ئەدەب پەروەران و (نالی) دۆستان دیدار شاددەبن بە چەند پێنج خشتەکی و مەسنەوێیك لە جیهانی پان و بەرینی ئەدەب و شیعری (نالی).

٣ – بینینی (نالی) لە مەیدان و ئەزموونی کردن بە پێنج خشتەکی (تخمیس)دا. کەوا بزانم بە دەگمەن شاعیرێکی کلاسیکمان دەستناکەوێ ئەسپی خۆی لەم مەیدانەدا تاو نەدابێ. بە تایبەتی شاعیرە سەرکەوتووەکان بۆ نیشاندانی شاعیریان و خۆ تاقیکردنەوەو خۆ هەلکێشانیان. چونکە هەروا ئاسان نییە شاعیر یان هەر ئینسانێ لە قالبی خۆی دەربچێ و بچێتە ناو قالبی یەکێکی دی. کەواتە سەیر نییە (نالی) شایی بە خۆ هاتوو حەز لە تاقیکردنەوە هەروەك خۆی دەڵێ:

طەبعی شەککەر باری من کوردی ئەگەر ئینشا دەکا
ئیمتیحانی خۆیە مەقصودی لەعەمدا وا دەکا

دڵنیاشم هەر مەبەستی خۆ تاقیکردنەوەو خۆ هەڵکێشان هانی داوە بۆ (تەخمیس) کردنی شیعری فارسی – دیارە ئەدەبی فارسیش لە قوتابخانە سەرەکییەکانی ئەدەبی زۆژ هەلاتە - لە شیعری فارسیش شیعری (حافظ) کە لە کەڵە شاعیرەکانی فارسە – هەڵبژێرێ.

ساغ کردنەوەی شیعرەکان

ساغ کردنەوەی شیعری کلاسیکی هەر وا کارێکی ئاسان نییە بە هەموو کەس بکرێ. چونکە ساغ کەرەوە تووشی زۆر کۆسپ و تەگەرە دەبێ لەپێش هەموویانەوە ژیانی نە زانراوو، ئاستی زانایی و خوێندەواری شاعیرو. دوایی گیرو گرفتەکانی

ـنووس و ناوەرۆك و . . . تاد .

بۆیە پێویستە بڵێم : ئەو شوێنانەی هێنراون بۆ سەر ـنووسی ئیستای کوردی لە گومان دوورو بڕیاری براوەنین و ، ئەگەر بە شێوەیێکی جوانترو گونجاو لە گەڵ تیکستە دەستنووسەکە بخوێندرێنەوە ئەوا خزمەتێکی زۆری ئەدەبی کوردی و (نالی) دەکرێ .

لە نووسینەوەی شیعرەکاندا ئەو وشە لێکدراوانەو رستانەی ـەر قەو عیدی عەرەبی دەکەون هەر بە رێنووسی عەرەبی نووسراونەتەوەو لە نێو دوو جووت کەوانە داو . ئەوانەی پێم ـغ نەکراوتەوە وەك خۆی و لە ناو دوو کەوانەدا نووسراون و ئەو نەی دوو دڵم لە خوێندنەوەیان و . یا زیاتر لە خوێندنەوەیێك هەڵبگرن خەتم بە ژێر دا کێشاون .

ئیتر هیوا دارم لە ساغ کردنەوەی شوێنە ساغ کراوەکان سەرکەوتوو بوو بم ، خۆ ئەگەر بە سەر سەریشدا کەوتبم ئەوا رزگار کردنی ئەم چەند . دێرە شیعرە لە چنگاڵی شەو زەنگی تاریکی ناو کۆنە کتێب . داوای لێ بووردنم لە گیانی نەمری (حەضرەتی نالی) و . خوێنەران دەکەن .

شیعرەکان

(١) [٥]

؟ – «ماء الحیواة»ی صۆفی (شرب)ە لە شانە هەنگوین [٦]
«کأس الکرام»ی (نالی) ماچە لە لێوی نۆشین
ئەی شەمعی مەجلیسی جەم ئەی شۆخی خوسرەو ئایین [٧]
(حافظ) چو طالب امد جای بجان شیرین
«حتی یذوق منه کأسا من الکرامه»

(٢) [٨]

١ – هەر چەندە نەفەس موضطەریبی هات و نە هاتە
نەفسی دەنی یە عازیمی بێ عەهدو ئەباتە
ئەمما سەرەکەی موخلیصی خاکی کەف و پاتە
خۆ دڵ ئەزەلی قومریی بێ باڵە لە لاتە
خۆ جان ئەبەدی حاضری قاپی حەضەراتە
٢ – گریەی سەحەرم جۆششی فەوواری ویعایە [٩]
غەوطی [١٠] جگەرم پۆششی بانیاسی خەفایە
قاعاتی سەرم مەنبەعی ئەسراری وەفایە
هێشتا لەبەر ئەو (مرجە ؟) دەروونم (بردایە ؟)
ئێستەش لە بەر ئەم قاپی یە چاوم قەنەواتە
٣ – بەو نووری جەمالە کە نەما صەبری جەمیلم
بەو قامەتەکەم راستە کەوا خوارو زەلیلم
بەو چاوە قەسەم بێخودو بیمارو عەلیلم
رازی نەبی ئەی عومری گرانمایە دەخیلم
لەم غوربەتە بمرم کە حەیاتم بە وەفاتە
٤ – هەر چەندە (لمی ؟) صابیری ئەییوبم و مەفتوون
گەە دایری دەریام و گەهێ مەرکەزی هاموون
ئەمما لە ئەزەل چونکە بە دڵ قەیسم و مەجنوون
خاکی قەدەم و رێگەیی سەر رەبوەوو قەیسون [١١]
نادەم بە هەموو جەوهەرو [١٢] ساعاتی قەلاتە
٥ – کوا غۆطەوو [١٣] (عنترمە ؟) و ئەنهاری نەظارەت
کوا نوورو قەنادیل و مەنارات و ئیشارەت
کوا بابی سەلام و گوزەری حەجج و تیجارەت [١٤]
کوا زەینەبی یە [١٥] وجەبهەو وخلخال و عیمارەت
کوا دامەنی مەرزی کە نمونەی عەرەفاتە
٦ – کوا . . . ؟ [١٦]

(٣) [١٧]

١ – «صدق لعلو مطلبی یعنی لمعراج النبی»
یان ئەو شەوە مونکیر نەبی ئەرزیش کەوا گەییە سەما
٢ – لەو لەیلە داپیرە فەلەك مەحبوبەیێك بوو چاو بەڵەك
ئەستێرەکانی یەك بە یەك بوو بوون بە بەدرو شەو چرا
٣ – مەوصوفی «مازاغ البصر» (دیهیم ؟) لەو لاك لە سەر
تەشریفی قورئانی لەبەر جبریلی مەئموورە لە لا

(٤) [١٨]

هەیکەلێکم بوو چو پەیکەر . . . تاد

(٥) (٥)

١ - خوداوەندا دەخیلت بم وەکو سەگ
سەگێکی دوو ڕەگ بەد ڕەنگ و بەد ڕەگ
٢ - کە وەحشی بێ لەڕاو و پاسە بانی
(عم بوبی باسم نانی ؟ !)
٣ - چەوێل سست،و پاشل پووچ و شل بێ
شەل‌و چوار چاو و نەحس‌و کاژلە مل بێ
٤ لمووزو سیرمە خوارو چاوی هار بێ
لە دومان دائیما ماندی هەوار بێ
٥ - (کرول موئماو ؟) گێژی هێری
گەڕولک‌و رووت‌و پێ سوتاو و وخوێری
٦ - بە جەستە یوە نەما بێ سەر لە بەر موو
مەگەر چاوی کەوا کوێر بێ لە بەر موو
٧ - سوخرمەی هەندی لە بن دەستی درا بێ
لەبەر کرمان خورا بێ دا خوڕا بێ
٨ - طەرید . . .

پەراوێزەکان

(١) وەك لە لاپەڕە (٣٢)ی (تاریك وڕوون)ی مامۆستا هێمن دەیخوێنیتەوە .

(٢) دیوانی نالی . مەلا عبدالکریمی مدرس . بغداد . ١٩٧٦ . ل ٢٤ .

(٣) سەرچاوە پێشوو . ل ٣٧ .

(٤) هەمان سەرچاوە . ل ٢٠١ .

(٥) بەڵگەی مادی‌و مەحسووسی بە (نالی)ی دانانی ئەم (تەخمیس)ە خوێندنەوە ناز ناوە کەیەتی لە دێری دووەم . بە داخەوە ئەم (تەخمیس)ە نا تەواوەو . ئەوەی لێرەدا نووسراوە پێنج خشتەکی هەرە کۆتاییەو . ئەوانەی (حافظ) دەخوێننەوە دەزانن چەندی لێ فەوتاوە .

(٦) تێکستە کە ڕێگەمان دەدا بەم شێوەیەش بخوێندرێتەوە :
(ماءالحیاة)ی صۆفی شەربەتی شانە هەنگوین) . بەلام من یەکەمم هەڵبژارد تا لەگەل (کاس ئکرام)ی ماچە لە لێوی نۆشین)ی دێری دووەم گونجاو ترێ .

(٧) بۆرێکی کێش دەبێ (خووسرەوایین) بخوێندرێتەوە .

(٨) ئەم پێنج خشتەکیانە هەر چەندە ناز ناوی (نالی) یان تێدا بەر چاو ناکەوێ چونکە لە کۆتایی فەوتاوە - کەچی مۆری مادی (نالی) بوونیان هەر پێوەیە . چونکە لە دەستنووسەکەدا لە دوو پێنج خشتەکی‌یەکەی (نالی) و دەگەڕێتەوە بۆ (نالی) واتە : هەر هی ئەوە .

(٩) تێکستەکە ڕێگەمان دەدا بەم شێوەیەش بیخوێنینەوە : (گریەی سەحرم جۆشتی فەوواری دوعایە) .

(١٠) لە (المنجد) دا دەڵێ : «غاط یغوط غوطا الحفرة : حفرها» . وا بزانم ئەم مەعنایە لەگەل (پۆشتی بانیاسی خەفایە)دا دەگونجێ . خۆ (چاڵ) شوێنی شاردنەوەو حەشارگەیێکی چاکە . بە داخەوە لە هەموو فەرهەنگەکانی بەر دەستمدا گەڕام (بانیاس)م نە دۆزیەوە .

(١١) لەوانەیە (قاسیوون) بێ‌و . نووسەر بە هەڵە چوو بێ‌و . یا (نالی) بە ئەنقەست وای نووسیبێ . لەبەر (قەیس‌و مەجنوون)ی دێری پێشوو . چونکە (قاسیون) کە لە (المنجد)دا دەڵی : «جبل مشرف علی غوطة دمشق» واتە کێوێکە بە سەر غوطەی دیمەشق‌دا دەڕوانێ . لەگەڵ (ڕەبوە - گردۆلکە)ی پێش خۆی‌و . (غوطە)ی دێری‌یەکەمی پێنج خشتەکی دواوەی دەگونجێ .

(١٢) لە تێکستەکەدا بەعەینی خەت لەسەری نووسراوە : (شووشەخ) واتە نوسخە .

(١٣) (المنجد) دەڵێ : «الغوطة : هی البساتین المحدقة بدمشق ترتوی من نهر بردی وتأتی بأطیب الاثمار . . .» .

(١٤) لە دەستنووسەکەدا لەسەری نووسراوە : (زیارەت خ) واتە نووسخە .

(١٥) دەبێ مەبەستی (زەنوبیا) نەبێ ؟ کە بە ناوبانگترین شاژنی (تەدمر) بووە . خۆ لە ئاسەواری (تەدمر) هونەری میعماری - (عیمارەت) بە ئاشکرا دیارە هەروەها (جەبهەت) نێو چەوان لە پەیکەری خاتوونێکی (تەدمر) بە جوانی دیارە . بە داخەوە وێنەی پەیکەرەکە لە (المنجد)ی چاپی (١٩) تەواو نییە بۆوەی بزانین (خلخالی) لە پێی دابووەیانا ؟ . لەوانەشە مەبەستی لە (جەبهەوو خلخالی عیمارەت) ڕووی (واجهە)ی کۆشکەکان‌و بنی کۆڵەگەکان بێ کە وەك (خلخال)ن بە هەر حاڵ من وای بۆ دەچم ئەم شیعرە لە وڵاتی غەریبی شام لە دایك بووە . ئەوەتا خۆی دەڵێ :

رازی نەبی ئەی عومری گرانمایە دەخیلم
لەم غوربەتە بمرم کە حەیاتم بە وەفاتە

(١٦) ئەم (کوا) یەشیان لە داوێنی دەستنووکە دەستکەوت . دەبێ چەند (کوا)و دێری دیمان لە دەست چووبێ ؟ .

(١٧) ناوەڕۆکی شیعرەکە باسی میعراجی پێغەمبەر (د.خ) دەکاو . لەسەرەتاو کۆتایی لێی فەوتاوە . بەڵگەی بە (نالی) زانینی ئەم شیعرە بە دوا هاتنی شیعرە بەناوبانگەکەی (هەیکەلێکم بوو چو پەیکەر . . .) و (ولە) وی نیوانیانە .

(١٨) نووسینەوەی ئەم شیعرەم بە پێویست نەزانی . چونکە شیعرەکە ئەگەر بەقەد دیوانی (نالی)ش بەناوبانگ نەبێ شتێکی وای کەمتر نی‌یە .

دەقە دەستنووسەکەی ئەم شیعرە هەر چەندە لە کۆتایی دوو دێری کەمە زۆر لە نرخی کەم نابێتەوە . چونکە دوو هەڵەکەی ئەم شیعرەی (دیوانی نالی) مان بۆ ڕاست دەکاتەوە :

١ لە لاپەڕە (٢٢٤)ی (دیوانی نالی) مامۆستا مەلا کەریم دێری یەکەم بەم جۆرە چاپکراوە :
(هەی کەرێکم بوو . چ پەیکەر ؟ طەی کەری . . .) لە شەرحەکەدا نووسراوە : «لە هەموو نوسخەکانی بەر دەستمانا نووسراوە (چ‌پەیکەر) . بەلام ئێمە لامان وایە ئەمە هەڵەی نووسیارەو ڕاستەکەی (چوپەیکەر)ە .» بەڵێ ئەم دەستنووسە شاهیدی ئەدا کە مامۆستایان نیشانەیان پێکاوە .

٢ - لە (دیوانی نالی) مامۆستا مەلا کەریم دێری دووەم بەم جۆرە نووسراوە :
بن زك‌و جەبهەت سپی . کللك ئێسترو دامەن سیا
یەککە تازو . سێبرو . . . .) .

هەر لەوێ دێری دووەمی دێری چوارەم بەم جۆرە چاپکراوە : (سم خڕو کللك ئێسترو . مەنزل بڕو . عارەق نەرێژ) . واتە وەصفەکە دووبارە بۆتەوە . دووبارەبوونەوەش لە پایەی ڕەوانبێژی شاعیر کەم دەکاتەوە . بۆیە (کللك بژ)ی دەستنووسەکە بۆ دێری یەکەمی دێری دووەم گونجاوترە لە (کللك ئێستر) .

(١٩) بەبڵاوکردنەوەی ئەم (مەسنەوی)یە بۆ یەکەمجار لە (دیوانی نالی) شیعری (مەسنەوی) دەخوێندرێتەوە . ئەم (مەسنەوی) یەش نا تەواوەو . سەرەتای دێری هەشتەمی وشەی (طەرید)ە .

جیهانی چیرۆك

چاوی دێو . .

معتصم ساڵه‌یی

له کۆنه‌وه ترسی چاوی دێوم لێ بۆته ملۆزمێك‌و . وه‌ك ته‌وقی عه‌زازیل له گه‌ردنمدا ئالاوه . . هه‌ر له منداڵیمه‌وه ئه‌و ترسه بۆته ختووره‌یه‌ك‌و دڵ‌و ده‌روون‌و مێشكم ئازار ده‌دات . . ـه‌ونه‌یه هه‌ندێك بڵێن ڕاست ناكات‌و . هه‌ندێكیش بڵێن ـست ده‌كات . . هه‌ندێكیش بڵێن كابرا خه‌تای خۆیه‌تی‌و ـتوانێت خۆی به‌هه‌موو بارێكدا بگونجێنێت . . ! هی وایش هه‌ن – ده‌توانم بڵێم زۆریشن – هه‌روه‌ك من ئه‌و ترس‌و له‌رزه ـه ناخیاندا چه‌كه‌ره‌ی كردووه‌و . وه‌ك منیش خۆیان له‌و چاوه ترسێنه‌ره ده‌بنه‌وه . . گوایه ده‌بێت چاوی دێو چی بێت . كه ـه‌كێكی وه‌ك من گومانم له مێشكی خۆم نیه . ئا به‌م شێوه‌یه ـسی لێ ده‌كه‌مه‌وه‌و خۆمی لێ ده‌پارێزم . . ؟ ! گه‌ر بڕوا ده‌فه‌رموون ئه‌و چاوی دێوه له ئاگر به‌گڕتر‌و سووتێنه‌رتره هه‌ر كه‌سێكی تووش بێت . به‌چاو تروكاندنێك ده‌ی پروكێنێت‌و ده‌ی كات به‌خه‌ڵووز . . له ئه‌ڵماس تیژتره . گه‌ر بێت‌و هه‌ر مرۆڤێكی بكه‌وێته سه‌ر وه‌ك ئاروو دوو له‌تی ده‌كات . . له بۆنی ـبخانه پیس ترو بۆگه‌ن تره . هه‌ر كه‌سێك توخنی بكه‌وێت . ـوو به‌زوویی سه‌رو ملی ده‌شكێ‌و له هۆشی خۆی ده‌چێت . .

سه‌ره‌رای ئه‌م هه‌موو ترس‌و له‌رزه‌م هه‌میشه له منداڵیمه‌وه . گوێ ڕایه‌ڵی چیرۆك‌و ئه‌فسانه‌ی ئه‌ندێشاویم له باره‌ی چاوی دێوو درنجه‌وه . . نه‌نكه هه‌مین خوای لێ ڕازی بێت (ئه‌و له‌جێی هه‌قه‌و من له‌جێی ناهه‌ق . . !) هه‌ر وه‌ك خۆی ئه‌م ڕسته‌یه‌ی فێر كردین . ! كاتێك منداڵ بووین . له جیاتی ڕادیۆو ته‌له‌فزیۆنمان بوو . چه‌ندین حه‌كایه‌ت‌و چیرۆكی ئه‌فسووناویی بۆ ده‌گێراینه‌وه . ئێمه‌یش نقهان له خۆمان ده‌بڕی‌و . چاومان زه‌ق ده‌كرده‌وه‌و . ده‌ممان داده‌پچڕی‌و گوێ قوڵاخی گێڕانه‌وه‌ی به‌سه‌رهات‌و ڕووداوه‌كانی ده‌بووین‌و . یه‌كه به یه‌كه وشه‌كانیان هه‌ڵده‌چنیه‌وه . . ته‌نانه‌ت له شه‌وانی باراناویدا . وه‌هامان ده‌هاته پێش چاو . كه خرمه خرمی لێزمه‌ی بارانه‌كه . ده‌نگی پێی ئه‌سپی كوره پاڵه‌وانی ئه‌و ئه‌فسانانه‌یه كه‌بۆی ده‌گێراینه‌وه ! به زۆری كوره پاڵه‌وانه‌كان به‌چاو قایمی‌و نه‌ترسیه‌كه‌وه . به‌ره‌نگاری چاوی دێو ده‌بوونه‌وه . تا هه‌ره‌سیان پێ ده‌هێناو . خه‌ڵكیان له سته‌م‌و زوڵم‌و زۆریی ئه‌و چاوه پڕ ژه‌هراویانه ڕزگار ده‌كرد . . له كۆتاییشدا كوره به‌یاری شۆخ‌و شه‌نگی خۆی شاد ده‌بوو . نه‌نكه هه‌مینیش كۆتایی به چیرۆكه‌كه‌ی ده‌هێناو ده‌ی ووت : كه‌وشه‌كه‌م دڕاو هیچم پێ نه‌بڕا . . . به‌ڵام ئێمه‌ی منداڵان زۆر شتمان پێ ده‌بڕاو سه‌ر سامی ئه‌و باس‌و خوواس‌و به‌سه‌رهاته‌نه ده‌بووین‌و له ناخه‌وه ستایشی بێ پایانی نه‌نكه هه‌مینمان ده‌كرد . كاتێك نه‌نكه هه‌مین ماڵ ئاوایی ئه‌م دونیایه كرد . ئێمه‌ی منداڵ‌و گوێ گری چیرۆكه‌كانی قه‌ڵه‌می ده‌ست‌و پێمان شكا . هه‌ستێكی پڕ له‌نه‌هامه‌تی دای گرتین . ته‌مووه‌یه‌كی زۆریش هه‌ر به‌دووی نه‌نكه هه‌مینێكدا ده‌گه‌راین . كه‌له‌و جۆره بابه‌ته چیرۆكانه‌مان بۆ بگێڕێته‌وه . به‌ڵام هه‌رگیزاو هه‌رگیز ئه‌و خه‌ونه‌مان نه‌هاته دی . . ئێستا گه‌ر ته‌له‌فزیۆنی ماڵێك بشكێت ، زوو به زوویی له‌لای وه‌ستا چاكی ده‌كه‌نه‌وه . به‌ڵام نموونه‌ی نه‌نكه هه‌مین به ده‌گمه‌ن به‌چنگ ده‌كه‌وێت . .

به‌ڕێزان ، ئێستایش ئه‌و ڕۆژه‌م له‌یاده ، كه بۆ یه‌كه‌م جار وێنه‌و قه‌باره‌ی ته‌واوی چاوی دێوم به‌و دوو چاوانه‌ی خۆم

بینی . . . منداڵ بووم‌و ماڵەکەمان کەوتبووە ئەوپەڕی شارەوە . ڕیزە ماڵی گەڕەکەکەمان دەی ڕووانیە خڕی خاسە . لە نێوانی ماڵەکانماندا‌و چەمی خاسەدا ڕێگایەکی باریك‌و درێژ بەنێو باخی سەوزەکەدا درێژەی دەکێشا . من‌و منداڵانی گەڕەك کەوتبووینە سەر سەمتی دروست کردنی حەمامە قوڵێ . بەڕیزە هەر یەك لە ئاستی خۆمانەوە بەسەر ڕێگاکەوە حەمامە قوڵێیەکمان پێکەوە نابوو . لەپڕ یەکێك لەمنداڵەکان هاواری لێ هەڵساو ووتی : منداڵان بکەونە خۆتان چاوی دێو هات . . ! کاتێك ڕووانیمانە نێوەندی خاسە بینیمان تەپ‌و تۆزێك زۆر بە تیژی بەرەو ڕوومان دێت . . هەر ئەوەندەمان پێ کرا هەڵێین‌و . بەرەو سەربانی ماڵەکەمان بەپەلە بکەوینە ڕاکردن . لە سەربانەکەماندا خۆمان حەشاردا . لە ستارەی سەربانەکەوە کەوتینە دیقەت دانی چاوی دێو . . هەرکە گەیشتە سەر کۆپری‌ی جۆگا ئاوەکەی ئەم سەر ڕێگاکەی نێو باخەکە . بینیمان چاوی دێو جل‌و بەرگێکی مەیلەو سەوزی پۆشیوەو . کلاوێکی بەهەمان ڕەنگی لەسەردایە . . ئەسپێکی ڕەشی قەترانیشی لە ژێردایە . . لە ترساندا هەموو لە ئاستی خۆماندا ووشك هەڵگەڕاین . خەریك بوو خوێن لە دەمارەکانمادا بمەیەت . . چاوی دێو لەوسەری ماڵەکانەوە هەڵوێستەیەکی بۆکردو ، ئەسپەکەی لە بەردەمی ماڵی حاجی مەجید بەستەوەو ، خۆی کوتایە ماڵیانەوە .

ئێمەی منداڵ تادووای نیوەڕۆیەکی درەنگ لەسەربان پێمان نەهاویشتە خوار ەوە ، هەر بەسەرەتاتکێ ماینەوە تا ئەو کاتەی چاوی دێو گەڕەکەکانی بەجێ هێشت . . لە پاشاندا یەکسەر بەرەو حەمامە قوڵێکانمان چووین . تابەسەریان بکەینەوە . بەڵام داخی گرانم جێ سمی ئەسپەکەی چاوی دێو هەموویانی تەفرەو توناو سەرو ژێر کردبوو . . لە دووایدا بە دڵشکاویەکی زۆرەوە گەڕاینە دوواوە . گوێمان لێ بوو گوڵچینی ژنی حاجی مەجید . زۆر بە ئاسپایی‌و ترس‌و لەرزەوە بۆ ژنانی گەڕەکی دەگێڕایەوەو دەی ووت : کچینە باوانت شێوێت . چاوی دێو هەر هات‌و نەهات حاجی کەڵەشێرەکەمانی بۆ سەربڕی . سەرباری هەمووی لەحاجی تووڕە دەبووو دەی ووت : هەی بێ ئوسووڵینە . بۆ کەڵەشێرم بۆ سەر دەبڕن . . ؟ نازانن من حەزم لە گۆشتی مریشکە . ؟ ! کەی فێری ئوسووڵ دەبن . . ؟ !

بەڕێزان . واڵە ترسی چاوی دێو خۆم لە قوژبنێکدا مەڵاس داوە . . گەرچی ئێستا بەتەمەن گەورەم . بەڵام ئەو ترسەم لە گەڵ خۆمدا هەڵگرتووە . . لەگەڵ گەورە بوونمدا ئەو ترسەیش گەورە تربوو . هەرچی نووسراوو کتێب هەن دەربارەی چاوی دێو . گەر چنگم بکەون زۆر بەپەرۆشەوە دەیانخوێنمەوە . جا گەر نووسەرەکە ئاسیاوی بێت . یاخود ئەفەریکایی یاخود ئەمەریکایی لاتینی بێت . .

ئێستا ئێوە لەم ترسەی من سەرسامن‌و دەڵێن دەبێت لە کوێ خۆی مەڵاس دابێت . . ؟ ! ئایا دەبێت خۆی نەخزاندبێتە نێو سەنووقێکی ئاسنینی کلیل‌و کلۆم دراوەوە . . ! ؟ منیش لەولامدا دەڵێم نەخێر . ! بەڵکو لەنێو چووار کێوی بڵندی سەرکەشداو . لەنێو کوێرە دێیەکدا سەری خۆم کز کردووە . . ئەمەیش هەر مانای ترسنۆکی دەگەیەنێت . . ئەی گوایە بۆ ناچم بەکورەی چیرۆکەکانی نەنکە هەمین‌و . ناچم بەگژ چاوی دێودا . . ؟ یاخود بۆ ناچم بەگەردە لوولێك‌و . چاوی دێو پڕ خۆڵ‌و تۆزو چقڵ ناکەم . . ؟ !

مێردەزمەی وەرهەمی چیرۆك‌و داستان‌و ئەفسانە ئەندێشیاویەکان ، هەردەم دەستی لەبینا قاقامەو تەنگم پێ هەڵدەچنێت‌و ، هیچ دەرەتانێکم نادات‌و . هەمیشە لە گەڵمدایە . . هەروەك منداڵیم وازم لەو مەسەلەیە نەهێناوە . بەردەوام سۆراخی ئەو پیرەژن‌و پیرە پیاوانە دەکەم ، کە هەر یەکەو گەنجینەیەکن بۆ خۆیان‌و دەیان حەقایەتیان لە توورەگەی بیریاندا هەڵگرتووە . . ئەم خۆماتکردنەم لە لایەکەوە سوودی پێ گەیاندم‌و گەلێ چیرۆکی دەماو دەمم تۆمار کرد . .

ئەحە سەرقۆقزی کورە بچووکی حەمە عەلیە شەلە ، گزیرم

ەو . هەردەم ئاگاداری دەکردمەوە . . نازانم بڵێم خوا دەس
ـەعومریەوە بگرێت ، یاخودنا . . ! چونکی چەند جارێك
هەی خەڵەتاندم . . ئەو ڕۆژە کەرو بارێکی لیٚ کردم بەچاوی
دێو . ! ڕۆژێکی تریش پۆلە مەلێکی ڕووح سووکی لیٚ کردم
ـەچاوی دێوو . . وای لیٚ کردم کونە مشکم لیٚ ببێت بە
قەیسەری . . !

ئەوەتا تاریك وەختە . لەسەری سەکۆکەی نێوەندی حەوشەکەی ماڵی ئاشناکەمدا دانیشتووین . کابرای ئاشنای حەوەن ماڵ لەگەڵ مامە قوربانیدا . هەر لەگەڵ باسی مەڕو مەڵاتدا خەریکن . منیش بەبیٚ هوودە هەر گویٚ ڕایەڵی باس‌و حواستی چاوی دێوم . . . دووای حەپە حەپێکی زۆری سەگەل . . کورێك لە کورەکانی لالە هەیاس بە خۆی‌و نێرەکەیەوە خۆی کرد بەماڵداو . – هەروەك باوە – داوای لیٚ کردم دەمی گورگ ، لە گوێرەکە وێڵەکەیان کەئەو ئێوارەیە لە گەگەل دووا کەوتووە ببەستم . . ! چەقۆیەکی دەم کراوەی دابەدەستمەوە ئەوەی ڕاستی بێت منیش بە ناچاریەکەوە . دەمی چەقۆکەم نوشتانەوەو هەندێك وورتە وورتم بۆی کرد . . ! ؟ دووای سوپاسێکی زۆر کورە ماڵەکەی بەجیٚ هێشت . .

لەپڕ ئەحە سەر قۆقز خۆی کرد بە حەوشەکەداو ، بەسەرما نەڕاندی‌و ، ووتی : هۆ ! ئەوە بۆ ئاگادار نیت کەوا چاوی دێو بەچووار دەوری دێیەکەدا دەسووڕێتەوە . . ! ؟ یەکسەر کسپەیەك بە نێو دڵمدا هات‌و بە یەکجاری دەناوم بەربووەوە . . بەپەلە پووتەکانم بەچەکی لەپیٚ کردو . بەرەو دەرگای حەوشەکە تاومدا . . هەرکە چوومە دەرەوە بینیم چووار دەوری ئاوای بە چاوی دێوگەمارۆ دراوە . . چاوەکان زۆر بەزیتی لە هەموو لایەکدا دەبریسکانەوە . . ! دەستم گرت بە ئەژنۆی خۆمەوەو لەبەر خۆمەوە ووتم : ئەمە ئەو ڕۆژەیە کە لیٚ‌ی دەترسام . . ! بەڵام وورەم دایە بەرخۆم‌و بەرەو ئەوسەری ماڵەکان هەنگاوم‌نا . . هەتا دەهات چاوەکان زیاتر لە ئاواییەکەوە نزیك دەبوونەوە . . وام بەبیردا هات اکەوا بەرەو رووی من دێن . . ! دەنگی خڵبە خڵبی قەرەباڵخیەك هاتە بای گوێم . . . هەرکە لە دەنگە دەنگەکە نزیك بوومەوە ، پێم لەبەردێك هەڵکەوت‌و ، ساتمەیەکم داو ، بەدەما ڕمام . . بەڵام زوو فریام کەوتن‌و هەڵیان ساندمەوە . . گوێم لەدەنگی مامەحەمەومین بوو ، لە تاریکیەکەوە پیٚ‌ی ووتم :

– ئەوە بۆ وا شپرزەیت‌و وێڵ بوویتە ؟ !

بە دەنگێکی هەڵبزرکاوی پڕ لە ترسەوە ووتم :

– چاوی دێو . . چاوی دێو . . ! ئەوەتا دێیەکەی ئابڵووقە داوە . . !

هەموو دایانە قاقای پێکەنین‌و ، لەترس‌و لەرزەکەم تیٚ‌گەیشتن‌و ، مامە حەمەو مین هێوری کردمەوەو ووتی :

– نەخێر تۆ بە هەڵەدا چوویتە . . ! ئەوە چاوی دێو نیە . بەڵکو منداڵەکانی لالە هەیاسن بەلایتەوە بەدووی گوێرەکە وێڵەکەیاندا دەگەڕێن . . !

هەرکە ئەم قسەیەم بیست ، فەرامۆشیەکم هاتەوەو ، جارێکی تریش هێزو گوڕێکم کەوتەوە بەر . . . بە شەرمەزاریەکەوە بەو شەوە تاریك‌و نتوکە بەرەو ئەو ماڵەی کەتێیدا بووم گەڕامەوە . . بەڵام لە هەمووی سەیرتر ئەوەبوو ، کەلەرێگاکەمدا دەنگێکی زل ڕایچەڵەکاندم . . وام زانی بۆمبایەك بووو ، لە ژێر پێمدا تەقیەوە . . ! هەرکە بەئاگا هاتمەوە ، زانیم کەسەگەکەی ماڵی حاجی ناسرەو ، چاوم نەی بینیوەو بەسەریا ڕماوم‌و ، ئەویش بەحەپە حەپ نیشتۆتە کوڵکمەوە . . هەتا بۆم کرا خۆمم لیٚ‌ی دوورخستەوە سەگەکە بەزوویی وازی لیٚ هێنام . . ! لە کاتێکدا گەر ڕۆژ بووایە بەو ئاسانیە وازی لیٚ نەدەهێنام . . بەرێزان ئێوە چۆنی لێك دەدەنەوە کەیف‌و ئارەزووی خۆتانە . . بەڵام من وەهای لێك دەدەمەوە ، کە بەترسەکەمی زانی بێت‌و ، بۆیە بەو ئاسانیە وازی لیٚ هێنابێتم . . ! لەوانەیشە لە دووایدا بە ترسنۆکیەکەم گەلێك پیٚ کەنیبێت . . !

ئەنجام...

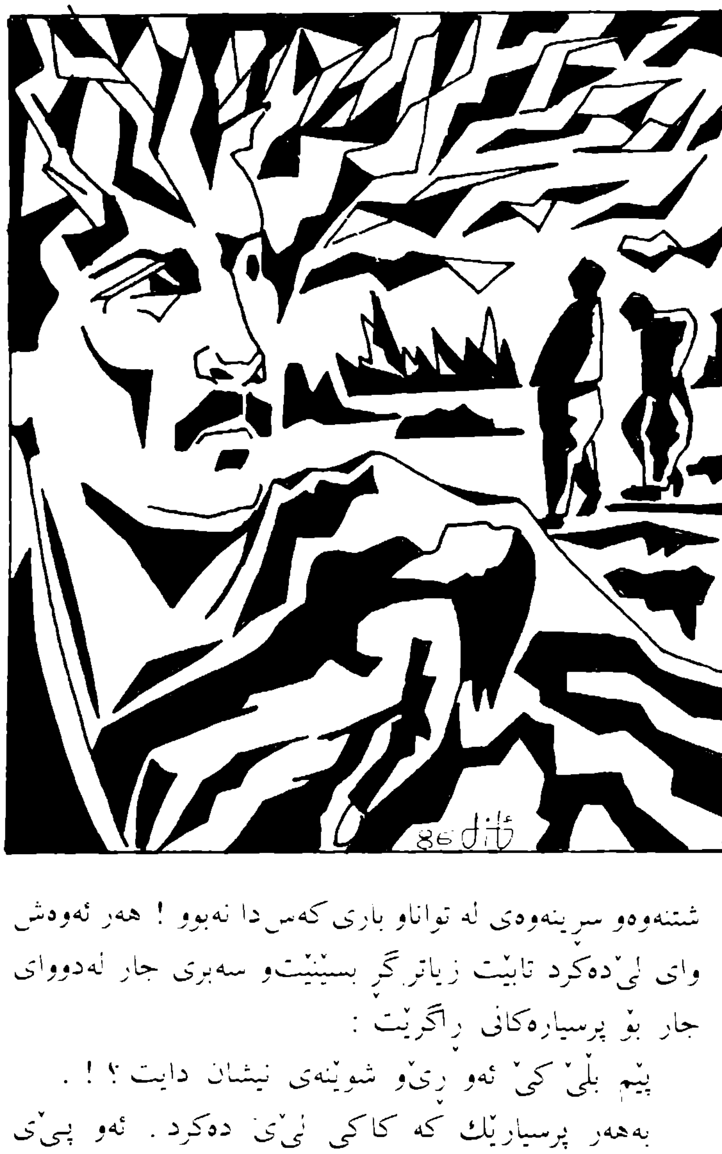
طاهر صالح

شەوگاری شەوێکی ڕەش و تاڵ بەدرێژایی خۆی گینگڵی پێدا. ئەمدیو ئەودیوی پێکرد. داینا. ڕایکشان. دایناوە. جگەرەیەك و دوان، دەو زیاتری پێ داگیرساندو پێی کووژاندەوە.

شەوگاری شەوێکی ڕەش و تاڵ بەدرێژایی خۆی مانگ و ئەستێرەکانی بەم ڕاژەندو ئەمی بەوان ڕاژەند. بێ ئەوەی ئەنجام هیچ کامیان لەباریاندا بێت پێڵووی چاوی ئەویتریان ێك نێت !.

بەدرێژایی شەوگاری ئەو شەوە. ئەمی وروژاوی دەستی ئەو باس و خوواسە. ئەو باس و خوواسەی هەر بەگەیشتنەوەی بەرۆوی‌دا تەقیەوەو. لە ناخی‌یەوە هەڵیتەکاند. وایان لێ دەکرد گەر بۆ ساتێکیش بێت. لە (سەبری) نەگەڕێت و زوو زوو بچێتە وێزەی و مەلی خەو لەهێلانەی گەرم و گوڕی چاوەکانی هەڵفڕێنیت. بەمەش برینی سارێژ نەبووی سەبری لەهەر جارێك لەو جارانەدا بهێنێتەوە سوێ و هەر ساتە ناساتەی لەبەر دەم دادگایەکی تردا ڕایگرێت.

ئەو شەوە ژیان لای ئەم دەبووە پەڕۆیەکی شین و بەناو شانی‌دا دادەدوورا. پەڕۆیەکی ئەوتۆ شین کە کاڵبوونەوەو

شتنەوەو سڕینەوەی لە تواناو باری کەس دا نەبوو ! هەر ئەوەش وای لێدەکرد تابێت زیاتر گڕ بسێنێت و سەبری جار لەدووای جار بۆ پرسیارەکانی ڕاگرێت :

پێم بڵێ کێ ئەو ڕێ و شوێنەی نیشان دایت ؟ !.

بەهەر پرسیارێك کە کاکی لێی دەکرد. ئەو پێی دەمردو دەژیایەوە. ئەو دەیویست ڕووبەڕووی کاکی بێتەوە. پڕیاسکەی دڵی خۆی لە ئاست و ڕوویدا واڵا بکاتەوەو لە هەموو سووچ و کەلێنێکی بەسەرهاتەکەی ئاگادار کات. بەڵام ئایا شەرم و شکۆی ڕێگەی ئەوەی ئەدات ؟.

وا ئەمشەو سەبری ڕووبەڕووی گەلێك پرسیار دەکرێتەوە. هەر پرسیارەش وەرامی خۆی دەوێت !.

بێدەنگی ڕەنگە کارێکی چاك بێت. ڕەنگە ئاوێك بێت و بکرێت بەسەر پرسیارە گڕ گرتووەکان‌داو خامۆشیان کات.

بەڵام تۆش ناڵێیت بێدەنگی لەکاتو ساتێکی وادا
ئەوەندەی تر باری شانی تاوانەکە قورسو گرانتر ناکات ؟
کەوابو چاك وایە بێدەنگ نەبێتو هەموو شتێك بڵێت .
ێ ئەوەی گوێ بداتە ئەنجامو ئاکامی تاوانەکە .
بۆجارێکی‌کە کاکی پەنجەی لە رووی‌دا درێژ کردەوە :
بڵێ ، قسەبکە . دامەمێنە . پێم‌بڵێ کێ ئەو رێو شوێنەی
یشان دایت ؟ .
ئەو پرسیارە سەری‌بە سەبری داخستو لەکۆشی پێ‌نا .
کەتنەکە مچە کوڵ پێ‌ی کردم .
لەو شەوەدا تادەهات رقو قین لای کاکی خەستو
خەستر دەبووەوە . لەو شەوەدا مچە کۆڵو ئاغای لای ئەو
دەبوونە دێو درنجو بەخوێنی سەریان تینو دەبو .
بۆ باورت پێ‌کردن ! ؟ .
ئەو پرسیارە گەرانی‌یەوە دوواوە . یادگارە تاڵەکانی هێنایەوە بیرو
بۆی راگرتن .
تازە کاکی گەرابووەوە . هەر بەجلەکانی‌یەوە لی‌ی درێژ
بووبوو . چاوی لێك‌دەنا . وەك بیەوێ بەو چاو لێك‌نانە
حەوانەوەیەك بەگیانی ماندووی بدات . لەدەرگادرا ، کاکی بە
دەنگی‌یەوە چوو . کەکردی‌یەوە . ئەوەی بەرەوەیان پێی
ووت :
کاکە رەش تۆی ؟ .
کاکە رەش ووتی :
بەڵێ منم .
ئەو بەکاکە رەشی ووت :
داوات دەکەن ، زۆرت پێ‌ناچێ ! خاوە خاو مەکە .
کاکە رەش پاشەوپاش بووەوە . پێلاوەکانی لەپێ‌کردو
دەرگاکەی بەدووی خۆیدا راکێشا . ئەوانیش بەپاڵێك دایان
بەبەشی دوواوەی پیکابێکی رەنگ سەوزو ، شوفێری پیکابەکە
بە سلفێك خستی‌یە رێو ، کاکە رەشی‌دا بەدەم گێژاوی
بیرکردنەوەکانی‌یەوە .

«دەبێت منیان بۆچی بێت ؟ هیچ لە خۆمدا شك نابەم .
بڵێی بەهەڵەدا نەچووبن ؟ بۆ نابێ ؟ رووی نەداوە بێ‌گوناهێك
لە شوێنو جێگەی گوناهبارێك بەپەتدا کرابێت ؟ ! .»
بیرکردنەوەکانی رێیان پێ‌دەگرت . دەیویست لەرێگەی
ئەوانەوە بگاتە ئەنجامی تەواوی مەسەلەکە .
«ئەشێ هەبن قینیان لێم‌بێت . ئەشێتو زیاتریش . هەن
قینە لە خەڵکی دەکێشن لەهیچە . هەن شتێکی گەلێك
بچووكو بێ‌بایەخت ساڵەهای ساڵ لەدوو توێی نانێکی گەرم‌دا
بۆهەڵدەگرن . (ئاخۆ ئێستە ئەو نەگبەتە خۆی دەخات بەسەر
قاچو دەستی کێ‌دا منی بداتەوە ؟ . دەبو کە ئەو کورە ناردی‌یە
داوای هەر زوو بمدایەتێ . بەڵام تازە پاش چی ؟ ئەوەی
رۆیشت تازە ناگەرێتەوە !) تا رۆژی خۆی دێ ئەوسا وەك
کوڵەوەی باب پێتەوە دەداتو تووکی سەرت بەئاسماندا
دەبات .»

* * *

شەوگاری ئەو شەوە چوار چیوەی مێشکی ماندووی‌ئەو
بەدەیان لێکدانەوەو بیرکردنەوەی لەخۆ دەگرتو لەخۆی‌دا کۆ
دەکردەوە .
لەو شەوەدا بیری بەلای تۆڵەکردنەوەدا دەچو .
تۆڵەکردنەوەیەکی وا پڕ بەپێستی تاوانەکە بێت .
لەو شەوەدا بەبیری‌دا دەهات . لەهەموو کەلو پەلێکیان
داماڵێت . ئەویشو ئاغاشی لەژوورێکی چاڵو نسرم نێت . بەو
جۆرە بیانهێڵێنەوە . هەر ساتەو هەر تاوەو هەر رۆژەی لووتیان لە
بەردی ئەلحەدێ بدات .
بیری دەکردەوەو بەبیری‌دا دەهات . دەتوانێ کتکە
رەشەکەی ماڵی عەواشی سەرو پێچی ، لەبارێکەوە بگۆرێت
بۆ بارێکی دی . دەتوانێتو زیاتریش لە کتکێکی قورسو
لەش‌گرانو دەستە مۆوە بکات بەگیاندارێکی سرکو گورجو
پەلامار دەر .
بۆ ناتوانێت ؟ ئەی ئەوانەی بۆ سێرکەکان کار دەکەن بۆ

بتوانن پڵنگێك بەهەموو ترسناکی یەکی یەوە بگۆڕن بە گیانداریکی بەستەزمانی ئەوتۆ. کە بەچەندان سەعات بۆ بینەرن سەمە بکات؟ مەسەلەکە ڕاهێنان نی یە؟.

نێرەوە بیگرەبۆ شێرو پڵنگ‌و فیل‌و ماری کۆبراو دووا گیاندارە دڕندەو شکێنەرو ترسنەکەکانی کە.

بۆ ڕۆژێك‌و دووان‌و سیان‌و زیاتر لەگوێنی یەکی خەت سووری خات. دەمەکەی توونە توند گرێ بدات‌و بیجەرێنیێ.

لەدوای ئەو چەند ڕۆژە. دەمی گوێنی خەت سوور لە ئاستی کتکی ڕەش‌و برسی‌دا بترازێنیت. بەچاوی خۆی ببینیێ چۆن کتکی برسی یەکەم شالاو بۆناو ڕانیان دەبات‌و بەدانە تیژەکانی دایان دێنێت‌و شیتاڵیان دەکات.

بیری دەکردەوەو بەبیری‌دا دەهات لەرێگەی شێ حەسەنی مارگرەوە ڕەش مارەکەی قسنەکەی شێ محێدینی دەستکەوێت. ڕەش ماری سامناك‌و قەف ئەستوور. بەژێر دەرگای ژووری تاریك‌و نسرمدا ڕەت کات. چاوی لەسەر ڕاگریت. ببینیێ وا لەپێش‌دا دەچێت بەودیودا. ڕووەو ناوەڕاستی ژوورەکە دەکشێت‌و دەچێت. لەوێدا بۆ تاوێك دەوەستێت بەهەر چوار لای خۆی‌دا دەڕووانێت. پەیکە دەخوات‌و هەڵدەستێت‌و لەسەر قەفەکانی خۆی دادەنیشێت. دادەنیشێت‌و دەفیشکێنێت. بەوتەرحە دەمێنێتەوە. بەدووای‌دا خۆی لێ ڕادەکێشێت‌و چاو دەبڕێتە چاویان‌و دەجووڵێت. بەجووڵاندنی ئەم قەڵەمی ئەژنۆی ئەوان دەشکێت‌و دەکەونە سەر چۆك. بەدەوریان‌دا دێت‌و دەچێت. زێرە لەجێگەیەك‌و دووان‌و زیاتریان هەڵدەستێنێت. پڕ بەدانەکانی ژەهریان تێدەڕێژێت. بەوەشەوە ناوەستێ بەڕوو دووا خۆی لەملیان دەئاڵێنێت‌و لوول دەدات. کاتێ لە کۆڵیان دەبێتەوەو لێیان دەگەڕێت. چاوی هەر یەکەیان سپی بووەو دەرپۆقیوە.

تۆ چاو لەسەر ئەو دیمەنانە ڕادەگریت‌و نایگویزیتەوە. هەست دەکەیت تادێن دەئاوسێن‌و شین‌و مۆر هەڵدەگەڕێن و هەریەکەیان ئەوەندەی ڕەشکەی کایەك دەئاوسێن.

بیردەکەیتەوە. بیرکردنەوەکانت سێبەرێکی ڕەش‌ن‌و لەکۆڵ مێشکت نابنەوە.

بەبیرت‌دا دێت بەچەقۆیەکی تەنك تەنك‌و تیژ. ووردە ووردەو لەسەرخۆ پێستیان بقڵیشێنیت. بەمشت خوێی ووردو بێژراوە بکەیتە هەر قلێشێك لەو قڵیشانەوە. تێیان ڕووانیت. ببینیت چۆن خوێی ووردو بێژراوە لەسەرخۆ خۆی تێکەڵ بە خوێن‌و گۆشتیان دەکات. بەمەش تادێت ئارام‌و ئۆقرەیان لەبەر هەڵدەگرێت‌و. بەچنگ زەویان پێ هەڵدەکۆڵێت‌و هەڵدەکەنێت.

خۆر هێدی هێدی شۆر دەبووەوە. شەقامەکە لە ڕێبووارەکانی دەبڕا. سەبری هەڵتروشکابو. هەستی بە تەنیایی‌و بێ‌کەسی دەکرد. بیری لەخۆی. لەکاکی دەکردەوە. بەمەش تادەهات هیوای بەژیان کەمتر دەبو. لەو کاتەدا مچە خۆی کرد بە ماڵ‌دا. مچە دڵی دایەوەو ڕێی ماڵی برایماغای نیشان‌دا. زۆری پێ نەچوو هەنگاوەکانی بەرەو ئەوێ بردیان. دەستی لەسەر بووشی جەرەسەکەیان نا. مچە کردی‌یەوە. مچە پێشکەوت‌و ئەم بەدووای‌دا. دەرگای ژوورێکی لاکێشی لەبەر دەم‌یا خستە سەر گازی پشت. تاکێ کورسی نەرم‌و نۆڵ لە باوەشی گرت. خەڵکی گەڕەك لە برایماغایان دەگێڕایەوە دەیان ووت:

لەوەوبەر بلە لا سووتاوو ئێستا برایماغایە. خەڵکی ئەوسا بەو ناوەوەو ئێستا بەم ناوەوە دەیناسن. چەند پیاوێکی وەك مچە کۆڵی لەدەورە. هیچی لێ عاستی نابێت.

ئەوێ جێ‌هێشت. گفتەکانی برایماغای لە باخەڵ نا. مچە تا دەرگای حەوشە بەڕێی کرد. لەوێدا بەئەسپایی پێی ووت:

سبەینێ بەیانی برایماغا لەگەڵ خۆی‌دا دەتبات‌و پەلی کاکت

دەداتەوە دەست .

سەرەو خووار بووەوە . قاچی زەوی نەدەگرت . لێشاوی خۆشی‌یەکی بێ ئەندازەش تا دەهات دڵی ئاو دەدا .

سبەینێ بەیانی بۆ جارێکی دی لە دەرگایماڵی برایماغای دایەوە . دەنگێك كێشی كرد . لەتەك دەنگەكەدا ڕۆیشت . بە رمەکە گەیشت . ئەمجارەیان لووتی نەبوو بەلووتی کەسەوە . بەدەستووری دوێنێ سۆڵەکانی لێ فڕێداو لەسەرخۆ دەستی بە دەرگاکەوە نا سەری بردە ژوورەوە . چاوی گێڕا کەسی نەدی . تۆزێك وەستا . بەژوورەکەیدا هەڵڕووانی . لە هەموو شتەکانی ناو ئەو ژوورە وورد بووەوە . ڕاوەستانەکەی پیێی چوو . لەسەر ئەو کورسی‌یەی دەکەوتە شانی دەرگاکەوە دانیشت . عەباکەی سەر شانی خست .

دانیشتنەکەی خایاندی . هەستی کرد ترسێك خۆی تێدەپێچێت . خۆی بەخۆی ووت «ترسی بۆ چی‌یە . گەر ئەمیش شتێکی لەژوور سەردا بێت . مچە چۆن ڕێگەی دەدات . مچە لەوە دەرچووە بە ئێمە بێگانە بێت . هەر واشە مچە لەسەر ئێمە سەری خوی دادەنێت ! .»

دەنگێك هێنایەوە هۆش خۆی‌و لە دنیای ئەو دیوی دابڕی : .

سەبری وەرە ئەم دیو . هەر ئێستا دەڕۆین .

سەبری لەتەك دەنگەکەدا ڕاست بووەوە . عەباکەی سەر سەری خست‌و ڕووەو لای ئەو دەرگایە چو کە دەیکرد بە هۆڵەکەی ناوەوەدا . بەئەسپایی‌و لەسەرخۆ قاچەکانی بەدووی خۆیدا ڕادەکێشا . کە چوو بەو دیودا ، ئێستێکی بۆکردو لەوە زیاتر نەچووە پێشەوە . بەچووار لای خوی دا ڕووانی . هەستی بە بێ دەنگی‌یەکی تەواو کرد . سامێکی گەورەی لێ نیشت . ویستی پاشەو پاش بگەڕێتەوە . ئەوەی نەکرد . نەشی ویست وا خۆی نیشان دات ، دەیویست ترسەکان لە ناخەوە لە خۆی دا بکوژێت .

ئەو لەوەدابو کە بە خۆی زانی دەستێکی زل ، ئێجگار زل سەر دەمی نرا . خۆی ڕاپسکاند ، بێ سوود بوو ، ویستی هاوار کات و بقیژێنێت . بەو قیژاندنە گەرەکە ماڵێك بەسەر خۆی دا دا بارێنێت ، دەنگی دەرنەچوو . ئاواتی خوواست هێزو توانایەکی ئەوتۆی تێگەڕێت ، بە هۆیەوە لە چنگی ئەوان ڕزگاری بێت ، وا نەکەوتەوە .

ئەو وای دەویست ، لەلێلایی چاوەکانیشی‌یەوە ، لە ڕێگەی ئەو دڵۆپە فرمێسکانەوەی کە بەروو دوا دەچۆڕان‌و دەڕژان . برایماغای بەدی دەکرد هەنگاوەکانی بۆلای ئەمیان دەهێنا ، کە بەم گەیشت دانەوەی‌یەوەو وەك شتێکی گەلێ سووك و بێ نرخ قاچەکانی بەرز کردنەوەو لەزەوی بڕین .

ئەو ساتە ئەم خۆی وەك ئامێرێکی بێ بایەخ دەهاتە پێش چاوو ، تا دەشهات گیانی بە دەستیانەوە شلتر دەبووو ، هەناسەش لە سنگی دا دەتاساو دەخنکا .

لەو شەوەوە خەیاڵ و لێکدانەوەو بیرکردنەوەکان لای کاکە ڕەش دەبوونە بەشێك لەوو بۆ هەر لایەك دەچوو بە شوێنی‌یەوە بوون . کە ڕاست دەبووەوە پیێبە پیێی ئەو بەرز دەبوونەوە ، کە ڕادەکشا لە شانی‌یەوە درێژ دەبوون . کە دادەنیشت لە لایەوەو لە پاڵیدا پان دەبوونەوە . کە دەڕۆیشتیش قۆڵیان لە قۆڵی دەکردو . لەتەك هەموو هەنگاوێکی ئەودا هەنگاویان دەنا .

لەو شەوەوە لێکدانەوەکان دەبوونە سێبەرێکی ڕەش و تاڵ و ، بە ئامێرو کەرەسەکانی تۆڵە سەندن‌و تۆڵە کردنەوە بە پشتی سەریەوە دەوەستان‌و دەڕوان هەر جارەی ئامێرو کەرەسەیەکیان بۆ ڕادەگرت‌و ، هەر سات و وەختەی ڕێ و شوێنێکی تریان بۆ دا دەنا .

لەو شەوەدا لێکدانەوەو بیرکردنەوەکانی لە سەر ئەوە پێك دەهاتن کە لە دەمەو چێشتەنگاوێك دا ، ئەو کارەی تێدا ساز بدات . شوێن و جێگەش پشتی بۆدی لۆریە سکرابەکەی شانی ماڵی شێخە سوورە بێت . بێنێت لە ڕێگەی ئەو بۆدی‌یە شکاوەوە ، کۆلانەکەی ئەو بەر خۆی بۆ سەرنج و

تێرووانینەکانی راخات و راگرێت . چاو لە ئاستی ئەو کۆلانەداکەلا نەکات . بە چاوی خوی ببینی وا ووردە ووردە دێن . برایماغا لە پێشەوە و مچە کۆل بە دووای دا .

وا هاتن و تادێتیش نزیك دەبنەوە . زۆری پێ ناچێت دەگەنە لای . ئەوسا ئەم لێ‌یان دێتە دەست و . ئەوان بە هیچ دا ناگەن . چی فیشەك لە دەمانچەکەی دایە لە سەریاندا خالی دەکاتەوە . کاتێ ئەوێ جێ دێلێت و ملی کۆلانە هەزار لۆغانەکەی لێ دەگرێت ، ئەوان لە خوێنی خۆیان دا تل دەدەن و دەگەوزێن .

پێ هەلدەگرێت ، بە دەم پێ هەلگرتنەوە دەمانچەکەی دەخاتەوە بەر پشتێنەکەی و . لەناخی خۆی دا شتەکان هەلدەسەنگێنێت .

«قەد دەهێلم هەر ووا بەئاسانی بەسەرتانەوە برووات ؟ دەبرۆن بیخۆن ، سەرم دەهێناو سەرم دەبرد . هیچم شك نەدەبرد . هاوارم دەکرد ، کەس نەبوو گوێ بە هاوارەکانم بدا . تا بە ناوی دزی و دووکان برینەوە شەش مانگ کردمیانە ژوورەوە ئێستا دەزانم بۆ ئەوەیان لە گەل‌دا کردم . ئێستا بۆم دەردەکەوێت چی‌یان لە ژوور سەردا بوو . لەوان وابو هەروا بە ئاسانی بۆیان دەچێتە سەر . نەیان دەزانی یەك بە دە تۆلەیان لێ دەستێنمەوە .»

ئاورێك بە دووای خوی‌دا دەداتەوە . کە دل نیا دەبێ لەوەی کەسی بە دوواوە نی‌یە ، کۆتایی بە تاوو تو کردن و هەلسەنگاندنی شتەکان دێنێت و . شەقامە سەرەکی‌یەکە لە خۆی دەگرێت .

* * *

رۆژی دووایی دەمەو چێشتەنگاو ، کات و ساتی ئەنجام دانی ئەوکارەبوو . دەبوو تۆ پێشتر لە مال دەرچیت . لەو شوێن و جێگەیەداکە دەست نیشانت کردووە خۆت بنێیتەوە . نابێت کارێك بکەیت کەس پێت بزانێت . سەرانسەری کۆلانەکە لە چاوی هەلۆوە بۆ سەرنج وتێرووانینە تیژەکانت راگریت .

تۆ لەوەدابو لە مال دەرچیت و دەرگای حەشەکەتان پشت خۆت خەیت . لە زرمەیەك بە ئاگا هاتی . زرمەکە لە تۆوە زۆر دوور نەبوو . پاشەو پاش گەرایتەوە . دەمانچەکەت ساتار کرد . ئەو نەخشەیەی کە کێشابووت لە سەرەتاوە هەلوەشایەوە . بیرت لێ کردەوە . ئەنجام دانی ئەو کارە گێژی دەدایت . دەتخستە بابۆلەیەکی گەرمەوەو . بۆ چێشتەنگاوێکی کەت هەلدەگرت . . هەوالی تەقەکانی ئەو دەمەو چێشتەنگاوە دەماو دەم دەرویشت . دەووترا :

لە پشت بۆدی لۆری‌یە شکاوەکەی شانی مالی شێخە سوورەوە خۆی لێ گرتوون . زۆر داخ لە دل بووە . کە برایماغا هاتووەو مچە کۆل بە دووای داو گەیشتوونەتە ئاستی ئەو . لێ‌یان هاتووەتە دەست . چی فیشەك لە دەمانچەکەی دا بووە لە سەریان دا خالی کردووەتەوە . کاتێ ئەوێ‌ی جێ هێشتووە و ملی کۆلانە هەزار لۆغانەکەی لێ گرتووە . ئەوان لە خوێنی خۆیان دا تلاونەتەوەو گەوزاون .

هەر ئەو هەوالە وایدەگەینێ کە :

هەشت نۆ مانگێك بەر لە ئەمرۆ گیرۆدەی گرتن و بەند کردنیان کردووە . لە ئەنجامی چنینی داوێکی ووردیشەوە ژنە جووان و جەهێلەکەیان بە تەلەکەوە کردووە .

هەوالی ئەنجام دانی کارەکە گەیشتەوە بە کاکە رەش . سەرەتا خۆی خوواردەوە ، گینگلی دا . گیانی تۆلە خەریك بوو تەواو چەکەرە بکات و هەلچێت . هەستی کرد کە لە ئەنجام دانی هەرە پێویستی‌یەك دا دەست پێشکەری نەکردووە . راما . لە بن میچی ژوورەکە راما . پاشان ووردە ووردە لە بن میچەکە ترازاو بەرەو دەرەوەو هەموو دنیا پەلی هاویشت ، خاو بووەوە ، لەنگەری لێکدانەوەکانی گرتەوە . ئەمجارەیان تەواو هەستی بەوە کرد تاوانەکان یەکێکن و ئەم و ئەوانیش کە تۆلەکەیان کردووەتەوە هەر یەکێکن . خاوتر بووەوە ، دەستێکی هێور لەشە گر گرتووەکەی دامرکاند ، چاوی لێك ناو بۆ دووا جار مالاوایی لە بیرکردنەوەو لێك دانەوە کرد .

هەزەروولا

نووسینی
نۆدار دەمبادزی

وەرگێری لە ئینگلیزیەوە
انور قرەداغی/ بەغدا

لە بیرم دێ چواردە ساڵ بووم کە بۆ یەکەم جار لە گەڵ درەختێکا دووام ، تەمەنی درەختەکە هەروەکو تەمەنی نەنکم لە شەست ساڵ تێپەڕی کردبوو . دارسێوێك‌بوو ناونرابوو ـ هەزەروولا .

هەموو زستانێك نەنکم سێوەکانی - هەزەروولا-ی بۆ ئەهێناین بۆ -تەبلیزی- بە یەکەم شەمەندەفەری بەیانیان ئەگەیشتە شارو ڕاستەوخۆ ئەهات بۆ ماڵی ئێمە ، ڕوومەتەکانی ئاڵ ئەچوونەوەو بە زەردەخەنەیەکەوە باوەشی پێدا ئەکردمو توند ئەینام بە سنگیەوە کە بۆنی لادێی تەواوی لێ دەهاتو سێوێکی ساردی بە قەدەر مەچەکێکی گەورەی ئەهاویشتە سەر جێگاکەمو ئەی ووت :

ـ (ئەوە بۆ تۆ ـ نینە[1]ـ دیاری ـهەزەروولاـ کەمانە) هەرچەندە نەنکم خۆی دەموچاوی چرچو لۆچ بووبوو بەلاّم لە خواردنی سێوی ئەو خۆشتر نەبوو بەیانیان بە سکی بەتاڵ .

- (دەی گیانەکەم بیخۆ یاخوا هەرچی غەمێك هەیە لە گەڵما بێتە قەبرەکەمەوە) . بەڕاستی سێوەکانی بەتام‌بوون .

لە دەست پێ‌کردنی جەنگی جیهاندا شارم بەجێ هێشتوو چووم بژیم لای نەنکم . ئیتر لە وێ بە تەواوی ـهەزەروولاـم ناسی . دارە سێوەکە بەرز بووبووەوە لای تەنیشت ژێرخانەکەی دەرەوەو هەرچەندە کرم‌دابوویە هەندێ شوێنی ووشك بووبووەوە بەلاّم هێشتا دارێکی بۆنخۆشی بەهێزی جوانو شاناز بەخۆبوو لقەکانی چەندەها ئەسکویو دۆلکەو قۆری گەورەو بچوکیان پیا هەڵواسرابوون . بەلاّم بە داخەوە لە نەنکم بیست کەوا وەکو جاران گەش نەئەبووەوەو بەری نە ئەگرت .

بەیانیەك لە دەست پێکردنی بەهاری ١٩٤٢دا نەنکم زۆر زوو هەڵی ساندم . کە بی‌نیم تەورێکی سافی بە دەستەوەبوو ئەتووت گوێزانە ئەوەندە تیژبوو .

ـ (نەنە ئەوە چییە ئەتەوێ من بکووژیت ؟) خۆم لە ژێر لێفەکەدا شاردەوەو بە گاڵتەوە خۆم ترساند .

– (بەس خۆت گێل بکە) بە تووڕەییەکەوە هاواری کرد بە سەرما (هەڵسە پێش ئەوەی بە گوێکانت ڕاتکێشم . هەڵسە بۆ دەرەوە بۆ ئیش) .

– (چ چەشنە ئیشێك هەیە بەم بەیانیە زووە ؟ چییت بە دەستەوەیە نەنە ؟)

(ئیشەکە باڵی پیاوی ئەوێت‌و منیش هیچم تیا بە سەر نەماوە) بە مۆنیەکەوە ووتی .

– (نە نە کوشتنی کێت بە دەستەوەیە . هی –هێتلەر یان یێرسراوی کێڵگەکەمان ؟)

– (گوێ بگرە کەرە چکولە . واز لە گاڵتە بهێنەو بە قسەم بکە) .

– (باشە نە نە وا هەڵئەستم بەڵام پێم بڵی چییە مەسەلەکە ؟) ئەمەم ووت‌و جلەکانم لەبەرکرد .

– خۆتت لێ گێل کردوە هەروەکو نەزانییت - هەزەرووڵایە – ئەو بێ‌فەڕە لەوە ناچیت هیچ حەیاو شەرمێکی هەبێت لە کەیشدا . ئا لەم گرانی‌و برسیتیەدا !) .

– (تۆ مەبەستت درەختەکەیە ؟) قیژانم بە شپرزەیەوە

– (ئائا درەختەکە ، درەختەکە)

– (دارە سێوەکە ؟) هێشتا بڕوام بە گوێی خۆم نەئەکرد

– (ئایا درەختی سێو هەیە بهێنێ پێی بووترێت دارەسێو بێ ئەوەی سێو بگریت ؟) وەڵامی پرسیارەکەمی بە پرسیارێك دایەوەو هەر خۆشی وەڵامی خۆی دایەوە :

– (نەخێر ئیتر ئەوە درەختو دارە سێو نیە . دارە بۆ ئاگر) .

– (ئەنجا باشە تۆ ئەتەوێ چی بکەم . بی‌بڕمەوە ؟)

– (نەء یەکسەر مەیبڕەرەوە . لە پێشا تۆزێك ئەی‌ترسێنین‌و گەر ئەو بێ‌فەڕە نەهاتە سەربار ئەنجا ئەی بڕینەوە . سوودی هێشتنە وەی چییە ؟) ئیتر نەنکم بۆی ڕوونکردمەوە کە چۆن بی‌ترسێنم‌وبەرەو دەرگاکە ڕۆیشت .

– (تۆ بلێیت لێم تێبگات ؟) بە زەردەخەنەوەلێم پرسی

– (گەر تۆزێك مێشکی هەبێت لێت تێ‌ئەگات)

– (ئەی تۆ نایەیت لە گەڵما ؟)

– (نەء . ئەبێ هەر خۆت بیدوێنی بە تەنها)

تا ئەو کاتە گەیشتبووە لای دەرگاکەو بە جێی‌هێشتم .

منیش تەورەکەم لە سەر شانم داناوو چوومە دەرەوەو بەرەو سەربانی ژێرخانەکە ڕویشتمو وەستامو ڕووم‌کردە –هەزدرووڵا– لقە ئاوساوەکانی خەریك‌بوون ئەقڵیشانەوە . من نازانم تۆ بڵێی بەراستی درەخت گوێی لە ئادەمیزادبێت ؟ ڕاوەستامو زەردەخەنەیەك گرتمی . ئەنجا تەورەکەم بە قایم بەرزکردەوە بۆ سەرەوەو لە هێنانە خوارەوەیا وەستانمەوە هەر تۆ زیلك بەر قەراغ بنەکەی کەوت .

– (بی‌بڕمەوە یان نەی بڕمەوە) بە دەنگێکی بەرز هاوارم کرد (بی‌بڕمەوە یان نەی‌بڕمەوە) لە پاش ماوەیەك لێکدانەوە وازم لەو بڕیارە هێناو دەستم کرد بە قسەکردن لە گەڵیاو ئەوەندە بە قایم ئەمقیڕان کە نەك هەر –هەزەرووڵا– گوێی لێم بێت بەڵکو کووپە شەرابەکەی لە حەوشەکەدا نێژرابوو – و ووتم :

– (چاوت دەربێت . ساڵێکی تریشت لێ ئەوەستم بەڵام لەبیرت نەچیت گەر میوە نەگرێت تا ئەو کاتە ئەبێت گلەیی هەر لە خۆت بکەیت . چونکە ئەوسا لە سەرو بنت ئەکەم) بە کورتی فەرمانەکەی نەنکم بەراستیو بە ووردی بردە سەر تۆبڵێی کار وەڵامی –هەزەرووڵا– چی بوویت . لەویدا وەستابوو بێ ئەوەی بە هیچ شێوەیەك خۆی تێك بدات یان بجوولێتەوە . ڕەپ وەستابوو بەرامبەر تیشکو گەرمایی خۆرەکە . منیش ئەمویست پێ‌بکەنم نەك بە نەنکم ئەمجارە بەڵکو بەخۆم ، ئیتر تەورەکەم دانا لای ئەو دارانەی کە لای دارسیوەکەوە دانرابوون‌و چوومەوە ناو ئۆدەکە(٢)

– (ها چۆن بوو ؟) نەنکم لێی پرسیم .

– (بەڕاستی تۆقانم . . . نابینی بەسەزمانە هەموو گیانی ئەلەرزی ؟) ئەمەم ووتو بە گرنگیەکەوە نەنکم هاندا بەرەو –هەزەرووڵا– بڕوانێت‌و ئالەو ساتەدا دامە قاقای پێکەنین چونکە –هەزەرووڵا– لەوکاتەدا ئەلەریەوە بە هۆی ئەو بایەی لە

رۆژ هەڵاتەوە هەڵی کردبوو .

بەهار هاتو بە خێرا خۆی کشان بەسەر چیاکاناو ئەی رووانیە دارستانەکەی - گۆبازەوی‌و گەیشتە ناو کێڵگەو زەوییەکەی ئێمەش‌و بە پیتوو بەرەکەتەوە فووی بووژانەوەی کرد بە گیا سەوزەکاناو جموجۆڵی خستە ناو هەموو مەروو ماڵاتو مریشکو درەختەکانەوەو لە هەموو لایەکەوە ئەژیانەوە . دار گوێزو گێلاسەکان ئەگەشانەوە هەروەها قۆخو هەڵوژەو هەرمیکانیش خۆ -هەزەروولا- ئەتووت تازە لە خەویکی فووڵەوە چاو ئەکاتەوەو لقەکانی بلاو ئەکردەوە بێ ئەوەی کەس بزانی بەراستی بە تەمای چی‌یە .

سەر لە بەیانی‌یەك نەنکم زوو هەڵی‌ساندم‌و دیم رووی لە -هەزەوولا- بوو - (نینە -تەماشاکە) -هەزەروولا- رەپ وەستابوو لەوێدا بەهەموو گرنگی‌و شانازی‌یەکەوەو بە بەرگێکی سوری کاڵەوە لای ملیەوە کرابووەوە وەکو پیرەژنێك لەپاش ئیشی رۆژێکی گران ، بە رووی سپی‌و سەر بەرزی‌یەوە پەلی تێ ئەگرتین .

- (هاچیم پیێووتی !) نەنکم ووتی . -هەزەروولا- کەوتە بەر گرتنیکی یەکجاری زۆر ، پریش بووبوو لە شارە هەنگ ، سێوەکانی بەسەر لقەکانی‌یەوە دیاربوو زوو لە ژماردن نەئەهاتن ! هەتا بەرەو پێ‌گەیشتن برۆیشتنایە گەورەتر ئەبوون ، -هەزەروولا- ماڵی خۆمانو دراوسێکانانی پرکرد لە سێو ، بە تەری‌و بە ووشکی‌و بە کاڵی‌و بە کولاوی لیێی ئەخورا بە شێوەیەك کە بەشی هەموو ساڵەکە بکات ، گوێرەکەو مانگاکان هەر خەریکی مژینی ئەو میوەیە بوون ، لەبیرمە نزیکەی سەبەتەیەك هەموو رۆژێك سێوم ئەبرد بۆ مانگاکەی .

- (شیوفان دوشادز) - (کورە بەسە ئیتر واز لەو مانگایەم بهێنە ئەگینا بەم زووانە لەباتی ئەوەی شیرمان بداتی شەربەتی سێومان ئەداتی) - شیوفان دوشادز - پیێی ووتم - (پیم بڵێ تۆ چیت کردووە -هەزەروولا- وا توانیوتە هەموو ئاوایی‌یەکە بهروژێنی ؟) رۆژێك لە درەختەکەم پرسی لە دەست‌پێ‌کردنی زستانا لە کاتێکا بە دارێك خەریکی بووم دوا سێوی کە بەسەر لقێکی‌یەوە مابووەوە بیخەمە خوارەوە . - (گەر تۆ درەختی سێوو مێوە بیت ئەبێ هەروابێت) - هەزەروولا - بەقرتەیەکی ناو قەدە پیرەکەی وەلامی دامەوەو من هەرگیز ئەو ساڵەی پاش ئەوەم بیرناچیتەوە چونکە -هەزەروولا- ئیتر بەری نەگرت ، ترساندمو هەرەشەم لی‌کردو هان‌دا بەلام بێ سوود بوو هیچی نەگرت . ساڵی پاش ئەوە لە کاتیکا نەنکم رۆژێك شەرابی لە کوپەکە دەرئەهێنا لە پرچاوی بری‌یە ئاسمان‌و ئەنجا رووی‌کردەوە - هەزەروولا - وەکو منیش یەکێکی نەناسراو بم لە .بەردەمیا ، پیێی ووتم :

- (ئیمرۆ بەفر ئەباریت‌و هیچ دارمان نی‌یە بۆ ئاگر) دەنگیشی تورەو داغ لە دڵ بوو (پەکمان ئەکەوێت لە سەرماکەداو - هەزەروولا - ئەبێ ببرێتەوە) .

- (نەنە با ساڵێکی دیکەش لە سەری بوەستین ئەنجا ببیرینەوە) تکام لە نەنکم کرد (جارێکی تر ئەی‌ترسێنم‌و هەرەشەی لی‌ئەکەم‌و . .)

ئیتر هیچ شتێك نایترسێنێ هەر وەکو من ! ؟) .

- (نەء ، من ناتوانم بیبرمەوە) . من هاوارم کرد .

- (مەبەستت چی‌یە ناتوانی ؟) نەنکم توورە بوو (تۆ گوێت لەمن بوو یان وات زانی سەگە ئەوەرێ ؟)

- (نەخێر نەنە) هەوڵم‌دا لە سەر گفتی خۆم بم (من ناتوانم)

- (بۆچی ؟) نەنکم پرسی بەسەر سامی‌یەکەوە - (تۆ خۆت پێت نەسەلماندم کە درەخت گوێی لە هەموو شتێکە ؟) - (زۆر لە سەری مەرۆ - نینە - جارجار لەوانەیە مرۆڤێکی پیر لەخۆیەوە شتێك بڵێ ، نابێت ئەو قسەیە بە -ئینجیل - دابنرێت) ، خۆ هەندێ جار دوو کەس بەیەکەوە ئەدوێن کەچی هیچیان نازانن ئەویتریان ئەڵێ‌چی کەچی تۆش ئەوەم لێ‌نابرێتەوە کە رۆژێك ئەوەم بە دەمدا هات لە بارەی درەختێکەوە من گاڵتەم لەگەلا کردیت ئەوسا هەر بەبیریشمانە هاتووە کە تۆ باوەرت پی‌کردووم)

- (نەخێر من ناتوانم بیبڕمەوە) سوور بووم لەسەری (من لەو بڕوەدام کە درەختێك نەك هەر گوێ ی هەیە بەڵام ئەش بینێت . تەماشای بکە چۆن ڕووی کردۆتە ئەولاوە !)

- (هەی هەی وا باشترە کەڕبمو نەك گوی لەمە بگرم ، نەنکم دەستی کرد بە قیژانو هاوارکردنو ئەشی کێشا بە ڕوومەتیا وەکو بلاوێنێتەوە وابوو .

- (قسەکردن لەگەڵ تۆدا سوودی چی‌یە ، من خۆم مێشکتم تێك‌دا ئیستاش ئەبێت خۆم بتهێنمەوە هۆش خۆت . ئەی دراوسیّان وەرن بۆ ئێرەو ئەم کەرە شێتەم بۆ بەستنەوە بەزنجیرێکەوەو رزگارم بکەن لە دەستی .) دەنگی نەنکم ئەگەیشتە ناو هەموو ئاوایی‌یەکە .

- (ئەوە چی‌یە - پوورەکە لەنداز - چیت ئەوێت لەو کوڕە ؟ بۆ دوعای لیّ ئەکەی خوا بی‌باتەوە بۆ خۆی ؟) ئەمە ئەنانیا سەلووکفادز - ووتی کە بەلای ڕێگای بەینی پەرژینە قامیشەکانا بەرەو خوار ئەبووەوەو ئیتر ڕووی کردە کێڵگەکەی ئێمە .

- (بەتونو[٣] ئەنانیا - تۆ گوێم لیّ بگرە . دوو ساڵ لەمەو پێش بەم کوڕە زایەم ووت ئەو -هەزەرووﻻ - بی‌فەرە بترسێنێتو ئیستا لی‌ی ئەپاڕێمەوەو ئەمرمو ئەسووتێم کەچی نایەوێت بیبڕێتەوە . ئەزانی بۆچی ؟ ئەڵیّ درەختەکە گوێی لە هەموو شتێکەو هەموو شتێك ئەبینێت مەگەر خوا خۆی بزانێت چی چۆتە مێشکیەوە . نەنکم بەتوڕەییەکەوە ئەمەی ووتو پەرداخێکی پڕشەرابی دایە .

- (بەیانیت باش‌و خوا هەر بتهێڵێت ئەی - کەڵبەتونو[٤] دەرێجان) بەنەنکی ووت‌و شەرابەکەی خواردەوە بەشێوەیەك دەمم ئاوی‌کرد بۆی هەر وەکو من خۆم نزیکی کووپە کراوەکە نەوەستابم .

- (کەوابیّ تۆ ئەڵێیت گوێ لی‌یەو ئەبینیّ) ئەنانیا - پرسی‌و دەستێکی بەسمێڵە سووربووەکەیا هێنا .

- نەك هەر گوێی لی‌یەو ئەبینی گیانەکەم - ئەنانیا - بەڵام ئەم کەرە واچووە بەمێشکیا کە درەختەکە قسەش ئەکات)و نەنکم ڕوونی کردەوە (بەلام خەتای ئەو نی‌یە ، خەتای منە . من مێشکم پڕکرد بەو شتانە ، باشترە بچم خۆم بخنکێنم !) .

- (ئایا هیچ شەرابی خواردۆتەوە ئەم بەیانی‌یە ؟) - ئەنانیا پرسی

- (بڵێم چی‌لەوانەیە خواردبێتیەوە) نەنکم ووتی‌و لەپڕ ڕۆشنایيەك بەڕوویا هات .

- (دەباشە کەوابیّ پەرداخێکی تریشم بۆ تی‌بکە - کەلبەتونو دەرێجان -)

- ئەنانیا بە زەردەخەنەیەکەوە ووتی (ئەنجا پێت ئەڵێم چی مێشکی تێك‌داوە شەرابەکە یان تۆ) نەنکم پەرداخێکی دیکەی بۆ تی‌کردو ئەویش یەکسەر هەڵی قووڕاند .

- (وا دەرئەکەوێت بۆم کە هەر دووکتان - تۆش‌و شەرابەکەش مێشکتان تێك‌داوەو تا بتوانم بە تەواوی ڕای خۆم بدەم پێویستم بە پەرداخێکی دیکەش هەیە) . پاش ئەوەی نەنکم پەرداخێکی دیکەش بۆ تێکرد تەماشایەکی کرد ئەگەر من بوومایە لەباتی ئەو هەرگیز جەسارەتم نەئەبرد قومێکیشی لی‌بخۆمەوە بەلام - ئەنانیا -- سێهەم پەرداخی هەڵدا بیّ ئەوەی هەر خۆشی تێك‌بدات‌و ئەم جارە دوا ڕای خۆی دەربڕی .

- (ئێستا بەتەواوی دڵنیا بووم کەچی وا تێکی‌داوە) ڕووی لە شەرابەکە کرد بوو (کە وابیّ تۆ لەسەر ئەوە سووری) ڕووی کردە من ئەمجارە (کەوا درەختێك هەموو شتیّ ئەبینیّ . وانی‌یە ؟)

- (بەڵیّ من ووتم)

- (ئەی بەردێك ؟)

- (هەروەها)

- (ئەی ڕووبارێك ؟)

- (ڕووباریکیش)

ڕووی کردە ئاسمانو لە خوا پاڕایەوە کە بەزەیی پیاما بێتەوەو بەزوویی مێشکم بهێنێتەوە سەر خۆی‌و ئەنجا ڕووی‌کردەوە نەنکم

– (لای من مەسەلەکە زۆر ئاسانە   کەلبەتونو دەریجان – بابڵێین تۆ درەختێکی وەکو ئەو – هەزەرووولایە – هەر بۆ وێنە . ئەنجا گەر تۆ ببینیو ببیستی هەروەکو کورە زاکەت وورێنە ئەکات . ئایا تۆ پیاوێك نابینی . با بلێین من . گەر بێم بەرەو رووت بە تەورێکەوە بۆ برینەوەت . تێم ئەگەیت ؟ پیاوەکە ئەیەوی بت بڕیتەوە . ئەنجا تۆ ئەوە هەمووی ئەبینیو ئەشزانی بەتەمای چی‌یە . ناشتوانی یەك – ئینج – بجوولێیتەوە . وا بزانم لە بێ دەستەلاتیا ئەوەنە نابەیت شەق ئەبەیت . وانی‌یە ؟)

ئەنانیا – پرسیو پەرداخە بەتاڵەکەی بردەوە پێشەوە . بەلام ئەنکم هیچ پەلەی نەبوو وەکو بە ئارەزووی ئەو بجوولێتەوە .

– (خێراکە ژنەکە پری کەرەوە هێشتا شتە گرنگەکەم نەووتووە) ئەنکم پەرداخەکەی بۆ پرکردەوە .

– (هەر چەندە تۆ کورە شاریت) رووی‌کردەوە من (بەلام تائێستا ئەبوایە رابهاتیتایە لەگەڵ هەندێ خووەکانی ئێمەش ، سێ شت هەن لادێ‌یی لای خۆی نایان هێڵێتەوە . مانگایەك زاوزێ نەکات ، درەختێك بەرنەگریو . . . .) لێرەدا -ئەنانیا- چاوی بڕیبووە ئەنکم

– (بۆچی وا تەماشام ئەکەیت -ئەنانیا-) ئەنکم پی‌کەنیو ووتی (بڵێ شەرم مەکە ، گەر من کورێکم نەبووایە ئەم کورە زایەم لە کوێ ئەبوو ؟) .

– (ئەوە راستە کەوابێ سیهەم . . . «ئافرەتی نەزۆکە» ئەوەش بزانە ئەنکت حەوت منالی هەبوو .

– (مامە -ئەنانیا- تۆ چیت لەمن ئەوێت ؟) من پرسیم

– (بۆچی درەختەکە نابڕیتەوە ؟) ئەو لی‌ی پرسیم .

– (چونکە دڵم بۆی ئەسووتێ)

– (دڵت بۆی ئەسووتێ ؟ لاوانی تەمەنی تۆ لەوانەیە ئێستا لەبەرە خۆیان فرێ ئەدەنە سەر دەبابەی دوژمن بێ‌ئەوەی لە نارنجۆك زیاتر هیچ چەکێکی تریان پی‌بێت کەچی تۆش وا . . .)

– (لە کاتی پیویستیا مریشکێ سەرنابڕیت نەخوازە گیوێرەکەیەك) ئەنکم ووتی (ئێستا نایەوێ ئەم درەختە ببڕێتەوە چونکە دڵی ئەسووتێ بۆی ، ئەوەش نیوەی چیرۆکەکە نی‌یە شەوی سەری ساڵی دوو ساڵ لەمەو پێش بڕیار وابوو بەرازەکە سەربڕێت ، بەهەزار هەولێ ئیمساڵ گرتمانەوە لای -ئبنتابیوتی-یەوە کێردەکەش هەر بەلای ملی‌یەوە مابوو . تاکەی واز لەم شتانە ناهێنیت ؟) ئەنکم بەدڵ تەنگیەکەوە پرسی :

– (ئەو شتانەی ئەنکت ئەیڵێ راستن ؟) ئەنانیا لی‌ی پرسیم –

– (هەموویان راستن مامە -ئەنانیا- بەلام خۆت ئازار مەدە چونکە من بەهیچ شێوەیەك هەزەرووولا – نابرمەوە) من پێم ووت .

– لەبەرچی ، چونکە دڵت بۆی ئەسووتێ ؟) لی‌ی پرسیم .

– (ئەی گوایە بۆ نەء ؟ برینەوەی درەختێك شتێکی ستەمە)

– (پێت بڵێم چی ئەی شلەشاری ! پەرداخێکی دیکەم بۆ تێکە

– کەڵبەتانو دەریجان – سبەینێ پێش شەبەق‌دان درەختەکەت لارئەبێتەوە بەدەستی خۆم . ئێستا ئیشم هەیە) ئەنکم پەرداخێکی تری شەراب بۆ تێکردوو ئەویش خواردی‌یەوە .

– (کەڵبەتانو دەریجان – شتێکت نی‌یە بیکەم بەسەر شەرابەکەدا ؟)

زۆر بەشێوەیەکی ئاسایی پرسی .

– (چۆنە ئەگەر بەکرۆشتنی قامێشێکی پەرژینەکە دەست پی‌بکەیت ؟)

ئەنکم بەتوورەیی‌یەکەوە پی‌ی ووت . ئیتر ئەویش بێ ئەوەی هیچ بڵێت کێڵگەکەمانی بەجی‌هێشتو بەرێگای بەینی پەرژینە قامیشەکانا بەرەو ژوور بووەوە .

– (ئەوە چی‌یە – بەتونو ئەنانیا – ؟) ئەنکم هاواری بۆ کرد (تۆ پێش تۆزێك بەرەو خوار ئەرۆیشتیت ؟)

– (بەلی – کەڵبەتونو دەریجان – تۆزێ ئیشم لەو خوارەوە هەبوو ، بەلام گەر بچم بۆ زەوی لی‌پرسراوەکەمان بەم شێوەیە

زیانم زۆر زۆرتر ئەبێت لە سوود بۆی) دەستی بە شەرمەزارییەکەوە ئەجوولانەوە

– (کەوابێت پیاوەتیەکم لەگەلاٚ بکە – بەتونو ئەنانیا –) نەنکم پیٚی ووت (دەستبە پەرژینە قامیشەکەی – شەکرونا –دا بگرە چونکە ئەوەی من خۆی لەخۆیا تەواو نی‌یە).

– ئەنانیا- ئەرۆیشتو دەستێکیشی بە پەرژینەکەی ماڵی – شەکرونا – میکابیریدز –ەوە گرتبوو بەلاٚم لەپرێکا ئاوری‌دایەوە – (هەی کورەکە هاواری‌کرد بۆمن (تۆ ئەلێیت – هەزەروولا – کەت ئەبینیٚ ؟ دەبا بمریٚ) ئەنجا هەر وەکو لەگەڵ خۆی بیت (کە من ئێستا خۆم هیچ نابینم گوناهی – هەزەروولا – چیە !) ئەمەی ووت بە پێکەنینەوەو لارە لای ئەکرد.

هێشتا هەر من راست بووم . درەختە بیٚ رەنگە ووشکەکە هەموو شتێکی دیبوو بیستبووی‌و لەبیرکردنەوەدا بوو هەتا نیوە شەو ئەنجا لە نیوە شەوا دڵی تەقی‌بووو رەگەکانی بەرەو خۆی راکێشابووو کوپەی شەرابەکە کەلای رەگەکانی‌یەوە داپۆشرابوو کەوتبووە جموجوڵو – هەزەروولا – کە هەستی بەوە کردوەو ئەوەندەی دیکەی خۆی گرژ کردوتەوەو درزی بە قەراغی کوپەکە هیناوە بیٚئەوەی بشکێت . ئەنجا – هەزەروولا – جارێکی دیکەش رەگەکانی هەڵقرچاندبوو بەوە کوپەکە تەقیبووو ئاوێکی سوورباوی لیٚ دەرچووبوو ئاوی هەموو رەگە درێژەکانی – هەزەروولا –ی دابووو موچرکێکی تەواوی پیا هاتبوو موچورکەکەش بووبوو بە شتێکی شیرینی سەیر بۆی‌و ئەوەندە بە نائومیدی‌و تینویەتی‌یەوە شەرابە سوورەکەی خواردبوەوە بەرەگ‌و ریشەیدا چووبوو هەموو ئەو سووراییەی هەڵمژی بوو کە هەفتا ساڵ بوو لەناو رەگەکانیا شاردبوویەوەو بە نەرمی‌و گەرمی دای‌پۆشیبوو بیٚ ئەوەی پیٚی بزانێت ! ئای چۆن ئەو کوپەیەی داپۆشتیبوو ئەی‌پاراست ئەو هەموو ساڵانە ! شەرابە سوورە کە لە کووپە شکاوەکەوە فیچکەی ئەکردە دەرەوە وەکو جۆگەو – هەزەروولا – بەتوندتر هەڵی‌مژی‌و کردی بەسەر خۆیا لەشی لە چێژی پر بووبووو هەستی بەخۆشی‌و گەرماییەك ئەکردو

هەر ئەنخواردەوزە بیٚ ئەوەی ئاگای لەخۆی بێت یان هەست بەتێربوون بکات . لە دوایدا تۆزیٚ خەیاڵ گرتبووی سەرخۆش بوو جیهانی زۆر بەدڵگیرترو روناکتر ئەهاتە بەرچاو.

– هەزەروولا– بەبیریا ئەهات کە هێشتا گەنج بوو ئەی ووت خەڵك چۆن ئەتوانن بژین بیٚئەوەی رەگوریشە بۆ بنی زەوی داکوتن – ئەی چۆن ئەیان توانی بجووڵێنەوە بەدەوریا ؟

ئەی چی بوو ئەبووە بە هۆی جوولانەوەیان ؟ بەلاٚم خۆی راهێنابوو لەگەڵ ئەم چەشنە شتانەداو هەرگیز بیری نە ئەکردەوە لە شتێك لیٚی تیٚنەگات یان بۆی روون نەکرێتەوە بیشی ویستایە کەس نەبوو وەلاٚمی پرسیارەکانی بداتەوە بەلام ئیمرۆ رووداوێکی گەورە رووی‌دا بوو – هەزەروولا – تا دووا دڵۆپی کووپەکەی خاڵی کردەوەو لەپر لە پەنهانی ئەو ئاوە سوورە گەیشت ، ئیتر ئێستا هیچ سەرسام نەبوو لەوەی خەڵکی دیبوو باوەشی بکەن بەیەکاو یەکتری ماچ‌بکەن‌و بگرین‌و یەکتری راونێن‌و شەر بکەن‌و پیٚبکەنن‌و گۆرانی بڵێن‌و دەستی یەکتری بگرن‌و سەمابکەن بەدەوری ئەما . هەروەها لای ئاشکرا بوو ئێستا کە بە چ شێوەو ئەرکێك کووپەکەیان ئەشت‌و ئەنجا بەم ئاوە سوورە سەرسوورماوکەرە پریان ئەکردەوە ، بەڵیٚ لە هەمووی گەیشت ئێستاو زۆر پەرۆش بووو ئەی‌ویست گۆرانی بڵێت‌و دەستبکاتە مل‌وماچ بکات‌و بگری‌و راکە راکە بکات‌و سەما بکات ، بەلاٚم.ئەو هەموو شتانەی چۆن پیٚ ئەکرێت – هەزەروولا –ی بەسەزمان خۆ ئەو هێشتا هەر درەخت بوو مرۆڤ نەبوو ، لەبەر ئەوە ئەوەی پیٚی کرا کردی خۆی لەرزانەوەو وورشە وورشی وەکو گۆرانی ووتنی کرد هەتا بەیانی هات . سەر لەبەیانی لەپر هەستی بە پیاکێشانێکی ناقۆلاٚ کرد بەلایەکیا ، بەلاٚم هەستی بەهیچ ئازارو ئێشێك نەکرد لەبەر ئەوە هیچ خۆی بەو پیاکێشانە تێك‌نەدا ئەنجا هەستی بە پیاکێشانێکی دیکە کرد لە لایەکەی ئەو لایەوە بەلاٚم هیچ گوێ‌ی نەدایە ئیتر لێدانەکان زۆربوون‌و ئەبارین بەسەریا تا نزیکەی سەعاتێك ، لە دوایدا هەستی بەقورساییەك کرد لای

چەپیەوە بۆ لای راستی ، قورستر بوو ئەنجا تەقە تەقی شکاویەکی تیژ هات لە پێشا لاربووەوە ئیتر یەکسەر بەبێ دەستەلاتی کەوتە سەر زەوییەکە تەنها ئەو ساتە گوێی لە تەقەی شکاندنی شانوو قۆڵی خۆی بوو ئێسکەکانی لە یەك ئەبوونەوە . چاوی داخستوو چووە ناو خەوێکی قوڵی خۆشەوە .

– (هەڵسە –نینە !– هەڵسە) نەنکم هەڵیساندم لە خەو (ئەنانینا ئەم بەیانی‌یە هەزەروولای بری‌یەوە) ئیتر تۆ بچۆ تەورەکە بەرە لقەکانی لێ‌بکەرەوە) ئەمەی ووتو چووەوە بۆ مووبەقەکە .

شەو بەفر باری بوو گوندەکە ئەوەندە جوان بو ئەو ووت بووکە ئەبرێت بۆ –کڵیسە – وا دیار بوو هەر کێڵگەکەی ئێمە بوو لە شیوەندابوو ، هەزەروولا –ی گەورەی لق شکاوو بریندار بەلادا کەوتبوو وەکو لاشەی مردوو لەسەر سەربانی ژێر خانەکە منیش چوومە سەربانەکەو پیش ئەوەی دەست‌بکەم بەپارچە پارچە کردنی لقەکانی بەمەلوولیەکەوە لەسەر یەکێکیان دانیشتم‌و سەیرێکی – هەزەروولا–م کرد یەکسەر لە شوێنی خۆم سڕ بووم بینیم لە ڕەگەکانی درەختە بێ دەستەلاتەکەوە شتێکی سوور ئەهاتە دەرێ ئەت ووت خوێنە .

– (نەنە نەنە) هاوارم کرد

– (چیت ئەوێت ؟) لیێی پرسیم

– (چی بووە ؟)

– (وەرە ئێرەو خۆت ببینە)

– (ئەوە چییە ؟) نەنکم حەپەسابوو .

– (لەوانەیە خوێنی درختەکە بێت) من ووتم بە دەنگێکی شیرزەوە .

– (چۆن ئەبێت ، ئێستا مانگی یەکەو درەخت هەموو سست بوون‌و تا مانگی دوو ئاوو گیان سەرناکەویت) نەنکم ووتی‌و ئەنجا پەنجەیەکی خستە ناو شتە سوورەکەوەو بۆنی کردوو بەمەترسی‌یەکەوە تەماشایەکی کردم .

– (سەری کووپەکە لابە) فەرمانی پی‌کردم ، منیش راستەوخۆ بەردەکەی سەر کویەکەم لابردو نەنکم تەماشای ملە پانەکەی کرد . کووپەکە خاڵی‌بوو ! .

– (ئەی گەورەی مەزن ، دایکی ئادەمیزاد ، ئاوینەی راستی – ڤیرجن مەیری[٥] – گیان بەزەییت بێتەوە پیامانا . ئێمەی گووناهباری هەژارو لێمان مەگرە !) نەنکم ئەپاڕایەوە لە ئاسمان بە دەنگێکی پڕ کلۆڵی‌و مەلوولی‌یەوە ، دەستی بەرزکردبووەو تۆزە تۆزە ئەژنۆکانی دائەنەواند بۆ خوارەوە .

– هەزەروولا –ش لە سەرماکەدا چاوەکانی کردەوە ، لەو شێوە هەڵگەڕاوەیەیدا جیهان وەکو سەربەرەو خوار بووبێتەوە وابوو سەرسام بوو ، لە پێشا هەموو گلەییەکی رووداوەکانی خستە سەر شتە سەیرە سوورەکە ، بەلام ئەنجا کوڕەغەمگینەکەی دی لەسەری دانیشتووەو تەورەکەشی لە ناو دەستیایەو تۆزی لەولا تریشەوە ئافرەتێکی ڕەش پۆش دەستەکانی بۆ ئاسمان بەرزکردۆتەوەو وئەژنۆکانیشی لەسەر بەفرە ساردەکەن ، هەموو ئەو شتانەی بینی‌و تی‌گەیشت کەوا خۆی – هەزەروولا – مردووە ، ئیتر چاوەکانی نووقاندەوە ، ئەم جارەیان بە یەکجاری . .

پەراوێزەکان :

ئەم چیرۆکە لە گۆڤاری (لوتس)ی کۆمەڵی نوسەرانی ئەفریقاو ئاسیوی وەرگیراوە .

LOTUS: (Journal of Afro – Asian Writers)
(– Association) –
No . 53 – 1983 PP 22–30

نۆدار دەمبازی :

لە ساڵی ١٩٢٨ لە تەبلیسی / یەکێتی سۆڤیانی - لەدایك بوە . پەخشان نوس‌و چیرۆك نوسێکی ناسراوە . چەند خەلاتێکی دراوەتێ بۆ نوسینەکانی . یەکەم چیرۆکی کورتی کە ناوی کوڕە لادێ‌یەکەیە - لە ساڵی ١٩٥٨دا بلاوکراوەتەوە .

١ – نینە نازناوە بۆ منالێ لە بەشی رۆژ ئاوای جۆرجیا

٢ ئودە – چەشنە خانویەکی جۆرجیایە لەسەر کۆڵەکەو پایە دروست‌دەکرێت .

٣ – بەتونو – نیشانەی ڕێزگرتن کاتی قسەکردن لەگەڵ پیاوا وەکو ووشەی (کاکە)ی خۆمان .

٤ کەلبەتونو – نیشانەی ڕێزگرتنە کاتی قسەکردن لەگەڵ ئافرەتدا وەکو ووشەی (خان ، خانم)ی لای خۆمان .

٥ – مەبەست لە (مریەمە) دایکی حەزرەتی عیسا .

سرووشت لە دیمەنەکانی هونەرمەندی مەزنی ئینگلیزی «کۆنستێبل»دا

نووسینی : مێژوونووسی سۆڤیەتی : «کووزنیچۆڤا»
وەرگێڕانو ئامادەکردنی لە ڕووسی‌وە : «محمد عارف»

هونەرمەندی ئینگلیزی بلیمەت (جۆن کۆنستێبل) بە باوکی هونەرمەندە نیگارکێشەکانی هونەری : درووست کردنی «دیمەنی سروشتی واتە LANDS – CAPE» دەژمێردرێ .

هونەرمەند لە بەشی یەکەمی سەدەی نۆزدەمین‌دا ژیاوە ، لەو کاتەی کە تێگەیشتن‌و دەربڕینی دیمەنی سرووشتی بەدەست کاریو شێواندنێکی زۆرەوە باوبووە . (کۆنستێبل) جوانیو دەوڵەمەندیو پەیوەندی ڕاستەقینەی سرووشت لەگەڵ مرۆڤدا ، دۆزیوەتەوەو لە نیگارە بەنرخەکانیدا بەرجەستەی کردوون . هونەرمەند سرووشتی بە مامۆستاو کانی نەمری سروشتی داناوەو ئەوەندە لە دڵو دەروونەوە دیمەنەکانی درووست کردوون ، تا پلەی ئەوەی زۆر لە هونەرمەندانی (باربیزۆن)[1] و ئیمپریسیانستەکان واتە (انطباعی)یەکان تێیەڕیوە . (کۆنستێبل) لە کاتێکی ناخۆش‌و پڕ لە ئاژاوە ژیاوە . . . . کاتی شۆڕشی فەرەنسیو هێرشەکانی ناپلیونو شۆڕشی پیشەسازیو جوولانەوەی کرێکارەکان . هونەرمەند لە ١١ی حوزەیرانی ساڵی ١٧٧٦دا لە مێرنشینی (سافۆلك) لە ڕۆژهەڵاتی ئینگلتەرە لە دایك بووە . هەرێمی باسکراو بەشێکە لە جوانترین هەرێمەکانی وولاتو پڕ لە دارستانو گۆمو ڕووبارو شینایی‌یە .

باوکی هونەرمەند پیاوێکی دەوڵەمەندی خاوەن چەند ئاشێك بوو لەسەر ڕووباری (ستوور) . جوانیو ڕەنگینیو هێمنی ئەو سرووشتە هەرە ڕەنگینە کارێکی قوولی لە زەوقو بینینی ئیستاتیکی هونەرمەند کردووە . لە سەرەتادا باوکی هونەرمەند دژی ئەوە وەستاوە کە ببێتە نیگارکێش‌و ویستوویەتی ببێتە پارێزەر یاخود قەشە ، بەڵام لە ئەنجامدا پاش کۆشش و ناخۆشی‌یەکی زۆر ئارەزووی هونەرمەند هاتوەتە دیو پاش

ماوەیەك لە ئەكادیمیەی هونەرە جوانەكانی پادشاهی لەندەن وەرگیراوە .

هونەری دیمەنی سرووشتی ، هەر لە ناوەراستی سەدەی هەژدەمینەوە ، لە ئینگلتەرە ، بەتایبەتی لە بەكار هێنانی رەنگی ئاوی : (WATER – COLOUR) و رەنگی رونی : (Oil – COLOUR) پایەكی تایبەتی بەرزی وەرگرتووە لێرەدا بەشێوەیەكی تایبەتی ناوی هونەرمەندانی مەزن : (كۆزینس ، تۆماس گێرتین‌و تێرنەر) دەهێنین . (كۆنستێبل) لە ساڵی ١٨٠٢وە بەرهەمەكانی لە پیشانگا ئەكادیمی‌یەكان پیشان داوە ، بەلام لە سەرەتادا نەیتوانیوە سەرنجی بینەرو رەخنەگرەكان بۆ بەرهەمەكانی رابكێشێ ، ئەو كاتە (تێرنەر)ی نیگاركێش شۆرە سواری مەیدانی ئەم جۆرە هونەرە بووە . لە بەرهەمە هەرە نایابەكانی هونەرمەند لەم قۆناغەدا ناوی نیگاری : (دۆلی دیدهێم) دەهێنین . هونەرمەند لەم دیمەنەدا ئازایانە هەموو (كێشە هونەری‌یەكانی چارەسەر كردووەو لە بەكار هێنانی رەنگدا زۆر شتی تازەی دۆزیوەتەوە) . ئەوەی شایانی باسە لەو كاتەدا بەكار هێنانی رەنگی زێرین‌و قاوەیی باو بووەو مۆركێكی رەشبینی‌و دوور لە بوون‌و رەنگە گەشەكانی سرووشت بووە ، هونەرمەند ئازایانە پالێتی رەنگی گۆریوەو رەنگی گەش‌و كراوەو پڕ لە تیشكی رۆژو سیبەری (ساردو مەیلەو سارد)ی بەكار هێناوە . كۆنستێبل بیری فەلسەفی خۆی بەم جۆرە دەربریوە : «چ كاتێك بە قوولی لەشت بگەین . تەنیا ئەو كاتە بەچاكی دەیبینین» . بناغەی دامەزراندنی هونەریی : (COMPOSITION) هونەرمەند لە دیمەنە سرووشتی‌یەكانیدا ، لە سەرچاوەو سەنتەرێكی ناوەراستەوە هەڵدەقوڵێ‌و هەموو دەوروبەری ئەم سەنتەرەش یارمەتی دروست كردن‌و تەواو بوونی یەكێتی دامەزراندنی هونەریی دەدەن . . . تەنانەت هونەرمەند لە سكێچە ئامادەیی‌یەكانیشی ئەم رێرەوەی بەكار هێناوەو هێزی تەوژماوی (یەكەم سەیركردن)ی تێدا بەرجەستە كردووە . . ئەو هێزە تەوژماوی‌یە

(پیرۆزەی) کە بەداخاوە لە بەشێك لە دیمەنەکانیدا ، کە لەسەرەخۆو بەپێی قۆناغ درووست کراون ، سارد بووەتەوە .

دیمەنی : (عارەبانەی‌کا) بەلووتکەیەکی بەرزی دیمەنی سرووشتی دەژمێردرێ . لە کاتی پیشان دانی لە پیشانگای (ئەکادیمی) سەرنجی کەسی رانەکێشاوە . سەیر ئەوەیە ئەم دیمەنەو کۆمەڵە نیگارێکی تری هونەرمەند کە بۆ یەکەم جار لە فەرەنسا پیشان دران ، بە شۆرشێکی هونەری ژماردراون‌و هونەرمەندێکی بلیمەتی وەك : (دێلاکروا) کە بەباوکی هونەری رۆمانتیکی دەژمێردرێ زۆر کاری تێکردووەو لەو کاتەدا خەریکی درووست کردنی نیگاری بەناوبانگی : (کووشتاری خیوسی) بووەو لە ئەنجامی ئەو کارتی‌کردنەدا هەموو پەیوەندی رەنگەکانی نیگارەکەی گۆڕیوەو سوودێکی زۆری لە (کۆنستێبل) وەرگرتووە .

هونەرمەند لە دوا قۆناغەکانی ژیانیدا بایەخی زیاتر بە دەربڕینی ئاسمان : لە کاتی سایەقەو هەورو باران‌و گۆڕینی کات‌و وەرز داوەو هەڵوێستی خۆی بەم جۆرە روون کردووەتەوە : «ئەگەر هاتو ئاسمان بناغەو ئەندازەو --کلیلی- دیمەن نەبێ ، زەحمەتە هونەرمەند ناوێك بۆ بەرهەمەکەی بدۆزێتەوە ، چونکە ئاسمان کانی رۆناکی سرووشتەو هەموو شتێکی لە باوەش خۆی گرتووە .»

لە بەرهەمە هەرە نایابەکانی هونەرمەند ناوی ئەو دیمەنە سرووشتیانە دەهێنین : (پردی واترلۆ ، کلیسەی سالسبیری ، ئەسپێك لە کاتی پازداندا ، پەیکەرێك بەیادگاری رینۆڵدس‌و کۆشکی هێدلی) .

هونەرمەندی مەزن تا دوا رۆژانی ژیانی خەریکی بەرهەمی تازە بووەو لە هەمان کاتیشدا بووەتە مامۆستای هونەرە جوانەکان‌و ئەو نووسین‌و لێکۆڵینەوانەی دەربارەی هونەری (دیمەنی سرووشتی) کە لەلایەن ئەوەوە نووسراوە ، تاکو ئێستاش پایەو نرخی بەرزی تیۆری خۆی پارێزگاری کردووە . بەداخەوە هونەرمەند تەنیا پاش کۆچی دوایی بەنیو سەدە ، نرخی پێدراوەو پایەو ئاستی خۆی وەرگرتووە . لەو کاتەی ژاوە رەخنەگرەکانی ئینگلتەرە بە (کەم‌و کوری خەیاڵ‌و فانتازیا) تاوانباریان کردووە ، بەڵام لە هەمان کاتداو لە ماوەی ژیانیدا هونەرمەندە فەرەنسی‌یەکان – بەتایبەتی هونەرمەندانی باربیزون‌و ئیمپریسیانستەکان -- بەمامۆستاو رابەری خۆیان ژمارەدووە .

هونەرمەند لە شەوی ٣١ی ساڵی ١٨٣٧دا کۆچی دوایی کردووە . پاش ئەوەی بناغەیەکی زێرینی بۆ هونەری (دیمەنی سرووشتی) درووست کردووە .

(١) – قوتابخانەیەکی هونەری فەرەنسی بوو زۆربەی دیمەنەکانیان دەربارەی سرووشت بووە .

پۆل گۆگان

Paul Gauguin

(١٨٤٨-١٩٠٣) (*)

نووسینی : ئەلبێرتۆ مادتینی
وەرگێرانی بە دەستکاری‌یەوە لە ئیتالی‌یەوە
«یاسینی فەقێ سەعی»

هونەرمەندی فەرەنسی «پۆل گۆگان – Paul Gauguin» لە ٧ی حوزەیرانی ١٨٤٨ لە پاریس هاتۆتە ژیانەوە ، لە تەمەنی (٣) سالّی‌دا لە لایەن دایك‌و باوکی‌یەوە براوەتە – پێرو Peru – بۆ ناوچەی – لیمە Lima – بۆ لای کەس‌وکارەکانی دایکی کە یەکێك‌بووە لە نەوەکانی سەرۆکی ئەو ناوچەیە ، باوکی گۆگان رۆژنامەنووسێکی سیاسی چەپرەو بووە ، لە ماوەی ئەو سەفەرە دوورو درێژەدا کۆچی دوایی کردووە ، دایکە بێوەژنەکەی گۆگان ، پاش ئەم مردنە کتوپرە ، بە هەزار دەردی سەری توانیویەتی خۆی‌و دوو منالّەکەی بگەیەنێتە – لیمە – ، بۆ ماوەی «٤» سالّی رەبەق لەوێ ماونەتەوە ، لە سالّی ١٨٥٢دا گەراونەتەوە بۆ فەرەنسا . .

(گۆگان)ی لاو لە (ئۆرلێانس Orleans) خوێندنە عادەتی‌یەکان تەواو دەکات‌و لە سالّی ١٨٦٥دا لە یەکێك لە پاپۆرە بارهەلّگرەکاندا دەست دەکات بە ئیش‌کردن‌و هەر بەم پیشەی دەریاوانی‌یە لە بەهاری ١٨٧١ دا خزمەتی سەربازی کۆتایی پێ دەهێنێ .

لە هاوینی ١٨٧١دا پاش ئەوەی واز لە دەریاوانی دێنێ ، لە ئاژانسی پارە گۆرینەوەی – بێرتین Bertin – دەست بە ئیش دەکات‌و لە ماوەیەکی زۆر کەمدا دەست پاکی‌و دلّسۆزی خۆی پیشان دەدات‌و بەم بۆنەیەوە دەکرێت بە لێپرساوی یاری‌یەکانی -- بۆرسە Borsa[1] – .

لە سالّی ١٨٧٣دا «مێتی سۆفیا گاد – Mette Sophie Gad» کچە منالّکارێکی شۆخ‌و شەنگی دانیمارکی‌بوو ، کردی بە خێزانی خۆی‌و ئیدی ژیانی تادەهات تێرەوتر بەرەو پەیمانو بەلّێنە بۆرژوایی‌یەکان دەچووە پێش ، بوو بە باوکی منالاّن‌و خاوەنی پارەیەکی زۆر ، بەم توانا ئابوری‌یە کەوتە کرین‌و کۆکردنەوەی تابلۆ نوێ‌یەکانی ئەو سەردەمە ، ئەمەش تەنیا حەزێك‌بوو کە لە «داروزە Da Rosa»ی ئامۆژگاری‌کەری‌یەوە

بۆی مابووەوە . (دارۆزە) یەکێك‌بوو لەوانەی زۆربەی زۆری بەرهەمەکانی – پیساررۆ Pissarro –ی هونەرمەندی کۆکردبووەوە . .

گۆگان لە کاتی بێ‌ئیشی‌دا بە هاوکاری – ئێمیل Schuffenecker –ی هاوڕێی خۆی بە وێنەکێشانەوە خەریك دەکرد ، بەو هیوایەی تابلۆی هونەری‌وا وێنە بکێشێ کەجێی ڕەزامەندی خۆی‌بێت . لە ساڵی ١٨٧٦دا گەیشتە ئەو بڕوایەی یەکێك لە تابلۆکانی خۆی لە هۆڵەکەیدا هەڵبواسێ . لە ساڵی ١٨٨٠ بەدواوە ئەم خولیای وێنەکێشانەی پەرە دەسێنێو بەشداری سەرتاپای پێشانگاکانی گرووپە (انتباعی -- Impressionst)[٢] ەکان دەکات . گۆگان لە نێوانی کارکردنە ئاسایی‌یەکەو هونەری وێنەکێشاندا ڕادەمێنێ . تووشی دودڵی‌یەکی گەلێ گەورە دەبێت لە هەڵبژاردنا . بەلاّم بڕوای تەواوی بەوەبوو کە دەبێت یەکێکیان هەڵبژێرێو هەموو توانای خۆی بۆ تەرخان‌کاتو هەتا مردن ژیانی لەگەڵدا بە سەربەرێ . . هێشتا کەکەس نەیدەزانی کامەیان هەڵدەبژێرێ .

لە ساڵی ١٨٨٣دا بەبێ ئەوەی ژنەکەی ئاگادار بکاتەوە ، بڕیاری وازهێنان دەدات لە ئیش‌کردنو (ئاژانسی – Bertin) بەجێ دێڵێو وەك شەیدایەکی هونەری وێنەکێشان دێتە پێشەوەو تابلۆو ڕەنگەکان لە ئامێز دەگرێتو ژیانی بۆ تەرخان دەکات . .

گۆگان بە شێوەیەك ئەم هونەرەی هەڵبژارد دەت‌ووت ڕاستەڕێی گەیشتن بە ئاسودەیی‌و شادمانی مرۆڤی دۆزیوەتەوە ، وای دەبینی کە ئەم تولەڕێیە (واتە هونەری وێنەکێشان) دەی‌گەیەنێتە خۆر ، بۆیە بە هیچ شێوەیەك گوێی نەدا بەوەی ئەم هەڵبژاردنو بڕیارە چەند دەکەوێت لە سەر خۆی‌و کەس‌و کارەکەی – پێش هەموو شتێ لە سەر ژنو ماڵو منداڵەکانی – چونکە لە فەرەنسای ئەو سەردەمەدا وازهێنان لە کارکردنی نێو ئاژانسێکی پارە گۆڕینەوە وە خۆخەریك‌کردن بە هونەری وێنە کێشانەوە . بڕیارێکی سەیرو جێی ڕەخنەی خەڵکی‌بووە . . چونکە هونەرمەندان لە هەژاری‌و برسێتی‌دا ژیاونو فەرمانبەرێکی وەك ئەویش دەرگای بەختو دارایی‌یەکی باشی لە ڕوودا کرابوەوە . . بە هەرحاڵ ، خێزانەکەی لە (کۆپن‌هاگن) بەجێ دێڵێو ڕوو دەکاتە پاریس ، بەلاّم هێندە نابات دەگەڕێتەوە بۆ لایان . لەو ماوە کەمەدا لە پاریس تووشی چەندین تەنگو چەڵەمە دێت وەك : زاڵ‌بوونی بەرهەمە بازرگانی‌یەکان بە سەر بەرهەمە هونەری‌یەکاندا . هەژاری‌و نەبوونی‌و دەست کورتی‌یەکی زۆر کەوایان لە گۆگان کردبوو لە پێناوی پاروی ژیانی‌دا پڕوپاگەندە بە سەر دیوارەکاندا

هەڵبواسیٚ . ئەمانە سەرەڕای دەبەنگی جەماوەری پاریس کە پێکەنینیان بە کارەکانی دەهات و گاڵتەیان پیٚ دەکرد . هەروەها تووشی نەخۆشییەکی سەخت بوو کە یەکسەر خۆی لە نەخۆشخانە دۆزیەوە . . ئەم هەموو خەم و ئازارو ئێشە زۆر بێشەرمانە زەق لە بەرامبەری پاکی و بێگەردی دڵ و دەروونی ئەودا ڕاوەستابوون . لەم ماوەیەدا بۆی ڕوون بووەوە ، کە سەرچاوەی خراپەکارییەکان وەك حەقیقەتێك بە شێوەیەکی گشتی لە هاوڕێیەتییەوە تووشی دەبن . بۆیە چیدی پیٚی نەکرا لە پاریسدا بمێنێتەوە . بەلاٚم دەبیٚ ئەوە باش بزانین گەرچی ژیانە تایبەتی و تاکە کەسییەکەی هونەرمەند سێبەری ئەو دێوەزمەو چەپۆکی ئەو مەرگە ساتانەی پیٚگەیشتیٚ بەلاٚم هونەرەکەی هەر پاك و بێغەش و زۆر ڕاستگۆیانە پاراستووەو تامردنیش ڕێگەی نەداوە پەنجەی کارەساتەکان ڕووی پاکی هونەرەکەی پیس بکات . .

هەتا ساڵی ١٨٨٥ لە ARouen (ڕوان) و (کۆپن هاگن) دەبیٚ و ئیتر بەرەو پاریس دەگەڕێتەوە . دەست دەکات بە هاتووچۆی نێوان – پاریس – و –ئینگلتەرە – ئەمەش لەبەر ئەوەی حەزی بە بینینی دیمەنی گوندەکانی ئینگلتەرە دەکردو لەوێش ژیانێکی ئاسودە دەژیا بە پارەیەکی کەم . لەم ماوەیەدا «چارلێس لاڤال – Laval» دەبینیٚ و هاوڕێیەتییەکی پتەوی لەگەڵا دەبەستیٚ . گۆگان بۆ یەکەمین جار لە ژیانیدا بڕیاری هەلاٚتن لە شارستانییەت دەدات بەهاریکاری ئەم (لاڤاڵ)ە . لە نیسانی ١٨٨٧دا بە جووتە بەرەو (پاناما – Panama) دەکەونە ڕیٚ و لەوێوە دەچن بۆ (مارتینیکا – Martinica –)و لە تشرینی دووەمی هەمان ساڵدا بە نەخۆشی و لاوازی و لات و پووتی بە دوو قوٚڵی دەگەڕێنەوە باوەشی شارستانییەت – پاریس – Schuffenecker –ی هاوڕێی گۆگان لە پاریس باوەشی بۆ دەکاتەوەو ماوەیەك لەلای خۆی گلی دەداتەوە ، بەم بۆنەیەوە دەتوانیٚ (ڤان کوخ -- Van Gogh) و (تیۆ – Teo) بناسیٚ و پەیوەندیان لە گەڵدا ببەستیٚ . چونکە ئەمانە هەردوکیان (گۆگان)یان خۆش دەویست و حەزیان بە بینینی دەکرد . جگە لەوەی بە کارەکانی سەرمەست دەبوون و شێوازو ڕەنگ و هونەرەکەی گۆگان کارێکی زۆری تیٚکردبوون .

لە ساڵی ١٨٨٨دا ، گۆگان بەشداری پێشانگایەکی کرد کە لە لایەن (ڤان کوخ – و – تیۆ) وە سازکرابوو ، بەلاٚم هیچ جۆرە دەستکەوتنێکی دارایی بۆ ئەو تێدا نەبوو . هەمدیسان خەمباری و نائومێدی یەکی زۆری تووش هات ، چونکە بەو نیازەوە گەڕابووەوە (Pont – Aven) (پۆنت – ئاڤان) کە تیایدا جێگیربێت . . بۆ بەرەنگاری ژیان و دەوروبەرەکەی ، گۆگان پاش ئەم نائومێدییە ، دەستی بە کارکردنێکی بێوچان لە بواری وێنەکێشان و پەیکەر تاشین و سیرامیكدا ، بە گروپیٚ لە هونەرمەندان دەورەدرابوو لەوانە :

(Scrusier – de Haan – Laval – Bernard)

دوابەدوای ئەمە لە Arles (ئارل) هۆڵێك تەواو دەکات لە گەڵ (ڤان کوخ)دا ، لەمەشدا سەرکەوتنی تەواو بەدەست ناهێنیٚ ، تەواو بێزار دەبێت و ڕوو دەکاتە ئینگلتەرە ، لەوێش بەشداری پێشانگای ساڵانەی ساڵی ١٨٨٩ دەکات ، کە لەلایەن (Cafe Volpini)[٣] یەوە ڕێکخرابوو . لێرەش تووشی بەدبەختی و نائومێدی دێت ، بەلاٚم ئەمجارەیان تەنها لەڕووی داراییەوە ، دەنا بەرهەمەکانی گۆگان جیٚی بایەخ و سەرنجی هونەرمەندە لاوەکان و ڕەخنە گرەکان دەبێت ، ئەمەش ئەو سەرکەوتنە نزیك دەکاتەوە کە بەحسرەتەوە چاوەڕوانی دەکرد . سات و سەردەمی سەرهەڵدان و دەرکەوتنی هونەرمەندێتی گۆگان هێندە نەماوە لە بەرچاوی هەمووان دا ببێتە حەقیقەت .

لە کۆتایی ساڵی ١٨٩٠دا لە پاریس وەك عنصرێکی گرنگ و هونەرمەندێکی ناسراو لە سەرتاپای کۆڕو کۆبوونەوەکانی گروپە ، سیمبۆلیستەکان»[٤] دا بەشداری دەکات ، کە بە شێوەیەکی گشتی لە (Cafe Voltaire)[٣] ڕێکدەخرا . .

لەم بوارەدا توانی پەیوەندییەکی توند لە گەڵ ئەمانەدا

بەستێ : (Mallarme – Aurier – Redon – Morise – Carriere) – هەروەها ناوبراوان بە : (Mirbeau) – و – (Nabis) . هەمان Mallerme) مالارمێ) لە ڕۆژی ٢٣ی مارتی ١٨٩١دا (بانکێتۆیەك)[٥] لەسەر شەرەفی خۆی بۆ گۆگان دادەنیێو هەر خۆشی سەرپەرشتی دەكات . ئەمە لە كاتێكا هونەرمەند بڕیاری تەواوی خۆی دابوو بە وازهێنان لە فەرەنساو هەنگاونان بەرەو ناوچە ئیستیوائی‌یەكان بۆ گێڕانی چەند تاقی‌كردنەوەو ڕووبەڕوو بوونەوەیەك لە گەڵ سروشتو دیاردەكانو ژیان لەو ناوچانەدا . دەگاتە دورگەی Tahiti) تاهی‌تی)و یەكەمین ئیشی هونەری دەست‌پی‌دەكات لە مەمەرێكا بەڵام هیچ دڵخۆش‌نەبوو ، چونكە نەیدەتوانی كەمتر لەو ئاوو هەواو شوێنە سروشتیو سەربەستی‌یەدا كار بكات ، چونكە هێندە ناوچەكەی بە دەوڵەمەندو هەست بزوێن بینیوە حەزی نەدەكرد هەقی تەواوی خۆیانی پی‌نەدا و كەمتر لەوان وێنەبكێشێ . . سەر لە نوێ گەڕایەوە پاریسو لە ئابی ١٨٩٣ هەتا شوباتی ١٨٩٥ لەوێ مایەوە . . ئەمجارەش جگە لە بێهیوابوون و خەمخواردن هیچی دیكەی لەو ژیانە دەست نەكەوت : لە لایەكەوە ئەو پێشانگایەی لە (Duran – Ruel) كردیەوە لەلایەن جەماوەرەوە بە باشی پێشوازی نەكرا ، لەلایەكی دیكەشەوە فرۆشتنی تابلۆكان بە گۆترە كارەساتێكی جەرگ‌بڕبوو ، سەردان لە ژنەكەی كە لە (كۆپن هاگن) دەژیا هیچی لە مەسەلەی بارو زروفی ژیانی گۆگان نەگۆڕی . . ئەمە سەرەڕای ئەوەی پارەو سەرمایەی میراتی مامەكەی لەسەر لەپی دەستی وەك فووی لێ بكرێت ئاوا خێرایی خەرج دەبوو ، لەولاشەوە (Annah)[٦]ی هاوڕێو خوشەویستی وازی لێ دەهێنێو ستودیۆی ئیش‌كردنەكەشی لێ داگیردەكات . . ئیتر گۆگان بە تەواوی بێزاردەبێتو بڕیاری بنەبڕی خۆی دەدا . بە وازهێنان لە فەرەنسا بۆ یەكجارەكی ، لە سەرەتای ساڵی ١٨٩٥دا بەرەو (تاهی‌تی Tahiti) دەكەوێتە ڕێ . .

گۆگان هەر لە سەرەتای ژیانی‌یەوە لە (تاهی‌تی) خۆی فێری تەنیایی دەكاتو واز لە ژنەكەشی دێنێو سەرتاپای پەیوەستەكانی نێوان خۆیو ژیانی دەوروپشتو كۆمەڵ دەپچڕێنێ ، تەنیا پەیوەستێك كە هەواڵی گۆگانی بە خەڵكی ڕادەگەیاند Daniel) de Monfreid)ی هاوڕێی دەبێت . . گۆگان لە معاناتێكی چڕوپڕی «شەڕ»و «خراپە»دا دەژیا ، لە ناو گەردەلوولی چەندین پرسیاری تراژیدی بێ وەڵامدا . دەخولایەوە ، لە خۆی دەپرسی : ئێمە چین؟ لە كوێوە هاتووین ؟ بۆ كوێ دەچین ؟ . . و هتد . بەم شێوەیە خودی خۆی بە تاڵ دەكردەوە لە سەرجەمی هیواو ئاواتو حەزو ئارەزووەكانی ، هەتا گەیشتە ئەو بڕوایەی كە خۆی بكوژێ . لە ساڵی ١٨٩٨دا یەكەمین هەوڵی بۆدا بەڵام وادیاربوو مەرگ هێشتا ناوێرێ لە قەرەی زیندوێتی ئەو بدات – پاش ماوەیەك ووزە دێتەوە گیانیو دەست دەكات بە كاركردنێكی زۆرو بەردەوام . . لە ژێر باری هەژارییو نەبوونی‌یەكی گەلێ ئەستووردا دەژیا . . تا دەهات زیاتر هەوڵو تەقەلای درێژە پی‌دەدا هەتا لەگەڵ لێپرسراوانی دورگەكەدا دەكەوێتە ناخۆشیو ڕقەبەرایەتی‌یەوە ئەوان هەرگیز بە چاوێكی باشەوە سەیری ئەم پێست سپی‌یەی ناو خۆیان نا كەنو نەكردووە ، چونكە گۆگان بە بەردەوامی لە ناویاندا دەژیاو هەمیشەش پەیوەندی لە گەڵ هەژارانو داماوانی ئەو دورگەیەدا پتەو بووە . . لە بەر ئەم ڕقەبەرایەتی‌یە زۆری بۆ دیو (تاهی‌تی) بەجێ دێڵێو لە ترسی هەڕەشەی خاوەن كارەكان ڕوو

دەکاتە (Dominique) .

لە ساڵی ۱۹۰۱دا نەخۆشی‌یەکی سەختی تووش دەبێ‌و بۆ تەنیا یەك چرکە بیر لە گەڕانەوە دەکاتەوە بۆ فەرەنسا ، بەڵام (De Monfreid)ی هاوڕێ‌ی هەرزوو ئەوەی دەخاتەوە یادکە چارە نووسی ئەو تازە دەبێ هەر لێرەبێ‌و بۆی نی‌یە بگەڕێتەوە . . لێ‌پرسراوان‌و خاوەن کارەکان‌و دەوڵەمەندەکانی ئەو ناوچەیە ، ئامادەبوونی ئەم پێست سپی‌یە کە هەمیشە پارێزگاری لە ماف چەوساوەکان دەکات‌و دژ بە بەرژەوەندی ئەوان دەوەستێ بە کارێکی ترسناکی دەبینن‌و بەم بۆنەیەوە لە مارتی ۱۹۰۳دا بۆ ماوەی (۳) مانگ لە بەندیخانەی توند دەکەن .

گۆگانی هونەرمەند لە گێژاوی ئەم خەم‌و ئێش‌و ئازارەدا ، نەخۆشی‌یەکەی تادێت پەرە دەسێنێ ، هەستی‌کرد لەم ژیانە پڕ لە هەوڵ‌و هەنگاوو بڕیارو جوڵەیەدا هیچی بۆ نەماوەتەوە لەوە زیاتر کە گوێ شل بکات بۆ ووشە پیرۆزو پڕ لە مرۆڤایەتی‌یەکانی کابرا شوانە پیرە پرۆتستانتی‌یەکەی هاوڕێ‌ی کە ناوی (Vernier) بووە .

لە ۸ی مایسی ۱۹۰۳دا ، گۆگانی هونەرمەند لە نزیك هەناسەو ووشەکانی شوانەی پیرەوە ، هێدی هێدی سەرپەنجاکانی بۆ دواماڵئاوایی دەبزوێنێ‌و بۆ هەتا هەتایی چاوەکانی لە بەردەم مرۆڤ‌و سروشت‌دا لێك دەنێ . . تەنیا کەسێ کە هاواری مەرگی بە جیهاندا بانگەوازکرد ئەو شوانە پیرەبوو کە زۆر ڕاستگۆیانە بە دەم فرمێسکی ویژدانەوە دەیقیژاند : پێست سپی‌یەکە مرد . . ئەم هاواری مەرگە زۆر بە ئاسانی لە ناو داوە جاڵجاڵۆکەی ئەو هەمەجی‌یەتە پڕوپوچ‌و بە تاڵەدا تا دەهات لە گوێ وون دەبوو تا وای لێ‌هات نەدەبیسرا . .

پێست سپی‌یەکە مرد

. . . . سپی‌یەکە مرد

. . . . مرد .

چەند نموونەیەك لە تابلۆکانی :

۱ - لەوەرگا

«ساڵی ۱۸۸٥ - ٦۳ × ۷۹سم» لە گالێری‌یەی هونەری هاوچەرخ لە شاری میلانۆی ئیتالیا پارێزراوە ، ئەم تابلۆیە دەگەڕێتەوە بۆ (Grassi) تابلۆکۆکەرەوە .

گۆگان لە سەرتاپای بەرهەمەکانی سەردەمی لاوێتی‌دا چەند شێوازو شێوە دەربڕینێکی لەیەکچوو هەست پی‌دەکرێ . کە بوونەتە مۆرکی بەرهەمەکانی ئەم قۆناغەی هونەرمەند . . ئەوانەش هەر وەك (فینیۆن Feneon) دیاری‌کردوون ئەمانەن :

A– چڕی لە هێڵەکاندا ، کە پێکەوە گونجاوی‌یەکی ئاسایی‌و جوانیان هەیە .

B– درەختی باڵابەرزو چڕ ، ڕووەو ئاسمان هەڵچوون‌و لە سنووری تابلۆکان چوونەتە دەرەوە .

C– زەوی تێراوو بە پیت ، کە ئەو درەختانەی لە سەر ڕواون .

D– ئەمانە گشتی لە سروشتێکی شێداری پڕ لە ژیان‌دا کۆ کردۆتەوە

۲ - عیسای زەرد

«ساڵی ۱۸۸۹ - ۹۲×۷۳سم» لە شاری» بوفالۆ Buffalo» لە گالێری‌یەی (Albright)ی هونەری پارێزراوە . . گۆگان لە ساڵی ۱۸۸۸دا بانگەوازی شێوە دەربرینە تایبەتی‌یەکەی خۆی

دەكات بەوەی دەبێ هونەرێكی» سەرەتایی‌یانەی سادەو بێ دەسكاری بەرزو پرمانا» ببێنێتە كایەوە . هەر ئەمەش بووە مەبەستی سەرەكی‌و مەشخەڵی هەوڵ‌و تاقی‌كردنەوەكانی هونەرمەند . ئەم تابلۆیە یەكێكە لەو هەوڵ‌و تاقی‌كردنەوانە ، گۆگان لە زنجیرەی ئەو بەرهەمانەیدا ، هەروەك ئەم نموونەیەی لەبەرچاوماندایە ڕەنگە سادەو نەگۆڕو بە شەوقەكانی بەكارهێناوە . .

ئەم عیسایەی كە لێرەدا وێنەی كێشراوە ، لەو پەیكەرەی كەنیسەی «ترێمالۆ – Tremalo»ی وەرگرتووە كە لە ناوەڕاستی چەندین سەرچاوەی ڕووناكی بەخش‌دا دانراوە . .

٣ – Autoportret – وێنەی هونەرمەند خۆی –

(ساڵی ١٨٩٦ – ٤٠×٣٥سم) لە شاری (Beziers) لەلای (Mme L . Huc)ی نەوەی (De Monfreid)ی هاوڕێی گۆگان ، ئەم تابلۆیە پارێزراوە .

گۆگان ئەم وێنەیەی لە «تاهی‌تی Tahiti» كردووەو ناردویەتی بۆ هاوڕێی بەوەفاو خۆشەویستی خۆی Daniel) (de Montreid ، ئەو هاوڕێیەی كە لە دواساڵەكانی ژیانی هونەرمەندا بووە تاكە پەیوەستێكی نێوان گۆگان‌و جیهان .

ئەم شاكارەی هونەرمەند یەكێكە لە تابلۆ هەرە سادەو سەربەستەكانی ، چ وەك جەوهەرو چ وەك دەربڕین‌و وێنەكێشان ، سەربەست لە هەموو جۆرە خۆ بەستنەوەیەك بەبنەماو دەستوورە باوەكانی وێنە كێشان‌و ڕەنگەكان لەو سەردەمەدا ، تەنانەت سەربەست لە دەستووره سیمبۆلی‌یەكانیش . . سێبەری ئەندێشەو خەم‌و بێزاری‌یەكی ئەستووری ئەو ساڵە تراژیدی‌یەی كە بەسەری بردووە لە سیمایدا دەبینرێت . لێرەدا گۆگان خۆی بە ڕاپەڕیوێكی هەلاتووی ناشادمان زانیووەو هەروەها سیمای خۆی بۆ نەخشاندووین .

٤ – كچە منداڵكارە تاهی‌تی‌یەكان‌و گوڵی مانگۆ . .

(ساڵی ١٨٨٩ – ٩٤×٧٣سم) لە شاری (New York) لە مۆزەخانەی «مێترۆپۆلیتان» ، دانراوە ، ئەم تابلۆیە دەگەڕێتەوە بۆ (W. C. Osborn)ی تابلۆ كۆكەرەوە . . ئەم شێوەی نەخشاندن‌و پێشكەش‌كردنە ، لەلای گۆگان ، خاڵی بەیەك گەیشتنی نێوان حەقیقەتی سروشتی‌و ماناو مەبەستە سیمبۆلی‌یەكانە .

بیرو بۆچوونی ئەو دو كچە منداڵكارە ، بیركردنەوەو جیهان بینی پاك‌و بێ‌گەردی سەرەتایی‌یانەی مرۆڤە بەرامبەر ژیان‌و زیندوویتی . . سەرەتایی‌یەكی پڕ لە دڵنیایی‌و ڕاستگۆیی ، هەر ئەمانەشە كە بوونەتە هۆی خۆشحاڵی دەروون‌و ناخی گۆگان . .

پەراوێز :–

(١) یاری‌یەكانی «بۆرسە Borsa» مەبەست لەو ئاڵوگۆڕەیە كە دەكرێت لە شێوە پارەیەكەوە بۆ شێوەیەكی دیكە ، یان لە بانقەكاندا . وەیان هەروەك دامەزراوێكی سەربەخۆ خەریكی جێبەجێ‌كردنی ئیش‌و كارەكانی ئەو ئاڵوگۆڕە دەبن .

(٢) الانطباعیة Impressionismo – ئیمپرێسیۆنیزم بزووتنەوەیەكی تەشكیلی‌یە لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەدا لە فەرەنسا سەری هەڵداو نزیكەی زیاد لە (٢٠) ساڵی خایاندووە . بە پێی ئەم بزووتنەوەیە ، گرنگی‌و ئەركی هونەرمەند ئەوەیە كە ئینتیباعاتی بینین‌و بیروكردنەوەی خۆی پێش‌كەش بە جەماوەر بكات نەك وێنەگرتنی واقیعە بابەتی‌یەكە . ئەم بزووتنەوەیە ڕەنگی‌داوەتەوە بۆ بواری ئەدەب‌و مۆسیقاش . .

(٣) – Cafe Voltaire) و (Cafe Volpini) مەبەست لە دوو قاوەخانەیە كە هونەرمەندان تیایی‌دا كۆبونەتەوەو كردوویانە بە مەڵبەندی سەرجەم گفتوگۆو چاوپێ كەوتنیان .

(٤) الرمزیة – Simpolismo سیمبۆلیزم – بزووتنەوەیەكی هونەری‌و ئەدەبی بووە لە فەرەنسا لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەمدا وەك شۆڕشێ لەم دوو بوارەدا سەری هەڵداوە – مەبەستی سەرەكی ئەوەبووە كە جیهانی حەق حەقیقی بە چەند ڕەمزێك (یەعنی چەند Simbolo یەك) تەعبیر لێ بكات .

(٥) (Banchetto) – بانكێتۆ جۆرە پێشانگایەك دەگەنێ كە لە شوێنە گشتی‌یەكاندا بكرێتەوە (لە گۆڕەپانێكدا) یان (لە سەر شەقامێك) كە چەند ستاندێك یان مێزێك دابنرێ‌و بەرهەمەكانی لە سەر چەسپ بكرێت . . (لەم شێوەی پێشانگا كردنەوەیە لەلای ئێمە نی‌یە منیش وام بەباش زانی ئەم ووشە ئیتالی‌یەی بۆ دابنێم – وەرگێڕ)

(٦) Annah – ئاننە) ئافرەتێكە خەڵكی (giavo) ، هاوڕێ‌و خۆشەویستی گۆگان بووە .

لێ‌بینی :

(1 maestri del colore – No 16)

٭ – ئەم بەرهەمە بە زمانی ئیتالی لە ژمارە «١٦»ی (زنجیرەی مامۆستایانی ڕەنگ)ەوە وەرگێڕاوە . كە لە میلانۆ لە لایەن دەزگای چاپ‌و بڵاوكردنەوەی «فراتێللی فابری»یەوە لە ساڵی ١٩٦٣دا یەكەمین جار چاپكراوەو لە ساڵی (٧٦–١٩٧٧) دا بۆ دووەم جار چاپكراوەتەوە ، كە بە پێنووسی «ئەلبێرتۆ مارتینی» ژیان‌و ووتارێك لەسەر گۆگان نوسراوەتەوە . منیش كردوومە بە كوردی‌و ئەوەندەی توانیبێتم بە دەسكاری خۆمەوە لە هەندێ لایەنی‌دا درێژەم پێداوە .و پەراوێزم بۆ نووسیوەتەوە . .

تیۆرەکانی مۆسیقا

- صلاح رؤوف -

پێشەکی :-

گەر چاوێك بەمێژوی مۆسیقای جیهانیدا بخشێنین هەندێ شتمان بۆ روون ئەبێتەوەو چەند پرسیارێکیشمان دێتە پێشێ ، کە هەر یەکێك لە ئێمە ئەتوانین وەلامی هەندێکیان بدەینەوەو هەندێکیان بێ وەلام سەرنگون ئەبن .

لەو پرسیارانەش . ئایا میللەتانی جیهان چۆن گەیشتونەتە ئەو رادەی پێشکەوتنە لە مۆسیقاو گۆرانیدا ؟

ئایا ئەوان بەتایبەت بۆ مۆسیقا دروست بوون ؟

بۆچی هەموو میللەتێك مۆرکی رەسەنایەتی مۆسیقاو گۆرانی خۆی بەتەواوی ئەزانێ ؟ .

ئایا هەر ئەوان توانای دروست کردنی بلیمەتی وەکو مۆزارتو بتهوفنو . .. . هتد . یان هەیە ؟ .

ئەی چۆن ئەو هەموو زاناو بلیمەتە مۆسیقاییانە پەیدابوون ؟ .

ئەی چۆن هەرچی زانیارییەکی مۆسیقا هەیە بەهەموو بەشەکانیەوە لای ئەوان پەرەی پێ دراوەو گەیشتۆتە ئەو رادەی کە ئیستا ئەی بینین ؟

بۆ وەلامدانەوەی ئەو پرسیارانەش ئەبێ پیشەکی ئەوە بزانین کە هەرگیز پێشکەوتنو پەرەپێدان بەدەست نایە گەر تەنیا هەوڵی ئەوە بدەین کە ئاستی هونەری خۆمان فراوان بکەینو کارە هونەریەکانمان زیاتر زانیاری مۆسیقای تیدابێ . لەبەر ئەوەی دەورو پشتەکەمان تەنها بەو سادەییەی خۆی ئەمێنێتەوەو تەنها دەست خۆش کەریان لەدەست دێت . بۆ ؟ چونکە هونەرمەندەکان خەریکی پتەوکردنی ناوەرۆکی مۆسیقاو گورانیەکانیەتیو بەزانستیە نوێکان پاراو ئەکاو گوێ گریش ئەڵی بەخوا خۆشە ! . یان ناخۆشە ! . هەموو ئەرکی کارە مۆسیقاییەکە تەنها بەو دوو وشەیە کۆتایی دێت .

گەر مەبەستی هونەرمەند گوێ گرتنی میللەتەکەی بێت لە کارە هونەرییەکەی . ئەوا گوێ گرتن لە مۆسیقا مانای چێژ لێ وەرگرتنە .

چێژ لێ دەرگرتن بەواتای نرخ دان بەو کارە .

جا گەر من لە ناوەرۆکی ئەو کارە نەزانمو هیچ زانیارییەکم بەرامبەری نەبێ . تەنانەت زمانی نوسینو خوێندنەوەکەشی نەزانم کەواتە من ناتوانم نرخی بۆ دابنێم .

هەر کاتێ توانیم نرخی بۆ دابنێمو لە نهێنیەکانی بکۆڵمەوە ، ئەوا چێژم لێ وەرگرت ، کە چێژم لێ وەرگرت ، ئەتوانم

لەسەری بدوێمو لای چاکو خراپی بلێم بۆ ئەوەی هونەرمەندەکەش کەڵك لە لا چاکەکانی وەربگرێتو لا خراپەکانی لابەرێت . بەو جۆرە پەرە پێ‌دانو پێشکەوتن دێتە ئاراوە . ئەو پرسیارانەش هەندێکیان وەڵام ئەدرێنەوە .

جا بۆیە بەئەرکی سەرشانی هەموو هونەرمەندێکی ئەزانم کە ئاستی رۆشنبیری هونەری میللەتەکەی لە ئەستویەتی ، گەر بۆی کرا .

تا ئەو روشن بیریە ببێتە هۆی سودبەخشیو زیاتر بەرەوپێش چوون . منیش لیرەدا لە سەرەتایەك لە ئەلفو بای زمانی مۆسیقاتان پێشکەش ئەکەم گەر کەمیش بێت هیوادارم سود بەخش بێتو ببێتە هۆی فراوان کردنی ئاستی روشنبیری‌مان .

١) – مۆسیقا . .

گەر سەرنج بدەینە مێژووی سەر هەڵدانی مۆسیقا ، ئەبینین هونەرێکی کۆنەو هەر لە سەرەتای دروست بوونی مرۆڤەوە بەگویچکەی ئاشنابووە . ووشەی مۆسیقا وەکو زانا مۆسیقایی‌یەکان ئەڵێن وشەیەکی یۆنانی‌یە . بەمانای سەرتاپای هونەرە جوانەکان هاتوە . بەڵام لە دواییدا ، بەزمانی سازو ئاواز وتراوە .

٢) – مۆسیقا چی‌یە . . . ؟

مۆسیقا هونەرەو زانستەو زمانە . بەشێکە لە بەشەکانی هونەرە جوانەکان . وەکو هونەری وێنەکێشانو بەشەکانی تری (الفنون التشکیلیة) . یا وەکو هونەری شانۆییو هونەری بینا سازی (الفن المعماری) .

ئەم بەشانەی هونەر بەگشتی کارێکی گەورەیان کردۆتە سەر هونەری مۆسیقا . هەر وەکو چۆن مۆسیقا کاری کردۆتە سەر ئەم بەشانەی تری هونەر .

مۆسیقا وەکو بەشەکانی تری هونەر پێویستی بە بەهرەیەکی سروشتی هەیە بویە دەڵێن مۆسیقا هونەرە .

مۆسیقا زانستە ، لەسەر بناغەیەکی زانستی بیرکاریو فیزیاییو سروشتی دانراوە .

مۆسیقا زمانێکی جیهانی‌یەو ئەلفو بای تایبەت بەخۆی هەیە وەکو هەموو زمانەکانی تر ئەنوسریو ئەخوێنرێتەوە .

مۆسیقا بزوێنەری هەستی مرۆڤەو کار ئەکاتە سەر بیری ، بۆیە دەڵێن مۆسیقا زمانێکی جیهانی‌یە ، چونکە لە سەرتاپای جیهاندا تەنهایەك نوسینو خویندنەوەی هەیەو بەیەك شێوە دەرئەبرێ هەر چەندە بەپێی سروشتو بارەکانی ئەو کۆمەڵەی تیا ئەژی تایبەتیەکانی ئەو کۆمەڵە دەرئەبرێ . بویە هەر وەکو دیارو ئاشکرایە ، هەر نەتەوەو خاوەن مۆسیقایەکی تایبەتی خۆیەتیو بەپێی پێشکەوتنی ئەو نەتەوەیە مۆسیقاکەشی گەشەدار ترو پێشکەوتو ترە .

هەروەها نۆتەی مۆسیقا ئەلفو بای زمانی مۆسیقایە وەکو چۆن هەموو زمانێك ئەلفو بای تایبەت بەخۆی هەیە .

٣ – دەنگ :–

دیاردەیەکی سروشتی‌یەو بەهۆی لەرینەوەی تەنێکەوە روو ئەدات . لە کاتێکدا هەوا ئەو لەرینەوانە ئەگەیەنی بە پەردەی گوێ . بەهۆی دەزولە عەسەبیەکانەوە ئەروا بۆ دەماغو هەست بەو دەنگانە ئەکەین . بەڵام ئایا ئەو هەموو دەنگانەی کە گوێمان لی‌ی ئەبێ هەمووی هەر دەنگی مۆسیقایی‌یە . . . ؟ نەخێر ! ئەبێ ئەوە بزانین کە دوو جۆر دەنگ هەیە .

١ – دەنگی نامۆسیقایی . واتا غەڵبە غەلب یان ژاوە ژاو . کە ئەو دەنگانەن خاوەنی پلەی دەنگی نین لەرینەوەکانی رێكو پێك نین . وەکو دەنگی هەورە گرمەو ، قیژاندنو . . . . هتد .

٢ – دەنگی مۆسیقایی . بریتیە لەو لەرینەوە رێكو پێکانەی کە لە سانیەیەکدا روو ئەداتو لە پلەیەکی گەرمایی دیاری کراودا .

هەموو دەنگێکی مۆسیقای لەلایەن مرۆڤەو هەمو ئامێریکی مۆسیقاوە لاسایی ئەکرێتەوە .

کە ئەڵێین لەرینەوەی رێكو پێك مەبەست لەو دەنگانەیە کە خاوەنی پلەیەکی دەنگی (بەرز یا نزم) تیژ یا گڕبێت .

هەروەها خاوەنی ماوەو کاتی دیاری کراوی خۆیەتی . ئەو مەوداو کاتەی کە دەنگە مۆسیقاییەکان پێیان ئەچێت (ئەی خایەنن) لە کاتی ژەنیندا کار ناکاتە سەر گۆرانی خەواسی سروشتی دەنگە مۆسیقاییەکان .

وەکو ووتمان هەموو دەنگێك خاوەنی چەند ژمارەیەك لەرینەوەی تایبەتی خۆیەتی (کە بەهۆی جولانەوەی تەنێکەوە روو ئەدات) زۆربونی یا کەم بوونی ئەو لەرینەوانە ئەبێتە هۆی بەرزبونەوەی (تیژی) یا نزم بونەوەی (گڕی) دەنگە مۆسیقاییەکە . (گۆرانی لە پلەیەکی مۆسیقاوە بۆ پلەیەکی دەنگی تر) .

هەروەها باریکیو ئەستوریو کورتیو درێژی ئەو تەنە کە ئەلەرێتەوە تیژیو گڕی دەنگەکە دەست نیشان ئەکا . بۆنمونە گەر تەنەکە باریكو کورت بوو ئەوا دەنگەکە تیژ ئەبێ (زیل ئەبێ) بەلام گەر درێژو ئەستور بوو ئەوا دەنگەکە گڕ ئەبێ .

ژمارەی لەرینەوەی ئەو دەنگانەی کە ئەبیسترێن لە (١٦) لەرینەوە لە سانیەیەکدا گویچکەی مرۆڤ هەستی پێ دەکا (لە گڕترین دەنگەوە) بەلام گەر ژمارەی ئەم لەرینەوانە کەم تربون ئەوا گویچکەی مرۆڤ هەستی پێ ناکاو پێیان ئەوترێ لەرینەوەکانی ژێر دەنگە بیستراوەکان (الموجات التحت الصوتية) . هەروەها بەرزترین (تیژترین) لەرینەوەش کە گویچکەی مرۆڤ هەستی پێ بکا نزیکەی (٢٠٫٠٠٠) لەرینەوەیە لە سانیەیەکدا . هەر لەرینەوەیەکیش لەو ژمارەیە پتر بوو نابیسترێو پێی ئەوترێ لەرینەوەکانی سەروی دەنگە بیستراوەکان (الموجات الفوق الصوتية) .

لە نیوان ئەو دو پلە لەرینەوانەدا (١٦–٢٠٫٠٠٠) کە ئەبیسترێن بەشێکی زۆر لە دەنگ ئەبیسترێ ، بەلام هەموویان دەنگی مۆسیقای نین چونکە گویچکەی مرۆڤ تەنها ئەو دەنگانە لەیەك جیا ئەکاتەوە کە لەرینەوەکانیان لە نیوان (٤٠–٤٠٠٠) لەرینەوەن لە سانییەیەکدا .

ئەو دەنگە مۆسیقاییانەش لە نیوان حەوت دەنگی سەرەکیدا جێی دەبێتەوەو لە چەند پەیژەیەکی دەنگیدا ئەبیسترێن .

٤) – دەنگ پێوەر (المعيار الصوتي) (Diybazowon)

زانا مۆیقاییەکان بۆ ئاسانی پیوانی (دەست نیشان کردنی) هەموو دەنگە مۆسیقاییەکان هەلسان بەدەست نیشان کردنی دەنگێکی مۆسیقاییو لەرینەوەکەیان بەتەواوی پیوا . بۆ ئەوەی ببێتە پیوانەی دەنگە مۆسیقاییەکانی دی . بۆیە لە سالی ١٨٨٥ز بەتێکراپی لە کۆنگرەیەکی جیهانیدا دەست نیشانی دەنگی (لا) (A) کراو دەنگ پیوەرەکەیان لەسەر ئەوە دروستکرد . ئەو دەنگەش دەکەویتە پەیژەی ناوەراستەوە (السلم الاوسط) دەست نیشان کرا کە (٤٣٥ ل س) هەیە . بەلام لە کۆنگرەیەکی تر لە ئەوروپا سالی ١٩٤١ز زانا مۆسیقاییەکان پلەی لەرینەوەی ئەو دەنگەیان زیاتر کرد بۆ (٤٤٠ ل س) . ئەو دەنگەش وەکوو وتمان دەنگی (لا)یەو . دەنگی لای سەر هەموو ئامێرە مۆسیقاییەکان بەو دەنگ پیوەرە دەست نیشان ئەکرێو پێشی ئەوترێ (الشوكة الرنانة) .

ئەوا لەسەر ئەو دەنگ پیوەرە هەموو دەنگەکانی پەیژەی ڕەنگاو ڕەنگ لە پەیژەی ناوەراست دەست نیشان ئەکەین .

پلە دەنگیەکان	ژمارەی لەرینەوە لە چرکەیەکدا	بە نزیکەیی
دۆ ، do	٢٦١٫٦٣	٢٦٢
دۆ = ڕیٚ b	٢٧٧٫١٨	٢٧٧
ڕیٚ ، Re	٢٩٣٫٦٧	٢٩٤
ڕیٚ = می b	٣١١٫١٣	٣١١
می ، Mi	٣٢٩٫٦٣	٣٣٠
فا ، Fa	٣٤٩٫٢٣	٣٤٩
فا = سول b	٣٦٩٫٩٩	٣٧٠
سۆل ، Sol	٣٩٢٫–	٣٩٢
سۆلٚ = لا b	٤١٥٫٣١	٤١٥
لا ، La	٤٤٠	٤٤٠

لا = س b	٤٦٦٫١٦	٤٦٦
سی ، si	٤٩٣٫٨٨	٤٩٤
دۆ ، do	٥٢٣٫٧٥	٥٢٤

٥ – سیفەتەکانی دەنگی مۆسیقا :

هەموو دیاردەیەك لە جیهاندا خاوەنی سیفاتی تایبەتی خویەتی بۆیە دەنگی مۆسیقاش خاوەنی چەند سیفەتێکە کە تایبەتن بەخویەوە . زیلی (تیژی) دەنگ بەپیێ پانتایی ئەو تەنەی کە لەرینەوەکە دروست ئەکا لە سانیەیەکدا ئەگۆرێ ، بەواتای گەر درێژی تەنەکە زۆر بوو لە هەمان ساتدا ئەستوریش بوو ئەوا دەنگەکە گرە . بەلاّم گەر بەپێچەوانەوە بوو ئەوا دەنگەکە تیژە (زیلە)

هەروەها هێزی دەنگەکە بەپیێ لەرینەوەی تەنەکە بەتوندی یان بەسوکی ئەگۆرێ . بەواتای گەر تەنەکە بەهێز لەرایەوە ئەوا دەنگەکە بەهێز تر ئەبیۆ گەر بەسوکی لەرایەوە ئەوا دەنگەکە سوك دەبێت . ئەم دیاردەیەش پیێ ئەوترێ توندی دەنگ (شدة الصوت) .

هەروەها جۆری دەنگ (نوعیة الصوت) بەپیێ ئەو ئامێرەی لیێ دروست ئەبیێ ئەگۆرێ . بۆنمونە دەنگی (لا) کە لەرینەوەکەی (٤٤٠ ل س)ە گەر لە ئامێری کەمانچەوە پەیدا بوو جۆری دەنگەکەی جیاوازە لەگەلّ هەمان دەنگا کە لە ئامێری فلوت یان هەر ئامێرکی دی بێت پەیدا ئەبێ . هەر وەها هەمان دەنگ لە قورگی ئادەمیزادەوە بەجۆرێکی دی پەیدا ئەبیۆ هەرچەندە هەمان پلەی دەنگیشی هەبێت .

هەروەها هەمان پلەی دەنگی لە نیوان دەنگی ئادەمیزادیشدا دەگۆرێ . کەواتە دەنگی مۆسیقا سیفەتی تایبەتی خۆی هەیەو ئەتوانین بەم خالاّنەی لای خوارەوە دەست نیشانیان بکەین .

أ – پلەی دەنگ (درجة الصوت) :

ئەو سیفەتەیە کە گویێ ئادەمیزاد جیاوازی نیوان دەنگە بەرزو نزمەکانی پیێ ئەکا . پلەی دەنگیش بەپیێ لەرینەوەی ئەو تەنەی کە لیێ پەیدا ئەبیێ لە سانیەیەکدا دەست نیشان ئەکرێ .

ب – توندی دەنگ (شدة الصوت)

ئەو سیفەتەیە کە گویچکەی ئادەمیزاد جیاوازی نیوان بەهێزیو لاوازی (توندیو سوکی) دەنگەکەی پیێ ئەکا .

ج – جۆری دەنگ (نوعیة الصوت)

ئەو سیفەتەیە کە گویچکەی مرۆڤ هەست بەجیاوازی ئەو دەنگانە ئەکات کە لەیەك پلەی دەنگیدان بەلاّم جیاوازن لەو تەنانەی ئەبنە هۆی پەیدابوونی . وەکو چۆن جیاوازی هەیە لە نیوان دەنگی کەمانچەو دەنگی فلوت . جۆری دەنگیش بەسراوە بەژمارەو جۆری ئەو دەنگانەوە کە لەگەلّ دەنگیە سەرەکیەکەدا دەرئەکەون .

٦ – دەنگی سادەو دەنگی لێکدراو (الصوت البسیط والصوت المرکب)

هەموو دەنگە مۆسیقاییەکان کە گویچکەی مرۆڤ هەستیان پیێ ئەکا . کە لە ئامێرێکی مۆسیقاییەوە پەیدا ئەبن . پێك دێن لە چەند دەنگێکی یەك لە دوای یەك . هەر چەندە ئێمە بەو لێکدراوی‌یە نایبستین ، بەلاّم گەر هاتوو بووبە خولیای سەرمان ویستمان لیێ بکۆلینەوە ئەوا بەتەواوی ئەم دیاردەیەمان بۆ دەرئەکەوێ . ئەو دەنگە تەنهایانەی کە ئێمە گویمان لیێ ئەبی ، لە راستیدا چەند دەنگێکی دی لەگەلّ هەن . پیێیان ئەوترێ کۆمەلّەی دەنگە هاو دەنگیکەکان (مجموعة الاصوات التوافقیة)

(Partial tones) . بۆنمونە گەر هاتوو دەنگی (دۆ) لەسەر پیانۆ هاتە گویمان ، ئەوا ئەم دەنگە کۆمەلّە دەنگێکی یەك لە دوای یەکی تریشی لە تەکە ، ئەم دەنگانەش بەهۆی لەرینەوەی تەواوی ئەو ژێیەوەو دوای ئەو نیوەی ژیێکە هەروەها ١/٤ . ١/٥ . . . هتد پەیدا ئەبیێ .

ئەتوانین بلّێین ئەو دەنگانە بەپیێ رێژەی ١ ، ٢ ، ٣ ، ٤ ، ٥ ، ٦ . . . پەیدا ئەبیێ . وەکو لەم خشتەیەدا .

خشتەی ڕێژەی دەنگە هاو دەنگیەکان .

هاودەنگەکە	ڕێژەکەی	نمونەی دەنگ	درێژی ژێ	ژمارەی لەرینەوە
١	١-١	دۆی گەورە	١٩٢ بۆسە	٦٤
٢	٢-١	دۆ	٩٦ بۆسە	١٢٨
٣	٣ - ١	سۆل	٦٤ بۆسە	١٩٢
٤	٤ - ١	دۆی (١)	٤٨ بۆسە	٢٥٦
٥	٥ - ١	می (١)	٤ر٣٨ بۆسە	٣٢٠
٦	٦ - ١	سۆل (١)	٣٢ بۆسە	٣٨٤
٧	٧ - ١	سیb (١)	٤ر٢٧ بۆسە	٤٤٨
٨	٨ - ١	دۆ (٢)	٢٤ بۆسە	٥١٢
٩	٩ - ١	ری (٢)	٣ر٢١ بۆسە	٥٧٦
١٠	١٠ - ١	می (٢)	٢ر١٩ بۆسە	٦٤٠
١١	١١ - ١	فا (٢)	٥ر١٧ بۆسە	٧٠٤
١٢	١٢ - ١	سۆلّ(٢)	١٦ بۆسە	٧٦٨
١٣	١٣ - ١	لا (٢)	٨ر١٤ بۆسە	٨٣٢
١٤	١٤ - ١	سیb (٢)	٧ر١٣ بۆسە	٨٦٩
١٥	١٥ - ١	سی (٢)	٨ر١٢ بۆسە	٩٦٠
١٦	١٦ - ١	دۆ (٣)	١٢ بۆسە	١٠٢٤

گەر سەیری ئەو خشتەیە بکەین چەند ڕاستیەکمان لا ڕون ئەبێتەوە ئەویش : ١ - ژێ لە ئامێرە ژێ دارەکانداو بۆری لە ئامێرە فودارەکاندا لەرینەوەی دەنگی هاو دەنگیان لێ پەیدا ئەبێ . تەنها لەرینەوە لەتەواوی ژێکە ، یان بۆری هەواکە پەیدا نابێ بەڵکو لە هەمان کاتدا لەرینەوەی دەنگی لە نیوەی ژێکە یان بۆری هەواکەو هەروەها ١/٢ ، ١/٣ ، ١/٤ . . هتد پەیدا ئەبێ . ئەم دیاردەیەش ئەوەمان بۆ ڕون ئەکاتەوە کە چەند دەنگێ لە هەمان کاتدا لەو لەرینەوانە پەیدا ئەبێ . دەنگە سەرکیەکە (بنکە) پێی ئەوترێ دەنگی بنچینەیان بنکە (Fundamental) کە لە هەموو دەنگەکانی دی بەهێز ترو دیارترە بۆ گویچکەی ئادەمیزاد .

ب - ئەو کۆمەڵە دەنگەی کە گویچکەی مرۆڤ بەتەنها دەنگێکی لێك ئەدانەوە لە ڕاستیدا چەند دەنگێکی یەك لە دوای یەکن (تألفات - chord) هەرچەندە جیاوازی‌یەکی ئەوتۆ هەیە لەگەڵ دەنگە هاو دەنگی‌یەکانی دی‌دا کە کۆمەڵی ئامێری مۆسیقای لێ‌ی ئەدەن ، بەلاّم لەهەمان کاتدا جیاواز نین لەڕوی دروست بونیانەوە . چونکە ئەمانیش مۆرکی هاو دەنگی یان پیوەیە . وەکو لەخشتەی پیشوودا دەی بینین لەنیوان دەنگی هاو دەنگی یەکەم‌و دووەمدا میانەیەکی (فاصلة) پەیژەی تەواو هەیە (اوکتاف) هەروەها میانەیەکی پێنج دەنگی لەنیوان دەنگی دووەم‌و سێ‌یەمدا هەیە . میانەیەکی چواری تەبا لەنیوان دەنگی سێ‌یەم‌و چوارەمدا هەیە .

میانەیەکی سیانی گەورە لەنیوان دەنگی چوارەمو پینجەمدا هەیە . لەنیوان دەنگی پینجەمو شەشەمدا میانەیەکی سیانی بچوك هەیە . لەنیوان دەنگی شەشەمو حەوتەمو حەوتەمو هەشتەمدا میانەیەکی بچوکتر لە میانەی سیانی بچوك هەیە . میانەیەکی تەواو لەنیوان دەنگی هەشتەمو نویەمدا هەیە .

میانەی نیوان دەنگەکان بەو جۆرە لەکەم بوندایە تا دەنگەکە زیل تر بێت . جگە لەونیومیانە دەنگی تەبایەی کە لە نیوان دەنگی پانزەو شانزە هەم دا هەیە .

ج — بەو دیاردانەی باسمان کرد بۆمان دەرئەکەوێ کە : ئەو کۆمەڵە هاو دەنگیانە مانای تەواوی خویان هەیەو بەشیوەی زانیاری چەسپاون بۆنمونە گەر دەنگی چوارەم لەریزی ئەو کۆمەڵە هاو دەنگیانە وەربگرین ئەم دیاردانەی لای خوارەوەمان بۆدەر ئەکەوێ .

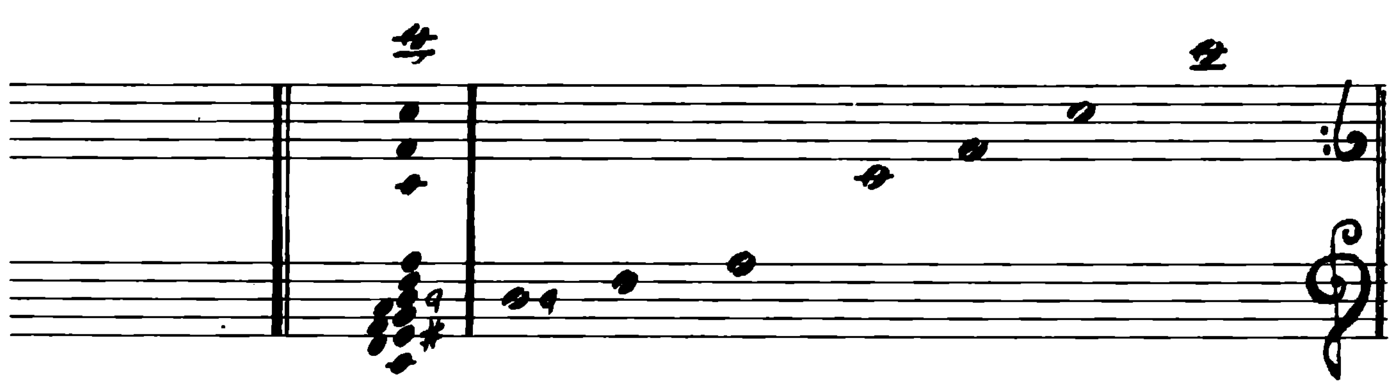
١ — ئەو میانەیەی دەنگیە لە لەرینەوەی چواریەکی ژێ سەرەکیەکە پەیدا بووە ، دوو جار کەمترە (لە لەرینەوەی درێژی ژێ‌کە) لە دەنگی دووەمی کۆمەڵە دەنگیەکە .

٢ — ئەو دەنگە لە لەرینەوەی $\frac{1}{4}$ی ژێ‌کە پەیدابووە . دوو پەیژەی دەنگی (اوکتافان) بەرزترە لە دەنگی بنکە . یەك پەیژەی دەنگی تەواو بەرزترە لە دەنگی دووەم . بەواتایەکی دی دەنگی چوارەم لەو کۆمەڵە هاو دەنگیە بەگویرەی رێژەی ٤ ، ٣ بەرزترە لە سێیەم دەنگیەکەی پێش خۆی .

د — ژمارەی لەرینەوەکان زۆر بوو ئەوا درێژی کەمتر دەبێت وەکو دەنگی سێیەم کە ٦٤ بۆسەیە دەنگی چوارەم ٤٨ بۆسەیە بەلام لەرینەوەکانیان ١٩٢ بۆ ٢٥٤ لەرینەوەیە لە سانیەیەکدا .

خشتەی ئەو دەنگانەی کە یەك لە دوای یەك دەبیسترێن لەگەل دەنگە سەرەکیەکەدا بەنۆتەی مۆسیقا .

(نمونەی ژمارەیەك)

سەرچاوەکان

١ — مەنهەجی پەیمانگای هونەرە جوانەکان سلیمانی ئامادەکردنی صلاح رؤوف
٢ — مەنهەجی پەیمانگای هونەرە جوانەکان بغداد ئامادەکردنی حسین قدوری
٣ تمهید الفن الموسیقي تألیف ماکس پنشار ترجمه محمد رشاد بدران
٤ — نظریات الموسیقی تألیف اولف دانهاوزر ترجمه محمد رشاد بدران
٥ الموسیقی النظریة تألیف الدکتور حسین فوزی
٦ — تراث الموسیقی العالمیة تألیف کورت زکی
٧ — مبادئ الموسیقی النظریة تألیف ف . أ . فاخارومیف . ترجمة رؤوف موسی الکاظمی
٩ — الموسیقی النظریة تألیف سلیم الحلو .
١٠ — قواعد الموسیقی الغربیة وتذوقها تألیف الدکتور محمد محمود سامی حافظ
١١ — تربیة السمع تألیف سعاد علي حسنین
١٢ — طرق تعلیم الموسیقی تألیف عائشة صبري
١٣ — الهارمونی العملي تألیف عواطف عبدالکریم
١٤ — تیوری موسیقا مصطفی پورتراب
١٥ — الهارمونی تألیف البروفیسور . باراشکیف خادچییف ترجمه الدکتور مکی سید احمد
١٦ — نظری موسیقا روح‌الله خالقی جزء (١ ، ٢)

سروشت

دوو جار نایەتەکایەوە

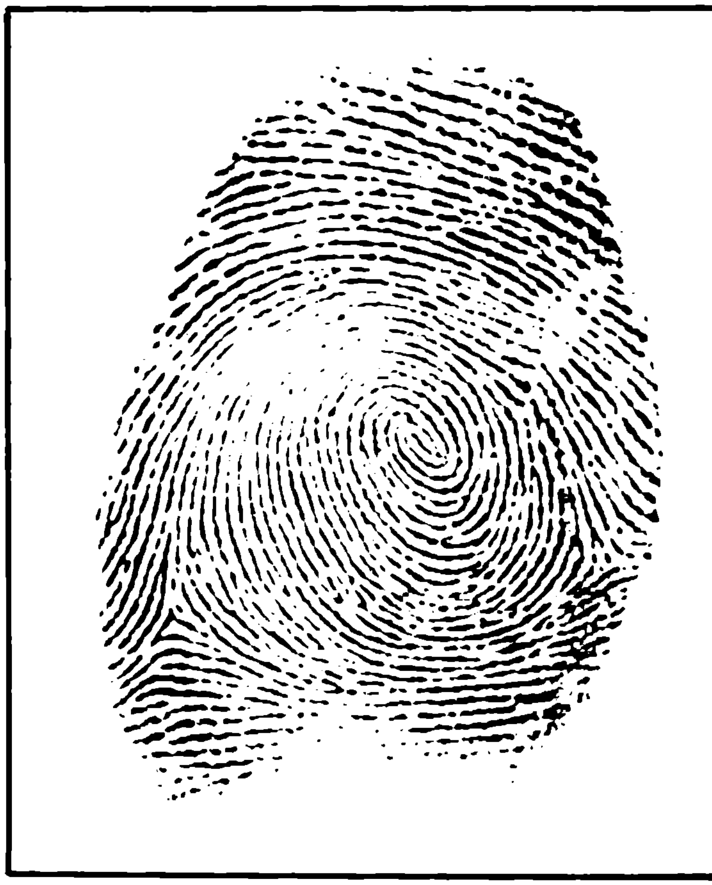
دلێر ئەحمەد ئاکۆ
پسپۆری مۆری پەنجەو پێ

لە ژمارەی ۳۷ی گۆڤاری کاروانی ساڵی ۹۸۵ باسێکمان بلاوکردەوە بەناوی مێژووی پەنجە مۆر ، باسی ئەم زانستیەمان کرد کە چۆن دەرکەوت و هاتەکایەوە لەلایەن زانایانو کۆلتور ناسەکانو تۆژەرەوەکان . چۆن توانیان مۆری پەنجە بەشێوەیەکی زانستی پۆلین (CLASSIFICATION) بکەن بۆ بەکار هێنانی لە لایەن هەموو پۆلیسی جیهانەوەو ، چۆن ئەم زانستە بووە رێگایەکی زۆر بە نرخو راستەقینەو تایبەتی بۆ ناسینو سزادانی تاوانباران ، هەموو دادگاکانو پیاوانی یاسا لە جیهان دانیان بەم زانستە داناوە تا دێ دنیا بەرەو پێش‌کەوتنەو تەکنۆلۆجیای نوێو بەکار هێنانی کۆمپیوتەر بەرەو پەرەسەندنەو زانست پێش دەکەوێ بۆ راژەی مرۆڤایەتی ، وە هەرچەند تاوانبارانی جیهان هەوڵ بدەن بۆ دۆزینەوەی رێگای نوێ بۆ جێ‌بەجێ کردنی تاوانەکانیان بەرامبەر بە پیاوانی پۆلیسی جیهان (INTERNATIONAL POLICE)و زانایانو تۆژەرەوەکان ، رێگای باشتر دەدۆزنەوە بۆ ئاشکرا کردنیان .

هەروەك ووتراوە کە «سرووشت دوو جار نایێتە کایەوە» لە سەر ئەم واتەیە وا دەردەکەوێ کە هەر شتێ لە جیهان ئەدگارو سیفەتی تایبەتی خۆی هەیە .

بۆ نموونە دوو پێنووس هەر چەند لە یەك جێگاو لە یەك کارگاو لە یەك بابەت دروست کرابێ ئەبینین بە شێوە لە یەك دەکەن بەلام ئەگەر هاتوو بە میکرۆسکوب تەماشای گردیلەی (MOLECULES) ووردیان بکەین ئەبینین کە جیاوازێکی زۆریان هەیە .

زانایانو توێکارکاری (ANATOMIST) ئاژەڵ پاش چەند تاقی‌کردنەوەیێکی زانستی بەسەر چەند ئاژەڵێکدا وەك ئەسپو مانگاو سەگ بۆیان دەرکەوت کە لوتی سەگ لە چەندەها خانەی CELL بچوك پێك هاتووە . پاش وەرگرتنی مۆری لوتەکەوە چەند لایی کردنی (COMPARATIVE) لە گەڵ لوتی سەگێکی تر بۆیان چەسپاندرا کە لوتی هەر سەگێ جیاوازی هەیە لە گەڵ لوتی سەگێکی‌تر ، وەهەر وەها بە نسبەت ئاژەڵەکانی‌تر . جا بۆ ئەم مەبەستە ئێستا هەندێ دەزگاکانی بەخێو کردنی سەگی پۆلیسیو بازرگانی مۆری لوتی سەگەکان تۆمار ئەکەن بۆ ناسینەوەو جیاوازی کردنەوەیان . وەك لە پێشو باسمان کرد کە مۆری پەنجە بەکەڵکترین رێگایەکی زانستیە بۆ ناسینی خاوەنەکەی چونکە مۆری هیچ کەس لە هینی کەسێکی تر ناکات وەهەر مۆرێ ئەدگارو سیفەتی تایبەتی خۆی هەیە . بۆ ئەم مەبەستە زۆرترین نەخۆشخانەکانی منالان لە

ووڵاتانی دەرەوە ڕێگای وەرگرتنی موری پەنجەو ناو لەپ‌و بنی پیّی منالّی تازە لە دایك بوو وەردەگرن ، مەبەستیان لەمەش ئەوەیە کە ئەگەر هاتوو ئیشکەرانی نەخۆشخانە کە منالّەکەیان گۆری جا چ بە ئەنقەست یا بەکەم تەرخەمی ئەوا بە بۆنەی مۆری پەنجەو ناو لەپ‌و بنی پیّ ئەی ناسنەوە چونکە ئەم مۆرانە لە ناو ئەوراق منالّەکە هەلّ ئەگیردریّ ، ئەمەش ڕێگایەکی زۆر بەنرخە بۆ ئەو دایکانەی کە لە نەخۆشخانە منالّیان ئەبیّ‌و لیّان ئەترسن لە گۆرینیان .

هەر وەها مۆری پەنجە یەکەم ڕێگایە بۆ ناسینی ئەو کەسانەی کە مردوون‌و تەرمەکەیان فریّ دراوەو هیچ کاغەزو کارتی پێناسەیان پیّ نیە بۆ ناسینەوەیان ، جا بە بۆنەی وەرگرتنی مۆری پەنجەیان‌و چەند لایی کردنەوەی لە گەلّ ئەو مۆرانەی کە لە پێش مردنیان وەرگیراوە ئەتوانن ناوی تەرمەکە بدۆزنەوە .

ئێستا ئێمە لە عیراق ئەم ڕێگایە بەکار دێنین‌و ، توانیومانە چەندەها کەس بدۆزینەوەو تەرمەکەیان تەسلیمی خاوەنیان بکەینەوە . ئەم ڕێگایەش زۆر ڕێك‌و پێکەو هیچ هەلّەی تیا نیە .

لە سالّی ١٩٠٦ لە شاری تۆرینتۆ لە ئیتالیا کۆبوونەوەیەکی مێژووی سروشتی جینائی کراو ، دانیان بەوە دانا کە ویراسەت (GINTES) هیچ کارتیّ کردنێکی نیە لە سەر ئەو هێلّە زبرکانەی (PAPILLARY RIDGES) کە لە سەری پەنجەو ناو لەپ‌و بنی پیّدا هەیە ، ئەمەش بەو لێکۆلّینەوە دەرکەوت کە لەسەر بربرەی پێنج نەوە کرا لە خێزانێك‌دا .

ئێستا یاش ئەوەی نیزیکەی سەد سالّ تیّ‌پەری بەسەر دۆزینەوەی مۆری پەنجەو بەکار هێنانی لێکۆلّینەوەیەکی زانستی زۆر دەکریّ بۆ دۆزینەوەی چەند ڕێگایەکی تر بۆ ناسینی تاوانباران ، تا بتوانن بە زووترین کات تاوانبار بگرن‌و نەهێلّن لە چنگی یاسا رزگاری بیّ .

پیاوانی یاساو پۆلیسی هەولّ دەدەن کە تیپی تایبەتی ئامادەبکەن وە بە زووترین کات بگەنە شوێنی تاوانبارەکان‌و هەولّ دەدەن فێری باشترین مەشقیان بکەن بۆ چۆنیەتی دواکەوتنی تاوانبارو شوێن هەلّگرتن بە شێوەیەکی هونەری‌و . ئەم تیپانەش پێك دێن لە پسپۆری مۆری پەنجەو بزیشك‌و

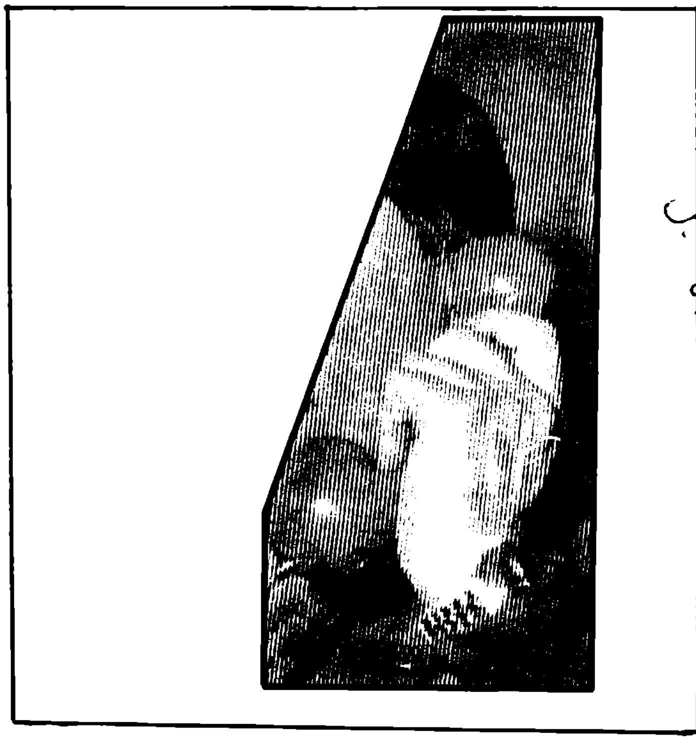

کیمیاوی‌و زانایانی تر .

وەلە ئەنجامی ئەم هەول‌و تەقەلایەدا ئێستا زۆر رێگای تریان دۆزیتەوەو ، ئەیانەوێ بەکاری بهێنن بۆ ئاشکرا کردنوو دوا کەوتنی تاوانبار . ئەم رێگایانەش شۆرشێکی نوێ‌و بەرازە بە دەروازەی جینائی بۆ نەهێشتنی تاوان‌و تۆقاندنی دەوڵەتان (INTERNATIONAL TERRORISM). وە دەیانەوێ هەموو تاوانێك دەستی بەسەردا بگرن‌و ، دەروازەیان نەدەن ، چونکە تاوانباری ئێستا خوێندەوارو تێگەیشتوەو ، رەنگە دەستی سیاسیشی هەبێ‌و ، زور بە پوختی مەشق لە سەر جێ‌بەجێ کردنی تاوانەکەی دەکا ، هەندێ لەم رێگایانەش وەك ، مۆری دەنگ :- بۆمان روونە کە هەر دەنگی لەرینەوەی (VIBRATION) تایبەتی خۆی هەیە پزیشك‌و زانایانی زانستی دەنگ (PHONOLOGY) پاش چەند لێکۆڵینەوەو تاقی‌کردنەوەیەك بۆیان دەرکەوت کە هەر کەسێ . هێزی دەنگی (PITCHES) نیشانکراوی تایبەتی هەیە کە لە ژێ‌یەکانی دەنگ دەر ئەچێ وەناتوانی بیگۆری‌و بزری بکا لە ئەگەر چەند هەول‌و تەقەلا بدا . ئینجا هەندێ زانایانی وولاتانی ئەوروپا بە تایبەتی ئەلەمانیای رۆژئاوا توانیان لەرینەوەی دەنگی مرۆڤ بچەسپێنن وە لەسەر کارتی کەسایەتی تۆماری بکەن‌و وە لە ئەرشیفی شالیاری ناو خۆ بیپارێزن . وە توانیان بە بۆنەی موری دەنگ ئەو مرۆڤە بدۆزنەوە کە بەتەلەفۆن هەرەشە لە خەڵك دەکا ، وە هەر وەها ئەو کەسانە ئاشکرا بکەن کە کرداری تۆقاندن (TERRORIST'S PROCESS) دەکەن . پاش تەلەفۆن کردنیان .

مۆری لێو :-

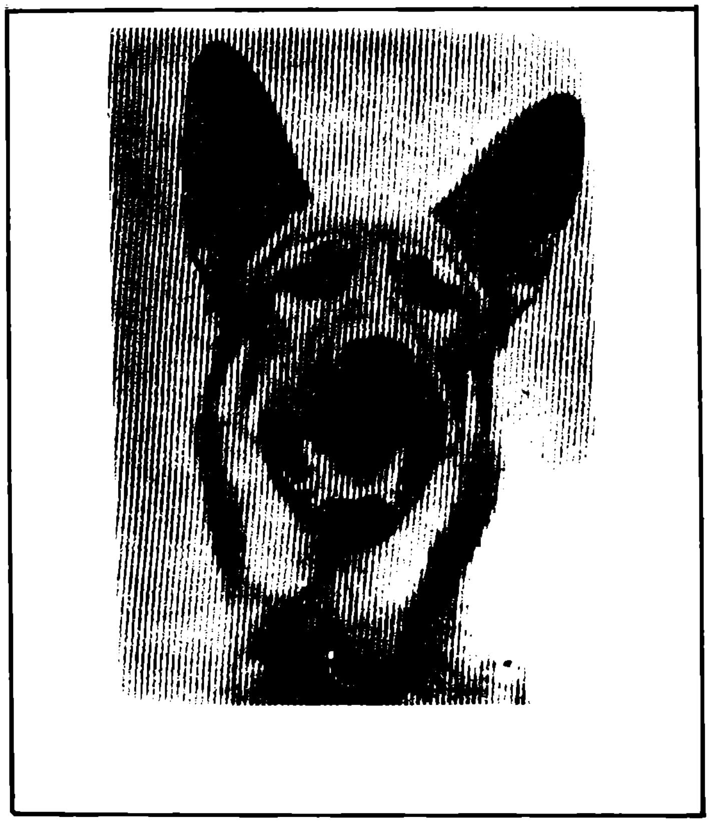
ئەو تاقی‌کردنەوانەی زانستی‌و کارگەی کراوەو ئێستا کە دەکرێ لە لایەن توێکارکاران‌و پسپوران وا دەرکەوت کە هەر لێوێ ئەدگارو هێلی تایبەتی هەیە لە قەرەشتینو جۆرایەتی پسپورانی موری پەنجە توانیان مۆری لێو هەڵ بگرن لە شوێنی تاوان لەسەر

پاشماوەی خواردن‌و قونکی جگەرە کە تاوانباران بەکاریان هێنابوو وچەند لای بکەن لە گەڵ لێوی ئەو کەسانەی کە شکیان لی ئەکەن . توێژەرەوەکان تەنگ‌و چەلەمەی زۆریان هەیە بۆ هەڵگرتنی مۆری لێو بەشێوەیەکی هونەری ، بەلاّم زانایانی ئەمەریکاو ئەلەمانیای رۆژ ئاوا بەم دواییە وایان راگەیانت کە توانیتیان بابەتێکی کیمیاوی بدۆزنەوە بۆ هەڵگرتنی مۆری لێو بە شێوەیەکی زۆر چاك‌و ئاسان .

مۆری گوێ :-

بەکار هێنانی ئەم رێگایە کەوتە کایەوە پاش ماندوو بونێکی زۆر بۆ ماوەی چەند ساڵێك لە مەوبەر لە لایەن توێژەرەوەکان . وا دیار کەوت کە هیچ شك لەوە دانیە کە تا ئێستا دوو گوێ نیە بە یەك بچێ لە هەموو ئەدگارو سیفاتێکەوە وە ئەگەر هاتوو ئەم دوو گوێ‌یەش هینی یەك مرۆڤ بیت ، چونکە گوێ راست لە گەڵ گوێ چەپ جیاوازی هەیە . بۆ ئەم مەبەستە تاقی‌کردنەوەیەکیان کرد لەسەر (٦٠٠) کەس‌دا وەپاش

لێکۆلینەوە ئەنجامێکی زۆر باش دەرکەوت‌و واچەسپاندرا کە چەتری گوێچکە لە کرکراگەی (CARTLAGE) تایبەتی پێك‌هاتووەو وە وێنەیەکی تایبەتی پێك دێنیٚ لە بەرزو نزم‌و قۆرتایی وە جیاوازی هەیە لە مرۆڤیٚ بۆ مرۆڤێکی تر. بەلاٚم تا ئێستا چەند تەنگ‌و چەلەمەیەك رێگای تۆژەرەوەکانی کارگەی جنائی گرتووە ئەمیش بۆ هەلگرتنی مۆری گویٚ ، چونکە لەکاتی هەلگرتنی مۆرەکە ئەبیٚ مۆرەکە بە تەواوی چاپ بوو بیٚ بۆ ئەوەی هەموو گۆشەکانی دیار بیٚ وێنە گرتنی‌و چەند لای کردنەوەی . سەرەرای ئەمەش توانیان تا ئیستا چەند مۆریٚ هەلگرن لەسەر دەرگاو تەلەفۆن .

ئەوانەی باسمان کرد هەمووی چەند رێگایەکە بۆگرتنی‌و دوا کەوتنی تاوانبارو ناردنیان بۆ دادگا بەلاٚم تا ئێستا هیچیان ناگەنە موری پەنجە لەبەر ئەوەی هێزێکی یاسایی تایبەتی هەیە بۆ چەسپاندن لە دادگا وە هەموو پیاوانی دادگا لە جیهان‌دان بەو بەلگەیە دادەنین بۆ سزادانی تاوانبار ، چونکە مۆری پەنجە هیلی زبرو وێنەی تایبەتی خۆی هەیەو وە رێگایەکی دەولەتی هەیە بۆ پۆلینی هەر چەندە ئەوانەی باسمان کرد نرخی تایبەتی یاسایی خویان هەیە .

بەلیٚ کاروانی زانستی بەرەو پێش‌کەوتنەو هیچ هێزیٚ نیە رێگای وەستانی بگریٚ ، وە تانووسینی ئەم باسە تاقی‌کردنەوەو لێکۆلینەوە بەردەوامە بۆ راژەی مروڤایەتی بەتایبەتی وا ئێمە بەرەو چەرخی بیست‌و یەك ئەروێن‌و تاوان نەك لەسەر زەمین بەلکووا گەیشتە ناو مانگ‌و گشپۆشەوە (OUTER SPACE) .

«سەرچاوەکان»

١ – ابراهيم غازى – علم البصمات . من منشورات المكتب الدولى العربى للشرطة الجنائية دمشق / سوريا .

٢ – اللواء الدكتور چيرنى ، خبير جيكوسلوفاكى ، محاضرات حول كشف الجريمة بغداد ١٩٨٣

٣ – دلير أحمد اكو . أثر طبعات الاصابع في الاثبات الجنائي ، بحث ، بغداد ١٩٨٤

٤ – ملحق جريدة السياسة الكويتية في ١٩٨٦/٢/١

٥ –

INTERNATIONAL CRIMINAL POLICE REVIEW

No – 228. 1969 . PARIS

فەرهەنگۆك

١ – کۆلتورناس	علماء الاثار
٢ – تۆژەرەوە	باحث
٣ – پۆلین	تصنيف
٤ – گردیلە	جزئيات
٥ – تۆێکارکاری	طب التشريح
٦ – چەند لای	مضاهاة
٧ – ئەدگار	مميزات
٨ – بووماوە	وراثة
٩ – هێلەکانی زبر	الخطوط الحلمية في الكف وباطن القدم
توقاندنی دەولەتان	الأرهاب الدولي
١١ – کرکراگە	غضروف
١٢ – بۆشایی ئاسمان	الفضاء الخارجي

شتێك دەربارەی تەلەپاسی

Telepathy

ئارام قەرەداغی

میخائیل لۆمۆنۆسۆڤ جارێکیان کە لە ئەڵمانیاوە دەگەڕێتەوە بۆماڵەوە لە خەویدا دەبینێ بەلەمەکەی باوکی لە ئوقیانووسی بەستەڵەکدا تێك دەشکێ‌و لە دوورگەیەکی چۆڵدا دەگیرسێتەوە . لۆمۆنۆسۆڤ کاتی خۆی بە منالّی لەگەڵ باوکیدا جارێك چووبوە ئەم دوورگەیە . هەرکە دەگاتە ماڵەوە دەبیستێ باوکی لەگەڵ چەند ڕاوچی‌یەکی تردا چوون بۆ ڕاوە ماسی‌و هێشتا نەگەڕاونەتەوە . لۆمۆنۆسۆڤ نیگەران دەبێ‌و بە دوورو درێژی وەسفی دوورگەکە بۆ براکەی دەکاو دەنێرێ بە دوای سوراخی باوکیدا لە ڕاستیدا ڕاوچی‌یەکان لە هەمان ئەو دوورگەیە تەرمەکەی باوکی لۆمۆنوسۆڤ دەدۆزنەوە .

ڕەنگە لەناو ئێمەو کەسوکاری ئێمەشدا هەبێ خەونی لەو جۆرەی لۆمۆنۆسۆڤ دیبێ کە تیایدا خەون بین ئاگاداری‌یەك پەیدا دەکات لە بارەی حاڵەت‌و ژیانی کەسێکەوە . یاخود ئەشێ مرۆڤ بە هۆشیاری بتوانێ زانیاری لەبارەی کەسێکی دوورەوە بە دەست بهێنێ بێ بەکارهێنانی ئەندامەکانی هەست بو نموونە ئەگەر دایکێك لە پڕێکدا هەست بکات منالّەکەی لە تەنگوچەڵەمەدایە بە مەرجێك هیچ پەیوەندی‌کردنێکی زانراو نەبێ لە نێوانیانداو ئەگەر ڕاست دەرچێ ، منالّەکە لە هەمان کاتی هەست پی‌کردنی دایکەکەدا لە تەنگوچەڵەمەدا بووە ئەوا ئەم دیاردەیە پی‌ی دەوترێ تەلەپاسی‌و زانیاری‌یەکە واتە هەست کردن بە تەنگوچەڵەمەی منالّەکە پی‌ی دەوترێ بروسکەی تەلەپاسی .

تەلەپاسی (واتە ئاگا لی‌بوون لە دوورەوە) کاتێك دەڵێین ڕووی داوە ئەگەر کەسێك دۆخێکی دەروونی‌و ئەقڵی وای هەبێ کە بە تەواوی یا تا ڕادەیەك لە دۆخی دەروونی‌و ئەقڵی‌ی ڕابوردوو ، ئێستا یان داهاتووی کەسێکی تر بچێ ، چ زیندوو چ مردوو ، بە مەرجێ هیچ پەیوەندی کردنێکی ئاسایی لە ڕێگەی ئەندامەکانی هەستەوە لە نێوان ئەو دوو کەسەدا نەبێ‌و مەسەلەکە لە بواری ڕێکەوتیشدا نەبێ .

هەزارەها تۆماری پەیوەندی بەستنی تەلەپاسی هەیە لە نێوان ئەو کەسانەدا کە پەیوەندی‌یەکی عاتیفی بەهێز لە نێوانیاندا هەیە

وەك ژنو مێرد ، باوانو منالٚ خوشلكو برا و تیایدا یەکیٚ لەمانە هەست بە تەنگوچەڵەمەی ئەوی تر دەکا دەڵێن گوایە چاکترین پەیوەندی تەلەپاسی لە نێوان منالٚی دوانەی هاویەکدا ڕوو دەدات کە دەردەداری هەمان نەخۆشینو ژیانیان چوونیەکە . بە هەر حالٚ لە لێکوڵینەوەی زانستیدا ناتوانین پشت بەم چیرۆکانەی ڕابوردوو ببەستین .

یەکێك لە دژوارترینی ئەو تاقیکردنەوانەی بۆ هەڵسەنگاندنی توانای مرۆڤ کراون لە بواری هەڵهێنانی زانیاری شاراوەدا ئەوەبوو کە لە سەرەتای سی‌یەکانی ئەم سەدەیەدا لەلایەن ڕاینو هاوڕێکانی‌یەوە لە زانکۆی دووك کرا .

ڕاین دەستەیەك وەرەقەی زێنەری بەکار هێنا کە پێك هاتووە لە بیستو پێنج وەرەقەو هەر پێنجیان جۆرە وێنەیەکی لەسەر کێشراوە کە ئەمانەن : چوار گۆشە ، بازنە ، خاچ ، ئەستێرە وە هێڵی شەپۆلی . واتە ڕێژەی هەڵهێنان پێنج وەرەقەیە لە هەموو وەرەقەکان . بەلاٚم ڕاین لە ژمارەیەك ئەزموونددا بۆی دەرکەوت کەسانی واهەن ئەنجامی چاکتر بەدەست دێنن کچە قوتابی‌یەکی نۆ ساڵانی خێزانێکی بەخت نەیار کە لە قوتابخانە تاقیکرایەوە بیستو سیٚ دانەی لە بیستو پێنجەکە هەڵهێناو کە

له تاقیگه‌ی دووك له‌لایه‌ن زانایه‌کی ناسیاویه‌وه تاقیکرایه‌وه هه‌ر هه‌مووی هه‌ڵهێنا هۆبێرت پێرێسیش جارێکیان که ڕاین داوای لێ‌کرد ئه‌نجامی باش به‌ده‌ست بێنێ هه‌موو وه‌ره‌قه‌کانی به‌ڕاستی هه‌ڵهێنا . ئه‌م دوو ئه‌نجامه ده‌گمه‌ن بوون به‌ڵام ملیۆنه‌ها تاقیکردنه‌وه به‌ڵگه‌یه‌کی ئاماریمان ده‌ده‌ن به‌ده‌سته‌وه له باره‌ی توانای ته‌له‌پاسی مرۆڤه‌وه . له ڕاستیدا هه‌ندێ له زانایان له‌و باوه‌ڕه‌دان ئه‌م جۆره تاقیکردنه‌وانه توانای ته‌له‌پاسی سه‌رکوت ده‌که‌ن چونکه وه‌رگرتنی په‌یامی ته‌له‌پاسی پێویستی به خاوبوونه‌وه‌و هێمنی‌و خۆبه‌سه‌رێتی هه‌یه نه‌ك داواکردنی یه‌ك له‌سه‌ر یه‌ك . گاتیه‌ر برات ده‌ڵێ «ئه‌م هه‌ڵهێنانی وه‌رقه‌یه ئوسلوبێکی بێ که‌ڵکه‌و چالاکی ته‌له‌پاسی سه‌رکوت ده‌کات» . لۆتسیا پاڤلۆڤای سۆڤێتیش ده‌ڵێ ئه‌م تاقیکردنه‌وانه‌ی ڕاین که تیایدا ده‌بێ له ماوه‌یه‌کی که‌مدا ژماره‌یه‌کی زۆر زانیاری هه‌لبهێنرێت گرانترین ڕێگه‌یه بۆ به‌ده‌ست هێنانی ته‌له‌پاسی چونکه ئه‌گه‌ر خێرا خێرا داوای زانیاری بکه‌ین ئه‌و گۆڕانانه‌ی له مێشکدا ڕوو ده‌ده‌ن‌و په‌یوه ندی‌یان به ته‌له‌پاسی‌یه‌وه هه‌یه ته‌ڵخ ده‌بن‌و سه‌ره‌نجام نامێنن .

چاره‌سازی ده‌روونی ڕووسی کۆنسانتین پلاتۆنۆڤ توانیویه‌تی به بێ قسه‌و ته‌عبیر هه‌ر به ئه‌قڵ خه‌و له خه‌ڵك بخات . لیۆنید ڤاسیلییێڤ له سی‌یه‌کاندا سه‌لماندی ده‌توانێ خه‌و له خه‌ڵك بخات‌و خه‌به‌ریشیان بکاته‌وه بێ‌قسه‌و ئه‌گه‌ریش په‌رده‌یه‌کی وا له نێوان خه‌وێنه‌رو خه‌و لێ‌خراویشدابێ که ڕێ به تیپه‌ڕبوونی شه‌پۆلی ڕادیۆیی نه‌دات .

ئه‌کادیمی ڤلادیمیر به‌خته‌ریڤ‌و پیۆتر لازارێڤ له‌و باوه‌ڕه‌دان له بارو دۆخی تایبه‌تیدا که هێشتا زانست په‌ی پێ نه‌بردووه هێزی کاره‌بایی مێشکی که‌سێك ده‌توانێ له دووری‌یه‌که‌وه کار له مێشکی که‌سێکی تر بکات‌و ئه‌گه‌ر ئه‌م مێشکه ئاماده‌و له‌بار بێ له‌رینه‌وه‌یه‌کی بایۆکاره‌بایی تێدا دروست ده‌بێ‌و بیرو خه‌یاڵی وه‌ك مێشکی که‌سی یه‌که‌می تێدا ده‌خولقێ .

له‌م دوایی‌یه‌دا له په‌یامگای فسیۆلۆژیای لینینگراد تاقیگه‌یه‌کی تایبه‌تی له ژێر چاودێری ڤاسیلییێڤ‌دا کرایه‌وه بۆ لێکۆڵینه‌وه‌ی ته‌له‌پاسی . له نۆزده‌ی نیسانی ساڵی ۱۹٦٦دا کارل نیکولایێڤ که ئه‌کته‌ره له نۆڤۆسیبرسك توانی به ته‌له‌پاسی په‌یوه‌ندی بکات له‌گه‌ڵ یوری کامینسکی هاوڕێدا که زانایه‌کی فیزیای ژیانه له مۆسکۆ واته ۱۸٦۰ میل له یه‌که‌وه دووربوون . هه‌ردووکیان له‌ژێر سه‌رپه‌رشتی زانایاندا بوون‌و له تاقیکردنه‌وه‌یه‌کدا زاناکان پاکه‌تێکی پێچاوه‌یان خۆبه‌سه‌ری دایه ده‌ست کامینسکی ، ئه‌میش ده‌یکاته‌وه‌و ده‌ستی پێدا دێنێ‌و لێی ورد ده‌بێته‌وه وه‌ك بیه‌وی له چاوی هاوڕێ‌که‌یدا ببینێ . پاکه‌ته‌که سپرنگێکی کانزای تێدا بوو که له حه‌وت پێچ پێکهاتبوو . له هه‌مان کاتدا نیکۆلایێڤ له نۆڤۆسیبرسك ئه‌م ئینتیباعه‌ی له باره‌ی پاکه‌ته‌وه نووسی «خره ، کانزایه ، بریقه‌ی دێ ، چه‌ماوه‌یه ، له کۆیل ده‌چێ» . پاش ده ده‌قیقه کاتێ له ده‌ره‌نه‌فیزێکی ده‌سك پلاستیکی ڕه‌ش ورد ده‌بۆوه نیکۆلایێڤ وتی «درێژ و باریکه ، کانزایه ، پلاستیکه ، پلاستیکێکی ڕه‌شه .» لێکدانه‌وه‌ی ئه‌م دوو نموونه‌یه به ڕێکه‌وت شتێکی ناماقووله‌و ناچارین بڵێین جۆره په‌یوه‌ندی کردنێکی نائاسایی له نێوان مێشکی نیکۆلایێڤ‌و کامینسکی‌دا ڕووی داوه‌و وای کردووه گۆڕانێکی له‌و جۆره‌ی له مێشکی کامینسکی‌دا ڕووی داوه له کاتی وه‌رگرتنی پاکه‌ت‌و ده‌ره‌نه‌فیزه‌که‌دا ، له مێشکی نیکولایێڤ‌دا ڕوو بداو به‌شێك له‌و ئینتیباعه ده‌ربرێت که کامینسکی هه‌ستی پێ کردووه .

دوای ئه‌مه ته‌له‌پاسی له یه‌کێتی سۆڤێت بایه‌خێکی زوری پێ دراو کۆمه‌ڵێك زانا کۆبوونه‌وه له ژێر ناوی به‌شی بایۆزانیاری کۆمه‌ڵه‌ی زانست‌و ته‌کنیکی هه‌موو سۆڤێتی أ . س . پۆپۆڤ بۆ ته‌کنۆلۆژیای ڕادیۆیی‌و په‌یوه‌ندی به‌ستنی کاره‌بایی . یه‌که‌م کاری به‌شه لێکۆڵینه‌وه‌ی هه‌مان دوو مرۆڤ بوو . له مارتی ۱۹٦۷دا کامینسکی یان له مۆسکۆ داناو نیکولایێڤیان برد بۆ تاقیگه‌یه‌ك له لینینگرادو له‌وێ خستیانه ژوورێکی چۆڵه‌وه که ده‌نگی تیادا

ناگوێزرێتەوەو بە ستیانبە چەند ئامێرێکەوە بۆ تۆمارکردنی چالاکی لەش. نیکۆلاییێف تۆزێکی پێچوو تا چووە دۆخی وەرگرتنەوە کە وەك خۆی دەڵێ بریتیە لە (خاوبوونەوەیەکی تەواو بەڵام وریا) کە تەواو ئامادە بوو کارۆگرافی مێشکی شەپۆلی ئەلفای تۆمارکرد. بێگومان بە نیکۆلاییێفیان نەوتبوو کەی کامینسکی بروسکە تەلەپاسیەکەی دەنێرێ، کەچی تەنیا سێ چرکە دوای ئەوەی لە مۆسکۆ بە کامینسکی وترا بروسکەکەت بنێرە شەپۆلەکانی مێشکی نیکۆلاییێف لە لینینگراد تێکچووو ئەلفا نەما. بەڵێ ئەمە یەکەم بەڵگەی بەرچاوبوو لە بارەی گواستنەوەی زانیاریەوە لە مێشکێکەوە بۆ مێشکێکی تر بە درێژایی چوار سەد میل.

دوایی دەرکەوت چالاکی مێشکی نێرەرو وەرگر هەردووکیان دەگۆڕێت. دەستەی پۆپۆف دەڵێن «ئەو چالاکیە نائاسایییەی مێشك ماوەی ١-٥ چرکە دوای دەست پێکردنی ناردنی بروسکە تەلەپاسییەکە دەست پێ دەکاو نیکۆلاییێف دوای یەك دوو چرکە لەو گۆڕانە ئینجا ئاگاداری بروسکەکە دەبێ.» لە سەرەتاوە چالاکییەکە بەشی پێشەوەو ناوەڕاستی مێشك دەگرێتەوە بەڵام کە نیکولاییێف بە بروسکەکە دەزانێ ئەو بەشەی مێشك دەهەژێ کە پەیوەندی بە سروشتی بروسکەکەوە هەیە بو نموونە ئەگەر بروسکەکە پێویستی بە بینین بێ تەنیا پلی پشتەوەی مێشك دەهەژێ کە لە ڕاستیدا شوێنی بینینە خۆ ئەگەریش بروسکەکە قسەو دەنگە دەنگی تێدابێ ئەوا پلی لاجانگی دەهەژێ کە شوێنی بیستنە.

ئەوەی شایەنی باسە دەرکەوتووە لە کاتی پەیوەندی بەستنی تەلەپاسیدا سەرجەمی شەپۆلەکانی مێشکی نێرەرو وەرگر وەکو یەکی لێدێ. ئەگەر بە هۆی ڕووناکییەکی ترپەکەریشەوە شەپۆلی مێشکی نێرەر بگۆڕین مێشکی وەرگریش بە هەمان شێوە دەگۆڕێ. لە تاقیکردنەوەیەکدا کامینسکی دووربینێکی ڕوو تێکرا کە لە هەر چاوەیەوە بە ترپەترپێکی جیاواز ڕووناکی لێ دەردەچوە بەم جۆرە لە هەر لایەی مێشکیدا جۆرە شەپۆلێك دروستبوو ئەمەش بوو بە هۆی دڵ تێك هەڵاتنی کامینسکی لە هەمان کاتدا هەمان گۆڕان لە مێشکی نیکۆلاییێفدا ڕووی داو ئەمیش کەوتە هێڵنجدان. لە فیلادلفیاش دەرکەوتووە گۆڕانی چالاکی مێشکی یەکێ لە دوو برای دوانەی هاویەك دەبێتە هۆی ڕوودانی هەمان گۆڕان لە مێشکی براکەی تریدا.

لیکۆڵەرەوەکان لەو باوەڕەدان خاوبوونەوەی جەستەیی و کەم بوونەوەی چالاکی ماسوولکەو تەرکیز نەکردن لە سەر شت یان بە کورتی وریایییەکی سست Passive attention واتە وریایی بەبێ تەرکیزکردن هەلومەرجی پێویستن بۆ ڕوودانی تەلەپاسی. بە پێچەوانەشەوە هۆشیاریو شپرزەیی دەبنە هۆی سەرکوتکردنی بروسکەی تەلەپاسی. بە مانەیەکی تر دەتوانین بڵێین وەرگرتنی بروسکەی تەلەپاسی لە بواری ئەقڵی هوشیاردا ڕوو نادات بەڵکوو کاتی ڕوو دەدات هوشیاری کشابێتەوەو نەست (لاشعور) زاڵ بووبێ. بەڵگە بۆ سەلماندنی ئەمەش جگە لە هەلومەرجی ئاسایی ڕوودانی تەلەپاسی ئەوەیە دیاردەی تەلەپاسی لەو کاتانەدا زیاتر ڕوودەدات کە نەست تیایدا زاڵە لە وێنەی خەونو خەواندنو هەلومەرجی دەروون شیکاری. فرۆید لەو باوەڕەدابوو بروسکەی تەلەپاسی لە دانیشتنی دەروون شیکاریدا باشتر ڕوو دەدات چونکە نەست خراوەتە ڕوو بۆ لێکوڵینەوە. سیر ولیام بارێتی فیزیازان لە یەکێ لەو تاقیکردنەوانەدا کە بۆ خەواندنی کچێك کردوویەتی دەڵێ. «پاش خەواندنی لە پشتیەوە وەستامو چاوم قایم بەستەوە، ئینجا تۆزێك خوێم خستە ناو دەمم، کچەکە یەکسەر وتی بۆ ئەو خوێیە دەخەیتە دەممەوە! پاشان شەکرم خستە دەمم. کچەکە وتی ئێ ئەمە باشترە. کە لێم پرسی چۆنە وتی شیرینە. دوای ئەوە بیبەرو زەنجەبیلو شتی ترم خستە دەمم کچەهەشتی بە تامی هەموویان دەکرد. کەچی کە دەمخستە دەمی خۆیەوە گوێی پێ نەدەدان.»

ئەم جۆرە پەیوەستییە هێشتا نەسەلمێنراوە بەڵام ئەگەر

ڕاست بێ جگە لەوەی بەڵگەیەکی ترە بۆ تەلەپاسی سەرکەوتنێکیشە بۆ تیۆرییەکەی کارل گۆستاف یونگ لە بارەی کۆنەستەوە (اللاشعور الجماعي) کە بریتییە لە خیبرەی لاشعووری هەموو خەڵك .

لەو وتارەیدا کە دوای مردنی بە ناوی (دەروون شیکاریو تەلەپاسییەوە) بلاوکراوەتەوە فرۆید دەڵێ « ئەگەر بهاتاو ژیانم سەرلەنوێ دەستی پێبکردایەتەوە خۆم تەرخان دەکرد بۆ لێکۆڵینەوەی گیانی نەك دەروون شیکاری» .

لەوە دەچێ نەست بەردەوام پەیامی تەلەپاسی وەربگرێ بەبێ ئاگای ئەقڵی هۆشیار بەلام تەنیا جارجار ئەم پایامە دیواری نێوان نەستو ئەقڵی هۆشیاری دەبڕێو پیاو هەستی پێدەکات . لەبەر ئەوە دەبێ بروسکەی تەلەپاسی لەکاتی خەونو خەواندنو هەلۆێستی دەروون شیکاریو کاتی حاڵو خەڵوەتدا زیاتر وەربگیریت . ڕەنگە هەر واش بێ ، نیکۆلاییێف کە دەیەوێ بروسکەیەکی تەلەپاسی وەربگرێ لەشی خاو دەکاتەوەو ئەقڵی بە هیچ شتێکەوە خەریك ناکات یان وەك بڵێین دەچێتە ژێری . خەونەکەی لۆمۆنۆسۆڤو زۆر خەونی تریش کەسانی تر دیوبانە لەبارەی نارەحەتی کەسانی خۆشەویستیانەوە ڕەنگە بەڵگەی ڕوودانی تەلەپاسی بن لە کاتی خەوندا .

لە ڕاستیدا هەندێ لێکۆڵەرەوە هەوڵیان داوە بروسکەی تەلەپاسی بۆکەسانی نوستوو بنێرن . لە یەکێ لەم تاقیکردنەوانەدا کاتێ کارۆگرافی مێشکی نوستووەکە دەری خست کابرا خەون دەبینێ لێکۆڵەرەوەکە کەوتە وردبوونەوە لە وێنەی Sacrament of the last supper بەو نیازەی وا لە نوستووەکە بکات خەونی پێوە ببینێ واتە بروسکەیەکی تەلەپاسیی لەبارەی ئەم وێنەیەوە بو بنێرێ . دوایی کە نوستووەکەی لەخەو هەستاند دەرکەوت خەونی بە کۆمەڵێك خەڵكو بەلەمێکی ماسیگرتنو پەرداخێ شەرابو نان خواردنەوە دیوە .

هەر لەم ڕوانگەیەوە هەندێ کەس لایان وایە زۆر خەونو هەلوەسەو ، گێلەو قسەکردنو نووسینی ئۆتۆماتێکی لە حاڵەتی ترانسدا trance (واتە حاڵەتی وەك حاڵ یان خەڵوەت کە پیاو لە دنیای دەوروبەری دادەبڕێ بەلام هۆشیاریشە) دەڵێن ڕەنگە ئەمانە بروسکەی تەلەپاسی نێرراوبن . دۆگلاس دینی زانای کیمیای ئەلەکترۆنی ئەمەریکایی دەڵێ ئەگەر زەلامێك بیر لە هاورێیەکی نزیکی بکاتەوە ئەوا گۆڕانێك لە پەستانی خوێنو قەوارەی خوێنی ئەو هاورێیەدا ڕوو دەدات واتە بیرلێکردنەوە دەبێتە هۆی گواستنەوەی بروسکەیەکی تەلەپاسی بۆ مێشکی هاوریکەی ، مێشکیشی کار لە کۆئەندامی سوورانی دەکات . هەندێ کەس زیاتر شووڵیان لێ هەڵ کێشاوەو دەڵێن زۆر پێدەچێ برێکی باش لە بیرو خەیاڵی ڕۆژانەمان بە تەواوی یان تا ڕادەیەك لە ڕێگەی تەلەپاسییەوە پێ بگاتو دوای ئەوەی لەکاتی برینی دیواری نێوان نەستو ئەقڵی هۆشیاردا تێکەلاوی ئەو بیرو خەیالانە دەبن کە بەرەسەن هی خۆمانن ، ئەوسا ئەوانیش بە هی خۆمان تێ دەگەین .

لە ڕوانگەی پەرەسەندنی بایۆلۆژیشەوە ڕەنگە تەلەپاسی جێگەی سەرنج بێ . تەلەپاسی ئەگەر هەبووبێ دیارە دەورێکی گرنگی بینیوە لە پەیوەندی بەستنی نێوان تاکەکانی هەمان جۆر گیانەوەرداو گیانەوەر توانیویەتی بە هۆیەوە هاواری فریاکەوتن بە هاورێکانی بگەیەنێ . ئالیستەر هاردی پرۆفیسۆری گیانەوەرزانی لەو باوەڕەدایە تەلەپاسی تەواوکەرێکی باشە بۆ تیۆری دارویینو دەڵێ ئەگەر پەیوەندییەکی لەو جۆرە لە نێوان ئەندامەکانی هەمان ڕەگەز گیانەوەردا هەبێ ئەوا ڕەنگە بتوانێ ببێتە هۆی هێشتنەوەو زاڵکردنی ئەو جینانەی کە بە باشترین شێوە لەگەڵ هەڵسوکەوتی گونجاوی گیانەوەرەکەدا دەگونجێن . چاوەڕێ دەکرێ تەلەپاسی لە گەڵ گەشەکردنی درەختی پەرەسەندندا بەرەو مرۆڤ کەم بوویێتەوە چونکە مرۆڤ بە هۆی بەدەستهێنانی زمانو ئەقڵی هۆشیاریو جۆرەها وەسیلەی دەسکردەوە پەیوەندییەکی باش بکات بەوانەوە کە دەیەوێ بۆیە ئەو وەسیلە سەرەتاییانەی وەك تەلەپاسی بەرەو پووکانەوە

چووە .

ئێستا لە ئەمەریکاو یەکێتی سۆڤیێت زانایان هەوڵ دەدەن توانای گیانەوەر بۆ گەیاندنو وەرگرتنی بروسکەی تەلەپاسی بەکار بێنن بۆ پەیوەستی (إتصال) بەستن لە نێوان ئێستگەی زەمینیو کەشتی ئاسمانیو ژێر دەریایی‌دا . سۆڤیێتی‌یەکان دایکە کەروێشکێکیان لە کەناری دەریا داناوەو ئەلەکترۆدیان چەقاندۆتە مێشکی بۆ تۆمارکردنی چالاکی کارەبایی مێشك . بەچکەکانیشیان برۆدتە ناو کەشتی‌یەکی قووڵایی دەریاوەو تاو نا تاوێك یەکێکیانیان کوشتووە . لە هەمان ساتی کوشتنی هەر بەچکەیەکدا شەپۆلەکانی مێشکی دایکەکە گۆڕانێکی کوتوپڕی بەسەردا هاتووە .

گەرچی هەبوونی تەلەپاسی وەك ڕاستی‌یەکی بینراوو لێکۆڵراوە چیتر جێگەی گومان نیە بەڵام هێشتا زانایان نەگەیشتوونەتە لێکدانەوەی چۆنێتی کارکردنو گواستنەوەی بروسکەی تەلەپاسی . لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانین نکوولی لەوە بکەین کە تەلەپاسی دیاردەیەکی مادی‌یە یانی بریتی‌یە لە شێوەیەکی چالاکی مادە ، واتە چالاکی مێشك . بەڵگەی ئەمەش ئەوەیە لە کاتی ڕوودانی تەلەپاسیدا مێشك گۆڕانی تایبەتی بەسەردادێ کە لەڕاستیدا هەر دەبێ ئەم گۆڕانانەش بن بنە هۆی ڕوودانی دیاردەی تەلەپاسیو گواستنەوەی لە مێشکێکەوە بۆ مێشکێکی‌تر کە ئامادەی وەرگرتنە .

لێونید ڤاسیلیێڤ دەروونزانی لینینگرادی هەوڵێکی زۆری داوە بۆ دیاریکردنی سروشتی تەلەپاسیو لە ئەنجامی زۆر تاقیکردنەوەدا بۆی دەرکەوت بروسکەی تەلەپاسی لەهەموو هەلومەرجێکدا دەگوێزرێتەوە ، تەنانەت لەو زرووفانەشدا کە ڕووناکیو دەنگو تیشکی ئێکسیو زۆربەی شەپۆلەکانی تری شەبەنگی کارۆموگناتیسیش ناگوێزرێنەوە ، واتە بروسکەی تەلەپاسی ناکەوێتە بواری هیچ کام لە شەپۆلە ناسراوەکانەوە . بەهەر حاڵ ئەمە مانای ئەوە نیە تەلەپاسی دیاردەیەکی فیزیایی نیە بەڵکوو دەشێ گواستنەوەی بروسکەی تەلەپاسی پشت بە تەنۆچکە وردی وەك نیوترینۆو شتی‌تر ببەستێ کە هێشتا نەدۆزراوەتەوەو تا کاتی دۆزینەوەی لێکدانەوەیەکی زانستیش نابێ خۆمان بدەین بەدەست غەیبو لێکدانەوەی نازانستی‌یەوە چونکە هەرچۆنێك بێ بۆچوونێکی زانستی‌یانە باجێگەی گومانیش‌بێ زیاتر جێگەی باوەڕو پشت‌پی‌بەستنە وەك لەوەی مەسەلەکە بدەیت بەدەست شتێکی لەخۆی نەزانراو ترەوە . وەك دەشزانین زۆربەی ئەو دیاردانەی ئێستا قوتابی سەرەتاییش لی‌یان دڵنیایە سەرەتا وەك تەلەپاسی نەزانراو بوونو چەندەها لێکدانەوەی زانستی و نازانستیان ئاڕاستە کراوە تا سەرەنجام بوون بە ڕاستی‌ی زانستی سەلمێنراو .

فەرهەنگۆك

تەلەپاسی : تناقل الأفكار Telepathy
بروسکەی تەلەپاس Telepathic Message
دوانەی هاویەك (ئەو دوانەیەی لەیەك هێلکەی پیتێنراو دروست دەبن Identical Twins
وەرەقەی زێنەر/ Zener cards
خاو بوونەوە إرتخاء /Relaxation
خۆبەسەربێتی عفوية /Spontaniety
پەیوەستی إتصال / Communication
ئیدراك الادراك /Perception
ئیدراکی دەرەستی /Extrasensory Perception
کارۆگراف مێشك تخطيط الدماغ الكهربائي /EEG
نەست لاشعور /The Unconcious
کۆنەست اللاشعور الجماعي / Collective Unconcious
خەواندن تنويم / Hypnosis
دەروونشیکار محلل نفسي/ Psychoanalyst
دەروونشیکاری تحليل نفسي/ Psychoanalysis
تاك الفرد / Individual
پەرەسەندن تطور / Evolution
ئەلەکترۆد قطب كهربائي / Electrode
تەنۆچکە جسيمه / Particle
شەبەنگی کارۆ/موگناتیسی / Electromagnetic Spectrum

سەرچاوەکان

1 – Lyall Watson , Supernature, London , 1974
2 – K. Platonov , Psychology as you may like it , Moscow , 1965.
3 – H, Eysenck , Sense and nonsense in Psychology London , 1961.

ووزەی خۆر

Solar Energy

ئەندازیار / بورهان ئیبراهیم یەعقوب
هەولێر

لەبەرەبەیانی مێژوودا مرۆڤ هەستی بەهێزی تیشکی خۆر کردوەو سودی لە ووزەی تیشکی خۆر وەرگرتوە بۆ ووشك کردنەوەی جل‌وبەرگ‌و بۆ پاراستن‌و ووشك کردنەوەی میوە ، وەهەروەها بۆ خۆپاراستن لەسەرماو سۆلەی زستان دەتوانین بڵێین خۆر سەرچاوەی ژیانی سەرزەمینە ، ئەگەر هاتو ئەو خۆرە نەبوایە بەو شێوەی ئێستای بوونی ژیانیش نەدەبوو .

ئەگەر چاوێك بە لاپەڕەکانی مێژوودا بخشێنین دەبینین هیچ نەتەوەیەك نیە سوودی لە ووزەی تیشکی خۆر وەرنەگرتبێ بەڵکو خۆر چووەتە پاڵ شتە پیرۆزەکان پایەو پلەیەکی بەرزیان داوەتێ‌و چووەتە پاڵ بیروڕا ئاینیەکان ، وەك گریکەکان کە تیشکی خۆریان بەکارهێناوە بۆ ڕۆشن کردنەوەی پەرستگەی «دلفی» لە یۆنان ، وەهەروەها ڕوداوە مێژوویەکان وادەگێڕنەوەو دەڵێن کەوا ئەرخەمیدس ئاوێنەی رووچاڵی بەکارهێناوە لە ساڵی ٢٨٧-٢١٢ پ .ز بۆ پەیت‌کردن‌و ئاراستەکردنی تیشکی خۆر دژی کەشتیە رۆمانیەکان کەوا هێرشیان هێناوەتە سەر دوورگەی «سیراکۆسا» وە بووەتە هۆی سوتاندنی کەشتیەکانیان ئەم کارە بەنرخەی ئەرخەمیدس بووەتە جێگەی سەرنج ڕاکێشانی زاناکانی هاوچەرخ ، وەسوودیان لەم کردەوەیە وەرگرت‌و کردیانە بناغەی داڕشتنی جۆرەها تیورو بنەما کە دەربارەی تیشك‌و تیشکی خۆر دانراوەو نووسراوەو لێ‌کۆڵراوەتەوە .

بەرەبەرە تاقی کردنەوەو تۆژینەوەی زانیاری دەستی پێ‌کرد بۆ گەیشتن بە نهێنییەکانی تیشکی خۆر ئەوەتا زانایەك بە ناوی (کاسێن) هێنری تیشکی خۆری بەکارهێنا بۆ تاواندنەوەی کانزاکان بەهۆی دروست کردنی کورەی خۆری لە ساڵی ١٨١٣-١٨٩٨ی زانییدا ، لە ساڵی ١٧٥٩ی زانییدا (هنری وود) داینەمۆیەکی دروست‌کرد کەوا بە هۆی هەوای گەرم ئیشی دەکرد ، لە ساڵی ١٨٧٨ی زانییدا زانایەك بەناوی (مۆشۆ) چاپخانەی دەوڵەتانی لە پاریس وەکارخست بەهۆی داینەمۆیەك کە بەووزەی خۆر ئیشی دەکرد .

بەرەبەرە زاناکان کەوتنە خۆ تەیاردان وە هەریەکە بەش بەحاڵی خۆیەوە دەستی‌کرد بەلێ‌کۆڵینەوەو تاقی‌کردنەوە دەربارەی بەکارهێنانی ووزەی تیشکی خۆر ، بەڵام تاوەکو ئێستا بە شێوەیەکی ئابووریانە نەتوانراوە ئەم ووزەیە وەکاربێخن‌و سوودی لێ‌وەربگرن ، بەڵام ئێستا زۆر دامودەزگای گەورە دامەزراوە بۆ دیراسەت کردن‌و تۆژینەوەی زانیاری دەربارەی ووزەی تیشکی خۆر ئەوەتا لە عێراق دەزگایەکی گەورە دامەزراوە بۆ ئەم مەبەستە ، بەناوی مەڵبەندی تۆژینەوەکانی ووزەی خۆر کەوا سەر بە ئەنجومەنی تۆژینەوەی زانیارییە ، کە زۆر تۆژینەوەی بە نرخیان بە ئەنجام گەیاندوە ، چەندین پسپۆڕی فیزیاو کیمیاو ئەندازیاری کاری لێ‌دەکەن .

خۆر

وەك دەزانین کە خۆر گەورەترین ئەستێرەیە لە کۆمەڵەی

خۆری‌دا کەوا سەرەرای خۆر «٩» نۆ ئەستێرەی دیکە هەیە وەهەریەك لە مانە مانگ‌و کۆمەڵە ئەستێرەی خۆی هەیە کە ئەمانەن .

زاوە – ناهی – زەمین – بارام – بیرجیس – کەیوان – ئورانوس – نبتۆن – بلۆتۆن .

هەروەها ووتمان خۆر لە هەموان گەورەترە ، بارستەکەی یەکسانە بە ١ر٩٨٦×$١٠^{٣}$ کیلۆگرام واتە ٣٣٣هەزار جار بەقەد بارستەی زەمین‌و ،، تیرەی خۆر ١ر٤ ملیۆن کیلۆمەترە وەقەوارەکەشی ١٤٠ر٦٣٩ر٥٠٧کم^{٣} .

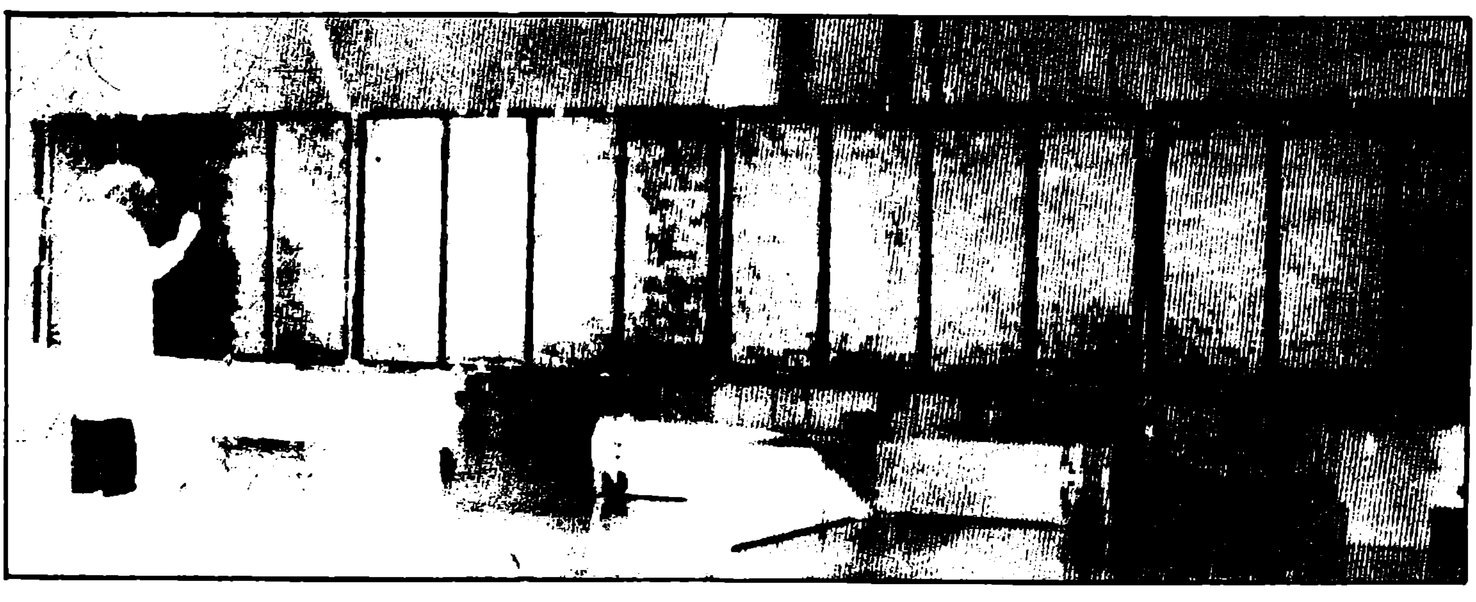
بارستەی خۆر بری‌تیە لە دوو چەشنەگاز ، گازی هایدرۆژین‌و گازی هیلیۆم ، لەگەڵ ڕێژەیەکی زۆر کەم لە گازەکانی‌تر وەك کاربۆن‌و نایترۆژین ، ڕێژەی گازی هیلیۆم ٩ر٥٪یە وە ڕێژەی گازی هایدرۆژین ٩٤٪ە .

هەروەك ووتمان بەشی هەرە زۆری بارستەی خۆر لە گازی هایدرۆژین پێك‌دێ ، وەبەشێوەیەکی بەردەوام لە ناو کرۆکی خۆردا کارلێکی نەپچراوە روودەدا ، وە لە ئەنجامی ئەو کارلێکانەدا گازی هیلیۆم دەردەچێ ، وە لە ئەنجامی تاقی‌کردنەوەدا دەرچووە کەوا بەبارستەی ٦×$١٠^{١١}$ کیلۆگرام لە هایدرۆژین دەگۆرێ‌و دەبێتە گازی هیلیۆم لە ماوەی یەك چرکەدا ، جا ئەگەر بێتو سەرنج بدەینە بارستەی خۆرو بەراوردێك بکەین دەبینین کەوا ئەم ووزەیە زۆر زۆرە بەشی هەزار ملیۆن ساڵ دەکا .

«پیوانەکانی تیشکی خۆرو ئەو هۆیانەی کاری تی‌دەکەن»

سورانەی گۆی زەوی لە دەوری خۆردا شێوەی هێلکەیی وەردەگرێ ، وەبەپی‌ی یاسای «نیوتن» ووزەی تیشك لەگەڵ دووجای ماوەی نێوان گۆی زەوی‌و خۆر دەگۆرێ‌و شێوەی هاوڕێژەی پێچەوانەیی وەردەگرێ جا لەبەر ئەوە ئەم ووزەیە بەردەوام لە گۆراندایەو لە هەموو کاتێك وەك یەك نیە ، وەبەگوێرەی ئەو پیوانانەی کەوا کراون ئەو ڕاستیەمان بۆ دەردەکەوێ چوونکە لە ئەنجامی تاقی‌کردنەوەدا دۆزراوەتەوە کەوا نزیکترین دووری نێوان زەمین‌و خۆر لە –٣–ی کانوونی دووەمە دەکاتە ١ر٤٧×$١٠^{١٤}$ مەتر ، وە دوورترین دووریش نێوانیان کەوا لە ٥–ی‌تەمووزە دەکاتە ١ر٥٢×$١٠^{١١}$ مەتر ، وەناوەندی دووری دەکاتە ١ر٤٩×$١٠^{١١}$ مەتر .

ئەو چینەی کەوا بەرگی سەرەوەی خۆری داپۆشیوە سەرچاوەی سەرەکی تیشکی خۆرە کەوا پلەی گەرمایەکەی

دەکاتە –٦– هەزار پلەی سەدی .

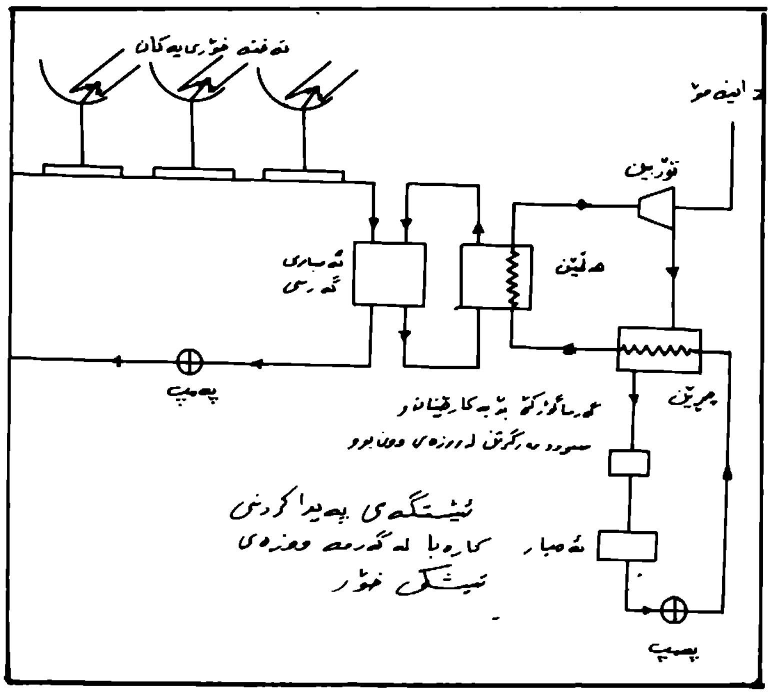
وە بە پێی ئەم پیوانانەی کەوا کراون تێکرای ووزەی خور دەکاتە ٣٫٨٥×٢٣١٠ کیلۆ – وات ، بەلاّم ئەو ووزەیەی کەوا دەگاتە سەر رووی زەمین نزیکەی ١٫٨×١٠ ^{١٤} کیلۆ –واتە .

لەو کاتەی کەوا خۆر تیشك دەبەخشیّو پەرش و بلاّو دەبێتەوەو دەگاتە بەرگی کەش و سەرزەمین بەرەنگاری چەند کۆسپێك دەبێت و هەریەکەیان بەشێوەی تایبەتی خۆی بەشێکی لیّ هەلدەمژیّو لە تێکرای ووزەی کەم دەکاتەوە ، وەك ئەمانەی خوارەوە .

١ – **مشتن** :– هەر گازێك لە بۆشایی ئاسمانداو لە هەوادا بەشێك لەم تیشکە هەلّدەمژیّ .

٢ – **پەرش بوونەوە** :– مەبەست لە پەرش بوونەوە ، پەرت بوونەوەی تیشکی خۆر بە شێوەیەکی رەمەکی ، لە کاتێك کە تیشکی خۆر دەگاتە بەرگی کەش ، لەگەلّ گەردیلەکانی هەواو گەردیلەکانی هەلّمی ئاوو تەنۆکە ووردیلەکان بەیەکا دادێن و لە ئەنجامی ئەم بەیەکداچوونەدا تیشکی خۆر بەشێوەیەکی ناراستەوخۆ بەربلاّودەبێتەوە بیّ ئەوەی کاربکاتە سەر درێژی شەپۆلەکانی شەبەنگی خۆر ، دوو جۆر لەم بەیەکداچوونەدا هەیە ، جۆری یەکەم ئەو گەردیلانەی کەوا تیرەکانیان کەمترە لە درێژی شەپۆلەکان وەك گەردیلەکانی هەواوو هەلّمی ئاو ، وەجۆری دووەم لەگەلّ ئەو گەردیلانەی کەوا تیرەکانیان گەورەترە لە درێژی شەپۆلەکان وەك ووردیلەکانی تۆز .

٣ – **پەرش بوونەوەی ئاوێنەدار** : تەنۆکە تۆزیەکان و دلۆپەکانی ئاوو بلوورەکانی بەفر ، ئەم جۆرە تەنانە هەلدەستن بە رەنگدانەوەی رووناکی وەبەشێوەیەکی یەکسانی ئاراستەو پەیتی دەکەن بیّ جیاوازی بۆ هەموو شەپۆلەکانی شەبەنگی خۆر ، وەئەو دیاردەیە بە چاوی خۆمان دەیبینن لەکاتێك کە دنیا تۆزاوی دەبیّو ئاسمان بەرەو سپیاتی دەروا .

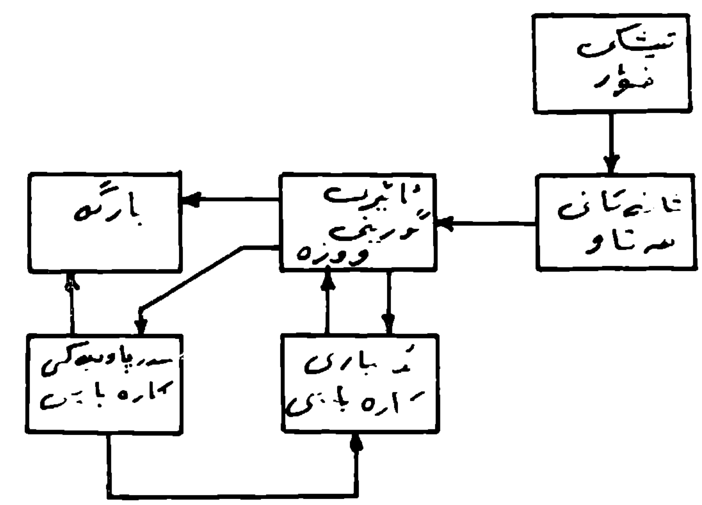
٤ – **هەور** : هەوریش بەدەوری خۆی هەلدەستیّ بە مژینی رێژەیەکی دیارکراو لە تیشکی خۆر بەلاّم لە هەمان کاتدا بری زۆر گەورە رەنگدەداتەوە بە هۆی بەلوورەکانی بەفر بەتایبەتی ئەو هەورانەی لە بەرزایی ١٢–١٨کم دایە . کەواتە لێرەدا دوو جۆر لە هێزی تێشکی خۆرمان دەگاتیّ

١ – ئەو تیشکانەی کە دەگەنە سەر زەوی بیّ ئەوەی هیچ شتێکیان بەسەرا بێت ، پیّی دەلّێن پێکنەری راستەو خۆی تیشکی خۆر

٢ – ئەو بەشەی کەوا هێزەکانی سروشت کاری تیّدەکەن وەك ئەوەی لەسەرەوە باسمان کردن ، کە پیّی دەلّێن پێکنەری بەربلاوی تیشکی خۆرو بە هەردوو پێکنەرەکە دەلّێن تێکرای ووزەی تیشکی خۆر .

پەیداکردنی ووزەی کارەبا بەگۆرینی گەرمە ووزەی تیشکی خۆر

پەیداکردنی کارەبا لە ووزەی تیشکی خۆر هیچ

هێلکێشی جوغزێکی کارەبایی بۆ گۆڕینی ڕاستەوخۆی تیشکی خۆر بۆپەیداکردنو داخون کردنی ووزەی کارەبا

جیاوازی‌یەکی ئەوتۆی نیە لەگەلْ سەرچاوەکانی دیکەدا تەنیا ئەوە نەبێ لێرەدا تیشکی خۆر شوێنی ئەو سەرچاوە گەرمی‌یە دەگرێتەوە کەوا لەئێستگەکانی دیکەی پەیداکردنی کارەبادا هەیە . واتە گەرمە ووزەی تیشکی خۆر لە جیاتی سووتەمەنی بەکاردێت وەهەروەها تەختەی -- خۆری بەکاردێت بۆ کۆکردنەوەو پەیت‌کردنی تیشکی خۆر .

ئێستگەی پەیداکردنی ووزەی کارەبا بەگەرما گۆڕکی‌ی ووزەی خۆر لەم بەشانەی خوارەوە پێك دێ

١ – تەختەکانیووزەی تیشکی‌خۆر
٢ – ئەمباری گەرمایی
٣ – تۆربینو پەیداکەرەوەی کارەبا
٤ – خەستکار – (چرێن)
٥ – پەمپ‌و چەند ئامێرو هاوپێچێکی‌تر

دوو ڕێگای سەرەکی هەیە بۆ کۆکردنەوەی ووزەی تیشکی خۆرو گۆڕینی بۆ گەرمە ووزە لە ئێستگەکانی پەیداکردنی کارەبا

١ – پێشوازی چەقەگر Central Receiver

ئەم سیستەمە لە کۆمەلێك ئاوێنەو رووی رەتکەر «رەنگدەر» پێك‌دێ کەوا توانای چوستی باشی هەیە بۆ رەتکردنەوەی تیشکی خۆر . وەئەم ئاوێنانەش بە شێوەیەك دادەندرێن کەوا تیشکی خۆر لە یەك خالْدا کۆبکەنەوە . لە سەرەوەی ئەو بورجە ئاسنینەی کەوا لە ناوەندی ئاوێنەکان راست‌کراوەتەوە . لەم شوێنەدا (کەوا لەم وێنەیەدا هێلکێش کراوە) ئاو کۆلێنێك دادەندرێت بۆ گەرم‌کردنی ئەو شلەیەی پیێ‌دا دەروا . بۆ بەرزکردنەوەی پلەی گەرمایی جالێرەدا دوو شێوە بەکاردێت شێوەی راستەوخۆ شێوەی ناراستەو خۆ ، ئەگەر بە شێوەیەکی راستەوخۆ بەکارهات ئەوا شلەکە (تراوەکە) دەرواو دەبێتە هەلْمو پلەی گەرمی بەرز دەبێتەوە دوایی بەرەو تۆربین دەروا لەوێشەوە یەکسەر بۆ خەستکار . دوایش دووبارە دەگەرێتەوە ئەو شوێنەی کەوا شلەکەی لێ هاتیتە کولاْندن . بەلاْم لە حالەتی بەکارهێنانی ناراستەوخۆ لەم حالەتەدا . ئەو جۆرە شلانە بەکاردێن کەوا پەستانیان زۆر بەرزە توانای بەرهەلْستی پلەی گەرمی‌یان هەیە بیێ‌ئەوەی ببن بەهەلْم ، لەپاشان شلە گەرم‌بووەکە لە ئەمباری گەرمی کۆدەبێتەوە . وەئەو ئەمبارە گەرما گۆڕکی‌یەکی تێدایە کەوا شلەیەکی دیکەی پیێ‌دادەرواو دەبێتە هەلْم . لە پلەیەکی نزمتر لەو شلەیەی کە لەئەمبارەکەدا هەیە ، وەلەئەنجامی گواستنەوەی گەرما لەو شلەیەی کە لە ئەمبارەکەدایە بۆ ئەو شلەیەی کە لە گەرما گۆڕکی‌یەکەدا ، ئەوەی ناو گەرماگۆڕکی‌یەکە دەبێتە هەلْمو پەستانی بەرز دەبێتەوەو بەرەو تۆربین هەلْدەکشیێ بۆ کارپیێ‌کردنو بەرهەم هێنانی ووزەی کارەبا لە داینەمۆیە کارەباییەکەدا .

٢ – تەختەپەیت‌کەرە سەربەخۆکان

Dispersed — Concentrator

ئەو سیستەمەش بری‌تیە لە کۆمەلێکی زۆر لە تەختەکانی

(الواح شمسيه) تيشكى خۆر كەوا رێژەى پەيتكردنێكى بەرزيان هەيە ، چونكە چوستى ئەم جۆرە ئێستگەيە متمانە نەسەر گەرمى سەرچاوەكە دەكات جالەبەر ئەوە برێكى زۆر لە تيشكى خۆر پەيت دەكەن‌و پلەى گەرميش دەگەيێنتە ئەو ئاستەى كە داوا كراوە ، چونكە ئەوشلەيەى كەوا بەكاردێت پلەى كولاندنى دەكاتە (٥٠٠) پلەى سەدى ، جاليرەدا هەرچەندە پلەى گەرمى سەرچاوەكە بەرزبێتەوە ئەوەندە چوستى ئێستگەكە بەرز دەبێتەوە .

لە ئێستگەكانى پەيداكردنى كارەبا لەگەرمە ووزەى تيشكى خۆر ، گازە ئۆرگانيەكان بەكار دەهێنرێت بۆ گەرم كردن‌و هەڵمێنى ئاو ، جا ئەم گازانە لەو كاتەى كەوا لە تۆربين دەردەچن كەمێك لەو ووزەيەى كەوا هەيانە وونى دەكەن وەبۆ سوود وەرگرتن لەم ووزە وونبووەدا چەند ئامێرێك زياد دەكرىَ لە پاڵ ئامێرو دامودەزگاكانى تر بۆ مەبەستى تر ، وەك سوود وەرگرتن بۆ بەكارخستن‌و ئيش پێكردنى سيستەمى ساردكردن‌و بۆ گەرم كردنى ئاو .

پەيداكردنى كارەبا بەراستەوخۆ گۆرينى ووزەى تيشكى خۆر

گۆرينى گەرمە ووزەى تيشكى خۆر بۆ پەيداكردنى كارەبا بەندە بە شانە هەتاويەكان (خانەى خۆرى) ، جا ئێستا با بزانين ئەو جۆرە خانانە چين‌و لە چ پێك دێن‌و چۆن كاردەكەن .

شانەى هەتاو (خانەى خۆر) Solar Cell

ئامرازێكە ووزەى تيشكى خۆر بەكاردێنێت بۆ پەيداكردنى كارەبا ، بۆ دروست كردن‌و ئامادەكردنى ئەو جۆرە خانانە چەند جۆرە توخمێك هەيە لەوانە لە هەموويان باشترو چالاكتر كەوا چوستى‌يەكى باشى هەيە ، توخمى (سليكۆنە)

توخمى سليكۆن توخمێكى كريستالى‌يە كەوا چەند توخمێكى ديكەى بۆ زياد دەكرىَ كە هەريەك لەمانە بارگەيەكى جياى هەيە ، بارگەى نيگەتيف‌و پۆزەتيف ($\bar{e}$, $\bar{e}^+$) وە رووى پێشرەوى كەوا بەر تيشك دەكەوىَ بە جۆرە مادەيەك رووپۆش دەكرىَ پيىَ دەڵێن – Anti – Reflection بۆ ئەوەى تيشك رەت نەكاتەوە . لە كاتێك كەوا تيشكى خۆرى بەسەردا دەكەوىَ ، ئەو تيشكانە هەڵدەستن بە روودانى ئايۆن بوونى گەرديلەكان ، جا ئەگەر بێتو ووزەى تيشك گەورەتر بوو لە ووزەى بەستنى ئەليكترۆنەكان بەگەرديلەكان ئەوا كۆمەلە ئەليكترۆنێك رزگار دەبن وەلەئەنجامى ئەم كردارەدا جووتىَ لە (ئەليكترۆن – كەلێن (فجوة)] پەيدا دەبێت وەلەئەنجامى ئەم چەندو چوونەدا هێزى جولەى كارەبا پەيدا دەبێت .

ئەليكترۆنە رزگاركراوەكان بارگەى نيگەتيف ($\bar{e}$) هەڵدەگرن وەكەلێنەكانيش بارگەى پۆزەتيف ، ئەگەر هەردوو جەمسەرەكە (پۆلەكە) بەتەلێكى گەيەنەر ببەسترێت ئەوا دەبێتە هۆى رۆينى تەزووى كارەبا .

هەروەك لەم وێنەيەدا دياركراوە چۆن شانەى هەتاو بەكاردەهێنرێت بۆ پەيداكردنى كارەبا وەلەهەمان كاتدا بۆ داخون كردنى ئەم ووزەيە كۆمەلە پاترى‌يەك بەكاردێت ، وەهەروەها جارى واهەيە پێويستمان بەتەزووى لەراوە دەبێت ، جا بۆ گۆرين‌و بەكارهێنانى ئەم تەزووە جۆرە ئامێرێك لەگەڵ ئەم سيستەمە دەلكێنرێت وەك (INVERTER) يان گۆرەر (TRANSFORMER) وەبۆ ئەوەى كۆنترۆل بكەينە سەر حالەتێك كەوا شانە هەتاوى‌يەكان لەكاركردن دەكەون ، سەرچاوەيەكى ترى كارەبا لە ئێستگەكە دەبەسترێت بەنەكوژرانەوەى سيستەمەكە .

سەرەراى چوستى‌و چالاكى شانەهەتاوى‌يەكان هەندىَ هۆ هەيە كەوا كاردەكەنە سەر خاسيەت‌و چوستى لێرەدا هەندىَ لەو هۆيانە نيشان دەكەين .

١ – پەيوەندى نێوان ووزەى فۆتۆنەكانى رووناكى‌و ووزەى بەستنى ئەليكترۆنەكان بەگەرديلەكان ، جا ووزەى بەستن لە توخمێكەوە بۆ توخمێكى‌تر دەگۆرىَ بەلاَم بەشى زۆرى ئەو توخمانە كەوا بەكاردێن ووزەى بەستنيان لە نێوان ١ر١–٣ر٢ ئەليكترۆن – ڤۆلتە (ev) بۆ نموونە ووزەى بەستنى ئەليكترۆن – گەرديلە – لە توخمى سليكۆن (١ر١ ev)تە .

٢ – وەیان دەبینین ئەو تیشکە ووزانەی کەوا بەسەر رووی سەرەوەی شانەکانی خۆر دەکەون ، بەشێك لەو ووزەیە وون دەبێ‌و بەشێوەی گەرمی بەهەوادا پەرت دەبێ ، چوونکە هەندێ لەو ئەلیکترۆنانە توانای دەربازبونیان نامێنێ‌و دەگەرێنەوە ناو کرۆکی توخمەکە وەلەئەنجامی ئەم کردارەدا جوولە ووزەی ئەلیکترۆن پەیدا دەبێ‌و بەشێوەی گەرمی دەری دەکا .

٣ – وەهەندێ سەرچاوەی دیکە هەیە دەبێتە هۆی وون‌بوون‌و بەفیرۆ چوونی ووزە لەوانە ، لەبەرگری‌یە کارەبای‌یەکاندا ، یان گەرانەوەی هەندێ لەو ئەلیکترۆنانە کەوا لەگەڵ کەلێنەکان یەکتر دەگرنەوە ، یان لە جوغزە کارەبای‌یەکانی دەرەوە لە ئامێرەکانی ئالوگۆری تەزووی کارەبا ، ئەم هۆیانە تێکرای چووستی‌و چالاکی شانە هەتاوی‌یەکان کەم دەکەنەوە .

کێشەکانی سوود وەرگرتن لە ووزەی تیشکی خۆر

١ – بۆ کۆکردنەوەو پەیت کردنی تیشکی خۆرو سوود وەرگرتن لەم ووزەیە چەند ئاوێنەیەکی رووچاڵ دێنین کەوا هەڵدەستن بە کرداری کۆکردنەوەو پەیت‌کردن ، جا ئەگەر بێتو برێکی زۆر وەبەرهەم بێنین ئەوە رووبەرێکی زۆرمان پێویستە

٢ – وەکێشەیەکی دیکەش هەیە ئەویش کێشەی داخون کردنی ئەم ووزەیەیە ، ئایا ئەمباری واهەیە کە توانای هەبێت ئەو ووزەیە داخون‌بکات ، هەڵبەت دەبێ ئەمباری تایبەتی ئامادەبکرێت ، بەڵام تارادەیەك دەتواندرێ بەشێك لەم ووزەیە داخون‌بکرێت ئەویش لەوکاتەی کەوا ووزەی تیشکی خۆر بەکار دێت بۆ پەیدا کردنی ووزەی کارەبا یەکسەر بە تۆرێکی کارەبا دەبەسترێت دوایش دابەش دەکرێت

٣ – هەروەها شوێنی جوگرافی دەورێکی کاریگەر دەگێرێت لەپەیدا کردنی بری ئەو ووزەیە ، ئەگەرهاتو دنیا بێ‌گەردو ساماڵ بوو ئەوا ووزەیەکی زۆر وەبەرهەم‌دێ ، وەئەو شوێنانەی کەدەکەونە نزیك هێڵی یەکسانی‌و نیوهێڵی پانی (٤٠°) بوارێکی باشیان هەیە ، یان بەشێوەیەکی تر بڵێین حالەتی خۆر ، بەگوێرەی سوری گوێزەوی (مەبەست لە گۆشەی لێدان) کارێکی گەورە دەکاتە سەر بری تیشکە وەرگیراوەکان لەهەر شوێنێك لەسەر رووی زەمین جا لێرەدا کات دەورێکی گرنگ‌و کاریگەر دەگێرێ لە زۆری‌و کەمی ئەم ووزەیە ، دەبینین لە نیوەرۆیاندا توانای بوون‌و وەرگرتنی ووزەیەکی زۆر هەیە چونکە ئەو تیشکانە بە شێوەیەکی ستونی دەکەونە سەر زەمین‌و ماوەیەکی زۆر کورت دەبرن ، بەڵام هەر ئەو ماوەیە دوورو درێژ دەبێتەوە لە کاتی سبەینان‌و ئێواران چوونکە گۆشەی لێدان دەگۆرێ‌و تیشکەکانیش بەرەنگاری پەرش بوونەوەو شکاندن‌و مژین دەبن لەرێگادا .

فەرهەنگۆك

زاوە / عطارد
ناهی / زهرە
بارام / مریخ
بیرجیس / مشتری
کەیوان / زحل
کەلێن فجوە / Gap
تەختە لوح / Panel
گۆشەی لێدان / زاویە السقوط
ئەلیکترۆن – ڤۆلت ev : / یەکەی پێوانی ووزەیە
شەبەنگی خۆر / الطیف الشمسی
کیلۆوات = یەکەی پێوانی هێز = یەکەی پێوانی توانای کارەبایی
شانە هەتاویان (شانەتاو) = الخلیة الشمسیة

سەرچاوەکان

١ – تکنولوجیا الطاقة البدیلة . د. سعود یوسف عیاش .
سلسلة عالم المعرفة رقم ٣٨ – شباط ١٩٨١م – الکویت
٢ – الافاق العلمیة لاستثمار الطاقة الشمسیة
الدکتور المهندس نورالدین عبدالله الربیعی
الجمهوریة العراقیة – وزارة الثقافة والاعلام – دائرة الشؤون الثقافیة والنشر ١٩٨٣ – السلسلة العلمیة رقم ٢١
٣ – حافظ قبیسی . الطاقة الشمسیة (سلسلة العلوم المتکاملة – ٥) بیروت – ١٩٧٨
٤ – مجلة العلوم – العدد الرابع – السنة الاولی – تشرین الثانی ١٩٨٤ تصدرها دائرة الرقابة العامة – وزارة الثقافة والاعلام الجمهوریة العراقیة
٥ – مجلة المهندسون – العدد الاول – السنة الاولی – شباط ١٩٨٥ مجلة شهریة تصدرها نقابة المهندسین العراقیین – بغداد .

Milky way galaxy

دورگەکانی ئاسمان

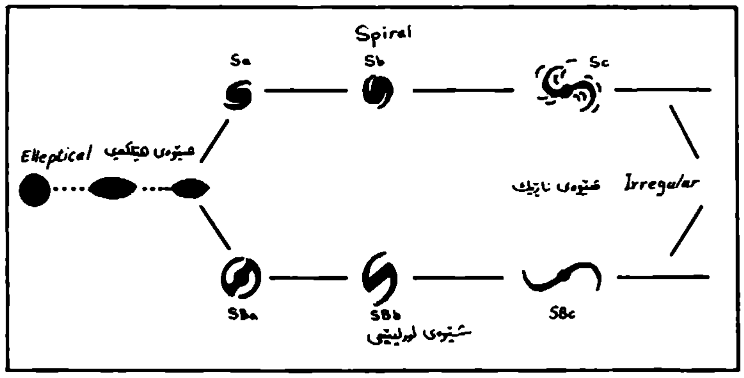
ئەندازیار : سالار أحمد فتاح
كركوك

گەر لەشەویکی تاریکی سافو سامالدا تەماشایەکی ئاسمان بکەیت ، کۆمەڵە ئەستێرەیەکی زۆر چڕ دەبینیت ، کە بەشێوەی پشتێنەیەکی سپی لە ئاسۆوە بۆ ئاسۆ کشاوە . . لە ناو کوردەواری خۆماندا بەم پشتێنە سپی‌یە دەڵێن (ڕێی کاکێشان)[1] ، کە هەر دەڵێی تارایەکی نەخشینو گەوهەربەندە بەڕووی ئاسماندا دراوە . ئەمڕۆش لە ئەستێرەناسیدا بەم کۆمەڵە ئەستێرەیە دەووترێت (مەجەرەی ڕێی کاکێشان)[2] . Milky Way Galaxy

مەجەرەش Galaxy دورگەی گەردوونی زۆر مەزنەو یەکەی بنەڕەتی‌یە لە پیکهاتنی بۆ شایی پانوبەرینی ئاسمانداو بەژمێرەکاریو یاسای ووردو ڕێك‌وپێك لە دەریای بێ‌سەروبنی بۆشاییدا پەرش‌وبلاوە . . هەر مەجەرەیەك هەزارەها ملیۆن تەنی ئاسمانی جۆراوجۆر بەشداری دەکەن لەپێکهاتنیدا وەك :

هەوری تۆزو گازی گەردوونی Gas cloud ، سەدیم Nebulae[3] ، ئەستێرە Star ، هەسار Planet[4] ، کلکدار Comet[5] ، نەیزەك (ئەستێرەی‌کشاو)و Meteor[6] ، کایەی کارەبایی موگناتیسی بەهێز . .

لەئاسمانی بینراودا – بەگوێرەی دوا پشکنینی ئەستێرەناسی – یەك ملیۆن ملیۆن مەجەرە هەیە ، تێکڕا هەر مەجەرەیەکیش لەم مەجەرانە سەد هەزار ملیۆن ئەستێرەی جۆراوجۆری زیاتر تێدایە ، لە نێو ئەم ئەستێرانەش ، هی ئەوتۆیان تێدایە کە ملیۆن ئەوەندی زەوی خۆمان دەبێت . . باشە ئەمە دەبێت چ مەزنی‌و چ شکۆدارييەك بێت ، کە ملیۆنەها ملیۆن تەنی سەیر سەیرو

١ – هێڵکاریەك قۆناغەکانی پەرەسەندنی مەجەرە نیشاندەدات . لە شێوەی نارێکەوە بۆ لوولپێچی . ئینجا هێلکەیی . .

جۆراوجۆر بەو ڕێك‌وپێکی‌و جوانی‌یە لەم گەردوونە مەزنەدا هەڵدەسوورێت‌و بەڕێوە دەچێت . . لە ڕاستیدا ئەمانە کاروباری ئەوتۆن کە بیروژیری لە ئاستیاندا سەرسام‌و واق ورماو دەمێنێت . .

پەیدابوون‌و دروست‌بوونی مەجەرەکان

کانگاو سەرچاوەی مەجەرەکان بریتی‌یە لە هەوری مەزنی تۆزوگازی گەردوونی کە بەزۆری پێکهاتووە لە گازی هایدرۆجین ، هەر ئەم هەورانەش هەوێنی پێکهاتنی ئەستێرەکانن . . بەتێپەڕبوونی هەزارەها ملیۆن ساڵ ، لەم هەورە پەرش‌و بڵاوانەوە ، بارستەی گازی جوێ دەبێتەوەو ئەو ئەستێرانەی لێ دروست دەبێت کە بەردی بناغەی پێکهاتنی مەجەرەکانن . بەدەرکەوتنی ئەستێرەکان ، مەجەرەش دەست‌دەکات بەدەرکەوتن‌و بەتێپەڕبوونی ملیۆنەها ساڵی‌تر ، ئەو ئەستێرانەی دروست‌بوونە گەورە دەبن‌و پیر دەبن ، لە هەمان کاتیشدا ئەستێرەی تازە بەردەوام دروست دەبێت لەو ماددە گازی‌یەی کە لە سەرانسەری مەجەرەکەدا بڵاوە ، بەم چەشنە مەجەرە پەرەدەسێنێت‌و دەبێتە مەجەرەیەکی لوولپێچ‌و قۆڵی پێچ خواردووی دەبێت . جابەبەردەدام بوونی دروست بوونی ئەستێرەی تازە ، ڕێژەی گازی گەردوونی لە مەجەرەدا کەم دەبێتەوە تادەگاتە ١٠٪ی ڕێژەی بنەڕەتی . مەجەرەش هەرگیز ئەم ماددە گازی‌یەی لێ‌نابڕێت تەنها لە کۆتایی تەمەنی دوورودرێژیدا کە ڕەنگە ١٥ هەزار ملیۆن ساڵ زیاتر بخایەنێت ، چونکە پاشماوەی ئەستێرە مردووەکان – کەدەتەقنەوە . چاکترین سەرچاوەن بۆ مەجەرەکان .

پۆلەکانی مەجەرە

مەجەرەکان بەگوێرەی شێوەو سیمای ڕووکەشییان دەکرێنە سێ کۆمەڵەی سەرەکییەوە ، کە ڕەنگە هەر ئەم سێ شێوەیەش هەنگاوە سەرەکییەکانی پەرەسەندنی گشت مەجەرەکانی گەردوون بنوێنن :

(١) مەجەرە لوولپێچەکان (S,S) Spiral . کە نزیکەی ٧٨٪ی مەجەرە ناسراوەکانی ئاسمان پێك دەهێنن ، بەشێوەی گێژەڵووکەی ئاگرینی زۆر مەزن لە ئاسماندا دەردەکەون ، ئەمانیش دوو جۆرن : قوباو elleptical‌و گۆیی globular . ئەم مەجەرانە بەبوونی ناووکێکی پرشنگدار لەناوجەرگەی خەپلەی مەجەرەکە جیادەکرێنەوە ، کە پڕە لە گازی گەردوونی‌و هەوری چڕو ئەستێرەی جێگیری پێگەیشتوو ، لە گشت لاکانیشیەوە قۆڵی لوولپێچی پێوە بەندن‌و دەورەی دەدەن .

ئەم قۆڵانەش لە گازو گەردو تۆزی گەردوونی پێکهاتوون و پڕن لە ئەستێرەی زەبەلاحی شین ، کەزۆربەیان لە دۆخی پێکهاتن‌و دروست بووندان . کەچی ئەستێرە زەبەلاحە سوورەکان گرگنەزەبەلاحە سوورەکان‌و Red Giants [7] گرگنە سپییەکان‌و white dwarfs [8] هەندێك لە ئەستێرە گۆڕاوەکان Variable stars [9] لەناووکی چڕی مەجەرەدا جێگردەبن .

دەبێت ئەوەش بزانین کە ئەم جۆرە مەجەرانە ، هەرچەندە سەربەیەك پۆل‌و کۆمەڵن ، بەڵام هەرگیز دوو مەجەرە نابینرێت هاوشێوەبن‌و لێك بچن ، بەڵکو هەر مەجەرەیەك سیماو ڕوخسارو نەقشی تایبەتی خۆی هەیە ، بگرە هەر هەمان مەجەرە – بەتێپەڕبوونی کات – شێوەی جیاجیا وەردەگرێت .

مەجەرەی ڕێی کاکێشانیش –کە تێیدا دەژین‌و کە ٢٠٠ ملیار ئەستێرەی تێدایە . لەپۆلی‌مەجەرەلوولپێچەکانە .

(۲) – مەجەرە هێلکەیی‌یەکان (E,s) E.. ical

ئەمانیش نزیکەی ۱۷٪ی ناسراوەکانی ئاسمان پێك دەهێنن‌و لە ئاسماندا وەك تۆپی مەزنی بریقەدار دەردەکەون‌و لەمەجەرە لوولپێچەکان ئارامترن ، چونکە لە ماوەی هەزارەها ملیۆن ساڵەی تەمەنیدا ، گازی گەردوونی لێ‌براوە . کەواتە ئەم مەجەرانە بەساڵاچوون‌و ئەستێرەکانیشی بەزۆری لەناوجەرگەیدا کۆدەبنەوەو وەك گشت مەجەرەکانی‌تر شێوەی جیا جیا وەردەگرن . لەنموونەی ئەم مەجەرانە مەجەرەی M89 .

(۳) – مەجەرە نارێکەکان (Irr, s) Irregular

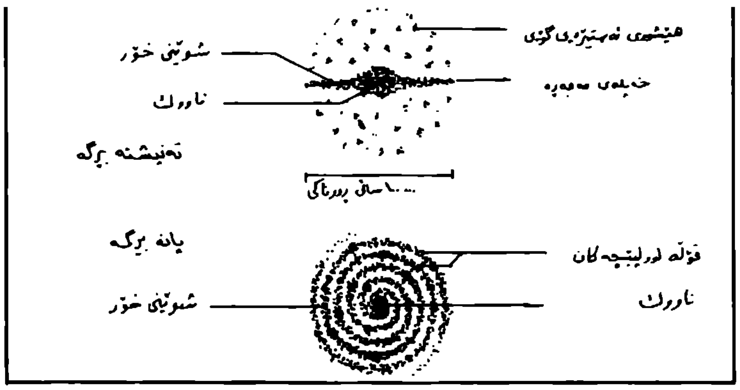
ئەم مەجەرانەش ۳٪ی مەجەرەکانی ئاسمان کەمترن . . نابێت لە ناوی ئەم مەجەرانە ئەوە تێبگەین کە نیزام‌و پێرەوی دیاری‌کراویان نییە ، بەڵکو هەرچی یاسایەك حوکمی گەردوون بکات ، بەسەر ئەمانیشدا دەسەپێت ، بەڵام ئەوەندەیە کە شێوەیەکی ئەندازەیی دیاری‌کراویان نییە کە پێیان بناسرێنەوە ، بۆیە ئەم ناوەیان لێ‌نراوە . . ئەم مەجەرانە برێکی زۆری گازی گەردوونی تێدایەو ئەستێرەکانیشی لە ئەستێرە شینە تازەکان‌و شینە سپی باوەکانن .

لە نموونەی ئەم جۆرە مەجەرانە ، مەجەرەی M82و هەورە ماجەلانی گەورەو بچووکە Magellanic clouds . هەوری ماجەلانی گەورەو بچووکیش دوومەجەرەی بچووکی سەر بەمەجەرەی ڕێی‌کاکێشانن ، تیرەیان ، ۳۲ هەزارو ۲۶هەزار ساڵی ڕووناکی‌یەو[۱۰] گەورەکەیان ۱٦۰ هەزار ساڵ‌و بچووکەکەشیان ۱۸۰هەزار ساڵی ڕووناکی دوورە .

مەجەرە سەیرەکان :

لە قووڵایی بۆشاییدا ، مەجەرەی‌ترهەن ، جگە لەوانەی پێشوو کە باسمان‌کردن ، ئەم مەجەرانە ژیانێکی سەیر دەژین کە تەواو جیاوازە لە ژیانی سروشتی مەجەرە ئاساییەکان‌و وەك پەروکۆیکی پینەکراو بەرچاودەکەون .

بۆنموونە دوو مەجەرەی NGC 3190, NGC 3187 کە بەدەوری یەکتردا دەسوورێنەوەو هەریەکەیان ئەستێرەو ماددەی

۲ – پانەبڕگەو تەنیشتەبڕگەی مەجەرەی ڕێی‌کاکێشان Miiky Way Galaxy شوێنی کۆمەڵەی خۆری تێدا دەردەکەوێت . .

ئەستێرەیی لەوی‌تریانەوە دەکێشێت هەروەها مەجەرەی M87کە کلپە ئاگری ئەوتۆ فڕێ دەدات درێژییان ئەوەندەی درێژی چەند مەجەرەیەك دەبێت .

مەجەرەکەمان (مەجەرەی ڕێی‌کاکێشان) Milky Way Galaxy

مەجەرەکەمان مەجەرەیەکی لوولپێچی‌یە ، تەمەنی (۱۰–۱۵) هەزار ملیۆن ساڵە ! ! لە خەپلەیەکی مەزن لە ئەستێرەو هەوری گازو تۆزی گەردوونی پێکهاتووە . لە دەوری ئەم خەپلەیەش‌دا ، دوو قۆڵی لوولپێچی لە هەردوولای درێژدەبنەوە . . ئەستووری خەپلەی ناوەندی ۱۰هەزار ساڵی ڕووناکی‌یە ، تیرەکەشی سەرانسەر ۱۰۰ هەزار ساڵی ڕووناکی‌یە ، جا ئەگەر بێتو بتوانین گەشتێك بەم مەجەرەیەدا بکەین ، بەروکێتێك کە خێرایی‌یەکەی ۱۰هەزار کیلۆمەتر بێت لە سەعاتێکدا ، ئەوا ئەم گەشتەمان لەپەرێکی مەجەرەکەوە بۆ پەرەکەی‌تری تەنها ۱۵ ملیارو ۸۰۰ ملیۆن ساڵ دەخایەنێت‌و هیچی‌تر . . ! !

مەجەرەی ڕێی کاکێشان ۲۰۰ملیار ئەستێرەی جۆراوجۆری تێدایە ، کە خۆرەکەی خۆمان تەنها دانەیەکیەتی . ئەمەو جگە لە کلکدارو نەیزەك‌و هەسارو کوازارو[۱۱] Qusat پولسارو[۱۲] Pulsar کەلێنی ڕەش‌و Black hole[۱۳] کەلێنی سپی‌و گازو ئەتۆمی بێ‌شومار . .

له مه‌جه‌ره‌ی ڕێی کاکێشاندا ئه‌ستێره‌هه‌ن به‌زه‌به‌لاحی سوورو زه‌به‌لاحی شین ناسراون ، زه‌به‌لاحه سووره‌کان به‌زۆری له چه‌قو ناوجه‌رگه‌یدا کۆبوونه‌ته‌وه .

کۆمه‌ڵه‌ی خۆر – له‌گه‌ڵ نۆ هه‌ساره‌که‌یدا – ده‌که‌وێته یه‌کێك له قۆڵه لوولپێچه‌کانی‌و له دووری ٢٦هه‌زار ساڵی ڕووناکی له چه‌قی مه‌جه‌ره‌وه .

بێگومان گشت ئه‌ستێره‌کانی مه‌جه‌ره ، که‌ژماره‌یان ده‌گاته ٢٠٠ هه‌زار ملیۆن ئه‌ستێره ، له سوورانه‌وه‌یه‌کی به‌رده‌وامدان به‌ده‌وری چه‌قی مه‌جه‌ره‌دا . هه‌رچه‌نده له چه‌قیش دووربکه‌وینه‌وه ، خێرایی سوورانه‌وه‌ی ئه‌ستێره‌کان که‌متر ده‌بێته‌وه ، خۆرو کۆمه‌ڵه‌ی خۆریش – که‌زه‌وه‌ی یه‌کێکه له ئه‌ندامه‌کانی – به‌خێرایی ٢٨٠ کیلۆمه‌تر له چرکه‌یه‌کدا به‌ده‌وری چه‌قی مه‌جه‌ره‌دا ده‌سووڕێته‌وه . هه‌موو به‌کۆمه‌ڵ ئه‌م گه‌شته به ٢٢٥ملیۆن ساڵ ته‌واوده‌که‌ن ، به‌م ماوه‌کاتییه‌ش ده‌ووترێت (ساڵی گه‌ردوونی) .

شێوه‌ی مه‌جه‌ره‌که‌مان وه‌ك ووتمان لوولپێچی‌یه گه‌ر له‌سه‌ره‌وه ته‌ماشا بکرێت ، به‌ڵام گه‌ر له‌لاوه ته‌ماشا بکرێت خه‌پله‌یی‌یه وه‌ك ده‌نکه نیسك .

که‌واته نیزام‌و پێڕه‌وی سه‌رسوڕهێنه‌ری مه‌جه‌ره‌کان به‌شێوه‌یه‌کی ئه‌وتۆ ڕێکخراوه که ئه‌م ژماره بێشوماره‌ی ئه‌ستێرانه ، هه‌ریه‌که به‌ده‌وری ته‌وه‌ری تایبه‌تی خۆیدا بسووڕێته‌وه‌و هه‌ساره‌کانیشی به‌ده‌وردا بسووڕێنه‌وه‌و ئینجا به کۆمه‌ڵ به ده‌وری چه‌قێکی دیاریکراو به‌بێ وه‌ستان بسووڕێنه‌وه ! !

په‌ره‌سه‌ندنی مه‌جه‌ره‌کان

مه‌جه‌ره ناڕێکه‌کان یه‌که‌م هه‌نگاون له پێکهاتنی مه‌جه‌ره‌کاندا ، که ئه‌میش له هه‌وری گازی مه‌زنه‌وه ده‌ستپێ ده‌کات ، که پڕه له شڵه‌ژانی گازو گێژه‌لووکه‌ی ئاگرینی مه‌زن . ئه‌م هه‌وره هێواش هێواش ده‌ست ده‌کات به‌چڕبوونه‌وه له هه‌ندێك به‌شیداو ئه‌ستێره تازه‌کان پێك‌ده‌هێنێت . ئه‌م ئه‌ستێرانه – به‌تێپه‌ڕبوونی ملیۆنه‌ها ساڵ – په‌ره‌ده‌سێنێت‌و ده‌بێته مه‌جه‌ره‌یه‌کی لوولپێچی هێزی سوورانه‌وه‌و کێش‌کردن ، ئه‌م هه‌وره گازییه گه‌ورانه ده‌گۆڕێت بۆ قۆڵی لوولپێچی . مه‌جه‌ره‌ی‌لوولپێچی Spiral ga laxy مه‌جه‌ره‌یه‌که له‌وپه‌ڕی چالاکی‌و توندوتۆڵیدا ، بۆیه قۆناغی لاوێتی ده‌نوێنێت له ژیانی مه‌جه‌ره‌دا . .

پاش تێپه‌ڕبوونی ملیۆنه‌ها ساڵ‌و پاش ئه‌وه‌ی سه‌ده‌ها هه‌زار ئه‌ستێره‌ی جۆراوجۆر دروست ده‌بێت ، بڕی گازی گه‌ردوو نی (هیدرۆجین) تۆزی گه‌ردوونی که‌م ده‌بێته‌وه له‌ته‌وه‌ره‌ی مه‌جه‌ره لولپیچه‌که‌دا ، به‌م چه‌شنه گه‌ردو گازه‌کان په‌یتا په‌یتا له قۆڵه لوولپێچه‌کانه‌وه به‌ره‌و ناوجه‌رگه‌ی مه‌جه‌ره‌که ده‌پێچرێنه‌وه . جا به‌نه‌مانی گه‌ردو گازی گه‌ردوونی له مه‌جه‌ره‌که‌داو به‌نه‌مانی قۆڵه لوولپێچه‌کانی ، مه‌جه‌ره‌که ده‌بێته مه‌جه‌ره‌یه‌کی هێلکه‌یی Elleptioal galaxyکه دوا هه‌نگاوه له‌په‌ره‌سه‌ندنی مه‌جه‌ره‌کاندا .

که‌واته مه‌جه‌ره‌کانیش ، وه‌ك هه‌موو شتێك له‌م بوونه‌وه‌ره مه‌زنه‌دا ، ژیانی به‌چه‌ند هه‌نگاوو قۆناغێکدا ڕه‌ت ده‌بێت ، له هه‌نگاوی کۆرپه‌له‌و ساوایه‌تی بۆ گه‌نجی‌و لاوێتی ، پاشان بۆ پیریتی‌و ئینجا مردن‌و نه‌مان . . گشت ئه‌م هه‌نگاوانه‌ش که باسمان‌کردن نزیکه‌ی ١٥هه‌زار ملیۆن ساڵ ده‌خایه‌نێت ! !

خێرایی مه‌جه‌ره‌کان

مه‌جه‌ره‌ش وه‌ك مانگ ، وزه‌وی ، خۆرو ئه‌ستێره‌کان . . به‌ده‌وری ته‌وه‌ره‌یه‌کی دیاریکراودا ده‌سووڕێته‌وه ، به‌خێرایی‌یه‌کی بێشومار که ڕه‌نگه بگاته نۆ له‌ده‌ی خێرایی ڕووناکی – خێرایی ڕووناکی ٣٠٠هه‌زار کیلۆمه‌تره له چرکه‌یه‌کدا – ! !

گه‌ر خێرایی مه‌جه‌ره‌ش بگاته خێرایی ڕووناکی ئه‌وا لادانی دۆپله‌ری Doppler shift (١٤) تیشکه‌که‌ی له ڕوانگه‌کانی زه‌ویدا نابینرێت ، چونکه (کات) به‌گوێره‌ی ئه‌و ئه‌ستێره‌یه ده‌وه‌ستێت‌و ده‌چێته جیهانی (بێکات)ه‌وه . . ئه‌مه‌ش

ابەتێکە ، ئێرە جێی باسکردنی نی یە ! !

سەرەڕای ئەوەی مەجەرەکان بەم خێراییە مەزنانە دەسووڕێنەوە ، کەچی بە سەدەها ملیۆن ساڵ ئینجا یەك سوڕێك بە دەوری خۆیدا تەواو دەکات . جا لەمەوە مەزنیو پانو بەرینی گەردوون تەسەووربکە ! !

دەشێت ئەستێرە یامەجەرەیەك لە ئاسماندا ببینینو خۆشی لە ڕاستیدا نەمابێتو فەوتابێت ، بۆ نموونە ئەستێرەی Alpha Centauri کەنزیکترین ئەستێرەیە لە خۆرەوەو کەتەنها ٤ر٤ساڵی ڕووناکی ، واتا ٣٠٠ هەزار ئەوەندی دووری نێوان خۆرو زەوی لێمانەوە دوورە ، ئەو تیشکەی کە ئێستا بۆ ئەم ئەستێرەیەی دەبینین ، هی کاتی ئێستای نیە ، بەڵکو هی ٤و٤ ساڵ لەمە پێشەو ئێستا بە ئێمە گەیشتووە . لەپاش ئەوەی ئەو تیشکەدووری٤٤ملیۆنملیۆنکیلۆمەتری بەخێرایی ڕووناکی بریوە ، بۆ ئەم مەبەستەش ماوەی ٤ر٤ساڵی خایاندووە تا بەچاوی ئێمە گەیشتووە . جا دەشێت لەم ساتەدا ئەو ئەستێرەیە تەقیبێتو لە ئاسماندا نەمابێت . . گەر شتێکی ئاوهاش ڕوویدابێت ، ئەوا هیچکەسێك بەهیچ شێوەیەك ناتوانێت ببینێت یاتێبینی بکات . . تەنها پاش چوار ساڵو نیوی تر ئینجا دەتوانین ئەم ڕووداوە ببینینو هەستی پێبکەین ! ! .

مەجەرەی ژنی پێوەندکراویش Andromeda نزیکترین مەجەرەی ئاسمانە لێمانەوە . نزیکەی دوو ملیۆن ساڵی ڕووناکی دوورە ، جا ئێستا ئەو تیشکەی دەبینین کە دووملیۆن ساڵ لەمەوبەر ڕەوانەی کردووە نەك هی کاتی ئێستای .

کوازار 3C273 کە ١٢ هەزار ملیۆن ساڵی ڕووناکی دوورە (واتا ١٢٠ هەزار ملیۆن ملیۆن ملیۆن کم) ئەو ڕوناکی یەی دەبینین کە ١٢هەزار ملیون ساڵ لەمە پێش لێوەی دەرچووە . ئەی گوایە دەبێت ئێستا چی بێتو چی بەسەردا هاتبێت ، پاش چەند هەزار ملیۆن ساڵە ! ! ؟

المرأة المسلسلة

٣ – دیمەنی مەجەرەی ئەندرۆمیدا Andromeda Galaxy ، کە نزیکترین مەجەرەیە لێمانەوەو (٢ر٢) ملیۆن ساڵی ڕووناکی (واتا نزیکەی بیست ملیۆن ملیۆن ملیۆن کیلۆمەتر دوورە . . ئەم مەجەرەیە لە پۆلی مەجەرە لوولپێچەکانە .

ئێمەش پاش تێپەڕبوونی ئەوەندە هەزار ملیۆن ساڵە ، ئینجا دەتوانین بزانین چی بەسەردا هاتووەباشە ئەیدەشێت سەرانسەری گەردوون هیچی نەمابێتو ئێمەش لەو تیشکەیدا بژین کە سەرەتاکەی بووە بەکۆتایی . . واتا ئێمە لەکۆتاییەوە دەستمان پێکردبێت نەك لەسەرەتاوە ! ! ؟ ئەمانە مەسەلە گەلێکن بڕێکی زۆریان لەزانستو تێڕوانینو تێفکرین پێدەوێت . .

هێشووی مەجەرەکان Clusters of Galaxies

گەردوونی بینراو لە ١٠٠هەزار ملیۆن مەجەرە زیاتر پێکهاتووە ، گشت ئەم مەجەرانە بەردەوام بەهەموو لایەکداو بەگشت ئاکارێکدا ڕەوت دەکەنو لێكدوور دەکەونەوە ، تەنها ئەو مەجەرانە نەبێت کە پێکەوە کۆمەڵ یا هێشووی جۆراوجۆریان پێکهێناوە . . هێشووی کۆمەڵەی (کۆما) گەورەترین کۆمەڵە مەجەرەیە لەگەردووندا ، ئەم کۆمەڵە بریتیە لە ١٠٠٠٠ر١٠مەجەرەو نزیکەی ٢٢٠ ملیۆن ساڵی ڕووناکی لەمەجەرەکەمانەوە دوورە ، کەچی هێشووی کۆمەڵەی ناوخۆیی Local Group – کە مەجەرەکەی خۆشمان یەکێکە لەئەندامەکانی – بچووکترین کۆمەڵەو تەنها ١٨ مەجەرەی تێدایە .

پێك داکێشانی مەجەرەکان

پێك داکێشانی مەجەرەکان شتێکە دەشێت رووبدات ، مەجەرەکانی هێشووەکانیش هەردەبێت بەنزیکی یەکتردا تێپەڕن و بەریەك بکەون ، دووریش نییە دوو مەجەرەی هەوری ماجەلانی گەورەو بچووك ، کاتی خۆی بەر مەجەرەکەمان کەوتبێتن . لێکدانی مەجەرەکان شتێکی سامناك و ترسێنەر نییە وەك بەخەیاڵدا دێت ، سەرەرای ئەوەی هەر مەجەرەیەك و هەزارەها ملیۆن ئەستێرەی تێدایە ، چونکە دووری نێوان ئەستێرەکان یەگجار گەورەو بێ سنوورە

جا لەبەر ئەوە هەر مەجەرەیەك لەو

دوانە بەناو ئەوتریاندا رەت دەبێت . بەبێ ئەوەی نیزام و پێڕەویان تێك بچێت و شێوازیان بشێوێت و ئەستێرەکانیان بفەوتێت . . . ئەوەندە هەیە ئەتۆمەکانی هەورە گازییەکان بەتوندی بەریەك دەکەون و لێك دەدەن و گازەکان بەخێرایی سەدەها کیلۆمەتر لەچرکەیەکدا دەردەپەڕن و گەرمی یەکی گەورە دروست دەکەن و ئەتۆمەکانیان ئایۆ ناوی (بارگاوی) دەبن و لەئەنجامدا ئیشارەتی رادیۆیی زۆر بەهێز رەوانەدەکەن کە ملیۆنەها جار لە ئیشارەتی ئەستێرە رادیۆیی یەکان بەهێزترن .

مردن و نەمانی مەجەرەکان

هەرچەندە ژمارەی ئەستێرە پیرە بە تەمەنەکان لەمەجەرەدا زیاتربێت و هەوری گازی هایدرۆجین کەمتربێت ، ئەوا مانای پیربوون و بەساڵاچوونی مەجەرەکەیە . ئەمەش بەتەواوی نەمەجەرە هێلکەیی یەکاندا دەبینین ، جا کاتێك دەچێتە سنەوە . ماددەکەی دەست دەکات بەشلەژان و لە ئەنجامدا تەقینەوەی مەزن و تیشکی رادیۆیی بەهێزو ووزەی بێ شومارو تیشکی پرشنگداری لێ پەیدادەبێت . . رەنگە ئەوەش لەئەنجامی شلەژانی بارودۆخی هەزارەها ملیۆن ئەستێرەی بەتەمەنی نێومەجەرەکە بێت ، کە نەریتی ئاسایی خۆیان

دەگۆڕن و خولگەکانیان دەگۆڕن و سوورانەوەیان لە ناو مەجەرەدا خێراتر دەبێت ، بۆ ئەوەی لە چارەنووسی حەتمییان رزگاریان بێت ، کە ئەویش کێشانێتی بەرەوو ناوجەرگەی مەجەرە لە ئەنجامی زیادبوونی هێزی راکێشانی . . . سەرەنجام ناوجەرگەی مەجەرە دەتەقێتەوە ، تەقینەوەیەکی سامناك کە مێشك پەی پێ نابات و خەیاڵ و ئەندێشە درکی کات ، چونکە لە مەودای بۆچوونی بیرومێشکمان بەدەرە . . تەنها ئەوەندە دەتوانین بڵێین کە تەقینەوەی مەجەرە ، ملیۆنەها جار بەتینترە لە تەقینەوەی (کڵپەداری مەزن Super Nova[١٥] تەقینەوەی مەجەرەی M82 – کە ١٠ملیۆن ساڵی رووناکی دوورە – بەرووتی لە روانگەکانی زەوییەوە تێبینی کرا . . تەقینەوەی ناوجەرگەی ئەم مەجەرەیەو لێکدانی ترسناکی ئەستێرەکانی . بووە هۆی دەرپەڕانی کڵپەی مەزنی وێرانکەر کە بۆ دووری ١٤٠هەزار ملیۆن ملیۆن کیلۆمەتر لە بۆشاییدا درێژەوەبوو . لەگەڵ شەپۆلی توندوتیژی ووزەو تیشکی بەهێزو لافاوی ماددەی ئەستێرە پەرش و بڵاوەکان .

بە ژماردنی خێرایی بڵێسە گازییەکانی ئەم تەقینەوەیە دەرکەوت کە تەقینەوەی مەجەرەی M82 ماوەیەکی کورت دوای پێکهاتنی دەستی پێ کردووە ، کەرەنگە ٥ر١ ملیۆن ساڵی زیاتر نەخایاندبێت ، بەخستنەسەری دوورییەکەشیان کە ١٠ملیۆن ساڵی رووناکییە ، دەردەکەوێت کە مەجەرەکە ٥ر١١ ملیۆن ساڵ لەمەوپێش تەقیوەتەوە ، واتا لەوکاتەدا کەمرۆڤ هێشتا لەسەر رووی زەوی نەبووە ، چونکە ئەو تیشکەی رەوانەی کردووە ١٠ملیۆن ساڵی خایاندووە تاپێیان گەیشتووە ئەی باشە دەبێت ئێستا چی بەسەردا هاتبێت ! ! ؟

زانایانی گەردوون و ئەتۆم ، ووزەی تەقینەوەی مەجەرەی M82یان خەمڵاندووە بەووزەی ٢٠٠٠بلیۆن بلیۆن بلیۆن بۆمبای هایدرۆجینی گەورە واتا ژمارە (٢) و (٣٠) سفری لای راستەوە ! ! تەنها یەك لەم بۆمبایانەش گەورە ترین شاری سەر رووی زەوی لەسەر نەخشە دەسرێتەوە . . بەڵام

تەقینەوەی لەمەش مەزنترو سامناکتر هەیە . . تەقینەوری مەجەرەی ئەوتۆ تێبینی کراوە کە وزەی تەقینەوەیان دەگاتە ١٠ بلێون بلێون بلێون بلێون بۆمبای هایدرۆجینی گەورە ، واتا ژمارە (١٠) و (٤٦) سفری لەپێش ، واتا تەقینەوەیان بلیۆنەها جار لەتەقینەوەی مەجەرەی M82 بەهێزترە ! ! !

پەراوێزەکان

(١) پێشینان ئەم دیمەنە سپییە تەماویەی ئاسمانیان چواندووە بە (ڕێی کاکێشان) کاتێك کاکێش بەرێگەیەکدا ڕەتدەبێتو ووردەکای لێدەکەوێتو پەرشو بڵاودەبێتو ڕێگەکەی پێسپی دەچێتەوە . بەعەرەبیش (درب التبانه) یا (الطریق اللبنی) ، بە ئینگلیزیش (Milky Way)ی پێدەووترێت ، کە هەموو هەرهەمان مانا دەگەیەنن .

(٢) ووشەی (المجرة) لەعەرەبیدا بەمانای (ڕووبار)دێت ، ڕاستیەکشی تائێستا ووشەیەکی هاومانای بۆ دانەنراوە لەکوردیدا ، لەبەرئەوە هەربەکارهێنانی زاراوە باوو بڵاوەکەم بەجوانترزانی .

(٣) سەدیم Nebulae

بارستەی مەزنە لەگازوتۆز بەشێوەی پەڵەی جۆراوجۆر لەگەردووندا دەردەکەوێت . هەندێك لەم سەدیمانە ڕۆشنن بەهۆی ئەستێرەکانی نێوی یادەوروپشتی . هەندێکی تریشیان تاریکن کەبەزۆری لە گەردی تۆزی ووردپێکهاتووە . سەدیم سەرچاوەو هەوێنی دروستبوونی ئەستێرەو مەجەرەکانە .

(٤) هەسار Planet

جیاوازیان لەگەڵ ئەستێرەکاندا ئەوەندەیە کە ئەمانە تەنی ڕۆشنو کڵپەدار نین ، ڕۆشناییشیان لەو ئەستێرەیەوە وەردەگرت کە بەدەوریدا دەسووڕێنەوە ، لە نموونەی زەوی ، مەریخ ، زوحەل ، پلۆتۆ . . . هتد .

(٥) کلکدار Comet

تەنی ئەوتۆن بەشێوەیەکی ڕێكوپێك لە خولگەی فراواندا ، بەدەوری خۆردا دەسووڕێنەوە . لەکاتی نزیكبوونەوەیان لەخۆرەوە ، کلکێکی ڕۆشن لە پاش خۆیانەوە جێدەهێڵن ، کە هەندێكجار درێژیان دەگاتە ملیۆنەها کیلۆمەتر .

(٦) نەیزەك Meteor

تەنی ڕەقن بەدەوری خۆردا دەسووڕێنەوە ، کاتێك دەکەوێتە نێو کایەی کێشکردنی زەویەوە ڕادەکێشرێنو لەئەنجامی تێپەڕبوونو لێكخشاندنی بەبەرگی هەوایی زەوی دەسووتێنو بەجوانی دەبینرێن .

(٧) زەبەلاحە سوورو شینەکان Blew & Red Giants هەنگاوێکە لەپەرەسەندنی ژیانی ئەستێرەکانداو تیایدا قەوارەی ئەستێرەکە گەورەدەبێت کە ڕەنگە بگاتە ملیۆن ئەوەندەی خۆر . بەگوێرەی ڕەنگی تیشکەکانیان سوور یاشین دەردەکەون .

(٨) گرگنی سپی White Dwarfs

هەنگاوێکە دوای هەنگاوی زەبەلاحی ، تیایدا ئەستێرەکە دەچێتەوە یەكو چڕیەکەی زۆر زیاد دەکات بەڕەنگێك یەك کەوچکە چایەك لە ماددەکەی یەك ملیار تەن دەکێشێت . ئەتۆمەکانیشی لەباری ئاسایی خۆیاندا نامێننو ئەلیکترۆنەکانیان ون دەکەنو هەر ناوەك دەمێنێتەوە .

(٩) ئەستێرە گۆڕاوەکان Variable Stars

ئەو ئەستێرانەن کە پرشنگدانەوەیان جێگیرنییەو لە ماوەی ڕێكیانارێکدا زیاد یاکەم دەکات .

(١٠) ساڵی ڕووناکی Light Year

یەکەی پێوانەی دووریە لەئەستێرەناسیدا . بریتیە لەو دوریەی کە ڕووناکی لەماوەی ساڵێکدا دەیبڕێت ، بەخێرایی ٣٠٠٠٠٠ کلیۆمەتر لە چرکەیەکدا واتا :

٦٠× ٦٠ × ٢٤ × ٣٦٥ × ٣٠٠٠٠٠٠

کەدەکاتە نزیکەی ١٠ ملیۆن ملیۆن کیلۆمەتر

(١١) کوازار (شێوە ئەستێرەکان Quasars

دوورترینو سەیرترین تەنن کە تائێستا لەگەردووندا دۆزرابێتنەوەو دەکەونە کەناری سنووری گەردوون ، کوزار 273C3 (١٢) هەزار ملیۆن ساڵی ڕووناکی دوورە . هێزی ئەو ئیشارەتە ڕادیۆیی یانەی ڕەوانەی دەکەن ڕەنگە ملیۆن ئەوەندەی هێزی ئیشارەتی مەجەرەکەمان بێت . تائێستاش سەرچاوەی ئەم ووزە بێشومارە نەزانراوە .

(١٢) پولسار Pulsar

ئەستێرەی نیوترۆنین ، لەماوەی ڕێكوپێکدا ئیشارەتی ڕادیۆیی دەنێرن ، بەخێراییەکی خەیاڵی بەدەوری خۆیاندا دەسووڕێنەوە ، بەجۆرێك هەرسوڕێك بەکەرتی چرکەیەك تەواو دەکات .

(١٣) کەلێنی ڕەش Black Hole

سەیرترین دیاردەیە لەگەردووندا ، هێزێکی کێشکردنی بێ شوماری هەیە ، بەڕادەیەکی ئەوتۆ ، هەرچی لە دەوروپشت بێت کێشی دەکات . بەبێ ئەوەی ماوەبدات کە هیچ شتێك - تەنانەت ڕووناکیشی - لێدەربازبێت ، هەر لەبەرئەمەشە ئەم ناوەی لێنراوە .

(١٤) لادانی دۆپلەر Doppler shift

بریتیە لەلادانی هێڵەکانی شەبەنگی تەنە ئاسمانیەکان ، بڕی ئەم لادانەش ڕاستەوانە دەگوڕێت لەگەڵ دوورکەوتنەوە ونزیكبوونەوەی ئەستێرە یامەجەرەکە . ئەم دیاردەیەش بەزۆری لە ڕوانگەکاندا بەکاردەهێنرێت ، بۆ زانینی جووڵەو خێرایی تەنە ئاسمانیەکان .

(١٥) نۆڤا Nova

بریتیە لەتەقینەوەی مەزن لەژیانی ئەستێرەدا . ڕۆشنایی و پرشنگ دانەوەیەکی بەهێزی هەیە کە دەگاتە ٤٠٠٠٠ ئەوەندەی پرشنگدانەوەی بنەرەتی . بەڵام گەر ئەستێرەکە هەمووی تەقیەوە ئەوا پێی دەووترێت Super nova کە پرشنگ دانەوەی ڕەنگە بگاتە پرشنگ دانەوەی مەجەرەیەك بەگشتی .

سەرچاوەکان :

١ - رؤوف وصفي ، زهير الكرمي ، سلسلة (عالم المعرفة) رقم (١٧) الكون والثقوب السوداء ، (الكويت ١٩٧٩) .

٢ - د . فياض النجم ، د . حميد مجول ، فيزياء الجو والفضاء - علم الفلك (بغداد ١٩٨١)

٣ - عبدالمنعم السيدعشري ، الكواكب والنجوم والمجرات ، (القاهرة ١٩٨٣) .

٤ - David Baker, Astronomy, Hamlyn Publishing Group Ltd, 1980

٥ - مجلة الفيصل ، العدد (٩٢) ، (نوفمبر ١٩٨٤) .

اكرام عبدالجبار محمد

بوز ئەرسەلان و بەرهەم ژ زاروكان ڕە

ئەڤ چەند یاری و پارچە هوزان مە ژ پەرتووکا ئالفابێ ALFABE[1] یا سەیدایێ محمد امین بوزارسلان ڕەرگرتنە .

سەیدایێ بوزارسلان ئەڤ پەرتووك ژ بو دەستپێکەرێن خوەندنا کوردی دانی‌یە و ب چەند هەڤوك و پارچە هوزان و یاریێن فولکلوری خەملاندی‌یە .

سەیدا د پێشگوتنا پەرتووکی‌دە دبێژە :

«ئامانجا ڤێ ئالفابێ ئەڤە کو ب ئاواکی هێسان خوەندن و نڤیسینێ هینێ خەلکێ ، خاسما هینێ خورتان بکە .

لێ دڤێ ئەڤ هینبکرن ب ئالیکاریا خوەندایان بێ پێکانین . لەورا خەلك ژ بەرخوەڤە نکارە هینێ خوەندن و نڤیسینێ بە .

ئەڤ ئالفابێ ب ئاواکی وسا هاتی‌یە نڤیسین کو ، مروڤەکی خوەندا ب ئالیکاریا ڤێ ئالفابێ د دەمەکی کورت‌دا دکارە خوەندن و نڤیسینێ هینێ گەلەك مروڤێن نەخوەندی بکە» .

دبستان[2]

ئیسالێ د گوندێ مەدا ئاڤابوویە دبستان . ئەم تەڤ تێدا دخوینن ، قەلەم – دەفتەر د دەستان . دخەبتن ئەم هەرگاڤ ، نزانن چی‌یە وەستان . چقاس خوەشە ئەڤ خوەندن ! بژی دبستان .

ڤەشارتوك[3]

– هایدێن ، ئەم ڤەشارتوکێ بلیزن .

– دەلال ! تو چاڤێن خوە بگرە . .

– باشە . . هایدێن ، خوە ڤەشێرن . . .

– کو مە گوت ! «هەلال» ، چاڤێن خوە ڤەکە و ل مە بگەرە . .

– هەلاااال ، خوەش هەلاااال ! . . .

– هێێێل ! . دەلال ، تە من نەگرت . . .

– ئەبووو ! . . شێرو . من تە گرت . . . ئیجار تو چاڤێن خوە بگرە . . .

سەرسال

– سەرێ سالێ بنێ سالێ ، خوەدێ بهێلە خورتێ مالێ .

– دونی – مونی مالاڤا ، خوەدێ خورتێ مالێ بکە زاڤا .

قازا مە

قازا مە خوەشکە ، دمەشە ب ناز .

گەوریا وێ خوار و زراڤ و درێژە ، وەکی گاز .

د گولێدا ئاڤێ دکە ، ل سەر ئاڤێ دمەشە .

جارنا ژی دقیرە ، دەنگێ وێ مینایە دەنگێ ساز .

گایێ قیرۆ

گایێ مە یێ رەش ، ناڤێ وی قیرۆیە .
جۆتێ مە دکە ، زەڤیا مە داژۆ ، شووڤێن مە تژی دکە .
بێدەرا مە دکوتە ، مۆشەنێ[٤] دکێشە .
ئەز ژی ل مۆشەنێ سوار دبم ، مۆشەن پر خوەشە .

پێنجۆك

– شێرۆ ! . . رندێ ! . . وەرن ئەم ب پێنجۆکان بلیزن .
– هایدێ مەمۆ ! . . پێنج خیچك بینە . .
– ئاها پێنج خیچك[٥] ! . . هایدێن ، ئەم دەست پێ بکن .
– زینێ ! . . تو کەتی ، ئیجار دۆرا منە . .

تەرالی نەباشە

تەرالی کارەکی نەباشە ، پر و پر بێخێرە .
تو کەسەکی ترالان نائەڤینە . . چ ل گوندبە ، چ ژی ل بازێرە .
کەسێ تەرال تم برچییە ، تم تازییە و یێ کێرە .
کەسێ خەباتکار ژی بەژنا وی نوویە ، بەریکا وی تژییە و زکێ وی تێرە .

خوەندا و نەخوەندی

کەسێ خوەندا زانایە ، نەخوەندی ژی نەزانە .
کەسێ خوەندا تم تێرە ، نەخوەندی هەر خزانە .
خوەندا تم پێشەوایە ، نەخوەندی ل بەر پەزانە .
قەدرێ خوەندا بلندە ، نەخوەندی تم ئەرزانە .

لۆری ، لۆری . .

– زینێ ! . رازێ ، کو تو مەزن بی ، هەری دبستانێ .
– دایێ ! . ما تو دێ من بشینی دبستانێ .
– ئەرێ کەچا من ! . ئەز دێ زینا خوە بشینم دبستانێ .
– . . . .
– دێ لۆری لۆری . . . زینا من لۆری . . .
ئەز زینا خوە دهەژینم .
ب شیر و شەکر دمژینم .
پێ خەمێ دلێ خوە درەڤینم .
ئەز دێ شارا سەرێ خوە بفرۆشم ، پێ ژ زینا خوەرا دەفتەر و قەلەم بستینم .
زینا خوە بشینم دبستانێ ، وێ ژ نەزانی و خزانییێ بدەرینم .

مامۆستایێ گوندێ مە

مامۆستایێ گوندێ مە ، خۆرتەکی گەلەك ژیرە .
ژ دل دەرسا زاروکان ددە ، ژ وانرا وەك باڤ و باپیرە .
دەما دەرس دقەدن ، تم پرتووکان دخوینە . . پر ژی ب ژیرە .
ژگوندییانرا ژی پێشەوایە . . رێیا ژینێ نیشا وان ددە . . ژ وانرا دەستەگیرە . .

چەم[٦]

چەمێ مەزن ، چەمێ تژی ئاڤ ، چەمێ جوامێر .
ژ مەرا ئاڤا ژینێ تینە . . ژ زۆر تینە ژێر .
ئەم ل سەرێ سوکور ئاڤادکن ، ژێ دەردخن ئەلەکتریکا رۆهنی ، ئا وەك زێر .
ئەم پێ زەڤیان ژی ئاڤددن . . ژوان دگرن گەلەك کەد . گەلەك خێر و بێر .

ئەز و پەز

ئەز دچم بەر پێز ، پەزێ خوە دچێرینم .
پەزێ خوە دبم ، ل مێرگان دگەرینم .
چاخا بێرییێ ، ئەز پەزێ خوە بەر ب مەخەل تینم .
چاخا شەڤینێ ژی پفدکم بلوورێ ، پەزێ خوە ل دۆرا خوە دجڤینم .

فندا زاڤێ

دیلانە دیلان . . دیلانا خەزالێ و لەزگینە . .

برازاڤا فندان ڤێدخه و د ناڤ هەنێدا دچکینه .
مەمۆ تەبەڤا فندان دگێره و ل سەر زاڤێ دگەرینه .
خۆرت چەپکان دکوتن و دسترێن . . . تەڤ ب کێف و شادینه .

ژن

ژن هەڤالێن مێرانن ، هەڤالێن وانێ ژینێ و کارن .
ژن نیڤێ مللەتن ، د وەلات و مللەتدا خوەدی پارن .
دڤێ ئەم قەدرێ ژنان بزانبن ، ژ وانرا تم باش بن .
کەسێن کو ل ژنان سەردەستی دکن ، بزانبن کو ئەو زۆردارن .

شڤانۆ !

شڤانۆ ، شڤانۆ ! . . . شڤانێ پەزێ سۆر .
تو ب کولاڤێ خوە یێ سپی ل سەر مێرگان دگەری گۆر ب گۆر . .
د سارییاندا دەنگێ بلوورا تە یا زەر دچە بەژێر و بەژۆر . .
تو هەر سێ هەلاتنا رۆژێ دبینی . .
خوەزی بتە ، لۆ شڤانێ پەزێ سور .

دەهمەن و تێبینی :–

(١) –
ALFABE – M.EMIN BOZARSLAN – 1968 – ISTANBUL

(٢) – دبستان : خویندنگەهـ ، قوتابخانه .
(٣) – ڤەشارتۆك : خەزالێ ، چاوشارکێ .
(٤) – مۆشەن : جەنجەره .
(٥) – خیچلك : بەرك ، بەردی بچووك .
(٦) – چەم : رووبار .

● مامۆستایێ «بۆزارسلان» ژ «و» ١ گرێدانێرە «وو U» نڤیسی‌یە . لێ ئەڤ چەوتی‌یە دڤێ ب یەك «و»ێ یێ نڤیسین و من ژی ب یەکێ نڤیسی‌یە .

● قەلەوکرنا تیپان د رێنڤیسا لاتینی‌دە ب دانینا خالاًن ل سەر تیپانە ، یان ب دووبارەکرنا تیپی‌یە . لێ سەیدایێ «بۆزارسلان» چ ژڤان هەردوویان ب کار نەئانی‌یە و هەر تیپ ب تەنێ نڤیسی‌یە . لێ ژ بەر راست خوەندنێ ژ خوەندەڤانانرە من ئالاڤێن قەلەوکرنێ د رێنڤیسا عەرەبی‌دە ب کار ئانین .

دوونشینیری گشتی

منداڵ

چۆن فێرى درۆ دەبێت و چۆن

یەکێك لەو گیروگرفتانەی کە پەیوەندی‌یەکی زۆریان بە ترسی منداڵەوە هەیە ، درۆکردنە ، چونکە مەبەستی منداڵ لە درۆکردن ، راستی گۆرین نیە ، بەڵکو خۆ پاراستن‌و رزگارکردنە لە سزادان .

دەروون زانەکان گرنگی‌یەکی زۆریان بە لێکۆڵینەوەی رەوشتی درۆی منداڵداوە ، ئەویش لەبەر ئەوەیە ، پەیوەندی‌یەکی زۆر لە نێوان دزی‌کردن‌و گزی‌کردن‌و درۆدا هەیە ، چونکە هەرسێکیان برێتین لە (ناپاکی – عدم الأمانه) ، درۆ برێتی‌یە لە ناپاکی لە قسەکردندا ، دزی برێتی‌یە لە ناپاکی (دەست پیسی) لە ماڵی کەسانی تردا ، بەڵام گزی‌کردن برێتی‌یە لە کردەوەی ناراست‌و فێڵ‌و فرکردن‌و خەڵەتاندنی کەسانی دیکە .

هەروەها ئەو زانایانە بۆیان دەرکەوتووە کە (تاوانی نەوجوانان – جرائم الأحداث) پەیوەندی‌یەکی تەواوی بەو سێ سیفەتەوە هەیە .

چارەسەری دەكرێت

جەلال خەلەف زاڵەیی

هۆكانی درۆكردنی منداڵ

پێش ئەوەی بچینە ناخی بابەتەكەوە ، پێویستە بڵێین : كە درۆزنی لەمرۆڤدا سیفەتێكی بۆماوەیی‌و ڕەچەڵەكی نیە ، مادام وایە ، ئەوباسە راست نیە كە دەڵێت : منداڵی پشت مل چاڵ كە گەورەبوو درۆزن دەبێت ، ئەمە وا دەگەیەنێت منداڵ لە دەوروبەری خۆیەوە فێری راست گۆیی دەبێت ، ئەگەر كەسەكانی دەوروبەری راست‌گۆبن‌و خاوەنی قسەی خۆیان بن ، ئەوە ئەویش راست گۆدەبێت‌و لە وادەو واتەو كردەوەی خۆیدا لەملی بدەیت ، درۆناكات‌و پەشیمان نابێتەوە ، ئەگەر گەورەكانی دەورو بەریشی لە درۆكردن‌و گومان بردن‌و فێڵ‌و تەڵەكە بازیدا ، ژیان ، ئەوە ئەویش ڕێگەی باوكی خۆی وون ناكات‌و درۆزن دەبێت‌و گیا لەسەر بنجی خۆی دەروێتەوە .

بێجگە لەمەش زۆر كەرەت باوك بەدەستی خۆی منداڵەكەی گەمارۆ دەدات‌و لای لێدەبڕێتەوەو ، هەلی بۆ هەڵدەخات ، كە فێری درۆكردن بێت ، بۆنموونە :

باوكێك هەبوو لەكاتی پشوی نێوەڕۆدا ، یەكێك لە زەنگوڵەی دەرگاكەیانی بدایەو هەواڵی ئەوی بپرسیایە ، بەمنداڵەكەی دەووت :

ئەگەر منیان دەوێت بڵێ باوكم لە ماڵ نیە ، یان كە زەنگی تەلەفوونەكەیان دەزرایەوە ، دەی ووت : ئەگەر منیان دەوێت : بڵێ باوكم لەماڵ نیە ! !

منداڵەكەیشی لەبەرخۆیەوە دەی ووت ! وا دیارە درۆكردن كارێكی بەسندەو هیچیشی تێ‌ناچێت ، ئەگینا باوكم چۆن درۆ دەكات ؟ ! دوای ئەوە كە باوكی لەسەر درۆكردن سزای‌دەدا ، بە بڕیارێكی ستەم‌و كارێكی نارەوای دەزانی ! دەی ووت : بۆچی بۆ ئەو حەلاڵەو بۆمن حەرامە . ؟

بێجگە لەمەش زۆر جار ڕێدەكەوێت ، منداڵ پیاڵەیەك یان پەرداخێك یان گوڵدانێكی بەنرخ دەشكێنێت ، لە ترسا هاشای لێدەكات ، بەڵام بەخێوكەری هەر سزای دەدات‌و دەی ترسێنێت‌و سەرزەنشتی دەكات‌و ناوی دەزڕێنێت ، لەو وایە بەم سزایانە ، لە درۆكردن دەی ڕەوێنێتەوە ، نازانێت ئا بەمە زیاتر هانی دەدات‌و سوری دەكات لەسەر درۆكردن .

لێرەدا پرسیارێك دێتە كایەوەو دەڵێت : ئایە هیچ كاركەرێكی سروشتی‌و بۆماوەیی هەیە ، كە منداڵ بشێنێت‌و یارمەتی بدات ، لەسەر فێربوونی درۆكردن ؟

لە وەڵامدا دەڵێین : بەڵێ هەیە ، چونكە دەروون زانەكان دەڵێن :

دوو توانای بۆماوەیی هەن ، منداڵ هەڵدەكەوێنن ، بۆ ئەوەی فێری درۆكردن ببێت :

یەكەمیان : دەم هەراشی‌و زوبان لە باری‌یە ! واتا : ئەو منداڵانەی دەم هەراش‌و زوبان لەبارن ، ئەشێ زۆتر فێری درۆكردن ببن ، لە منداڵانی دیكە .

دووەمیان : خەیاڵ بەپیتی‌و خەیاڵ چالاكی‌یە ! واتا : ئەو منداڵانەی خەیاڵیان بەهێزە زووتر فێری درۆكردن دەبن ، یان

بەخەیاڵ رووداوی سەیرتر ، دروست دەکەن ، وەك لە منداڵێکی ئاسایی .

خوێنەری بەرێز : زۆر هۆی کۆمەلآیەتیو خێزانی هەن منداڵ فێری درۆ دەکەن ، ئەمانەو ئەو دوو کارکەرە سروشتییانە ، بوونەتە هۆی ئەوەی زاناکان ، درۆی منداڵ بکەنە چەند بەشێکەوە ، ناوی هەر بەشێکیان بەناوی هۆکەیەوە ناو ناوە (تسمیة الشیئ باسم السبب)

جۆرەکانی درۆ

یەکەم : درۆی خەیاڵی :

چەند نموونەیەك بۆ درۆی خەیاڵی :

١ – جارێك منداڵێکی سێ ساڵ بەباوکی دەووت : سەگێکی شاخدارم بینی ، باوکیشی لەسەر یەك تێی دەخوریو دەی ووت : رۆڵە تکات لێدەکەم درۆی وا زل مەکە ، ئێمە کێمان وا درۆزن بووە ؟ ! ئەمە لە کێ دەچێت ؟ ! ئەم باوکە نەیدەزانی ئەم منداڵە بەخەیاڵ سەری کارەدانییە کەیانی بریوەو نوسانێتی بەسەری سەگەکەوە ، ئەمە لەو منداڵە دەچێت کە ئەویش تەمەنی سێ ساڵ بوو حەزی دەکرد ببێتە باوکی ، چونکە دەیبینی هەموو قسەیەکی رەوایە لە ماڵدا ، ئەمجا دەی ووت : بابە با سەرمان بگۆرینەوە من ئەبم بەباوکە ، تۆش ببە بەمن .

٢ – رۆژێك منداڵێکی چوار ساڵ هاواری لێ هەڵسا ، ووتی : مارێکم لەژێر مێزی نوسینی براکەمدا بینی ، تێکرا ئەندامانی خیزانەکە راچەنینو داواڵینو کونو قوژبنی ژورەکەیان پشکنیو تاقیان کردەوە ، بۆ ئەوەی مارەکە بکوژن ، بەلآم بێ دەستکەوت بوون ، لە دواییدا لێیان پرسی کوانێ لە کوێدایە ؟ لە وەلآمدا ووتی : ماری ناوکتێبەکەی بوو هاتە دەرەوە ، وا دیارە چووەتەوە شوێنی خۆی ، تومەس مەبەستی وینەی مارە !

ئەم جۆرە درۆیانە پێیان دەووترێت درۆی خەیاڵی خوێنەری بەرێز : ئەمجا نازانین ئەم راستی گۆرانانە درۆن یان راستن؟ ئەگەر درۆن ، ئایە کەڵکیان هەیە ، یان زیان بەخشن ؟ لە وەلآمدا دەڵێین ! ئەگەر بەم منالآنە بڵێین : درۆزن ، دەبێت بەشاعرو رومان نوسەکانیش بڵێین : درۆزن ! ! لە راستیدا ئەم جۆرە هەڵبەستانە (درۆی خەیاڵی) هەر بەناو درۆن ، چونکە نەراستن نەدرۆن ! ! بەڵکو جۆرە گاڵتەو گەپێکن ، بەلآم لەبارەی ئەوەوە کە ئایە کەڵکی هەیە یان زیان ، زۆر لە زاناکان دەڵێن ! ئەو منداڵانەی کە درۆی خەیاڵی یان زۆرە دوور نین کە ببنە (شاعر) یان (رومان نوس) یان هەر بەهرەوەرێکی دیکە ، ئەی بۆچی نەبێت ؟ ئەی گوایە ئەو کچە ووردیلە ، دەم هەراشە ، زوبان لوسە ، درۆزنەی . کە باوکی بردیە لای پزیشکێکی دەروونی ، بۆ ئەوەی درۆزنێکەی نەیەڵێتو راستگۆی کات ، پێی نەورت : ئەم منداڵەی تۆ ، یان دەبێتە شاعر یان نوسەر ، ئەمە پاشەرۆژێکی دیاریی ، هەیە ، ئایە راستی نەکرد ؟

دووەم : درۆی لێگۆران :

(درۆی لێگۆران – الکذب الالتباسی) هۆی ئەوەیە منداڵەکە ناتوانێت ، ئەوەی بەراستی دەی یبینێتو ئەوەی لە خەیاڵیدایە ، لەیەك جیایان بکاتەوە .

کاتی وا هەیە رووداوێك بەخەو دەبینێت ، وا دەزانێت بە راستی بینیوێتی ، بۆنموونە : منداڵێك لەخەودا سەگێك گازی لەدەستی گرتبوو ، هەڵسابوو دەگریا ، دەی ووت : دەستم ژان دەکات سەگ گازی لێگرتووە ، لەگەڵ ئەوەشدا سەگ لەو ناوە نەبوو .

درۆی لێگۆران ، کە منداڵەکە گەورەبوو ، هەر لەخۆیەوە دەرواتو نامێنێت .

سێیەم : درۆی خۆ هەڵکێشان :

(درۆی خۆهەڵکێشان – الکذب الادعائی) ، بریتییە لەوەی کە زۆر لەو منداڵانەی ، هەست بە (کەمسەری – النقص) دەکەن ، بەخۆ هەڵکێشان ، یان کەسو کار هەڵکێشان ، پری دەکەنەوەو دای دەپۆشن .

ئەمیش بۆئەوەی پلەو پایەیەك بۆخۆیان دروستکەنو

دەستەلاّت ڕاکێشن ، بەسەر منداڵەکانی دیکەدا ، نموونەش بۆ ئەو منداڵانە زۆرە ، وەکو : ئەو منداڵەی بە (فشە) دەڵێت : هەموو جۆرە یاری‌یەکی هەیەو یەك بە یەك دەیان ژمێریت‌و باسیان دەکات ، یان بەدرۆ دەڵێت : باوکی پلەو پایەیەکی زۆر بڵندی هەیە یان بەریوەبەری فلاّنە دەستگایەو هاوڕێی فیسارە کەسە ، یان ئەوەندە تفەنگ چی‌یە جگەرە هەڵدەگرێت‌و بەفیشەکێك (٥٠) دوشمن دەکوژێت .

خوێنەری خۆشەویست : هەروەکو چۆن خۆ هەڵکێشان ئامرازێکە بۆ خۆ زل‌کردن‌و پلەو پایە پەیداکردن ، ئاوەهاش ئامرازێکە منداڵان بەکاری دەهێنن ، بۆ سەرنج‌و سۆز ڕاکێشان‌و خۆ بردنە پێشەوە ، بەلاّم ئەو منداڵانەی ژمەن بردەی سۆزن ، یان زۆر نازدارن ، ئەمانە بەخۆ نەخۆش خستن‌و خۆبورانەوە ، سۆزی کەسانی دەورو بەریان ، بۆلای خۆیان ڕادەکێشن .

هەروەها ئەو منداڵانەی کە لە وانەکانیاندا سەرکەوت‌و نابن ، ئەمانە بە بوختان کردن بە مامۆستاکانیاندا ، وەکو سزادان‌و ستەم لێکردن ، سەرنجی کەس‌و کاریان بۆلای خۆیان ڕادەکێشن‌و جێگەی خۆیان خۆش دەکەن .

ئەم جۆرە درۆی خۆ هەڵکێشانە ، تا زوو چارەسەر بکرێن درەنگە ، ئەگینا منداڵ‌کە گەورەبوو ، لەسەر فشەو فیشاڵ کردن‌و قسە هەڵبەستن‌و بوختان کردن‌و پرو پاگەندەکردن ، ڕادێت ، بەجۆرێك لە پاشە ڕۆژدا کار دەکەنە سەر پایەی کۆمەلاّیەتی ، بناغەی چارەسەرکردنەکەشی بەستراوە بەدۆزینەوەی ئەو مەبەستانەی کە منداڵ لە ڕێگەیاندا درۆ دەکات ، بۆ ئەوەی بۆی جی‌بەجێ بکرێت .

چوارەم : درۆی بەدەست کەوتن :

(درۆی بەدەست کەوتن – الکذب بغرض الاستحواذ) منداڵی نوجوان ، کاتێك دەی کەن ، کە کەس‌و کاریان کردەوەی ووشك‌و ڕەقیان لەگەڵ بکەن ، ئەوکاتە پارەو شیرینی مەبەستەکانیان لە ڕێگەی درۆووە بەدەست دەهێنن ، یان بەدرۆ دەڵێن : قوتابخانە داوای پارەمان لێدەکات کاتێك دەبینین : بۆخۆیان خەرجی دەکەن‌و ، ئەگەر لە یەکێکیان بپرسین : پارەت پێ هەیە ؟ لە وەلاّمدا دەڵێت : نەء ، با پێشی بێت . هۆی ئەمەش ئەوەیە ، ئەو منداڵەی چاودێری زۆربکرێت‌و کردەوەی توندو تیژی لەگەڵ بکرێت ، هەست دەکات کە لە جیهانێکی گوماندارو بێ باوەڕیدا دەژی ، ئەو کاتە چاو برسی‌تر دەبێت‌و تەماعکارتر دەبێت‌و ، لە کۆکردنەوەی شت‌و مەك تێر ناخوات .

پێنجەم : درۆی تۆڵە سەندن :

(درۆی تۆڵەسەندن – الکذب الانتقامی) ئەوەیە ، کە منداڵ بۆیە درۆ دەکات ، کە سزای منداڵێکی دیکە بدرێت ، یان ناوی بزرێت .

ئەو منداڵانەی کە درۆی تۆڵەسەندن دەکەن ، ئەوانەن ، کەرکیان لە منداڵانی دیکە دەبێتەوە ، یان کەس‌و کاریان بەشێوەیەکی یەکسانی ڕەفتاریان لەگەڵ ناکەن‌و بەیەك چاو تەماشایان ناکەن .

شەشەم : درۆی بەرگری :

(درۆی بەرگری – الکذب الدفاعی) بریتی‌یە لەوەی کە منداڵەکە بۆیە درۆ دەکات ، سزا نەدرێت‌و لێی نەدرێت ، یان هاوڕێیەکی لێی نەدرێت‌و سزا نەدرێت ، واتا شاهیدی بەناهەق .

چەندێك منداڵ تۆڵەو سزای توندو تیژتری لێ بسەنرێت . ئەوەندە زیاتر ئەم جۆرە درۆیانە دەکات‌و بەپێچەوانەوە . هەروەها منداڵ درۆ دەکات ، ئەگەر زانی ڕاست ووتن شتێکی لە کیس دەدات ، یان پایەو پلەیەکی لە کیس دەچێت !

حەوتەم : درۆی چاولێکەری :

(درۆی چاولێکەری – کذب التقلید) ئەوەیە گەورەی ماڵ ، بەتایبەتی باوك‌و دایك ، درۆ دەکەن ، ئەو کاتە منداڵەکانیشیان چاویان لێ دەکەن ، وەکو ! پەندە کوردی‌یەکە دەڵێت : گەورە ئاو دەرژێنێت ، بچوك پێی لێ دەخشێنێت .

نموونەی درۆکانی گەورەش ئەمانەن

١ – منداڵەکانیان دەکەنە خەوو ، خۆیان بەدزی‌یەوە دەرۆنە دەرەوە بۆ ماڵان ، یان بۆ گەڕان ، لەوان وایە کە هەستی پێ ناکەن ، بەڵام کە هەستیان پێ کرد ، هەموو شەوێك بەترس‌و دڵە ڕاوکێوە دەنوون .

٢ – ئەگەر منداڵێکیان نەخۆش بێت‌و ببەن بۆلای پزیشك ، بۆ ئەوەی نەگری‌و نەترسێت ، بەدرۆ پێی دەڵێن ! دەتبەین بۆ گەڕان .

٣ – پەیمانیان دەدەنێ ، ئەگەر دەرچوون ، یان لە تاقی کردنەوەدا ، پلەی بەرزیان هینا ، دیاری‌و خەڵاتیان بۆ بکرن ، لە دواییدا پەشیمان دەبنەوەو پەیمانەکانیان نابەنە سەر .

٤ – منداڵەکانیان ، ئەگەر هەڵەیەك ، یان ناتەواوی‌یەکیان هەبێت ، لە بەرچاوی میوانەکانیان زۆر باسیان دەکەن‌و دەیان شکێنن .

هەشتەم : درۆی بەردەوام :

درۆی بەردەوام یان درۆی نەخۆشی ، ئەوەیە کە ئەو منداڵە ، یان ئەو نەوجوانە ، ڕادێت لەسەر درۆکردن بەبێ ئەوەی هەستی پێ بکات ، یان هەستی پێ‌دەکات ، بەڵام بەدەستی خۆی نیە .

ئەم منداڵە درۆزنانە ، زۆریان لە خوێندندا دواکەوتوون‌و ، هەست بەکەمسەری دەکەن‌و ، لەخۆیان رازی‌نین‌و کەس‌و کاریانیش لێیان رازی‌نیەو قوتابخانەش پێیان قایل نیە ، لەبەر درۆکانیان ، ئەمجا لەبەر ئەوە ، زۆر جار پەنا دەبەنە سەر دزی کردن ، بۆ ئەوەی هەست بەسەرکەوتن‌و ئارەزوو تێرکردن بکەن .

چارەسەری درۆی منداڵ

خوێنەری بەرێز : پێش هەموو شتێك ، ئەوە بزانە ، بەر بە دەست کردن ، بەچارەسەری درۆی منداڵ ، چەند بناغەیەك هەن ، پێویستە ڕەچاویان بکەیت :

یەکەمیان : ئەوەیە ، دەبێت بزانیت ، درۆی منداڵەکە ، درۆیەکی کاتی‌یە ، یان هەمیشەیی‌یە ، واتا : درۆی زۆر دەکات ، یان لە چەند سەبارەتێکی تایبەتیدا ، درۆ دەکات .

دووەم : ئەوەیە کە بزانیت ، منداڵ تا تەمەنی کەمتر بێت ،درۆکانی بێ زیانترن‌و مەترسیان کەمتر لێ‌دەکرێت‌و ، تا تەمەنی گەورەتر بێت ، درۆکانی ، مەترسیان زیاتر لێ دەکرێت‌و ، پێویستە زووتر چارەسەر بکرێت .

بۆ نموونە : ئەگەر منداڵەکە تەمەنی لە (٤) چوار ساڵان کەمتر بوو درۆی ، زۆر گەورەی ڕێك دەخست‌و ڕووداوی زۆر دەگۆڕی ، هیچ پێویست ناکات سەرزەنشتی کەیت‌و بەدرۆزنی گوناهباری کەیت ، بەڵکو دەتوانیت بەشێوەی گاڵتەو گەپ مانای ڕاست‌و درۆی ، بۆروون بکەیتەوە .

ئەگەر تەمەنی منداڵەکە لە چوار ساڵ ، یان پێنج ساڵ زیاتر بوو ، پێویستە بەرووبەکی خۆشەوە ، گرنگی ڕاست گۆیی‌و کەڵکەکانی بۆباس بکەیت ، بەبێ ئەوەی پیا هەڵکاڵێیت‌و ، سەر زەنشتی بکەیت .

باشترین ڕێگە بۆ چارەسەر کردنی درۆی منداڵ ئەوەیە کە گەورەکانی دەوروبەری ، درۆ نەکەن‌و ڕاست گۆبن لە گەڵیداو ، ببنە پێشەوایەکی چاك ، لە وەفاداری‌و ڕاست گۆییدا .

ئەگەر هات‌و منداڵ دانی نا بەدرۆکەیداو ڕاستی ووت : باش وایە تازە سزای نەدرێت لەسەر درۆکەی ، بۆ ئەوەی نەگەرێتەوە بۆ درۆ کردن .

خراپترین ڕێگە بۆچارە سەرکردنی درۆ ، لێدان بەکارهێنان‌و سزادان‌و هەرەشەو گۆرەشەو ناو زراندن‌و گاڵتە پێ‌کردنەو شکاندنی منداڵەکەیە .

گرنگترین سەرچاوەکان

١ – ملاك جرجيس – الدكتور – مشاكل أطفالنا النفسية ط ١ – القاهرة ١٩٧٣

٢ – ملاك جرجيس – الدكتور – مشاكل الصحة النفسية للاطفال – من منشورات الدار العربية للكتاب – طرابلس – ليبيا – ١٩٨٥

٣ – عبدالعزيز القوصى – الدكتور . اسس الصحة النفسية ط ٥ القاهرة ١٩٥٦

٤ – اسحق رمزى – الدكتور – علم النفس الفردى – ط ٣ – القاهرة ١٩٨١

٥ – مصادر أخرى

«فاوست»ی هاوپەیمانی شەیتان

ئامادەکردنی حەسەن مەحموود ڕەسوڵ

ئەفسون[١] خەونێکی کۆنی مرۆڤە ، کۆنە بەقەدەر ئایینە سەرەتاییەکان ، بگرە بەر لەو ئاینانەش هەر هەبووە . وا زانراوە کە ئەفسون بریتی‌یە لە تقووسێکی ئەوتۆ کە دوورە لە مەسەلەی لاهووت ، بەڵام ئەفسونیش لاهووتی ڕەشی خۆی پێچەوانە ، یان دژی هەیە ، خۆ ئەگەر بۆمان هەبوو زاراوەیەکی زۆر هاوچەرخانەی بۆ بەکاربهێنین وەکو ئەوەی بۆمان بەکارهێنا لە ناو ئەو قسانەمان بۆ بابەتێکی ئێجگار کۆنی وەك ئەفسون ، ئەوە دەتوانین بڵێین کە ئەفسون (دژ – پەرستن)ە ، بگرە جۆرە یاخی‌بوونێکی ئەهریمەنانەو ئاژاوەیەکی ڕۆحی‌یە .

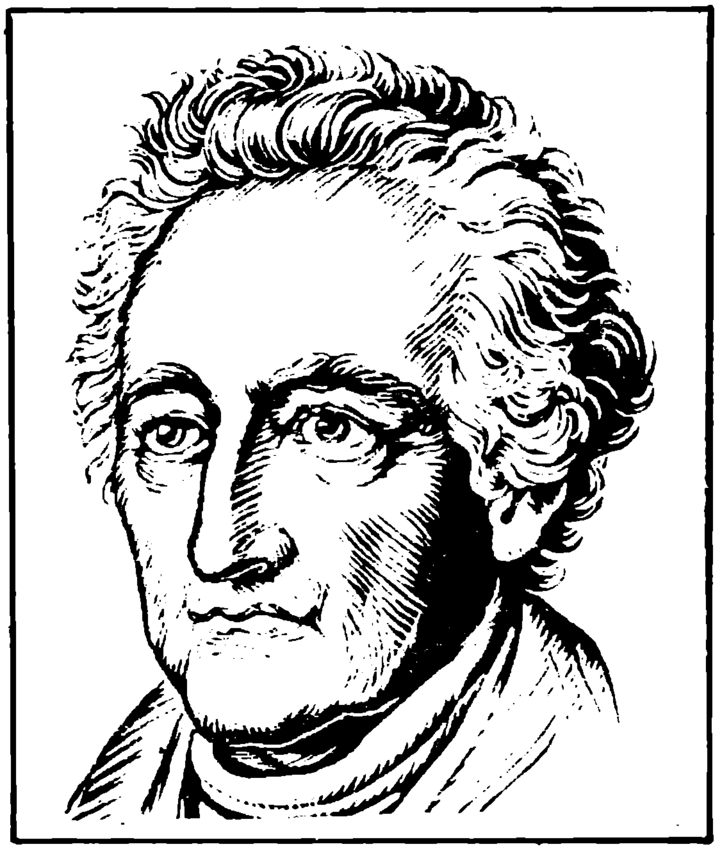
ئەقڵی مرۆڤایەتی هەر لە سەرەتای سەرهەڵدانیەوە هەوڵی داوە ڕێگەیەك بدۆزێتەوە بۆ قووتاربوون لە ژیانی سەر زەمینی ، کە بتوانێت بەهۆیەوە بەرەنگاری مەترسیە نادیارەکان ببێتەوەو دڵنیایی‌و ئاسایش بەژیانی ببەخشێت . هەروەها ویستوێتی ڕێگایەك بدۆزێتەوە بۆ تێکەڵ بوون‌و گونجان لەگەڵ جیهان‌و هێزە نادیارەکاندا تا جۆرە مانایەك بە ژیانی ببەخشێت‌و (ئامانج)ێك لە ژیاندا دروست بکات بۆ بەرەنگاربوونەوەی مردن ، سەرەتای ئەم ڕەنجەش بەم پرسیارانە دەست پێ‌بکات : ئەم جیهانەی دەورو پشتی من چی‌یە ؟ چۆن دەتوانم خۆم لە مەترسیەکانی بپارێزم ؟

چۆن دەتوانم سات‌و سەودا لەگەڵ ئەو هێزانەدا بکەم کە هەموو ساتێك بەمردن‌و ترساندن ڕوو بەڕووم دەبنەوەو هەر ساتەی تەڵەی خراپەکاریەکم بۆ دەنێنەوە ؟ چۆن بزانم دەبێ چی بکەم ؟ .

لە منداڵێتی بیری مرۆڤایەتی‌دا ، پێش ئەوەی بگاتە ئاستی بیرکردنەوەی ئایینی‌ی ، پەنای دەبردە بەر ئەفسون بۆ خۆ دەربازکردن‌و لێکدانەوەی جیهان‌و هەوڵی دەدا بزانی‌و لە ڕێگەی ئەفسونەوە ئیشی خۆی مەیسەربکات . . .) پەیوەندی بکات بەهێزە سروشتیە شاردراوەکانەوەو لە زیان‌و خراپەکاریەکانیان خۆی بە دوور بگری‌و خۆی لە خراپەکاریی هاوچەشنەکانیش ڕزگار بکات .

لە دێر زەمانەوە ئەو ئەقڵە ئەقڵێکی کۆمەکیانە بووە ، تا کە کەس هەمیشە نێچیرێکی بەردەست‌و ئاسان بووە ، تاقە ڕێگایەکی لە بەردەما بووبێت باوەشی کۆمەڵ ، یان تیرە ، یان ئەشکەوتی تیرەو بۆچوونەکانی بووە واتە ئەو ئەقڵە کۆمەکییەی کە بە ئەفسون ڕوو بەڕوی جیهان بۆوە ، ئینجا شێوەیەکی پێشکەوتوتری وەرگرت ئەویش شێوەی ئایینی‌ی سەرەتایی بوو کە بەهۆیەوە توانرا سات‌و سەودا لەگەڵ هێزە شارراوەکان بەشێوەی تازەی پەرستن‌و گیان فیداکردن‌و تقووس‌و لاهووت‌و پێش‌بینی کەران‌و ئەوانەی کەشف‌و کەرامەتیان دەنواند بەتایبەتی گیان بەخش‌کەرەکانیان ، دەستیان کرد بە قوربانی پێشکەش کردن هەر لە ڕووەکەوە تا ئاژەڵ و تا ئادەمیزاد ، و سازکردنی‌تقووسی وا کەببێتە مایەی ڕەزامەندی هێزە شارراوەکان وپەیوەندی دۆستانەیان‌و دەسکەوتنی هەندێك زانیاری‌و پاراستنیان لەلایەن ئەوانەوە .

بەم جۆرە ئایین لەشێوە سەرەتایی‌یەکەیدا بەهۆی ئەفسونەوە

هاتە ناو ناوانو پەرەی سەند ئەگەر نەڵێین لە دوایدا بەتەواوی کردییە بەشێ لەخۆی . لەسەرەتادا مرۆڤ لەژێر باری قورسی‌ی جیهانو تەنگو چەڵەمەکانیدا کە لەگشت لایەکەوە ئابلۆقەیان دابوو دەینالاند ، هەستی کرد شەڕو توندو تیژی نواندن کە مردن ترۆپكو دواوێستگەی هەردووکیانە و لە ڕەگی جیهاندا حەشار دراون ، هەستیشی بەبێ دەسەلاتی کرد لە بەرەنگار بوونەوەی

ئەو جیهانەی کە بۆی دەرکەوت کە هیچی دەربارە نازانێ هەر وەك هیچ دەربارەی خۆیشی نازانێ ، گیانە چەپەڵو ئەهریمەنەکانی ئەهێنایە بەرچاوی خۆیو دەیخوڵقاندن پێش ئەوەی خەون بە بتو خواوەندە خوێناویەکانی‌یەوە ببێنی . بەئەفسونیش ساتو سەودای لەگەڵ ئەهریمەنەکانی خۆی دەکرد بۆ ئەوەی ڕازییان بکاتو چیتر ئازاری نەدەن .

کاتێ ئایین بەدەرکەوت ، لەنێوان ئەفسونو ئایین‌دا پەیوەندی‌یەکی بەیەکاچووی ناو یەك مندالأدان لە نێوانیاندا هەبوو ، هێندەی پێ نەچوو لەگەڵ پەرەسەندنی بیری ئایینی گۆڕا بە ملمڵانێو دووبەرەکی‌یەکی نزیكو بەرەکانی‌یەکی بێ کۆتایی نایەوە ، سەیریش نیە چونکە ئەفسونو ئاین دوو هەڵوێستی دژبەیەکی یەك قۆناغن لە قۆناغەکانی نەشو نماکردنی بیری مرۆڤایەتی بێ کە قۆناغی لاهوتیەتەو ئۆگست کونت لە بەدەم (وەضیعە) نویکەرەوەکاندا پێناسەی کردوە لە یاسای سێ دۆخی -- خرافەو ئەندێشەو ئەفسانە -- دا داناوە کە ئەقڵ هەوڵی‌دا بەهۆیەوە دیاردەکانی سروشت لێکبداتەوەو بۆ ئەو هۆیانەی بگەڕێنێتەوە کە لە سەرووی دەسەلاتی مرۆوەنو لە ئەنجامی کردەوەو تواناى هێزە شارراوەکانەوە ڕوو دەدەن نەك یاسا سروشتیەکان . هەروەها ئەفسون دیاردەکانی جیهان یان سروشتی بە توندو تیژیو شەڕ لێك دایەوەو بۆ توانای گیانە چەپەڵو ئەهریمەکانی گەڕاندەوە ئینجا ئایین هاتو لە قۆناغە سەرەتایی‌یەکانی‌دا ئەم دیاردانەی بۆ دەسەلاتی خواوەندەکان گەڕاندەوە ، هەندێ جاریش دەیبردەوە سەر ئارەزووەکانیان ، وەکو ئەغریقەکان کردیان .

بە پێشکەوتنی بیری ئایینیو پەیدابوونی ئایینی پێشکەوتوو تر ئەو ئایینانەی پێ لەو شتانە ڕزگارکرد کە چوو بوە ناویەوە ، لە قۆناغە سەرەتایی‌یەکانی‌دا لە چەمکی ئەفسونو تقووسەکانی دوورخستەوە ، لە قۆناغەکانی دواییشیدا لە ڕوانینی ئەفسانەیی دوورخستەوە . ئەقڵ بەسەر جیهانو بوونی ئادەمیزاددا ڕژێمێکی مەنتیقی ئاقڵانەی سەپاند ، لە سەرەتادا دانی بە پەندی بەرزو خێری ڕەهاو جوانی تەواوی ناو کانگای خوڵقێنراوەکاندانا ، هەروەها بوونی شەڕو توندو تیژی ناو جیهانی بە یاخی‌بوونی ئەهریمەن لە خوا لێکدایەوە ، بەمەش شەڕێکی ئاشکراو ڕوون دەستی‌پێکردو گۆڕە پانەکەیشی هەموو جیهان بوو کە تەواو بوونی نی‌یە تازەمانە تەواو نەبێت لە نێوان خێرو شەڕ -- خواو ئەهریمەن‌دا ، ئەمەیان لە ئاسمان . لەسەر زەویش هەر لە سەرەتاکانی چاخی ناوەڕاستەوە ، هێرشی توندو تیژ دژی

ئەفسونو ئەفسونگەران دەستی پیٚ‌کرد . بەم جۆرە بە ئەندازەی کڵپەی ئەو هێرشانەی بت پەرستانی جیهانی کۆن تاوی سەندبوو . ئەوە بوو ئەم هێرشەش شێوەیەکی ڕەسمی وەرگرت کە بریتی بوو لە بەگژ یەکا چوونێکی درێژخایەنی مەترسیداری نێوان قەشەکانو ئەفسونگەران . ئەوە بوو پاپا ئەسکەندەری چوارەم یاسایەکی پاپایانەی لە ڕۆژی سێزدەی دێسەمبەری ١٢٥٨دا دەرکرد بۆ دامەزراندنی یەکەمین (دادگای تەفتیش) لە جیهانا بۆ لە ناوبردنی کوفرو گومرایی لە لایەکو «پەتای ئەفسونگەران» لە لایەکی ترەوە . بەڵام ئەو پەتایە ڕۆژ بەڕۆژ برەوی سەندو ، بڵاوبووەوە تا سەردەمی پاپا ئەینۆسنت 1innocent ی هەشتەم واتە (بیٚ گوناە) کە مانیفستوێکی پاپایانەی توندو تیژی بۆ وولاٰتانی ئەوروپا دەرکرد ، تیاییدا داوای کۆمەکی کرد تاکو بکەونە فریای کڵێسای مەسیح دژی مەترسی «دەردە شەیتان» .

ئەوەی کە قوڵیو مەترسی ئەو زۆرانکاریە سامناکە ڕوون دەکاتەوە کە چەند سەدەیەکی تەواوی خایاند لە نێوان کڵێسای مەسیحو کڵێسای ئەهریمەن — ئەگەر ئەم دەربڕینە گونجاو بیٚ ! ئەو گرنگی پێدانە بیٚ هاوتایەی کاربەدەستانو پیاوماقوڵانی کڵێسای کاسۆلیكو کاردیناڵە گەورەکانیانی بوو کە چەندەها لێکۆڵینەوەی تێرو تەسەلیان سەبارەت بە پەتای سیحرو سیحربازیی کە لەو سەردەمانەدا بڵاوبووبووەوە ، نووسی ، بە پەیڕەوکردنی ڕێبازی «دوژمنی خۆت بناسە» .

چۆن لە هەموو ڕژێمێکدا دووبەرەکیو جیابوونەوە هەیە ، لەو ڕژێمەی کە مەسیحییەتیش سەپاندیە سەر ئەقڵ لە ئەوروپادا چەندەها کەس یاخی بوونو لیٚ‌ی جیابوونەوە ئەوانەش ئەوانە بوون کە وەسفیان کردن (بە ڕۆح ئاژاوەچی) ئەوانەی بە درێژایی مێژوو وازیان لە بۆچوونە سەرەتاییەکانی مرۆڤ نەهێنا کە بواری شەڕو توندو تیژی ئەدەنو وای بۆ ئەچن کە لە ڕەگو ڕیشەوە لەگەڵ دروستبوونی بوونەوەردا هاتوونو ، لە فەرمایشتەکانی فەلسەفەو خێرو جوانی کە کۆڵەکەی ئەو ڕژێمە بوون هیچ بەڵگەیەکی سەلمێنەری ئەوتۆیان چنگ نەکەوت وازیان لەخۆ ڕێکخستن پیٚ بهێنێت لەگەڵ ئەهریمەنەکانو بۆ چوونەکانیاندا چ بەرەت کردنەوەیان ، یان بەربەرەچ‌دانەوەیان ، یان یاخی‌بوون لێیانو ، یان ئارەزوو کردنی زاڵبوونو زانین . یەکێك لە بەناوبانگترین ئەو یاخی‌بووانە ، دکتۆر (فاوست)ە ، (د — فاوست)ی هاوپەیمانی شەیتان . د . فاوست کەسێکی خورافی دروستکراوی خەیاڵ نیە ، بەڵکو لە ناوەندی یەکەمی سەدەی شازدە ، لە خوارووی ڕۆژ ئاوای ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانی ، لە ناوچەی ساکسۆنیا ، باکوری ڕۆژ ئاوای ئەڵمانیا پزیشکێك یان حەکیمیٚ بووەو ژیاوە . هەندێك بە زانای ناو دەبن ، هەندێکی تر بە ساختەبازو دەستبڕ ، بە لەخۆ باییو غەرڕا درایە قەڵەم ، تاوانباریان کرد بە تێکەڵاوی شەیتانو ئامادەکردنی گیانی مردووەکان ، بە ناوی جۆرج یان «حەننا» فاوست ناسرا .

لەوانەیە کابرا بە زانینو فرە زیرەکی پێش سەردەمی خۆی کەوتبیٚ قینو ئیرەیی هاوچەرخەکانی بە فیزو شانازیو پۆز لێدان بە سەریاندا ووروژاندبیٚ ، بەوە تاوانباریان کردووە کە سیحربازو هاوپەیمانی شەیتانەکانە .

زانست لەو سەردەمانەدا ، جگە لەوەی پیاوانی کڵێسە ڕێگایان دەدا تا ماوەیەکی درێژیش لە بیری خەڵکەکەدا بەشتێکی نزیك لە ئەفسونو موعجیزە دادەنرا .

لەو کتێبانەی دادگای تەفتیش دەستی بەسەرا گرتو قەدەغەکرا کتێبی (ئەهریمەنی سوور) بوو ، گوایە سیحر بازێك فێڵی لە شەیتان کردووەو لیٚ‌ی ستاندووەو چی تیا نووسراوە خوێندوویەتەوەو فێری بووە ، کتێبەکەش بریتی بووە لەناوی کۆمەڵیٚ داودەرمانی چارەسەرکردنی نەخۆشیەکانی ڕەشە ولاٰخو هەندیٚ ڕێنمایی‌کردن بۆ زێد کردنی پیتو فەڕی زەویو پەرەپێدانی سامانی ئاژەڵی ، کە زیاتر لە کتێبەکەی هزیود (کارو ڕۆژگار) دەچیٚ . بەڵام ئەقڵی هیلینی لە کویٚو ئەقڵی قەشە لە کویٚ ؟ ! ئەوەبوو بەپەلە کتێبەکەو خاوەنەکەی کە فێڵی لە

شەیتان کردبوو سوتێنران ، ئەو کتێبە زیانبەخشەی کە لە دادگای پیرۆزدا تاوانبار کرا بەوەی کە هێندە زانین دەبەخشێ بەو کەسەی بیخوێنێتەوە کە بۆ وەڵام دانەوەی هیچ پرسیارێك دۆش دانەمێنێت ، نەك هەر ئەوە بەڵکو لەو سەردەمەدا کە کڵپەی برواو ئیمان لە نێڵە نێڵ‌دا بوو وا بلاوبوبۆوە کە پاپا سیلفستری دووەم هێندە شەیدای زانیاری بووو لە زانین‌دا وا پێش سەردەمی خۆی کەوتبوو کە تاوانبار کرابوو بەوەی بەردەوام پەیوەندی لە تەك گیانە پیس‌و شەیتانەکان‌دا هەبووە تا ئەو رادەیەی لە گەڵ شەیتانی خودی خۆیدا تێوەگلاوەو گیانی نەمری خۆی پیێ فرۆشتبوو بە نرخی ئەو فرە زانستەی کە لیێ وەرگرتبوو . لەوانەیە ئەوەی دراوەتە پاڵ فاوست کە شەیتان‌و سیحربازە شتێك بوویێ لەو نزیکەوە ، رەنگە بەراستی سیحرباز بوویێ ، بەهەر حاڵ راو بۆچوونی هاوچەرخەکانی جیاواز بوون‌دەربارەی .

بۆ یەکەمین جار کە ناووی فاوست هێنرا لە نامەیەکدا بوو کە لە لایەن قەشە حەننا تریتهایم گەورەی قەشەکانی خێڵی (بنیدکتین) واتە (پیرۆزەکان) بوو کە ناردبووی بۆ هاورێیەکی خۆی لە ساڵی ۱۵۰۷دا . وا دیار بود لە نێوان ئەو قەشەیە (کە لە دواییدا دەرکەوتوە ئەویش کۆنە سیحرباز بووەو دادگای تەفتیش کتێبێکی قەبەو زلی لە بواری سیحردا سووتاندووە)و فاوست‌دا نابەدڵی‌و دژایەتیەك هەبوە لەو جۆرە دژایەتیەی کە لەنێوان کەسانی هاو پیشەدا هەیە .

بۆیە تریتهایم لە نامەکەیدا (فاوست)ی بە جادووگەرو گەوج‌و ساختەچی‌و درۆزن داوەتە قەڵەم .

ئەو قەشە جادووگەرە تەنها کەس نەبووە لە هاوچەرخەکانی فاوست کە بەو وەسفانە وەسفی بکات . وەکو گوتمان فاوست بە ئەندازەیە لەخۆ بایی‌و رکونی‌و خۆ پەرست بووە کیێ زۆر خۆی بەسنگ فراوان زانیوە لیێ بێزار بووە . لەو حیکایەتانەی لیێ دەرگێرنەوە ، بەردەوام لافی ئەوەی لێداوە کە گوایە ئەگەر هەرچی کتێب‌و نووسراوی کەڵە فەیلەسوفەکانی کۆن هەیە کۆبکرێنەوەو بسوتێنرێن ، ئەم دەتوانێ سەر لەنوێ هەموویان بەرێك‌و پێك ترو زیرەکانە تر بنوسێتەوە بیێ ئەوەی خۆیشی ماندوو بکات . بەوەشەوە نەوەستاوە لافی ئەوەی لێداوە کە گوایە هەر هەموو ئەو موعجیزانەی دراونەتە پاڵ حەزرەتی مەسیح هیچ نین لەچاو ئەو کردەوە لە توانا بەدەرانەدا کە ئەم دەیکات (ئەگەر مەیلی لە کردنیان بێت) . بەڵام هاوچەرخەکانی فاوست هەر هەموویان لەسەر رەئی قەشە تریتهایم‌و پەیرەوەکانی نەبوون . زۆرێك لەو هاوچەرخانەی وەسفیان کردووەو بە زیرەکێکی لە ئاسایی بەدەریان داناوەو زانستێکی زۆریشیان داوەتە پاڵ ، هەرچەندە لەگەڵ زەمکارەکانیدا دەربارەی لە خۆبایی بوونی‌و ناهەمواری رەفتاری‌و دژوەستانەوەی بەرامبەر

نەریت‌و شتە پیرۆزەکان یەکیان گرتۆتەوە .

کورتەی قسە ، وا دەردەکەوێ فاوست وێنەیەکی زووی شەیتانەکانی سەدەی نۆزدەهەم بوو بێت‌و لەوە دەچێ مرۆڤێکی بەدبەخت بوبێ بەتاکە کەسێتی خۆی‌و بلیمەتی‌و یاخی‌بوونی لە یاساکانی سەردەمەکەی ، ئەو سەردەمەی کە نەزانین‌و ترس‌و قورداس گێرانی بێ‌سنوور بینەقاقای گرتبووو هەناسەی لەبەر بڕیبوو .

بەهەر حاڵ ، ڕا دەربڕین لە دەربارەی هەرچۆنێك بێت ، کابرا ژیانێکی پڕ ئاشوب‌و ئازاردراوی کورت (١٥١٠-١٥٤٠) ژیاوەو ئیتر وون‌بووەو هیچی دی دەربارە نەبیستراوە . دەشڵێن گوایە دواجار لە شەیتان یاخی بووەو هەوڵی داوە هەڵیخەڵەتێنێ‌و پەیمانەکەیان پوچەڵ کاتەوە ، ئەویش ملی باداوەو گیانی کێشاوەو لەگەڵ خۆیدا بردۆیتی بۆ دۆزەخ تا لەوێ بەکاوەخۆ هەق‌و حسابی خۆی لەگەڵدا بیرێنێتەوە فیکرەی پەیمان بەستن لەگەڵ شەیتاندا لەگەڵ تەشەنەکردن‌و زاڵ‌بوونی بەسەر بیرگەلدا لە سەدەی بارۆك‌و بەر لەویش بیرێکی کۆنی جولەکەیە ، لە بنەڕەتەوە سەبارەت بەوەیە کە گوایە لە سنوور تێپەڕاندن ، وەدەست هێنانی زاڵ‌بوون‌و زانین کە لە سەرووی توانای مرۆوەن لە ڕێگەی پەیوەندی‌کردن بە ئەهریمەنەکانەوە دەبێت . لەوەو پێش گوتمان کە تا ماوەیەکی درێژ چەمکی جادووو ڕەگەزەکانی‌و هەندێ لە تقوسەکانی خزابوە ناو ئاینەوە ، چاك ترین بەڵگەشیان ئەو نەریتی قوربانی‌و (شەعائیر)(٢) پێش‌کەش کردنەیە کە هەندێك لە قەشە جووەکان ئەوانەی بە سیحرباز ناسرابوون دەیانکرد کاتێك ئادەمیزادیان دەکردە قوربانی‌ی تا پەیوەندی بە (شدیم) واتە (گیان)ەوە بکەن‌و خراپترین‌و هیچ‌و پووچترینیان ئامادە بکەن کە (ساتانیم‌ی شەیتانی)یە Satanim ، ئەوەی کە ئاینی مەسیحی ووشەی ساتان Satanی لێوە وەرگرتوە کە مانای (شەیتان)ە .

هەر کەشیش گومانی لەم قسەیە هەبێ با (تلمودو(٣) قبالەو(٤) ئینوخ(٣)) بخوێنێتەوەو هەندێ لەو شەعائیرە خوێناویانەی ئەو ئاینە بکۆڵێتەوە کە لە بنەڕەتەوە لە سەر گریمانکاری (بوونی شەر لە خوڵقێنراو داو توندو تیژی‌و دەسەلاتداری‌و سزادان لە دروس کاردا) دامەزراوە ، کە پەیامبەرەکانی پێیان دەگوت «خواوەندی کینە ورق»و هاواریان لێ‌دەکرد هەڵبێ . لە لایەکی ترەوە ئاینی جولەکە باوەڕی قووڵی بەوە بووە کە پوختەی زانیاری‌یە مرۆڤایەتی‌یەکان لە جەوهەردا بێ خێرن . ئەو بیروڕایە ئاینی مەسیحیش لە ئاینی جولەکەی وەرگرت بەو پێ‌یەی کە سروشتی خوایی یان ئەو زانیاری‌یەی لە لایەن خواوە بێ‌و گیان قبوڵی بکا ، (چاکە) . بەڵام زانستی مرۆڤ (خراپە)یە چونکە هەوڵ دەدات بۆ ئەتك کردنی سروشت‌و گەردون‌و دەرك‌کردن بە نهێنییەکانیان . فاوستی بەسەرزمان هەر وەکو گۆرانی‌یە میللی‌یە سەرەتاییەکان‌و ئەو کارە شانۆگەریانەی لە دەوری داستانەکەی دەگەڕان ، دەری‌یان دەخست وانەبوو ، نە نەفرەت لێکراوو نە یاخی بووو نە

هاوپەیمانی شەیتان بوو ، بەڵام لەبەر ئەوەی زانیاری مرۆڤایەتی لە سروشتی خوایی پێ باشتر بووەو پشتی کردۆتە کتێبە پیرۆزەکان ، نەیویستووە بە دکتۆری لاهوت ناو ببرێ‌و سووربووە لە سەر ئەوەی ببێتە دکتۆری پزیشکی‌ی . . . هەموو تاوانی ئەوە بووە کە سووربووە لە سەر ئەوەی ببێتە مرۆو شت بزانێ نەك تەنها خوڵقێنراوێکی ڕووت‌و نەزان‌و هیچ لەباردا نەبوو .

یەکەم کتێبی بەچاپ گەیەنراو لەسەر فاوست لە فرانکفۆرت ساڵی ١٥٨٧ بە پێنووسی کۆکەرەوەیەکی نەناسراوە ، دەرچوو ، لەسەر ئەوەی دەربارەی ئەو شەخسیەتە هۆنرابۆوەو کەڵەکە بووبوو بنیاتی نا ، پشتی بەستبوو بەو داستان‌و حیکایەت‌و خورافیات‌و زێدە ڕۆیی (مبالغة)و گۆرانی‌یە میللی‌یانەی کە دەربارەی فاوست هەڵبەسترابوون . هەرکە کتێبەکە

دەرچو . . . هێندە ڕەواجی پەیدا کرد کە بلاوکەرەوەکەی (یوهان شبیز) دووبارە لە چاپی دایەوە ، ئەمجارەیان بەچاپێکی پوخت‌و پتر کراوەوە .

لە ساڵی یەکەمی بلاوبوونەوەی چاپی یەکەمیداو پێش ئەوەی چاپی دووهەمی بلاو ببێتەوە ، چوار چاپی دزراوی لیٚ بلاوبۆوە . لە هەمان کاتدا کە بلاوکەرەوەی ئەسلی چاپی دووەمی لیٚ دەرکرد ، نوسخەیەکی بە شیعر ڕێکخراوی لیٚ دەرچوو لە دوای ئەوە چاپی دەستکاری کراو بەرودوا ساڵ لەدوای ساڵ لە ئەلمانیادا دەرچو . تا ساڵی ١٥٩٩ (رودلف فیدمان) بەتێرو تەسەلی داستانەکەی نووسی‌یەوە ، بەلام نرخە درامی‌یەکەی نەك هەرکەم‌کردەوە بەلکو خەریك بوو بە ئیجگاری لای بەرێت‌و پی‌شێلی بکات‌و بایەخی زۆری بە ووتاری ئاینی‌و فەلسەفەی ئەخلاقی بدات . لەسەر بناغەی ئەو چارەسەری‌یە (یوهان بفتیزر) دووبارە حیکایەتەکەی نووسی‌یەوەو وەکو (فیدمان) پشتی بەگێڕانەوەی مێژوویی‌و فەلسەفەی ئەخلاقی بەست ، هەرچەندە ئەو وەك فیدمان دەست‌پێشکەری نەکرد لە شاردنەوەی ڕەگەزی بت پەرستی‌یە ئاشکراکەیدا لەو برگە تایبەتی‌یانەی ئامادەکردنی گیانی (هیلین) شاژنی یۆنانی‌دا کە بەهۆیەوە جەنگی (تەرەوادە) هەڵگیرسا . کتێبەکەی (بفیتزر) لە ساڵی ١٦٧٤دا لە (نیورمبرگ) دەرچوو ، تا ساڵی ١٧٢٦ شەش جاری تر لە چاپ درایەوە ، بەلام ئەوەی لە هەموان پتر بلاوبۆوە لەو دەمانەداو لەنێو جەماوەردا ڕەواجی هەبوو کتێبێك بوو «ئیماندارێکی مەسیحی» نووسی بووی ناوی نابوو (ئەو پەیمانەی د - فاوستی ئامادەکەری گیانان‌و سیحر بازیی جیهانی لەگەلٚ شەیتان‌دا بەستی)و ساڵی ١٧١٢ بلاوبۆوەو چەند جارێکی تریش لە چاپ درایەوەو ژمارەیەکی زۆریش لیٚ فرۆشرا هەر وەکو فرە لەو کتێبانەی کە لەنێو خەلکێکی زۆردا ڕەواجیان هەیە سەرکەوتنی ئەو داستانە تەنها لە ئەلمانیاو دەوروبەری‌دا نەبوو ، بەلکوپەری‌یەوە بۆ ئینگلتراو لە ساڵی ١٥٨٨دا بە ناووی (مێژووی ژیانی د- جۆن فاوستی نەفرەت لێکراوو ، ئەو مردنەی کە بەڕاستی‌ی شایانی بوو) بلاوکرایەوە . لەهەمان کات‌دا ، یان دوای ئەوە بەکەمێك لە دانیمارك‌و فەرەنساو هۆلندا لە ئەلمانی‌یەوە پەرچڤەکراو کەوتە بازارەوە ، ساڵی ١٦١٢یش لە براغ پەرچڤە چیکیەکەی بلاوکردایەوە .

وا دیارە هەموو ئەو وەرگێڕانانەی بۆ ئەو زمانە ئەوروپایانە هەموویان لە چاپی یەکەمەکەی (شبیز)ەوە وەرگێڕاون . .

وا دیارە هەر لە کۆنەوە داستان لای گەلانی هەموو جیهان خەیالی شاعیرانی وورووژاندوە . هەروەك چۆن لە ئەلمانیا ، دوا بەدوای چاپی یەکەمی (شبیز) بە شیعر دارێژرا ، هەمان شت لە زووربەی ئەو ولاتانەی پەرچڤەی تیا بلاوکرایەوە ڕوویدا ، شاعیرێکی میللی‌یان کەسێکی دی هەستاوەو بە شیعر دایرشتۆتەوە ، یەکێك لە بەناو بانگترین ئەو هەولدانانە ، گۆرانیەکی میللی ئینگلیزی بوە کە دەشیٚ (مارلو) لەو کاتەدا خوێندبێتیەوە یان بیستبێتی کە پەرچڤە ئینگلیزیەکەی چاپەکەی (شبیز)ی خوێندۆتەوە ، هەشن سوورن لەسەر ئەوەی کە گۆرانی‌یە میللی‌یە ئینگلیزی‌یەکە ئیلهامی لە شانۆگەریەکەی (مارلو)وە وەرگرتووە نەك گۆرانیەکە ئیلهام بەخشی شانۆگەریەکە بووبێت . بەهەر حالٚ . .

کریستوفر مارلو (١٥٦٤-١٥٩٣) کە تەمەنێکی کورتی فاوست ئاسا ژیاوەو ئەو تەمەنە کورتە پەشێوەی زۆر نالەبارو تالٚ کۆتایی هاتوە ، یەکەم شاعیری ڕۆژ ئاوایی بوو کە گرنگی بە کوێرەوەری ئەو یاخی‌بووە بە ڕۆح ئازاوەچی‌یەداو دەتوانین بلێین کە بە چارەسەری درامی لە خولگەی هەقایەتی گویٚ ئاگردان‌و لێکۆلینەوەی فەلسەفەی ئەخلاقی دەری هاوردووەو دەرگاکانی ئەدەب‌و هونەری بۆ والاٚ کردۆتەوەو وەك ڕەمز کەسانیٚ زۆر لە دوای خۆی بەکاریان هێناوە بۆ دەربرینی چەندین گۆشە نیگاکە هەموویان لە بنەڕەتەوە دەچوونەوە سەر

باخی بوون . له ڕاستیدا . . . شانۆگەری‌یەکەی (مارلو) کە کەرەسە خامەکەی لە بناغەوە لە پەرچڤە ئینگلیزیەکەی چاپی (شبیز) وەرگیرابوو ، لە کۆتایی سەدەی شازدەو سەرەتای سەدەی حەڤدەم‌دا گەیەنرایە ئەڵەمانیا بەهۆی ئەو تیپە شانۆی‌یە ئینگلیزیانەوە کە لەو کاتانەدا بۆ چەندین جار سەریان لە ئەڵمانیادا .

ئا بەو شێوەیە (کوێرەوەری دکتۆر فاوست) ئەوەی کە (مارلو) نووسیبوی هەرچەندە لە دەقێکی ئەڵەمانی وەرگیرابوو لە شێوەی کارێکی هونەریدا گەڕایەوە بۆ شوێنی لە دایك بوونی ڕەسەنی خۆی ، بێگومان کارێکی گەورەشی کردە سەر کانگای خەیاڵی ئەڵەمانی‌و بوە خاڵی دەسپێکردنی ڕاستینە بۆ زۆرێ لەو داهێنانە هونەریە ئەڵەمانیانەی دەربارەی ئەو پاڵەوانە ئەفسانەییە نوسرا .

ئەو بەرهەمە هونەریانەش بە ژمارەیەك درامای میللی‌و شانۆگەری بووکە شوشەیی – کە زۆربەیان دەقەکانیان تۆمار نەکراوون – دەستی پێکرد کە زووربەیان سەرپێ‌یی دەوترانەوە بەڵام ئیلتیزامیان بە هێڵە سەرەکیەکانی دیمەن‌و ڕواڵەتی درامی‌یەوە هەبوو . (شاییل) لە کتێبەکەی‌دا (خەڵوەت خانە) ، ئەوی ساڵی ١٨٤٧ بلاوکرایەوە ناوی دەقێکی شانۆیی فرە باڵای یەکێ لەو هەوڵە درامی‌یە سەرەتایی‌یانەی هێناوە کە بە دەق (ئولم) ناسرا ، هەروەها (هام ١٨٥٠–١٨٩٨) ژمارەیێ لە دەق شانۆگەری‌یە شوشەییەکانی بلاوکردەوە .

بەڵام یەکەم گرنگی پێدانی ڕاستینە بە داستانەکە لە لایەن کەڵە نووسەرو ئەکتەرەکانی شانۆی ئەڵەمانی‌یەوە ، لەلایەن (جوتولد ئەفرایم لینج ١٧٢٩–١٧٨١)ەوە بوو ، کە ڕەخنەگرو شانۆگەری نووسێکی سەر بەقوتابخانەی کلاسیزمی نوێ بوو ، ئەو قوتابخانەیەی کە بوە هۆی بەرپابوونی (چاخی ڕووناك کردنەوە) لە ئەدەبی ئەڵەمانیدا . ئەو ڕووناك کردنەوەیەی کە شۆڕشێکی‌فکری بوو بەسەر دەمارگەی ئایین‌و زاڵیتی کەنیسەی ڕۆمادا لەبەر ئەوە شتێکی

ئاسایی کە فاوست سەرنجی ئەو نووسەرە درامی‌یەی ڕاکێشایێ ، ئەوی دەتوانین بڵێین کە یەکێکە لە لاکانی سێ کوچکەی یاخی بوون کە دوولاکەی تری (مارتن لوثر)و (فریدیرك شیللر)ن .

لسینج لەو بڕوایەدا بوو کە لە سەردەمی ویدا دەتوانرێ ترازیدیا لەسەر ڕەوشتی یۆنانی‌و ئەلیزابیسی ببوژێنرێتەوە ، بەڵام بڕواکەی وەك بنەمایەکی ڕەخنەیی مایەوەو لە کارە درامی‌یەکانیا ساغی نەکردەوە . دوای لسینج ، فریدیرك ماکسیملیان کلینجر ١٧٥٢–١٨٣١ بە ڕۆمان چیرۆکی (فاوست)ی نووسی بە ناونیشانی (ژیانی فاوست‌و مردنی‌و دابەزینی بۆ دۆزەخ) ساڵی ١٧٩١ دەرچوو . هەروا (لێناو) داستانەکەی وەك مەلحەمەیەکی درامی بە ناونیشانی (فاوست) نووسی‌و ساڵی ١٨٣٦ بلاوی کردەوە .

دوای ئەوە کرا بە ئۆپرێیت . مۆزیقاکەی (شبور) دایناو دەقە لیریکی‌یەکەی لە ساڵی ١٨١٤دا (برنارد) نووسی . ساڵی (١٨٥١)یش لە لایەن (هاین)یەوە کرا بە باڵیت بە ناونیشانی (دکتور فاوست – شیعرێکی سەمائامێز) .

بەڵام گرنگترین کاری هونەری کانگای خەیاڵی شیعری ئەڵەمانی– دایهێنابێ . کارە باڵاکەی گوتەیە . ئەوی ناوی (فاوست FAUST)ە . شاعیری گەورە لە سەرەتای ساڵی ١٧٧٤ دەسی‌کردە نووسینەوەی‌و ساڵی ١٨٠٨ لە بەشی یەکەمی بۆوەو دوایی لە ساڵی ١٨٣١دا بەشی دووەمی تەواوکرد .

لە سەرەتای (فاوست)ەکەی (مارلو)دا کۆرس بەچەند دێرێکی بت پەرستانەی وا باسی پاڵەوانەکە دەکەن کە بەئاشکرا هەستی پێ دەکرێت . . .

وەك :

ئەو . ئەو ئادەمیزادەیە کە هەوڵی‌دا بە دوو باڵی مێوین بە ئاسماندا بفرێ‌و سنووری خۆی بەجێ بهێڵێ .

ئاسمان پیلانی لی‌کردوو هەردوو باڵەکەی سووتاند . بۆ ئەوەی بیخاتە خوارەوە . هەمای میثۆلۆجی روونە لە مەداو ئاشکرایە کە ئیشارەیە بۆ ئیکارۆسی لاو ئەوی هەوڵی‌دا بە هۆی دوو باڵی مێوین‌و پەڕەوە بەرزبێتەوە بۆ ئاسمان بەڵام (ئولیمب)ی خواوەند باڵەکانی سوتاندو لە ئاوا خنکاندی . گومانێکی هەمیشەیی دەربارەی ئایین‌پەروەری (مارلو) هەبوو هەندێ لەوانەی ژنامەکەیان نووسی‌یەوە هەوڵیان دا بیگەڕێننەوە بۆخەریك بوونی بە کاروباری رامیاری ئایینی‌یەوە بۆ حیسابی شاژنە (ئەلیزابیث) دژی کەڵێسەی کاسۆلیکی ، ئەو کڵێسەیەی وویستبووی شاژن لەناوبەرێت . بەڵام (مارلو) لە هیچ کاتێکدا درێغی نەئەکرد لە یەکەم تەماشاکردنی ئایین ، تا ئەو سنوورەی موحازەرەی دەربارەی نەبوونی خودا دەدا ، دوای ئەوە بە تۆمەتی کوفرکردن حوکم‌درا دادەوەرەکانی هەوڵیان‌دا کە بەدناویشی بکەن ، تۆمەتی هۆمۆ سێکسی یان دایە پاڵی .

بەڵام ئیتر سا بەهۆی زمان ڕەوانی خۆیەوە بووبێت یان بەهۆی کار گوزاری‌یەکانی‌یەوە بووبێت بۆ شاژن توانی پاکانە بۆ خۆی‌و خۆی دەرباز بکات ئەوەبوو پاش ئەوەی دادوەرەکان بەتوندی ئامۆژگاریان کرد کە ڕێگای ڕاست بگرێ . بە نابەدڵی‌ی بەرەڵلایان کرد .

بەهەر حاڵ . بە بڕوای ئێمە ، ئەو شاعیرە درامی‌یە مەزنە . ئەوی وێك چوونێکی زۆر لە نێوان ژنامەکەی‌و ژنامەی جان جینەی ئەم چەرخەماندا دەبینین . نزیکتر بوو لە بت پەرستی وەك لە ئایینی مەسیحی . چ کاسۆلیکی بێت یان پرۆتستانتی ، ئەو بۆیە گرنگی‌ی بە (فاوست)داو کوێرەوەری‌یەکەی نووسی‌یەوە تەنیا بۆ ئەوەی هەندێ بیروڕای بت پەرستانەو یاخی‌بوون دژی ئایینی مەسیحی دەربڕێ . باڵاترین دیمەن لە شانۆگەری‌یەکەیدا کە ئەوە دەسەلمێنێ . دیمەنی ئامادەکردنی گیانی هیلین‌و سۆز دەربڕینی فاوست – ە بۆی . . .

ئەی هیلینی جوانکیلە . بە ماچێکت نەمری‌و جاویدانیم پێ ببەخشە .

بەو پەیمان بەستنەی لەگەڵ شەیتاندا . وازی لە نەمریی مەسیحی مسۆگەرکراو کە ئایین وەعدی پی‌دەدا هێناو لە پێناوی نەمریی شاعیرانەدا . ، بت پەرستی‌دا . کە چێژو تامێکی مرۆڤ پەروەرانە دەدات . بەهەر حاڵ ئەو هەر لە سەرەتاوە وا بریار ئەدا :

گەر بە ژمارەی ئەستێرەکانی ئاسمان گیانم لە بەرا بوایە هەموویانم ئەدا بە میغیستولیلیس .

بۆچی ؟ ئەوێك کە خۆی ووتویەتی «ئەم ووشەی نەفرەتە . . ترسم دەوروژێنێ» چونکە ، وەك لەو چەند بەیتەی دوایی‌یەدا دەڵێ ، لەو دۆزەخەدا کە ئایینی مەسیحی هەرەشەی پێ دەکات (یزیوم)ی میسۆلۆجیای یونانی‌یان (بەهەشتی پیاوچاکان)ی سەردەمی بت پەرستنی ئەغریق – هەیە .

«لەوێ گیانم لەگەڵ گیانی فەیلەسوفە کۆنەکاندا دەبێت» .

لە هەمان کاتیشدا ، چونکە دەربەستی ژیانی ئەم سەر

زەمینەی بوەو وویستوێتی سەرانسەری دووربێت لە بەندایەتیو فەرزکردنی ئەخلاقیاتو دابو نەریتی ئاینی مەسیحی ، بۆیە نەك گیانی خۆی فرۆشتوە بە شەیتان لە پێناوی ژینی سەر زەمینی داو بەس ، بەڵکو لە پێناوی دوای مردنیشیدا . کاتێك کە بە ڕەزامەندی خۆی دۆزەخ هەڵدەبژێرێتو بەهەشتی مەسیحیەتیش ڕەفز دەکات . لە چەند بەیتێکی ئەو نامەیەیدا کە بۆ پەیمان بەستنو ڕێککەوتن بۆ شەیتانی نووسیبوو فاوست دەڵێ :

بڕۆ ئەم هەواڵە بەرە بۆ لۆسیفەری مەزن

پێی بڵێ بەو بیرۆکە نائومێدانانەی کە شالاوی پێ دەبردە سەر خوایەتی ئاسمان فاوست مردنی هەمیشەیی بۆ خۆی مسۆگەر کردووە .

پێی بڵێ فاوست ڕۆحی خۆیی ئەداتێ

بەرابەر بە بیستو چوار ساڵ ژیان لەسەر ئەرز

کە لۆسیفەر وای لێبکات لە خۆشی‌یەکی بێ سنووردا بژی

– ئەی شەیتان – واش لە تۆ بکات ببیە خزمەتکارمو لێم جیا نەبییەوە هەموو ئارەزووەکانم بێنیتەدیو وام لێبکا چیم بوێ بیزانم دوژمنەکانم بکوژیو بەتەنگ هاوەلاتمەوە بیو

هەردەم ، گوێڕایەڵی خواستنەکانم بیت .

دەتوانرێ بووترێ نائومێدی وای لە فاوست کردو فڕێی دایە باوەشی شەیتان ، گوایا مادام ژیان شتێکی دۆڕاوە کە مرۆ هەرچەند بکۆشێ ناتوانێ خۆی لە نەفرەت قوتار بکات . . . چی دەبێت با ببێت ، دەبا مرۆ هەر لە سەرەتاوە ڕێگا کورتکاتەوەو بچێ بۆلای شەیتان ، بەڵام ئاخۆ ئەو نامەیەی فاوست بۆ شەیتان ، ووشە بە ووشەی ئەوانە نین کە جادووگەرە کۆنەکان پێش پەیدابوونی ئایینی مەسیحی ، بگرە پێش قۆناغی بت پەرستیش دەیان ووتەوەو دژکاری ئەو پەیمانە مەسیحی‌یانەیان ئەکرد کە مژدەی ڕزگار بوونی ئەداو بەرجەستەی خەنە کۆنەکانی مرۆڤ بە (خۆشیو زانینو دڵنیاییو زاڵ بوون) یان دەکرد ؟

دژوارترین شت لەکارەکەی (مارلو)دا ئەوەیە کە لە هەندێ کاتدا بەرامبەر ڕەوشتەکانی سەردەمەکەی سڵەمیوەتەوەو لە کۆتاییدا لە یاخی بوونی پاشگەز بۆتەوەو بەرەی پرۆتستانیەتی گرتوەو بەو جنێوو ووتە نالەبارانەی بە کڵێسای ڕۆمای ووتوە ڕازیی کردوە . . پاڵەوانە تراژیدیەکەی لە بەرگی گەوجێکدا دارشتوە کە تا کە ساتێکی بەرەلایی یاخی بوون زۆری لەسەر کەوتوەو زیانێکی قورسی لێداوە . با گوێ لەو پاڵەوانە بگرین کە لە سەرەتاوە دەیووت ئەگەر بە ژمارەی ئەستێرەکانی ئاسمان گیانم لەبەرا بووایە هەموویانم ئەدان بە شەیتان ، با گوێی لێبگرین بزانین لە دوا ساتەکانی ژیانیدا ، کاتێك وەك تاوانبارێکی بەر پەتی سێدارە قسە لەگەڵ خۆیدا دەکات بزانین دەڵێ چی ؟

ئاخ ئەی فاوست

ئێستا لە ژیانتدا هیچ شتێك لە پێشت نەماوە ، تەنیا تاقە سەعاتێك نەبێ تێیدا بژیت . . .

ئینجا دەبێ ڕو بەڕووی نەفرەتی هەمیشەیی ببیەوە .

گوتە شانۆگەری‌یەکەی لە سەرەتاوە بەدیمەنێ لە ئاسمان دەست پێئەکا ، تیایدا مفیستوفیلیس داوا لە یەزدان ئەکا ڕێگەی بدات فاوست بخاتە تۆڕی خۆیەوەو گیانی بکێشێ ، کردگار ئەو ئیزنەی پێ ئەبەخشێ بۆ ئەوەی بۆ مرۆڤ بسەلمێنێ کە هەرچەندە ئینسان وەك فاوست برسیی زانستو خۆشییو زاڵ بوون بێت ئەو غەریزەیەی هەر هەیە کە دواجار ڕێنمایی دەکاتو دەیخاتە سەر ڕێگای ڕاست .

دوای ئەوەی شەیتان فاوست لە خشتە دەباتو پەیمانەکەیان دەبەستن ، فاوست واز لە گیانی خۆی دێنێ بۆ شەیتان بەرامبەر ساتە وەختێك خۆشیو کامەرانی بێ گرێو گۆڵ .

بەشی یەکەم لە شانۆگەری‌یەکە دەزبارەی فریودانی کیژۆڵە (مارگریت)ە لە لایەن (فاوست)ەوە بە یارمەتیی شەیتان –

بەلاَم نازانین بۆچی پێویستی بەگەورەی ئەهریمەنانە بۆ فریودانی
- . بەلاَم رۆمانسیەتیەکەی گۆتە کە لە (ڤارتەرەوە) لێ ی جیانەبۆتەوەو چیرۆکی ئەو خۆشەویستی یەی کە بە کارەسات کۆتایی دێ (فاوست) (فالنتینی) برای کیژە بە یارمەتی ی شەیتان ئەکوژێ ، کیژە لە تاودا ئاوەزی دەدۆڕێنێو منداڵە ساواکەی بە دەستی خۆی دەکوژێو بۆ خۆیشی بە مردنێکی بەدبەختانە کۆتایی بە ژیانی دێت .

بەلاَم بەشی دووەمی دەربارەی چیرۆکێکی تری خۆشەویستی یە لە نێوان فاوستو هیلین دا کە لە جیهانی مردووەکانەوە بە یارمەتی هاوپەیمانەکەی ئامادەی ئەکا . . بەرهەمی ئەو خۆشەویستی یە منداڵێك دەبێ ناووی دەنرێ (یوفوریون) کە هێندە ناخایەنێ وەك دووکەڵ بە هەوادا دەچێ . . . ڕووداوی سەرەکی لەم بەشەدا – (خۆشەویستی هیلینو فاوست) -- لە نێوەندێکی پڕ لە سەرچڵیو پیلان گێڕانو خەفیە گیریو شەڕدا ڕودەدا تا دەگاتە لوتکەو دۆزەخ لەسەر شانۆ دەم بۆ فاوست دادەپچڕیو چاوەڕێ ی فاوستی دۆڕاوو نیگەران دەکات کە دەستی لە بنی هەمانەکەوە دەرچووەو بێ ئەوەی تامی ساتە وەختێك ئاسودەیی و خۆشیش بکات . هەر چەندە دەرکی بەوە کرد ، هەر وەك یەزدان چاوەڕوانی بوو کە شادومانی ی ڕاستینە لە لەزەتە هەست بزوێنەکانو یان جیهانی بەر فراواندا نیە ، بەڵکو لە یارمەتی دانی کەسانی ترو وازهێنان لە خود پەرستیدایەو کە دەرك بەوانە دەکات سەرفراز دەبێت . لە جیاتی ئەوەی ڕۆحیانەتی بچێت لە ناخی دۆزەخدا نقووم ببێت ، هەڵئەکشێ بۆ ئاسمان . بێ لە (مارلو) و (گوتە) لە شاعیرو هونەرمەندە گەورەکان زۆری تر چارەسەری داستانەکەی فاوستیان کردووە : بایرونو براوننك بە شیعر ، هکتور برلیوز بە مۆزیقا ، بێلەوان زۆر لە هونەرمەندانی تر لە بوارەکانی مۆزیقاو دراماو بالێو شیعرو شانۆی گەپجاریو کۆمێدیو نمایش ی ، چارەسەری یان کردووە . چارەسەری داستانەکە لە چەرخی ئیلیزابیسی بە پێنووسی مارلۆو ، لە چەرخی ڕۆمانسیزمدا بە پێنووسی گوتەمان دەرخست ، پاشان شاعیری رەمزی ی مەزن (پۆل ڤالیری)نوسیویەتیو لە گۆشە نیگایەکی هاوچەرخانەوە ڕوانیویەتیە داستانەکەو زۆر لە (گۆتە) نزیك بۆتەوە بەلاَم بەداخەوە تەواوی نەکردووەو ، گیرو گرفتەکەی (فاوست)ی گەڕاندۆتەوە بۆ سەرچاوە دێرینەکەی خۆی کە (ئارەزووی زانینە)ە ، ئارەزووی زانستو پێویستی بوونی خۆشەویستیو دڵسۆزی ی تێکەڵ کردو لە ئاستێك دانیان کە نرخێکی وا بدەن مرۆ لە پێناویاندا گیانی بفرۆشی ، کەچی لە دوا دواییدا پاشگەز بۆوە یان لەوانەیە بێزار بوویێتو وەك عادەتی خۆی خۆی لێ دزی بیێتەوەو ئەو کارە مەزنەی بە ناتەواوی جێهێشتو تەواوی نەکرد .

لەوانەیە چاکی کردبێو ، لە ڕاستیدا چ کۆتایەکی بنەبڕکەر یان بنەتای کۆتاییێ کە خەیاڵ دەتوانێ بیسەپێنێ بەسەر ئەو گومراهی یە هەمیشەیی یەو ئەو مل ملانێ سێ کوچکەیە کە لە سەرەتای پەیدابوونی خوڵقێنراوەوە تا ئێستا لە نێوان خواو . شەیتانو مرۆدا دەسوڕێ ، مەگەر گومراهی بە مانەوەیی واز لێ بهێنێو مل ملانێش هەمیشە هەڵگیرساوو بێ کۆتای بێ .

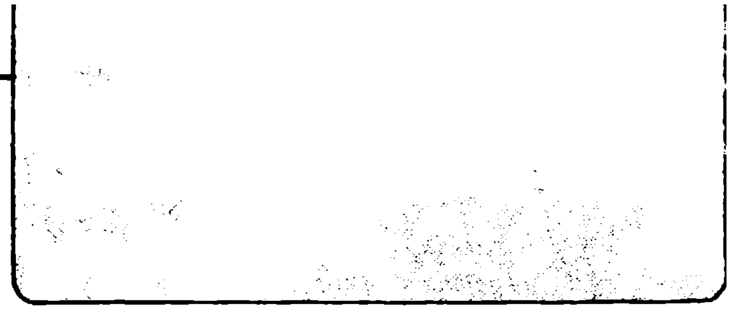
ڕوونکردنەوە

١ - ئەفسون سحر . جادوو
٢ - شەعائیر (شعائر) هەموو کردەوەیەکی ئاینی یا مەزهەبی یا نەتەوایەتی .
٣ - تلمودو إینوخ دوو کتێبی ئاینی ی جوولەکەن بریتین لە دەستوورو ڕێبازەکانی ئەو ئاینە .
٤ - قباله هەر کارێکی ئاینی یا مەزهەبی مرۆ ئیلتیزام بە جێبەجێ کردنیەوە بکات . ناووی کتێبێکی ئاینی ی جوولەکەشە . .

سەرچاوەکان

١ - گۆڤاری (البیان)ی کوێتی ژمارە ١٠٥ی ساڵی ١٩٧٤ لاپەڕەی ٣١-٣٦ .
٢ - گۆڤاری (الثقافة الأجنبیة)ی عێراق ژمارە ٣ی ساڵی ١٩٨٣ لاپەڕەی ٢٣٩ .
٣ - معجم المصطلحات الدرامیة والمسرحیة د - إبراهیم حمادة لاپەڕەی ١٢٧ و ٢٤٩ .
٤ -
٥

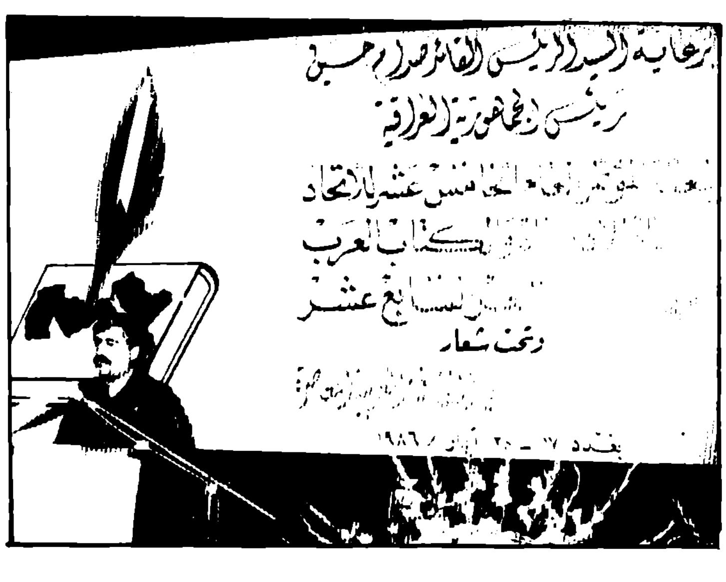
American Literature, tr . Julia Franklin
New york , Doubleday , Co 1915 . P 122 – 114
GOETHES FAST Parts 1 AND 11
P – Vi – Xii

کونگرەیەکی گەورەی ئەدەبی لەبەغداد :

بە سەرپەرشتی بەرێز سەرەکی فەرماندە صدام حسین لەناوەراستی مانگی ئاداردا لە شاری بەغدادی پایتەختدا مامۆستا لطیف نصیف جاسم وەزیری رۆشنبیری‌و راگەیاندن پانگزەهەمینی کونگرەی ئەدیبانی عەرەب‌و حەڤدە هەمینی میهرەجانی شیعری کردەوە بە وتارێك کەتیایدا سلاوی سەرکردەی گەلی عیراق صدام حسینی بە بەشدارانی کونگرەکە راگەیاند . لەم کونگرەیەدا کە بێجگە لە نوێنەرانی یەکیتی‌یە ئەدەبیەکانی عەرەب وەفدی یەکیتی نووسەرانی ئاسیاو ئەمەریکای لاتینی‌و یەکیتی سۆڤیەت‌و هیندستان‌و چیکۆسلۆڤاکیاو کوبای تیا بەشدار بوون‌و بۆ یەکەمجاریش زیاتر لە ٣٠ ئەدیبو نووسەری کورد بەشداری‌یان تیادا کرد .

لەماوەی رۆژانی کونگرەکەدا لە ١٧وە بۆ ٢٣ی مانگی ئادار رۆژنامەیەکی رۆژانە دەردەچوو کە دەنگوباسی کونگرەی بلاو دەکردەوە .لە رۆژانی ٢٢و ٢٣دا بەشدارانی کونگرەکە سەریان لە شاری بەسرەدا .

چاپکراوی نوێ

رۆشنبیری نوێ

ژمارە ١٠٩ی گۆڤاری «رۆشنبیری نوێ» کە گۆڤارێکی وەرزی تایبەتە بەلێکۆلینەوە دەرچوو ، ئەم گۆڤارە کە لەدەزگای رۆشنبیری‌و بلاوکردنەوەی کوردی دەردەچێت‌و دەستەی نووسەرانی لەکۆمەلی پسپۆری شارەزا پێك هاتووە لەلایەن هەموو زانکوکانی ولاتەوە باوەرنامەی ئاکادیمی پێدراوە . لەم ژمارەی دوایی‌یەدا چەندان باس‌و بابەتی بەسوودی تیا بلاوکراوەتەوە کە لایەنەکانی رۆژنامەگەری‌و میژووو ئەدەبو زانیاری‌و زمانەوانی‌و بیرەوەری‌و کەلەپوورو هونەری گرتۆتەوەو ژمارەیەکی دیار لە نووسەرو رۆشنبیرانی ئەمرومان بەشداری‌یان لە نووسینی بابەتەکانیدا کردوە ، بێجگە لە بەشی جەنگ‌و رامیاری کە لەپێشەوەی گۆڤارەکەدا بلاوکراوەتەوەو ئەم گۆڤارە لە چاپخانەکانی «دار الحرية» لە بەغداد چاپ دەکرێت .

بۆ هەر نڤیسەڤانەکی گولەك

ژمارەی ١٣٤ لە زنجیرەی چاپکراوەکانی دەزگای رۆشنبیری‌و بلاوکردنەوەی کوردی لە بەغداد کتێبێکی ئەدەبی نووسەر حجی جعفرە کە بریتی‌یە لە چەند بابەتێکی ئەدەبی هەمەرەنگ‌و وەك نووسەر خۆی لە پێشگرتنەکەیدا دەلێت (ڤی نڤیسینێ ژگەلەك رەزا بارێ خوە داگرتیە ژگەلەك زەڤیا بێدەرا خوە کوم کریە) . کتێبەکە بریتی‌یە لە ١٥٢ لاپەرە .

«افاق عربية»

لە دەزگای کاروباری روشنبیری گشتی ژمارەیەکی نوێی گۆڤاری «افاق عربية» دەرچووە ، لەم ژمارەیەدا چەندان باس‌و بابەتی سیاسی‌و ئەدەبی‌و میژووی بلاو کراوەتەوە کە لایەنەکانی ژیانی سیاسی‌و روشنبیری ئەم رۆژگارەیان گرتۆتە خۆ بێجگە لەبەشی تایبەتی باسەکانی : گفتوگۆ کە لەگەل ژنە نووسەری هیندستانی ئەنیت دیسای کراوەو نامەی رۆشنبیری لەندەن‌و مۆسکۆو پاریس‌و جەزائیرو هتد . .

کاروانی رۆشنبیری لە کوردستاندا

هەولێر

دژوار : ئامادەی کردووە

چیرۆکی کوردی

(چیرۆکی کوردی لەدوای داستانی مەم‌و زینی ئەحمەدی خانی‌ی ئەمرو بەرسیسی عابدی فەقێ تەیران . دەگەڕێتەوە بۆ سەرەتای سەدەی بیستەم بۆ دەست نیشانکردنی سەرهەڵدانی چیرۆکی هونەری کوردی . سەرەتا پێشبرکێ‌ی گۆڤاری پێشکەوتن کەوا لە ئۆکتۆبەرو نۆڤەمبەری ١٩٢٠دا شیعرێکی شێخ نووری شێخ سالح‌و پەخشانی زەکی سائیب‌و جەمیل سائیب پاداشتیان لەسەر وەرگرت . هەروەها مامۆستا علاءالدین سەجادی چیرۆکی باڵی‌و بارامی لە مێژووی ئەدەبی کوردی‌دا -١٩٥٢- بە یەکەم چیرۆکی داناوە .

دکتۆر کەمال مەزهەر دوو پەردە پیەسی مەمی ئالان لە نووسینی ع . ڕەحمی وانرخی دەداتێ کە بتوانرێ بە سەرەتای چیرۆکی کوردی دابنێین . ئەمەش لە پارچەیەکی تری کوردستاندا لە ساڵی ١٩١٨-١٩١٩ لە ڕۆژنامەی ژین لە ئەستەمبۆل‌دا دەرچووە ، هەروەها چیرۆکی شەویش لە نووسینی فؤاد تەمۆ کەوا لە ساڵی ١٩١٣ لە گۆڤاری ڕۆژی کورد بلاوکراوەتەوە) .

ئەمەی سەرەوە بەرکولێکی باسەکەی کاك ازاد هۆشمەند بوو کە لە ڕۆژی ٩٨٦/٣/٢٥ بەڕێوەبەرایەتی ڕۆشنبیری جەماوەر لە هۆڵی ڕۆشنبیری‌دا ، کۆڕێکی ڕەخنەیی لە ژێر ناونیشانی (چیرۆکی سێکسی‌ی کوردی ١٩٤٥-١٩٨٥ لە تای تەرازووی زانستی‌و کوردەواریدا) سازکرد . دەتوانین باسەکەی کاك ازاد بەم جۆرەی خوارەوە دابەش بکەین :

- پێشەکی
- چیرۆکی سێکس‌و تەوژمی فرۆیدیزم
  - ساڵانی ١٩٥٠-١٩٦٠
  - ساڵانی ١٩٦٢-١٩٦٩
  - ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٥
- سێکس‌و زانست
- ئافرەتی کوردو ڕەوشت‌و سێکس
- پێداچوونەوەیەکی خێرایی ، لەم بەشەیدا چەندان نموونەی هێنایەوە ، وەك :

- چیرۆکی دادگاهی سەرچنار - مامۆستا شاکر فەتتاح .
- چیرۆکی دەروازەگەڕ - عەبدوڵلا میدیا .
- مام هۆمەر - موحەرەم محەمەدەمین .
- قینی لێم‌بوو - محەمەد مەولوود مەم .
- بێگانەیەکی چەتاوە روو - جەلال مەحمود عەلی .
- لە ڕێی داوێن پاکی‌دا - محەمەد مستەفا کوردی .
- دەنگێك لە تاریکی‌دا - ئەکرەم قەرەداخی .
- مەیکوتە چەوتە - جەمال بابان .
- نازە - ئیسماعیل ڕۆژبەیانی

- گیانی مەردی – عەبدوڵلاّ عەزیز خالد .
- تروسکەی هیوا – حەسیبە .
- سۆنە – جیهان عومەرو چەندانی تر .

● کاك ازاد هۆشمەند لە ساڵی ١٩٦٢دا لە شاری کەرکوك لە بنەماڵەیەکی خانەدانی هەمەوەند لە دایك بووە .

● سەرەتایی خەبات‌و ناوەندی باوەگورگورو ئامادەیی کوردستانی هەر لەم شارەدا تەواو کردووە .

● ساڵی ١٩٨٣ لە زانکۆی صلاح‌الدین کۆلێژی زانستی بەشی جیۆلۆجی وەرگیراوە .

● لە ناوەراستی حەفتاکانەوە کلکڵەی ئەدەب‌و نووسینی کەوتووەتە کەللەیەوەو لە مەیدانی چیرۆکنووسین‌دا ئەسپی خۆی تاوداوە .

● کۆمەڵە کورتە چیرۆکێکی بە ناوی – ژانی دایك‌و ژانی چیاکان – ئامادەیە بۆ چاپ .

● لە حوزەیرانی ١٩٨٥دا لە کۆری شیعری کوردیەی شاعیرە لاوەکانی کەرکوك‌دا لێکۆڵینەوەیەکی بە پێزەی بە زمانی عەرەبی خوێندەوە بە ناوی (قافله الشعر الكردي و تطور الفكر و المجتمع) .

فۆلکلۆری کوردی

کۆلێجی پەروەردە – بەشی زانستی دەروون لە رۆژی ١٩٨٦/٣/١١ لە هۆڵی کتێبخانەی کۆلێجەکەدا کۆرێکی بۆ قوتابی عومەر ئیبراهیم عەزیز بە ناونیشانی (فۆلکلۆری کوردی لە روانگەی زاناو رۆژهەلاتناسان‌و نووسەرانی کوردەوە) سازکرد . لە سەرەتاوە مامۆستا ئەحمەد عارف بەخێرهاتنی ئامادەبوانی کردو گوتی (کاك عومەر نووسەرەو برایەکی قوتابی ئێوەیە لە خوێندن‌و پێویست بە پێناسی ناکات چونکە لای هەمووتان ئاشکرایە کە کاك عومەر لە بواری خزمەت‌کردنی فۆلکلۆری کوردی دریغی نەکردووە ، وابزانم ئەمە کۆری دووەمیەتی پێشکەش دەکات لەناو ئەم کۆلێجە لە ساڵی خوێندنی ٩٨٥–٩٨٦ ، کە ئەوی‌تریان بە زمانی عەرەبی بوو ، بەلاّم ئەمرۆ لەم کۆرە بە یەك دەگەینەوە کە بیروڕای پتر لە (٣٩) زاناو رۆژهەلاتناس‌و نزیکەی (١٥) نووسەری کورد کە بیروڕایان بەرامبەر بە فۆلکلۆری کوردی دەربڕیوە) .

دوا بە دوای ئەمە کاك عومەر هاتە سەر باسەکەی‌و پەنجەی بۆ مانای فۆلکلۆرو سەرهەڵدانی درێژکردوو مێژووی فۆلکلۆری بەسەر سێ قۆناغ دابەش‌کرد :

● قۆناغی یەکەم : لە سەرەتای مێژووەوە تا سەدەی نۆزدەهەم ، لەم قۆناغەدا مێژووناسە گەورەکان گەلێك خوو رەوشت‌و باوەرو ئەفسانەو هونەرو زانیاری سەربەخۆیان کردووە .

● قۆناغی دووەم : قۆناغی زانیاری لە سەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا ، زانیاری زمان‌و کۆمەلاّیەتی پەیدابوو .

● قۆناغی سێهەم : فۆلکلۆر خرایە شێوەو شێوازو بنچینەی زانیاری‌یەوە .

ئینجا باسی رۆژهەلاتناسەکانی کردوو نێوی هێندێکیانی هێنا وەك : ئەلبێرت ، پریم ، دیتیل ، ئۆسکارمان ، لێرخ ، مار ، هۆگۆماکاش ، لیسکۆ ، بەرلینەرو بورخارد ، کارل هەدانك‌و چەندانی تر .

دوا بە دوای ئەمە بیروڕای چەند نووسەرێکی کوردی عێراقی دەست نیشانکرد لەوانە : مامۆستا شێخ محەمەدی خاڵ ، علاءالدین سەجادی ، پرۆفیسۆر د . عزالدین مستەفا رەسول ، د . شوکریە رەسووڵ ، خوالێ‌خۆشبو ووردی . عومەر شێخ‌الله ، ئەسعەد عەدۆ ، محەمەد کریم شریف ، ممتاز حەیدەری ، مەحمود زامدار ، اسماعیل رسول‌و چەندانی‌تر .

ئینجا باسی چاپکراوە فۆلکلۆری‌یەکانی کردوو دەستی بۆ بیبلۆگرافیای مامۆستا نەریمانی کرد ، لە کۆتاییدا چەندان مامۆستاو قوتابی گفتوگۆی باسەکەی کاك عومەریان کرد .

پیشانگای سێهەم

بە چاودێری بەرێز ئەحمەد. نەقشەبەندی سەرۆکی

ئەنجومەنی یاسادانان ، بەڕێوەبەرایەتی گشتی پەروەردەی هەولێر . پیشانگای سێهەمی بۆ بەشە پیشەیی‌یەکان لە ڕۆژانی ٢٥-٢٧/٣/٩٨٦ لە هۆڵی قوتابخانەی ناوەندی کۆماری کوراندا سازکرد . ئەوەی شایانی باسە پیشانگای یەکەم لە (٧)ی نیسانی ١٩٨٤داو دووەمیشیان لە (٢٨)ی نیسانی ١٩٨٥دا لە هەولێر سازکراوە . سەرەڕای ئەمەیش ناوەندی کۆمارو سەیداوە لە دوو پیشانگای‌تر لەسەر ئاستی وولآت لە بەغدا بەشداریان کردووە . بەلآم ناوەندی برایی بۆ یەکەم جارە بەشداری ئەم پیشانگایە دەکات .

ناوی قوتابخانەکان	بەشەکان	لێ‌پرسراوانی بەشەکە
– ناوەندی نضال	دارتاشی ، وێنە ، کارەبا ، مەعادن .	امام حمد قاضي
– ناوەندی گارە	مەعادن ، وێنە ، کارەبا ، سیرامێك ، چنین .	صبری رسول
– ناوەندی سەیداوە	دارتاشی ، وێنە ، کارەبا ، سیرامێك ، مەعادن .	رفعت جواد
– ناوەندی کویسنجق	مەعادن ، وێنە ، چنین دارتاشی .	دیاری احمد فتحیّ
– ناوەندی برایی	مەعادن ، دارتاشی ، کارەبا ، وێنە .	عمر فارس محمد
– ناوەندی شەقلاوە	دارتاشی ، میکانیك ، وێنە ، کارەبا ، چنین .	قاسم قادر رشید
– ناوەندی چنار	چنین ، کارەبا ، وێنە ، مەعادن .	ژیان حمد معروف
– ناوەندی کۆمار	مەعادن ، کارەبا ، وێنە ، سیرامێك ، دارتاشی .	ادەم مەولوود

یەکەم پیشانگای فۆلکلۆری

کۆلێژی پەروەردە لە زانکۆی صلاح‌الدین لە ڕۆژانی ٢٦-٢٨/٣/٩٨٦ پیشانگایەکی فۆلکلۆری تایبەتی بۆ قوتابی بەشی دەروون ناسی عومەر ئیبراهیم عەزیز لە هۆڵی کۆلێژی پەروەردەدا سازکرد . یەکەم پیشانگای فۆلکلۆری کاك عومەر لە شێوەی پیشاندان‌و کردنەوەی وەك هەموو پیشانگایەك نەبوو بەڵکو لە جیاتی شەریتی سوورو مقەس دۆڵ‌و زوورنابوو ! بەراستی سەرنج ڕاکێشەر بوو بە تایبەت بۆ ئەو مێوانانەی کە هێندە لە داب‌ونەریتی کوردەواری شارەزا نەبوون .

ڕەشماڵ‌و چیغ شوێنی دانیشتنی مێوانەکان بوو ، ئەم ڕەشماڵەیش بە کەل‌وپەلی فۆلکلۆری ڕازاندرابوو ، بینەرانی پیشانگا لەسەر زەوق خۆی چی بخواردبایەوە . . چایە ،

قاوە . ماستاو . سیگار . خۆ هەر کەسێك بیوستبا سواری جەنجەر بێ بۆی ئامادە کرابوو . هەر کیژۆلە جوانێکی ئەم سەردەمە حەزی لە مەشکەژەنی بکردابوایە ئەوە (پلکە) بەجیسی قەرەچووغی بەخۆیی‌و کەرەسەی مەشکە ژەنین لە ناوەراست پیشانگاکە راوەستابوو . خۆ باسی (نانی تیری)و سێلۆو نان برێشك‌و خوشکە زەرێخ کە دەتووت کابانی بنەماڵەیەکە لەبەر فەرشەکەی دانیشتبو وەك بلێی رۆژی بووك گواستنەوە بوو . ئەم کارە تاکە کەسیەیی کاك عومەر جێگای رەزامەندی هەموو بینەرێك بوو . پیشانگاکە بریتی بوو لە هەشت بەشی سەرەکی وەك : کشتوکاڵ ، نان‌دین ، مەرومالات ، دانەوێڵە ، وولاخ ، رەشماڵ‌و ناو رەشماڵ ، کەرەسەی هەمەجۆر .

کەل‌وپەلەکان بە گشتی : خرخاری زیو ، کیسە توتن ، کوتك ، تەوشی ، هەمبانەی ساواری ، خێدان ، دۆخین ، سەرکراو ، جەو ، گۆسکە ، کەوگیر ، مەسینە ، تێر ، جاجم ، درێشە ، گوریس ، رەشماڵ ، جۆنی ، لغاو ، کەژی ، زین ، مەشکە ، بێر ، کەور ، کووچاگر ، رەشکەی کایێ ، شەنە ، قەیناغ ، داس ، پیشەقان‌و دەیان کەل‌وپەل‌و ئامێری کوردەواری‌تر .

پیشانگای تایبەتی

بە چاودێری بەرێز محەمەد محی‌الدین جێداری ئەمینداریێتی گشتی رۆشنبیری‌و لاوان ، دەزگای روشنبیری‌ی‌و بلاوکردنەوەی کوردی لە رۆژی ۱۹۸٦/۳/۳۰ لە هۆڵی مۆزەخانەی قەلای هەولێر پیشانگای سێهەمی هونەرمەند سەردار سنجاوی سازکرد . ئەم پیشانگایە بریتی‌بوو لە نزیکەی (۲٤) تابلۆی جوان‌و قەشەنگ کە جێگای سەرنج راکێشانی بینەران بوو . تابلۆکان ئەمانە بوون : بەرزبوونەوەی خودی مرۆڤ ، لە نیگای گوندێکەوە ، ژیانی رۆژانە ، روخسار ، داکشان بەرەو بەرزی ، مرۆڤ‌و چەندانی‌تر . ئەوەی شایانی باسە کاك سەردار پیشانگای یەکەمی خۆی لە ساڵی ۱۹۷۹ داو دووەمیش لە ساڵی ۱۹۸۳ دا کردۆتەوە ، هەروەها بەشداری پیشانگای هاوبەشی کردووە – ۱۹۸۲ – سەرەرای پیشانگای هونەرمەندانی گشت کورد – ۱۹۸٦ – کردوە ، ئێستایش قوتابی پەیمانگای تەندروستی بالای هەولێرە .

ژ ئامادەکرنا : مەتین

ئەفسانەو شعرا هەڤچەرخ

ل ژێر دروڤیێ «پێکڤە ژ بو ئاڤاکرنا عیراقا مەزن» بچاڤدێریا پارێزگەرێ دهوکێ ، دەزگەها رەوشەنبیری‌و بەلاڤکرنا کوردی کورانگەهەکا تورەیی بو سەیدایێ هوزانڤان تیلی أمینێ سازکر ل هولا چالاکیێت خاندنگەها ل دهوکێ رۆژا ۹–۳–۱۹۸٦ هژمارەکا باش یا رەوشەنبیرێت دهوکێ لێ ئامادەبون .

ژ رێڤە سەیدا مختار فائقێ گوتارەك بناڤێ دەزگەها رەوشەنبیری‌و بەلاڤکرنا کوردی خاند .

«ئەفسانەو شعرا هەڤچەرخ» بابەتێ ڤی کۆری بو یێ کو سەیدا عبدالکریم فندی برێڤە بری .

ل پێشیا بابەتێ خوکاك تێلی پێناسینەك دا ئەفسانێ‌و رامان ژێ دیارکرو بیرو راییێت هژمارەکا پسپوریێت بیانی دەربارەی ڤێ چەندێ ئاشکراکرن . د دویڤدا بەحسێ ئەفسانێ د فولکلوریدا کرو بدرێژی لسەر هندەك رەمزێت ئەفسانەیی ل دەڤ کوردا ئاخڤت ژ وان رەمزا :

«خاجە عەلی ، میرزا مەحەمەد ، سیمەرخ ، پەری» ئەڤ رەمزە هێزێت پاشیێ‌نە ، گرفتاریێت خەلکی درست‌دکەت‌و کەسێ پێدڤی قورتال کرنێ ژ نەخوشییا قورتال دکەن .

دیسان رەمزێت هێزێت شەری هەنە مینا «دێو ، پیرهەڤ ،

ماریٚ حەفت سەر» . ئەڤنە بوینە رەمزیٚت ئەفسانەیی‌و ژ رویدانیٚت میٚژوویی زاینەو خویابوینە .

ژ لایەکیٚ دیڤە کاك تیٚلی دیاردکەت کو مەیدانا خەباتا نیشتمان پەروەریٚ فرەهترین مەیدانا ئەفسانەیی بو بو هوزانڤاناو ئەڤ رەمزە د شعریٚت خودا بکار ئینانیە .

ژ وان : «خانیٚ موکری – خانیٚ لەپ زیٚرین ، قازی محمد ، شیٚخ محمود ، پاشاییٚ گەورە . . هتد» . هەر وەها رەمزیٚت ئەڤینداروو دلدارییٚ‌و رەمزیٚت ژ کارتیٚکرنا ئولا بوسولمانەتییٚ خود ناڤ شعریٚ هلدانیە ژ رەمزیٚت لسەر ڤان بابەتا :

«مەم‌و زین ، فەرخ‌و ستی ، خەج‌و سیابەند» ، «صەبرا ئەیوبی ، تەیریٚ ئەبابیل» .

پاشی سەیداییٚ تیلی بناڤ بابەتی‌دا چو خاریٚ‌و لسەر خالیٚت ژیٚری پارڤەکربو :

(١) – بکار ئینانا ئەفسانیٚ د شعریٚدا : تبابەکی لسەر «الکومیدیا الألهیەو الألیاذەو داستا گلگامش ئاخڤت .

(٢) – الیوت‌و شعرو ئەفسانە : هندەك مالك ژ هەلبەستا عەردیٚ ویٚران کە باشترین شعرا الیوتی‌یە ژمەرا خاندن‌و بدریٚژی لسەر ئاخڤت .

(٣) – بدر شاکر السیاب‌و ئەفسانە :

کاك تیلی بو مە دوو هەلبەستیٚت ڤی شاعری ئینان‌و وەك‌و نمونە لسەر لاییٚت ئەفسانیٚ تیٚدا ، تبابەکیٚ ئاخڤت‌و بەلی کر کو سیاب ئیٚکەمین شاعریٚ عەرەبە ئەفسانیٚ بو شعرا هەڤچەرخ بکار دئینیت . پاشی ب بەرفرەهی باسیٚ وان رەمزا ییٚت کو سیاب پەنا بریە بەر ژ وان رەمزا : «سندباد ، قابیل‌و هابیل ، ئولیس» .

پاشی دەرفەت هاتە دان بو گێنگەشیٚ ، چەند برادەرەکا پشکداری تیٚدا کرن‌و هەر وەسا هژمارە پرسیارا ژی هاتنە کرن . ئەم دیٚ ل هیٚرە بکورتی ڤیٚ گێنگەشیٚ‌و ڤان پرسیارا دانینە بەر چاڤیٚت خاندەڤانیٚ هیٚژا :

(١) – صدیق شرو : سەیداییٚ تیلی ئەفسانەو ومەلحەمەو حیکایەو خورافە هەمی تیٚکەل کرن . پشتی مە ئەدەبیٚ بیانی خاندی مە د ئەدەبیٚ کوردیدا بو خو ئەڤە ڤاڤیٚرتن . لیٚ نەئەوە کو هە د ئەدەبیٚ کوردیدا نەبون .

ئەز دبیٚژم ئەفسانە د شعرا عەرەبیدا بسیابی دەست پیٚ‌ناکەت ، بەری وی هەبون دەست دڤیٚ چەندیٚ‌دا هەبو ، وەکی مازنی‌و عەقادی‌و ئلیاس ئەبو شەبەکەی ، لیٚ بەهرەوەری‌و داهینەریا سیابی دویٚ هندیٚ دابو کو وی ئەفسانە بتەحلیا ژیانا خوڤە گریٚدا .

● – تیلی امین : ئەڤە هەمی یەك بابەتن‌و یەك دگرن‌و ئەم نەشیٚین ژ هەڤ ڤاڤیٚرین ژبەرکو نەماریٚ مەیەو هەتا نهو ژی هەر وەکی مە ل پیٚشیٚ گوتی چ پیٚناسین بو ئەفسانیٚ نینن . خالا دوویٚ راستە بەری سیابی هەنە ئەفسانە بکار ئینای ، شەوقی ژی بکار ئینایە ، لیٚ وەکو بابەت‌و کویراتی‌و بژیانیٚ‌ڤە گریٚدان ، کەسیٚ بەری سیابی دەست نەهاڤیٚتییٚ‌و وەکی وی بکار نەئینایە د شعرا خودا .

● – پ/ سەیدا تە بۆچی بەحسیٚ رۆستەمیٚ زالٚ نەکر ؟

● – تیلی : سوپاس بو برادەری براستی من ژبیرکر ، بەلیٚ ئەم نزانین کەنگی پەیدا بویە .

● – حجی جعفر : سوپاس بو کاك تیلی کو بزمانەکیٚ قەشەنگ شیبا گوتارا خو بو مە پیٚشکیٚش بکەت . راستە بزەحمەتە ژیٚك ڤاڤیٚرین «واتە ڤاڤیرینا ئەفسانیٚ وحیکاییٚ‌و مەلحەمیٚ» لگەل هندیٚ خەلکی ییٚت بو خو ڤاڤارتین . ئەڤیٚت سەیدا گوتین هندەك ژیٚ «بیرو باوەریٚت مللینە» معتقدات شعبیە ، ئەم دشیٚین ڤان ژ ئەڤیٚت دی جودا بکەین دیسان مەلحەمە ژی یا دیارە . ئەز ل دوماهییٚ دبیٚژم خوزیکا سەیداییٚ تیٚلی پشکا دوویٚ ژگوتاریٚ خو خاندبا ل ڤی کۆری «اسطورە د شعرا کوردیدا» پاشی جارەکا دی د دەلیڤەکا دیدا بابەتیٚ ئیرو بو مە گوتبا .

ئەڤەو هیٚژاییٚ موحازر بەرسڤیٚت خو ب دریٚژی دان‌و ب

پێڤاهتن‌و کۆرا مه یێ خوش بکوتایی هات‌و نێزیکی سه‌عه‌ت‌و نیڤا کێشا .

ئێڤاریه‌کا خاندنا شعری ل‌زاخو

هه‌ر وه‌سا ل ئێڤاریا ١١-٣-١٩٨٦ ڤێ ده‌زگه‌هێ ده‌زگه‌ها ره‌وشه‌نبیری‌و به‌لاڤکرنا کوردی ئێڤاریه‌کا هونه‌ری‌و خاندنا شعری پێك‌ئینا ل بازێرێ زاخو ل هولا ئێکه‌تیا ئافره‌تان . کو دڤێ ئێڤاریێ‌دا نیقابا هونه‌رمه‌ندێت دهوکێ هونه‌رمه‌ند حاجی عه‌لی بادی‌و هونه‌رمه‌ند حسن شه‌ریف‌و ئه‌حمه‌د دلوڤان پشکداری بئاوزایێت خوش‌و شرین کرن .

پاشی خویندنا شعرا ده‌ست‌پێ‌کر ئو ژ‌وان هوزانڤانێت کو پشکداری کرین ، هێژا رمضان عیساو هێژا صه‌دیق شرو .

ئه‌ڤه‌و ئه‌ڤ ئێڤاریا خوش بذویماهی هات‌و گه‌له‌ك مێهڤان لێ ئاماده‌بون ژ بازێرێ دهوکی . ئو نێزیکی دوو سه‌عه‌تا ڤه‌کێشا .

پێشانگه‌هه‌کا پوسته‌را

بچاڤدێریا هێژا پارێزگه‌رێ دهوکێ‌و بهه‌لکه‌فتنا بیرهاتنێت ئادارو نه‌وروزا پیروز ، ره‌وشه‌نبیریا جه‌ماوه‌ر پێشانگه‌هه‌کا پوسته‌رێت سیاسی هاته ڤه‌کرن یا هونه‌رمه‌ندێ داهێنه‌ر صباح عزیز ل هولا رێڤه‌به‌ریێ .

پێشانگه‌ه ژ ٣٠ پوسته‌را پێکهاتی بو ناڤه‌روکا وان سه‌رکه‌تین له‌شکه‌رێ مه‌یێ دلێر دژی توخم‌په‌ریسێت سه‌رخلوله‌و که‌ڤنه‌په‌رست خویاو به‌رچاڤ‌دکه‌ن .

باشترین پوسترێت پێشانگه‌هێ یێت کو سه‌رنجا بینه‌را راکێشاین ژ هه‌میا پێتر ئه‌ڤه بون :

«داستانێت فه‌یله‌قا سیێ – سه‌ربه‌رزی – شکه‌ستن» .

هه‌ژی گوتنێ‌یه کو هنده‌ك کار ژێ کاریکاتێربون‌و کێماسیا هه‌می کارا ئه‌و بو ناڤ‌و نیشان بنڤیسینه‌کا مه‌زن لسه‌ر نڤیسی‌بون . ئه‌ڤ نڤیسینه بهایێ هونه‌ری یێ ڤان کارا کێم دکه‌ت ژبه‌رکو ناهێلیت بینه‌ر بخو تێ‌بگه‌هیت‌و مه‌ره‌قێ وه‌ربگریت‌و پشکداریێ هویرك لگه‌ل هزرو بیرێت هونه‌رمه‌ندی بکه‌ت . ئه‌ڤه‌و چه‌ند رۆژه‌کا جه‌ماوه‌رێ ره‌وشه‌نبیرا ل دهوکێ سه‌ر لڤێ پێشانگه‌هێ دان .

شانوگه‌ریا (یاری)

ل سه‌ر شانووا هولا چالاکیێت ڤێرگه‌ها ل دهوکێ ل رۆژا ٢٤-٣-١٩٨٦ێ شانوگه‌ریا «یاری» کو ژ نڤیسینا (البوصری عبدالله)و وه‌رگێران‌و ئاماده‌کرنا (رفعت رجب)ی‌و ده‌رهێنانا (ئازاد عبدالله)ی ده‌ست‌پێ‌کر .

ئه‌ڤ به‌رهه‌مه یه‌که ژ چالاکیێت رێڤه‌به‌ریا چالاکیێت ڤێرگه‌ها ل دهوکێ . ئه‌کته‌رێت دڤێ به‌رهه‌مێ شانوویێ‌دا پشکداری کرین ژ ڤان هێژایا پێك‌هاتی بون :

١ – عمر علی تمر زه‌لام ١
٢ – لقمان مصطفی زه‌لام ٢
٣ – فیصل عرفات عبدی زه‌لام ٣
٤ – نوری حسین عثمان زه‌لام ٤
٥ – بشار محمد عبداللطیف زه‌لام ٥
٦ – بائیز عمر احمد زه‌لام ٦ وکرێکار ١

٧ -- قیران فرج عبدال گوّتو

٨ - حکمت ایوب نوبەدار ١

٩ - رمضان رشید احمد دهول قوت ، خومەینی

١٠ - نذیر حسن حمیٚ کریٚکار ٢

١١ - شیروان جمیل یونس‌وزیر

١٢ - عماد شکری قاسم نوبەدار ٢

کاروباریٚ ریٚبەریو هونەری ژی ، ئەڤ برادەریٚت ژیٚری پیٚ رابوینە :

ریٚبەریٚ شانوویٚو هاریکاریٚ دەرهیٚنەری بائیز عمر احمد دانانا دیکوری ئازاد عبدالله – رفعت رجب – بائیز عمر احمد بجەئینانا فکتور میخائیل – کمال ملکی – اسماعیل عبدالقادر ئیٚکسسوار لقمان مصطفی – حکمت ایوب روناهیو دەنگ ازاد عبدالله دانانا جلکا بائیز عمر احمد

ڤیٚ شانوگەرییٚ چار رۆژا ل پەی هەڤ ، هژمارەکا باش یا ئەڤیندارێت شانویٚ ل دهوکیٚ هاتنە پیٚش . هەتا ویٚ چەندیٚ ئەز دبیٚژم بو جارا یەکیٚیە خیٚزان ژنکیٚت بعەبا ، دهیٚنە پیٚش شانویٚ ل دهوکیٚ .

دەرهیٚنەریٚ (یاری) شیانو پیٚڤەهاتنەکا مەزن ژ مەرا دڤیٚ شانوگەرییدا خویاکرن .

بهزرا من تشتیٚت بوینە ئەگەرا سەرکەتنا شانوگەرییٚ بزڤینو لڤلڤینیٚت بیٚدەنگ ییٚت ئەکتەرابون . . هیٚزەك د دا دیمەنی ، گەلەك ژ ئاخفتنیٚ پتر : (پشتیکیٚشو) (دەست قوتان)و (لیٚکڤەکرنا دەست کەفتی) بو نمونە .

ژ لایەکیٚ دیڤە دەنگو ئاوازو روناهییو دیکوری ژی ، هیٚزەکا تایبەتی د دانە شانوگەریٚ .

هەر ئەکتەرەکی ل دویڤ شیانیٚت خو دەوریٚ خو دئینا ، بیٚ کو مروڤ سستییەکیٚ تیٚ ببینیتەدەر ، لیٚ ژ ئەکتەریٚت دەوریٚ خو ژ هەمیا باشتر ئینای ، (بائیز عمر) بو بیٚ کو بدوو دەورا رابوی ، کریٚکار ئیٚکو زەلام شەش .

دیسان کاك بائیزی دوو هەڤالیٚت دی ژی ییٚت بژارە هەبون ، (عمر علی تمر) زەلام ئیٚکو (رمضان رشید احمد) دهولٚقوت .

«چەند چالاکییٚت هونەری»

ل رۆژا سیٚشەمیٚ ریٚکەفتی ١٩٨٦/٣/١١ بهەلکەفتنا چەژنیٚت ئاداریٚ وبچاڤدیٚریا هیٚژا «محمد سعید عبدالرحمن» ریٚبەریٚ گشتی ییٚ ریٚبەریا پەروەردەی ل دهوکیٚ . پیٚشانگەهەکا ریٚكوپیٚكو جوان هاتە ڤەکرن لناڤنجیا «هیڤی» . ئەڤ پیٚشانگەهە خوری یا کاریٚت دەستی بو ژ چیٚکرنا قوتابییٚت خاندنگەهیٚ . کاریٚت وان دپیٚك‌هاتی بون ، ژ تشتیٚت د هیٚنە هژماریٚ ژ سامانو کەلەپوریٚ کوردی ، وەکی : دەزبلوینکاو کولاڤاو گوریٚت ریسیو هەمی رەنگیٚت جلکیٚت کوردی .

● بیونا جەژنا نەوروزا پیروز ، هژمارەکا ئاهەنگا هاتنە گریٚدان ل خاندگەهیٚت دهوکیٚ . ئاهەنگا ژ هەمیا مەسترو پروگرامیٚ ویٚ بەرفرەهتر ، ئەوبو یا کو ل ریٚکەفتی ١٩٨٦/٣/٢٢ ل ئامادەییا پیٚشەسازییا دهوکیٚ هاتیە کرن . هژمارەکا مەزن ژ خەلکیٚ دهوکیٚ لیٚ ئامادەبون . دیسان هژمارەکا بەرپرسیارا ژی ئامادەبون . پروگرامیٚ ئاهەنگیٚ ژ موڤکیٚت ژیٚری پیٚك‌هاتی بون :

«پارچەکا موسیقیٚ بریٚبەریا هونەرمەند «ئاری عبدالله» ، سترانەك قوتابی «ولسن»ی ، ژ رەوشتو تیتالیٚت مللەتا ، رەوشتا ئاشتییٚ ل دەڤ مللەتا ، دەنگو باس ، شانوگەریەك بناڤیٚ (کوریٚت کاوەی) ژ نڤیسینا سەیدا (صدیق شرو)ی ، دیسان هژمارەکا هەلبەستا بڤیٚ بونیٚ هاتنە خاندن .

● بیونا سەرکەتنیٚت لەشکریٚ مەییٚ قاهرەمانو بچاڤدیٚریا هیٚژا ریٚبەریٚ گشتی ییٚ پەروەردەی ، ئامادەییا «کاوە» ل ١٩٨٦/٣/٢٩ پیٚشانگەها خو یا سالانە یا هونەریٚ تەشکیلی ڤەکر .

هژمارەکا بەرفرەهـ یاقوتابییٚت دهوکیٚو ئەڤینداریٚت ڤی هونەری چونە پیٚش ، کاریٚت پیٚشانگەهیٚ جهیٚ رزامەندیا هەمیا بو .

كاروان

في
هذا العدد

مجلة ثقافية شهرية
تصدرها الامانة العامة للثقافة و الشباب
باللغتين الكردية و العربية

رئيس التحرير
محمد امين محمد احمد

نائب رئيس التحرير
حسين عارف

45

حزيران ١٩٨٦
السنة الرابعة

العنوان : اربيل ـ الامانة العامة للثقافة والشباب ـ مجلة كاروان ـ هاتف / ٢٠٨٠٠

ازهار قياسية

○

شعر : كريم دهشتي

ترجمة : عبدالله قادر گوران

○

زهرة المسيح :

عندما تصبح الريح سلطان هذا الكون
الذي هو مرجان الدموع ،
تضع الأشجار في اطار صقيع الموت
وترجرج الأنهار ،
تدفع قطيع السحب وتهز الأحجار
وتقتلع اوتاد الجبال ،
عندما تمر في صدري تشق بلّور قلبي
تهشم قصب اضلاعي ،
تجعل من دماء جسدي شلال ياقوت ،
وتنثر اصداف في وتنادي مطر الخناجر
تفتح في جبيني زهرة المسيح
وتخرج سيف روحي من غمده
وتمنحني روحاً صبية .
اي شيءٌ انا ؟!
عندما تأتي الريح
اخفي الكون في فؤادي
عسى ان يصلب وحدتي
وعندما تمضي الريح اخفي فؤادي
من الكون
كي لا اشعر بالوحدة .

زهرة الصقيع :

انني جثمان اكثر حياً من الصنم الأبدي
ولحظة اطول من القرن .
اروم اشعال لهيب في بيدر دماء قلبي
اضخم من الجحيم .
ابغي ان أبني سفحاً من الكلمات
اكثر علواً من القمة ، اصوغ فيه نفسي
كيف اقطع الطريق هذه ،
عندما اجيءُ ارى محياك رماداً
وفؤادي نارا .
وحين ألقاك ، محياك لهيب
وفؤادي رماد .

زهرة الحدأة :

حينما اعثر على جسدي بين شظايا السيف
انا الصغير اشعر وكأنني افقد
مفتاح هذا الكون الكبير ،
وكهريز ذهب الكلمة يستنطق قمري بكائي
افكك سلسلة عظام صدري
وتطير قطا احلامي المائية ،
ينمو الريش في طيور الحدآن
وتغرد فوق جثتي الحية .
اعرف انني اموت وافقد جسدي
داخل عاصفة عرق الجسد ،
اشعر انا الكبير
اعثر على باب هذا الكون الصغير .

زهرة الأفعى :

كنت اجيءُ لو عرفت ان طريقي قصيرة
مثل طريق المدينة المحفوفة بالمخاطر ،
كنت اجيءُ لو عرفت انك عالٍ
مثل اصابع قدم شرفخان .
منحتني كأساً لو كانت سماً لكانت
احسن من ان تكون خالية
منحتني زهرة لو كانت افعى لكانت
احسن من الاوراق المخضبة
بدماء قلبي .

زهرة السماء :

لو تسنى لأعماقي ان تمسك – الوحدة -
لبرهة من الزمن ،
كمن يمسك رقبة الغرنوق الثلجية

لتغدو شقائق دمي صاحبة اميرة – الاستراحة –
ابد الدهر.
حبذا لو ان – الوحدة – مثل فارس مضن
ترك زمام كفه عرف حصاني الجامح في دمائي.
كنت اعدو في السهول الخضراء
والفُّ نفسي بالاحجار
وبالأرض والاشجار.
يكاد ان يمطر في ذلك المكان البعيد،
لو اعطيت دمائي الى هذه الغمامة
لغدت الأن السماء التي فوق رأسي
ملكوت زهرة كبيرة.

زهرة العرق:

كي اراك في – الذرى –
ينبغي علي ان اعود الى –السفوح–
كي اراك في –الغيوم–
ينبغي علي ان اصبح موطئ
اقدام قطرات المطر.
ومن اجل ان نلتقي يجب ان يغدو
احدنا الارض والآخر سماء،
والا سينمو غزل اعشاب عشقنا ميتاً.
نحن مقيدون بهذا المدى الذي يربط بيننا
نحن الاثنين.
مثل زهرة تخرج عرق دمائها لمطر الشوك،
ينبغي ان يرسخ احدى قدمي في ارض التراب
والاخرى تصعدك انت الطيهوج الى صحو السماء

زهرة الدم:

لست باقياً في ثنايا مفاصل جسدي
واخذك عتو الريح الى شجرة غاضبة،
من الذي يدليني على الطريق القطني
لهذه الريح.
من الذي وضع يديه
في خصلات الشعر الاسطوري للريح
امتزجت الآن مع الريح ولن ارى
وجهك الأسيل
اخشى ان استنشق الهواء
لانك قد تدخلين صدري،
اخشى ان اتنفس الهواء
لانك قد تخرجين من قلبي..
لم يتفق احد على موعد مع الموت
انني مولع بالريح والريح مولعة بك،
بينك وبين الريح غدت اعماقي
حقلاً من الجراحات والسكاكين.

زهرة الريح:

اذا ملكتُ الريح استطيع ان اغير دمائي
في كأس جسدي،
واستطيع ان امسك باشق رؤيتي
وان اوسع آفاقي،
اذا ملكتُ الريح. يمكنني فهم لغة
الثلوج والأمطار
وتحطيم اقواس التوقف واللاحركة،
وزيادة عدد اصابعي
ومن السماع بعيون رؤيتي
والرؤية بأذاني
اذا ملكتُ الريح استطيع غرس
خلود الازل في دمائي.
لكن عندما امسك معصم اميرة الريح
تضيع من روحي،
وعندما اطلق سراحها
تلتف حول روحي مثل اللبلاب
الصحراوي الرقيق.

الانتظار..

بقلم : أحمد محمد إسماعيل

ترجمة : مكرم رشيد الطالباني

راح صاحبي يتمعن اللوحة التي كانت تؤشر أوقات وصول ومغادرة القاطرات قائلاً :

– ان القطار الذاهب الىٰ (صوفيا) سيغادر بعد ساعة من الآن .

جلسنا سوية علىٰ المقاعد الخشبية ، كانت المحطة تعج بالناس وهم يتحركون كدبيب النمل جيئة وذهاباً ، وكانت الحقائب الممتلئة ، قد أفقدت توازن أكتاف الكثيرين ، وهم يمرون من أمامنا بشق الأنفس متجهين نحو العربات .

حولنا كانت الفتيات الحسناوات والشقراوات يضعن أياديهن علىٰ اكتاف الشبان هامسين في آذان بعضهم البعض . وحين كانت تتناهىٰ الىٰ أسماعهم صفير القطار تأخذهم الجفلة ، فيبدأون علىٰ عجل بتقبيل بعضهم البعض ثانية ، وحين يتحرك القطار كانت سواعد التوديع تلوح من النوافذ دفعة واحدة . وحين يختفي القطار يحل قطار آخر محله ، ويتكرر نفس الشيء .

في لجة تلك الضوضاء والزحام كانت قد لفتت إنتباهي امرأة عجوز ، منزوية لوحدها محتضنة باقة من الورد ، وهي تحدق بصمت في الزحام والقاطرات . اقتربت منها ، كانت أحياناً تدمدم مع نفسها . وتحرك عينيها الزرقاوين خلف النظارة البيضاء ككرتين زجاجيتين زرقاوين ، عدت الىٰ صاحبي وقلت له :

– لقد لفتت هذه المرأة العجوز إنتباهي .

– ربما تنتظر خطيبها .

كنت أحدق في المرأة العجوز . . تحدث رجلٌ مع صاحبي لبعض الوقت – كان يبدو ببدلته الزرقاء ومصباحه اليدوي انه أحد عمال المحطة – فقال لي صاحبي فيما بعد :

– أحمل حقيبتك الىٰ القاطرة رقم (٠٠٠) . . أتعرف ماذا تنتظر المرأة العجوز ؟ !

– كلا .

خطوت بقلق لكي ألحق به .

– يقول ذلك العامل : منذ وجودي هنا ، تحضر هذه المرأة العجوز بين بضعة أيام مرة واحدة وهي تحمل باقة ورد في انتظار إبنها !

– وأين إبنها ؟ !

– كانت قد ودّعته من هذه المحطة أثناء الحرب العالمية الثانية ، ولم يَعُدْ ، انها تعتقد حتىٰ هذه اللحظة انه سيأتي اليوم الذي يعود فيه ! ! .

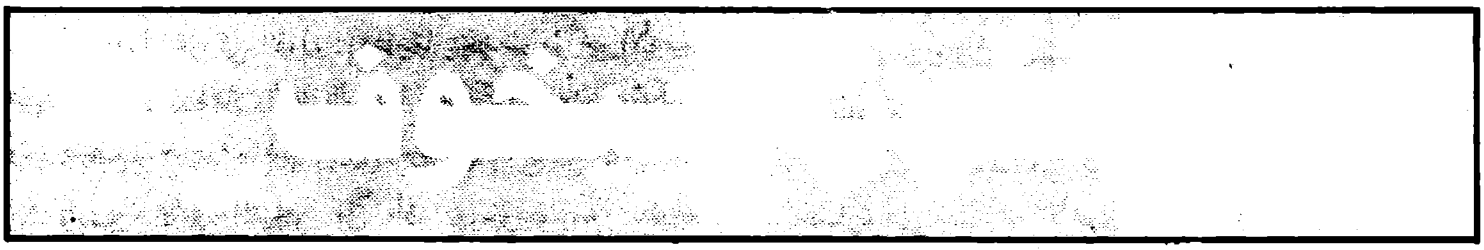
وصلت الىٰ القاطرة . أقتربت من النافذة لتوديع صاحبي . أخرجت رأسي من النافذة ، أثناء ما كنت ألوّحُ بيدي ، قلت بصوت جهوري !

– أتذكُرُ جارتنا الخالة (عائشة) ؟ !

أدركتُ انه لم يفهم ما قصدتُ . . بل رفع يده ليس الاّ . . كان القطار قد أخذ طريق سيره بسرعة . . وكانت مدينة (نجارست) تبتعد رويداً رويداً .

أتجهت نحو مكان جلوسي . لم تكن المرأة العجوز تختفِ من خيالي . ولكن كانت صورة جارتنا الخالة (عائشة) تتّقِدُ في خيالي اكثر وضوحاً ، عندها عرفت ان من كل مدن هذا الكون الكثير من أمثال الخالة (عائشة) . .

رحلة ثقافية
بصحبة رائد القصة القصيرة
في الادب الروسي

«مصطفى صالح كريم»

احتفلت في العام المنصرم الأوساط الأدبية والرسمية في الإتحاد السوفيتي بالذكرى الخامسة والعشرين بعد المائة لميلاد الكاتب الروسي العظيم انطون بافلوفيج جيخوف ، وساهمت الصحافة العراقية من جانبها بهذه المناسبة مسلطة الضوء على هذا الأديب الذي اعتبر رائداً للقصة القصيرة في الأدب الروسي ، فقد نشرت مجلة (آفاق عربية) في عددها العاشر الصادر في تشرين الأول ١٩٨٥ رسالة ثقافية من موسكو كتبها السيد عباس خلف أشار فيها الى المؤتمر العلمي الذي عقده معهد غوركي للأدب العالمي بمشاركة اتحاد الكتاب السوفيت تحت شعار (جيخوف وتأثيره في الأدب العالمي) كما ونشرت مجلة (الأقلام) في عددها الخامس الصادر في مايس ١٩٨٥ تقريراً ثقافياً حول هذه الذكرى مع الإشارة الى صفحات مشرقة من حياته الابداعية وعلاقاته الأدبية بليف تولستوى ومكسيم غوركي .

أما بالنسبة لمؤسساتنا الثقافية الكردية فقد أصدرت دار الثقافة والنشر الكردية من ترجمة الزميل القاص رؤوف بيگرد مجموعة قصص مختارة لهذا الكاتب الذي يعتبر أحد أبرز اعلام الأدب العالمي .

كتب المترجم مقدمة مسهبة عن جيخوف الذي كان الروائي الكبير ليف تولستوي معجباً جداً بعبقريته وموهبته حتى أنه قال عنه :

«جيخوف فنان لا نظير له» . لقد كان القاص بيگرد دقيقاً في إبراز جوانب هامة من حياة هذا الأديب الذي كان يستخدم أسلوباً ساخراً في نتاجاته الأدبية عندما كان يريد الإستهزاء بالأوضاع التي كانت سائدة في مجتمعه .

يقول المترجم في مقدمته : «إن كتابة هذه المقدمة ذات أهمية خاصة عندي ، لأن غالبية القراء الكرد لم يتعرفوا بعد على جيخوف ، ولم يطلعوا على نهجه الأدبي ومرحلة نشوئه ، وإلى الآن لم يكتب عنه شيئاً يذكر – ويقصد باللغة الكردية /م .ص .ك – وعلى هذا أردت الإحاطة بمختلف جوانب حياة هذا الكاتب» .

لقد اعتمد المترجم على مصادر عديدة لإغناء مقدمته التي استغرقت زهاء (١٧) صفحة من الكتاب حاول خلالها تحليل أسلوب الكاتب الذي اشتهر بالوصف وجزالة العبارة وسبر أغوار النفس البشرية وأشار الى مقولة غوركي بهذا الصدد حيث قال : «إن أردت أن تفهم الحياة اتجه نحو نتاجات جيخوف التي تلمع فيها ابتسامات القلوب الحزينة المليئة بالمحبة ، ان قصصه تمنحك بعمق معاني الحياة» .

ثم يواصل غوركي القول : «عندما يتحدث مؤرخو الأدب عن تنميته و إزدهار اللغة الروسية سيذكرون بأن بوشكين وتورجنيف و جيخوف هم الذين أبدعوا في صنع هذه اللغة» .

ويشير الأخ المترجم الى أن چيخوف مع نظيريه (ادگارالن‌بو) الأمريكي و (جى . دى موباسان) الفرنسي يعتبرون ثالوث القصة القصيرة . اختار الزميل بيگرد ستاً من قصص چيخوف وترجمها الى اللغة الكردية بأمانة ودقة بالغتين ويقول بهذا الصدد «حاولت قدر المستطاع لمن تكون القصص غير معروفة عند قرائنا ولم يسبق لهم أن قرأوها . .»

أما القصص المترجمة فهي : «كمان روچيلد ، الأب ، في الطريق ، أگافيا ، هل يمكن للحياة أن تكون أسوأ من هذه ؟ ،

لقد ورد في المقال المنشور في مجلة (الأقلام) الذي أشرنا اليه آنفاً بأن نتاجات جيخوف المسرحية والقصصية قد ترجمت الى ٩٢ لغة من لغات العالم ومن ضمنها اللغة العربية ، وبهذا الأثر المطبوع الذي أصدرته دار الثقافة والنشر الكردية يمكننا القول بأن نتاجات الكاتب الروسي الكبير قد ترجمت الى ٩٣ لغة ومنها لغتنا الكردية .

هنا يجدر الإشارة الى أن العديد من كتابنا قد ترجموا نتاجات هذا الكاتب ونشروها في المجلات بين فترات متفاوتة ، ولكن القاص رؤف بيگرد قام بتقديم مجموعة قصص خاصة بهذا الكاتب وذلك بطبعها هذا الكتاب الذي نحن بصدده .

في القصة الأولى من هذه المجموعة يسحرنا چيخوف بأسلوبه الرائع وهو يتحدث عن صانع التوابيت (ياكوف) ذي الحظ السيء الذي يصادف أياماً نحسة لا يجد فيها من يطلب منه التابوت ، ونعرف من خلال القصة بأن ياكوف يعزف على آلة الكمان ويشترك أحياناً في الحفلات الموسيقية التي تقام في القرية والتي يشرف عليها اليهودي الجشع موسى الذي يستولي على نصف الريع ويوزع النصف الأخر على بقية أعضاء الفرقة ، ثم نجد خلافاً عميقاً ينشب بين ياكوف وبين عازف الفلوت روچيلد ، يترك الأول على أثره المشاركة في حفلاتهم ، وخلال أيام البطالة والفاقة التي يعيشها تمرض زوجته وتزداد حالها سوءاً ولايجد ياكوف مناصاً من أن يصنع تابوتاً لزوجته ويضيف هذه الخسارة على خساراته الأخرى . وبعد وفاة زوجته يبقى وحيداً فيمرض هذا الأخر آنذاك يزوره روچيلد خائفاً وجلاً ويعرض عليه أن يشترك معهم في حفل عرس ابنة شامولوف ويلح عليه لكن ياكوفاً يرد عليه بقوله : «يا أخى لن أستطيع ، فأنا كما ترى مريض وعدا ذلك فإني مفجوع»

وبعد ذهاب روچيلد يبقى ياكوف وحده فيعزف لحناً مؤثراً على أوتار كمانه وتبدأ الحمى تنهش جسمه ويشتد مرضه وعندما يحين أوان اعترافه الأخير نجده يوصى بكمانه لعازف الفلوت روچيلد الذي ما أن تسلم التركة استبدل عزف الفلوت بالعزف على الكمان . . الى أن أصبح عازفاً ماهراً يشار اليه بالبنان ، كانت أنامله تلعب بالأوتار بأسلوب يكاد ينطقها حتى أن الجمهور كان مراراً يطالبه بإعادة معزوفاته التى اشتهربها . كان أحياناً وبناء على طلب الجمهور يعيد عزف «سلاماً أيها النحس عشر مرات ، ولكن همومه لم تكن لها نهاية ، كان لحن كمانه يزداد حرارة يوماً بعد أخر في قلوب الجماهير .

وقصة (الأب) تتحدث عن رجل هرم يدعى (موساتيف) مدمن الخمر نجده في بداية القصة يزور ابنه العامل ليقرضه عشرة روبلات كي يدفع بها ايجار غرفته على حد زعمه ، على أن يعيدها اليه يوم الثلاثاء القادم ، وعندما يدبر الإبن ما طلبه الأب نرى الأخير يقول : لا تصدق يا بنى ماقلته حول إعادة المبلغ ثم

يطلب قنينة بيرة وعندما يبدأ بشربها يسرد على مسامع ابنه كيف أنه اشترك في سباق الخيل الرايسز ، وفي النهاية يتطوع الإبن لمرافقته فيتدثران بمعطفيهما ويقلان عربة لتوصلهما الى حيث مأوى الأب ، وكان الوالد يشعر طوال الطريق بتأنيب الضمير ويقول لابنه : كم أنا تعيس إذ أسلبكم هكذا في كل مرة ، ثم يروى كيف أنه اقتحم محل عمل ابنه الآخر وكانت تفوح منه رائحة الفودكا ولكن الإبن لم ينهره بل رحب به وعرفه على زملائه ، ثم أشار الى ابنه الأصغر وكيف أنه تزوج من فتاة نبيلة ومع ذلك فإن أول عمل قام بها العروسان هو زيارة الأب في جحره القذر .

وخلال الطريق نزل الأب مرتين ليحتسى الخمر في الحانات التي كانت تصادفهما .

وعندما يصلان الى مأوى الأب نراه يقص على ابنه كيف أنه يحن لزيارة ابنته ويرجو ابنه أن يسهل له هذه الزيارة ويعده بأن يكون نظيفاً مهندماً بعيداً عن السكر ، كان يقول هذا وقد أسند رأسه على ذراع ابنه والدموع تترقرق في عينيه : «أريد من كل قلبي أن أرى مرة أخرى (سينوشكا)ى الحبيبة .

أما القصة الثالثة في هذه المجموعة هي (من الطريق) تروي لقاء رجل أرمل وابنته الصبية بإمرأة نبيلة في احدى محطات الطريق والتي هي عبارة عن مقهى صغير ، وهنا يروى الرجل قصة حياته وكيف أنه بعد أن ضيع كل ما يملكه في طريقه لاستلام وظيفة صغيرة من تلك البقاع النائية ونعلم من خلال الحوار أن هذه السيدة تحاول الوصول الى مزارعها التي تديرها بنفسها لأن أباها مهمل وشقيقها سكير لا يباليان بما يملكانه . ويبلغ الانسجام بينهما الى درجة يتصور الرجل عند ذهاب السيدة بأنه لو استمر في حديثه المغري معها لكان من الممكن أن تغمض عينها عن بؤسه وشقائه وكهولته وكان يحتمل أن تتبعه ! ! ويظل مسمراً من مكانه ويرنو بعينيه الى عجلات العربة التي أقلتها السيدة لتوصلها الى مزرعتها .

والقصة الرابعة هي (اگافيا) يقول الراوي فيها : عندما كنت في قسم (س) وكلما سنحت لي الفرصة كنت أزور حدائق (دوبوسكي) لألتقي بحارسها (ساوكا) فضلاً عن ممارستي لصيد السمك ، كان (ساوكا) شاباً في مقتبل العمر ولكنه كان كسولاً ، كان كثيراً ما يعيش في أحلام اليقظة أو يقضي أوقاته هدراً في التحرش بالنساء ، ذات ليلة وبينما كانا يتحدثان عن أنواع الطيور وأصواتها يشير الحارس الى أنه ينتظر قدوم إمرأة الى كوخه ، وعندما يعرف الضيف بأن هذه المرأة (اگافيا) ذات التسعة عشر عاماً وهي زوجة عامل السكة الحديدية الشاب نجدة اسفاً حزيناً ومستنكراً في نفسه هذا اللقاء .

وبينما كانا يشربان الفودكا تصل المرأة العاشقة وخلال الحوار نفهم بأنه يفترض بالمرأة أن تعود الى بيتها قبل سماع صوت صفارة القطار الذي يحمل زوجها ولكنها بفعل المشروب تنسى مخاوفها وتقضي ليلتها في أحضان عشيقها في الوقت الذي يبحث الزوج عنها . وفي صباح اليوم التالي تعبر المرأة النهر بوجل تارة تنظر الى الأمام حيث ينتظرها زوجها وتارة تنظر الى الوراء حيث يقف الحارس امام كوخه الحقير ويستدل من هيئته كأنه يتألم لأذية الكائنات عديمة النفع وهو يتمتم «عيد القطط فاجعة الفئران» !

والقصة الخامسة هي – هل يمكن للحياة أن تكون أسوأ من هذه ؟

تتحدث القصة عن حياة موظف بسيط في احدى محطات السكة الحديدية في مكان مقفر ، ويروي البطل شيئاً عن حياته البائسة وكيف أنه لا يحب زوجته رغم أنها تتفانى بحبه وتعمل كل شيء لإرضائه ، وفي ليلة رأس السنة عندما يشتد السكر بالزوج نراه تسقط قنينة الشمپانيا من يده وتنكسر واذا علمنا إن الرجل كان يحتفظ منذ أمد بعيد بقنينتين لمثل هذه المناسبات يتضح لنا كيف أن الحادث أصبح مكدراً للجميع ولكن الزوجة تتكدر بشكل آخر حيث تقول ورنة حزن في صوتها : « انه فأل سيء ، أخشى أن تكون سنتنا الجديدة شؤماً علينا» ، وبعد أيام يفاجأ الزوج بزيارة عمة زوجته التي تركت بيت الزوجية غاضبة وهي إمرأة جميلة ذات عينين سوداوين جميلتين وذات أنوثة طاغية وعندما يحتفل بها ويشربان معاً القنينة الثانية من الشمپانيا

ينسجمان بدرجة ينسى الرجل موقعه وزوجته وكل شيء في الوجود الا هذه الإمرأة الجميلة التي أضاءت مكانه المظلم والتي ومضت على حين غرة في حياته البائسة . والقصة الأخيرة في هذه المجموعة تتحدث عن فنانة معروفة يحيط بها نفر من الفنانين البارزين والمعجبين بها ولكنها تتزوج من طبيب مغمور والذي يهيء لها كل وسائل الراحة ويلبي كل طلباتها ويستقبل ضيوفها في مسكنه ، وخلال المراحل الأولى من حياتها الزوجية نفهم أن الزوجة معجبة بزوجها وتحبه الى أن تقوم برحلة فنية مع شلتها حيث تتخاذل وتستجيب لنداء الحب الذي يبثه الفنان الشاب (ريا بوفسكي) اليها حيث تعانقه وتقبل شفتيه وهما على ظهر باخرة ، ثم نجد الزوجة بعد أيام تغادر المكان ويقبلها عشيقها قبلة الوداع على أن يلتقيا فيما بعد . . . وعندما تصل الى بيتها ويجد زوجها الوفي بانتظارها تقرر في نفسها أن تعترف لها بخطيئتها التي ارتكبتها في سفرتها هذه ولكنها تتخاذل أمام نظرات الحب والصدق المرتسمة في عيني زوجها .

وفي الشتاء القادم نفهم أن الزوج قد عرف بخيانة زوجته ولكنه لا يجابهها بالحقيقة حتى أن الزوجة كثيراً ما تقول لأصحابها : «ان عفو وغفران هذا الرجل يعذبني كثيراً» والأدهى من كل ذلك نرى أن حب ريابوفسكي يخمد في الوقت الذي يزداد وهجه عند المرأة .

في الوقت الذي يحصل الزوج على شهادة الدكتوراه نجد زوجته بدلاً من أن تشاركه فرحته نراها تهرع الى مرسم حبيبها حيث تشعر بوجود إمرأة وقد أخفت نفسها خلف اللوحات عند ذاك تشعر بالمهانة وتعود نادمة الى بيتها حيث يصاب زوجها بالدفتيريا وبعد أيام وليال من العذاب يلفظ أنفاسه الأخيرة وآنذاك فقط تشعر الزوجة بفداحة جرمها وكيف أنها لم تقدر هذا الرجل الفذ كما ينبغي !

هذه هي القصص التي ترجمها رؤوف بيگرد الى اللغة الكردية ، يخيل الى أني لم أستطع أن أفي ابداعات چيخوف حقها حيث لا يمكن تلخيص تلك الروائع في أسطر قليلة ، لعل هذه الومضات تكون مشجعة ومشوقة للقارئ ليكمل بنفسه رحلته مع الكاتب الكبير چيخوف .

هنا وبهذه المناسبة أتذكر حادثة تتعلق بالروائي الروسي انطون چيخوف رواها لي صديق مصري قائلاً : كنت أعشق الأدب الروسي منذ أن كنت طالباً على مقاعد الدراسة وكنت أنفق مصروفي اليومي على اقتناء القصص والروايات وفي احدى الصباحات الحزينة داهمنا زوار الفجر واقتحموا بيتنا ولم يجدوا شيئاً سوى عدداً من تلك القصص والروايات تناول أحدهم بانتصار مجموعة قصص لأنطون باڤلوفيچ چيخوف كأنه عثر على مبرزجرمي فظيع وزجرني بقوله : كيف تجرؤ على حيازة كتاب لهذا الكافر الملعون . . ثم لم يدعني أدافع عن نفسي إذ صَفَعَني بوقاحة على وجهي ، وهكذا حصلت على أول (علقة) ساخنة في حياتي لأجل كلمات (چيخوف) ، ولكن يا تُرى هل استطاعت قوى الظلام بممارستها هذا الضغط الأسود وذاك الإرهاب الفكري وتهديد العقل البشري ، هل استطاعت أن تمنع وصول الكلمة الطيبة الى كل الناس الخيرين ؟ الجواب : كلا فها نحن رأينا كيف انتهى موضوع مصادرة كتاب (الف ليلة وليلة) في القاهرة بانتصار الخير على قوى الشر ولابأس أن نسجل ما قاله الناقد المعروف شكري غالي بهذا الصدد :

«من يطالب باحراق ألف ليلة وليلة اليوم ، سوف يطالب باحراق أعظم جواهر الأدب العربي غداً ، اليوم بحجة الجنس وأمس بحجة القدس وغداً بغير حجة»

أرجو ألا يكون صاحبي قد ترك صداقته لچيخوف بسبب العلقة الساخنة التي ذاقها في شبابه ، آملاً أن يدرك جيداً «بأن كل ظلام الدنيا لا يستطيع إخفاء نور شمعة واحدة» .

وبعد ، أرى من واجبي أن أهنئ دار الثقافة والنشر الكردية على طبعها هذه المجموعة ، متمنياً منها مواصلة إغناء المكتبة الكردية بالنتاجات الجيدة .

وتحية صادقة الى الأخ المترجم على جهوده التي بذلها في الترجمة راجياً له دوام التوفيق والنجاح .

مصطفى نەریمان

أوراق تأريخيّة كُرديّة في وثيقة عثمانية ..

طوال أربعة قرون حكمت الدولة العثمانية أراضي شاسعة تضم البلاد العربية وشمالي أفريقيا وجزءاً من أوربا وفي سني الحرب العالمية الأولى وبعدها حلّت بريطانيا وفرنسا محل الدولة العثمانية في معظم البلاد التي كانت في حوزتها في آسيا وأفريقيا. وما أن وضعت الحرب أوزارها إلاّ وكانت أراضي العراق بأكملها تحت نير الاستعمار البريطاني وفي عام ١٩٢٠ هب الشعب العراقي في ثورته الأولى لطرد المحتلين ولكن الثورة الاولى انتكست بعد أن ارغمت بريطانيا إستبدال الحكم المباشر بحكم ملكي أهلي. مؤرخون عراقيون عدة قلبوا صفحات الوثائق البريطانية وكتبوا العديد من الكتب حول الاستعباد البريطاني والفترة التي حكموا فيها أوطاننا ولكن القليل منهم إلتفتوا الى المدونات والوثائق العثمانية، الدولة المستعمرة التي حكمت بلادنا أربعة قرون طوال تمتص دماءنا وتحول أرضنا الى صحراء قاحلة دونما التفات الى اسداء خدمات اجتماعية، وثقافية، وإقتصادية ولويسيرة.

وبالرغم من الفترة المظلمة التي سادت وطننا في العهد العثماني والصراع الدائر على اكتافنا بين الترك والفرس نلمس بصيصاً من الاصلاحات على يد بعض الولاة المتأخرين من أمثال (ناظم باشا ومدحت باشا).

ولما كان الصراع محتدماً بين تلك الدولتين قامت لجنة مشتركة لتخطيط الحدود العراقية من الاحواز وهور الحويزة جنوباً الى الحدود الروسية العثمانية شمالاً وقد كان الفريق (درويش باشا) هو الشخص المخول من قبل الدولة العثمانية لانجاز هذه المهمة، استغرقت مهمة درويش باشا اربع سنوات (١٢٦٤ - ١٢٦٨ هـ) إذ وصل الفريق المذكور إلى بلدة (أشنه - شنو) في ٤ شوال من سنة ١٢٦٨ بعد أن أنجز ما عهدت اليه من المهمات، في سنة ١٢٦٩ للهجرة قدم درويش باشا لدولته تقريره مبيناً الوثائق والمشاهدات في الحدود وممر خطوطها والمواطن المتنازع عليها، وفي عام ١٣٢١ تم طبع التقرير المذكور في مطبعة (أحمد احسان) باستانبول وفي كتاب يتضمن (١٧١) صفحة.

لهذا الكتاب قيمته التأريخية والجغرافية والاجتماعية نظرا لما في هذا التقرير من معلومات قيمة عن الديار الكردية والقبائل التي كانت تقطنها والاحوال الاجتماعية لها ومواطن سكناها وعن المدن والقرى والأمصار الواقعة على جانبي الحدود واكثرها ان لم يكن جلها تقع ضمن البلاد الكردية،

يتجلى أهمية هذا الكتاب في تناوله لمجتمعنا الكردي وبلادنا الكردية قبل حوالي قرن ونصف ولتلك الفترة أهمية تأريخية نظراً لموقع بلادنا الجغرافي وللصراع المحتدم بين القوتين المتواجدتين آنذاك حول أرضنا ودور شعبها عن مصيرهم مفقود وناصية الامور كانت بيد أناس غرباء عنها وبالرغم من كل هذا وذاك فالتقرير يعطينا صورة تاريخية - جغرافية صادقة حرية بالدراسة والتعمق والتحليل من قبل الباحثين والمختصين.

في هذا العرض الموجز نقتطف ثلاث أوراق تأريخية من تلك الوثيقة العثمانية فقط مرجئين ترجمة الكتاب كله إلى مستقبل قريب، في احدى الاوراق الثلاث ننقل ما أورده التقرير حول (قلعة دمدم) وبطلها (خانى لەپ‌زێڕین) تلك الوقعة التأريخية التي نسج منها كتابنا وادباؤنا ملاحم وقصائد رائعة وثاني الورقتين عن قبيلة الجاف الكردية التي كانت تقطن آنذاك في اراضي شاسعة على جانبي الحدود وتكون ثقلاً ستراتيجياً في المجال السياسي بين تينك الدولتين وثالثها عن قبيلة الجلالي الكردية التي كانت تقطن في المثلث الحدودي بين الدول الثلاث (العثمانية والروسية والايرانية) وتتسع مساحة ارضها حتى تشمل مجموعة

قرىٰ من اراضي تلك الدول وكانت مصدر قلق لها ومؤهلاً للعديد من الثورات الكردية الملتهبة ضد تلك الدول في كثير من الفترات التأريخية .

سيكون تسلسل عرضنا لتلك الاوراق الثلاث موازياً مع خط سير الفريق درويش باشا أي من الجنوب والى الشمال ومنسجماً مع الكتاب المطبوع نفسه :

ألورقة الأولىٰ : ضمن الصفحات (٥٧ - ٦٢) وطي البنود (٤٥ - ٤٨) من التقرير المذكور نستعرض موجزاً عما ورد عن قبيلة الجاف في التقرير المذكور :

(تقطن قبيلة الجاف في سنجق[١] السليمانية وهي تضم أفخاذاً وبطون عدة وتبلغ زهاء أربعة آلاف أسرة وهي تتبع الدولة العثمانية منذ زمن سحيق ، ترحل قبيلة الجاف شتاءً في الاقضية والنواحي الجنوبية لسنجق السليمانية وتخرق صيفاً الحدود الايرانية - العثمانية قاصدة جهات مدينة (سنة) ، تدفع هذه القبيلة للدولة في كل عام خمسة آلاف قران[٢] حق المرعىٰ وكانت تدفع للدولة الايرانية مبالغ مماثلة ولكنها قطعت عنها تلك الرسوم منذ ثلاثين أو خمس وثلاثين سنة ، وتسير مع ركب هذه القبيلة (طائفة الگلالّية[٣]) التي تكون نحو خمسمائة أسرة وقطعت رسومها عن الايرانيين أيضاً أسوة بقبيلة الجاف المذكورة ، تدير هذه القبيلة الكبيرة حالياً ثلاثة أمراء يحملون اسم (محمد بگ) أقواهم وأكثرهم شكيمة هو (محمد بگ كيخسرو بگ[٤]) ويليه (محمد بگ قادر بگ) ثم (محمد بگ بن أحمد بگ) ، هذه القبيلة ضمت طوائف عديدة كانت فيما سبق في دائرة قبائل أخرىٰ كطائفة[٥] بلباس مثلاً .

أهم الطوائف الرئيسية لقبيلة الجاف هي (شاطرى ، روغزادى ، سدانى ، ميكائيلى ، نوررولى ، هارونى ، يزدان بخشى ، كمالەيى ، عمله ، نجم الدينى[٦] ، بلباس ، باشكى ، شيخ اسماعيلى ، صوفيوند ، جنكنى ، تيلەكور غضنضرى ، دوراجى ، كلور ، زرروىى) هذا وتبلغ الجاف نحو (٤١٠٠) أسرة (٤٥٠) منهم هم من طوائف متفرقة دخلت في اطار تلك القبيلة الكبيرة[٧] ماعدا طائفة الگلالّي التي تبلغ زهاء (٥٠٠) أسرة . وبمقتضى معاهدة عام (١٠٤٩) انضمت طائفتا (ضياء الدين وهاروني) من الجاف الى الدولة العثمانية نهائياً وبقيت طائفتا (بيره وزردوىى) خارجتين عنها . إن طوائف الجاف كما علمنا لم تبق على اسمائها القديمة بل طرأت عليها تغييرات طبقاً لمحل سكناها والعوامل المؤثرة فيها فمثلاً إنّ المجموعات القاطنة من الجاف في (جوانرود[٨]) يدعون بالجاف الجوانروديين وهم يشكلون نحو (٦٠٠) أسرة) .

ألورقة الثانية : عن قلعة (دمدم) التأريخية وبطلها (خان لەپ زێڕین)

أورد التقرير ضمن الصفحات (٩٦ - ٩٩) وفي ثنايا البنود (٧٤ - ٧٦) معلومات هامة نوجزها فيما يلي :

(تقع قلعة دمدم ضمن ناحية مرگور التي تتبعها ست وثلاثون قرية ، يروى بأنّ أمراء مدگور كانوا يقطنون في تلك القلعة القريبة من ورمية وإنّ أقرباء حاكم ورمية قتلوا غيلة وبيد أمير خان والد كيمسنه وفي الوقت نفسه اتجه حاكم عمادية الجنوبي (مير سودين - سيف الدين) الى المدعو كيمسنه وكان سيف الدين هذا مطلوباً من العاصمة استانبول وفي الطريق واثناء توجهه الى استانبول هوجم من قبل أناس مجهولين فانبرى أمير خان بالدفاع عن الامير سيف الدين لكن المتمردين قتلوا سيف الدين وقطعت احدى يدي أمير خان ولما بلغ العاصمة استانبول نقل للسلطان الواقعة التي نجم عنها مقتل سيف الدين وبتر احدى يديه هو ويقال بأن السلطان أمر بأن يصنع لأمير خان يد من ذهب وذاع صيته بين الاكراد بخان لپ زێڕین أي خان ذي اليد الذهبية وقفل الخان المذكور عائداً الى وطنه وسكن في قرية -كانى رش - الواقعة في السفح الغربي من جبل - آودل - ضمن أراضي برادوستان التابعة لقضاء عقره وبعد فترة توجه أمير خان نحو قلعة دمدم وقتل حاكمها انتقاماً من ثار أبيه ثم قام بتعمير قلعة دمدم ونقل المدينة اليها وحصنها ولما علم - عباس - شاه ايران بذلك شن حملة واسعة ضده ولم يتمكن

أمير خان من صدها فالتجأ الى السلطان سليم الذي جهز حملة مضادة فاسترد القلعة والمنطقة وحكمها حوالي سبع سنوات وبعد وفاة السلطان سليم أعاد العجم الكرة على المنطقة تارة أخرى وتوجه ابن أمير خان الى استانبول ودفع له من خزينة ديار بكر ألف قطعة من ذهب ومقاطعتين – مرگور وترگور – لاستغلالها للزراعة وبعد سنوات استولى سلاطين آل عثمان علىٰ مدينة تبريز وكان في معيتهم أحد من أولاد أمير خان وبعد الانتصار على الفرس اقتطعت له مقاطعتي (برادوست سروو صماى) ولما وقعت منطقة تبريز في ايدي العدو الفارسي ضعفت شكيمة اولئك الامراء وفي عهد فتح علي شاه الفارسي كانوا يدفعون له الضرائب دونما الانخراط في العسكرية وقد نقل لي تلك الوقائع التأريخية المار ذكرها السلطان أيوب أخ السلطان أحمد حاكم مرگور وأبرز لي وثائق تثبيت تبعية تلك المنطقة للدولة العليا العثمانية) .

ألورقة الثالثة : عن موطن قبيلة الجلالي الكردية والطوائف المرتبطة بها والمكونة اياها ومحل تواجدها وعن القبائل الكردية الأخرى المتواجدة في المثلث الحدودي بين الدول الثلاث .

(يرد التقرير عن الجلالية وفروعها وتقسيماتها الادارية ما يلي :

الجلالية

مجموع أسرها في :

	الدولة العثمانية	الدولة الصفوية	روسيا
١ – فرقة خالكان	٢٥٠	٢٦٠	٠٤٠
٢ – فرقة ساكان	٢٣٠	٢٠٠	٠٥٠
٣ – فرقة بلخيكي	٢٥٠	١٥٠	١٦٠
٤ – فرقة مصركان	٠٣٠	١١٠	٠٢٠
٥ – فرقة جنوكي	٢٠٠	٠٠٠	٠٠٠

إنّ اكثر الفرق الجلالية تقطن ضمن حدود الدولة العثمانية وفي سنجقي قارص وأردهان وفي ايران تسكن في منطقة – ماكو وخوى – وفي روسيا تسكن في منطقة – راوان – وجميعهم رحالة يطلبون الكلأ شتاءً وصيفا إذ لهم مشتاهم و مراتع صيفهم دونما الاهتمام بالحدود الدولية .

وبمقتضى معاهدة عام الف ومائتين وثمان وثلاثين ذكرت قبائل أخرى ضمن الحدود العثمانية كقبيلتي (حيدران و سبك) وقد نصت تلك المعاهدة على جواز عبور القبيلتين الحدود الى الدولة المجاورة ولكن لاحق لهما بالعودة تارة أخرى ولذا ظلت القبيلتان تابعتين للدولة السنية دونما خرق للحدود .

أما عشيرة (زيلان) الكردية فانها لم تستقر في احدى الدول الثلاث لفترة طويلة بل كانت تخرق الحدود وتثير المشاكل وقد نفي رؤساءها من قبل الفرس الى لورستان وبعدها آثرت تلك القبيلة الاستيطان في الدولة العثمانية واتخذت منطقته (قاغزمان) موطناً نهائياً لها . وقد ظلت عشيرة الجلالية تغدو وتجول بين الدولتين لفترة غير قصيرة ولكنها وبعد عام (١٢٣٥) للهجرة استقرت نهائياً في الدولة العثمانية وتم تسجيل افرادها في سجلات أرضروم .) تلك كانت فذكلة موجزة عن تلك القبائل الحدودية الواقعة في أقصى المثلث الحدودي ومدرجة في الصفحات (١٦٠ – ١٦٤) من التقرير الآنف الذكر .

الهوامش :

١ – سنجق -- وحدة ادارية تتوسط الولاية والقضاء يديرها (المتصرف) وترتبط بها مجموعة من الأقضية .

٢ – قران – عملة ايرانية تساوي نحو أربع آنات أي حوالي عشرين فلساً .

٣ – الگلاَلِيّة – إحدى بطون قبيلة الجاف الحالية وتشتهر بشدة بأسها وتعتبر من الفرق الغربية عن الجاف (غەواره) والتي اندمجت معها بمرور السنين ، ويقال بأن هنالك صلة قربى بين الگلاَلِيّة والجلالية .

٤ – محمد كيخسرو بك – هو (محمد باشا المعروف) الرئيس الأعلى للجاف وكان (محمد بك بن قادر بك) رئيس فرقة بارام بكى من البكزاده الجاف أما (محمد بگ بن أحمد بگ) فكان رئيساً لفرقة ولد بگى من البگزاده أيضاً .

٥ – أورد التقرير لفظتي (عشيرة) و (طائفة) فاستعمل لفظة العشيرة للعشيرة بوجه عام أما لفظة (الطائفة) فاستعملها مقابل (البطن) أي البطون المتفرقة من العشيرة وهذا وتتقسم البطون الى أفخاذ أيضاً .

٦ – نجم الدين – هو الاسم المعرب لفرقة (نەژوينى) من الجاف .

٧ – الطوائف التي ضمتها القبيلة اليا هي (الگلاَلِيّة ، گلور ، بلباس) وهي فروع من قبائل ظلت في مناطقها الاصلية .

٨ – جوانرود – ويدعى في اللغة الكردية بـ (جوانرۆ) .

محمد طاهر الكردي الخطاط وخطاطو اربيل

زبير بلال اسماعيل
١٩٨٦/٢/٢٤

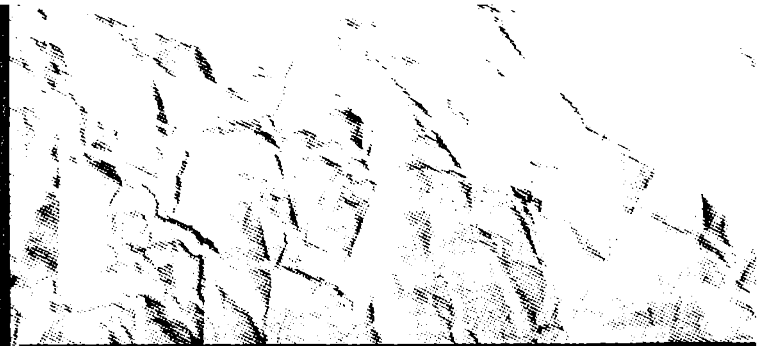
لعب الخط العربي دوراً كبيراً في حقل الفنون الأسلامية . وقد عنى المسلمون منذ بداية تأريخهم بفن الكتابة والخط ، وذلك لسهولة الخط العربي وتعدد أنواعه وأشكاله وإمكانية التصرف به . لقد استخدم الخط الكوفي والنسخي في البداية ، وإقتصر الخط الكوفي على كتابة القرآن الكريم . ومنذ القرن الحادي عشر الميلادي قل استعمال هذا الخط في كتابة القرآن الكريم وحل محله تدريجياً خط النسخ . ثم ظهرت أنواع جديدة من الخط ومنها الخط الأندلسي أو القرطبي وخط التعليق .

وقد تفنن المسلمون في الخط فجعلوه أداة للزخرفة فضلاً عن كونه أداةً للتدوين . وقد ظهر عبر العصور الأسلامية عدد كبير من الخطاطين في أنحاء العالم الأسلامي ، وأوجد بعضهم أنواعاً جديدة من الخط العربي . ولما كان نشر المؤلفات يعتمد على استنساخها فنتج عن ذلك ظهور عدد كبير من النساخين والخطاطين في أروقة المساجد والمدارس وفي سوق الوراقين ، وهم الذين قاموا باستنساخ الكتب في العلوم المختلفة . والى جانب الأهتمام بالخط عنى المسلمون بتذهيب وزخرفة الكتابة بالعناصر النباتية وتلوينها عناية كبيرة . ولم يقتصر التذهيب على المصاحف بل انتقل في القرن الرابع عشر الميلادي الى المخطوطات .

وقد شهدت أربيل في عهد ازدهارها في أواخر العصر العباسي (العهد الأتابكي) مولد عدد من الخطاطين فيها . وقد فاقت شهرتهم الآخرين في البلاد وتجاوزت حدود مدينتهم ، وتقلد بعضهم مناصب رفيعة وخاصة في ديوان الأنشاء . وقد وقفنا على أسماء عدد من هؤلاء منهم :-

١ - أسعد بن إبراهيم الكردي الأربلي : وكان أديباً فاضلاً تولى كتابة الأنشاء لمظفرالدين كوكبوري صاحب أربيل (٥٨٦-٦٣٠هـ) . وإنتقل بعد ذلك الى بغداد وحصل له الجاه الرفيع بها ورتب مشرفاً بنهر الملك ، وله رسائل نصيحة وأشعار . تعلم الخط فأخذه عن ياقوت جمال الدين . ولما كانت وقعة التتار سنة ٦٥٦هـ/١٢٥٨م اختفى فسلم من محنتهم وتوفي سنة ٦٥٦هـ وعمره أربع وستون سنة[١] .

٢ - علي بن عيسى بن أبي الفتح الكردي الأربلي : كان والده حاكماً على أربيل ، ويعرف بصاحب بهاءالدين إبن

الأمير فخرالدين . وكان علي أديباً منشئاً صاحب أموال وكتب كثيرة . أخذ الخط عن ياقوت فكان يكتب الخط الحسن ، وتولى كتابة الأنشاء بالديوان في بغداد في سنة ٦٥٧هـ . وفي سنة ٦٨٧هـ/١٢٨٨ م ترك الأنشاء وانزوى في داره منصرفاً الى البحث والتأليف . وهو صاحب جملة مؤلفات منها :

(رسالة الطيف) و (كشف الغمة في معرفة الأئمة) . توفي سنة ٦٩٢هـ[٢] .

الخطاط كبير بن أويس بن محمد اللطيفي الكردي :

أصله من أربيل ويلقب بـ ظهيرالدين واشتهر بـقاضي زاده ، وكان عالماً فاضلاً وشاعراً يشار اليه بالبنيان ، ولما فتح السلطان سليم تبريز عرض فضل المذكور فاكرمه وأرسله صحبة شاه قاسم الى الآستانة وقلده منصباً يليق به . وكان يعرف جميع الخطوط تقريباً وبالأخص خط نستعليق ، فانه هو الوحيد الذي أتقنه . وله آثار كثيرة ، توفي سنة ٩٣١هـ/ ١٥٢٤م[٣] .

هذا ماكان من أمر بعض خطاطي أربيل في عهدها الغابر ، أما في تاريخها الحديث فقد قدمت أربيل عدداً من الخطاطين وفي مقدمتهم خطاط شهير يعتبر واحداً من أعظم خطاطي العالم الأسلامي ذلك هو الخطاط محمد طاهر الكردي الأربلي .

محمد طاهر الكردي :

كان والده عبدالقادر بن محمود الكردي الأربلي قد ولد في أربيل في حدود ١٢٧٥هـ ونشأ فيها . وتزوج إمرأة فاضلة هي أخت التاجر الأربلي المرحوم عبدالغفور جلبي . أدى عبدالقادر فريضة الحج ، ثم إعتاد بعد ذلك أن يقوم بأداء الفريضة بدلاً من بعض أهالي أربيل العاجزين عن أداء تلك الفريضة أو المتوفين منهم . وهكذا كان له رواح ومجيء بين أربيل ومكة وبالعكس .

وقرر بعد ذلك أن يقيم في مكة المكرمة فنقل اليها أهله . وفي سنة ١٩٣٥م عاد الى العراق فزار كركوك وأربيل ويبدو أنه كان ينوي تعهد نقل الحجاج من مدن المنطقة الى بيت الله الحرام ، وقد التقاه في كركوك محمد أديب علي حكمت في مجلس سعيد

ابن النائب . وقال عنه الأخير إن الشيخ عبدالقادر كان يلبي الجبة والعمامة . وتوفيت زوجته في أوائل عام ١٣٣٤هـ ودفنت بمكة المكرمة بمقبرة (المعلا) . وكانت من الصالحات وفضليات النساء[٤] .

وتوفي عبدالقادر في اليوم التاسع من شهر رجب سنة ١٣٦٥هـ ودفن بالطائف بالمقبرة التي بجوار مسجد أبن عباس (ر) وقد بلغ التسعين عاماً وقد كان صالحاً في غاية الأستقامة[٥] . ومن أقاربه في أربيل ياسين ومحمد وأحمد أولاد طه وهم يقيمون في أربيل ، وكذلك المرحوم الحاج علي كولناز .

أما إبنه محمد طاهر فقد ولد بمكة المكرمة في سنة ١٣٢١هـ/١٩٠٣م . وأشار المترجم الى عمره فقال : (أما والدتي فقد توفيت في أوائل عام ١٣٣٤هـ وأنا دون البلوغ ، فاني لا أنسى حنانها ومحبتها وبالغ خدمتها ورعايتها . . .)[٦] .

وأشار المترجم الى نشأته وفضل والده عليه فقال : (فانى لا أنسى حسن تربيته ورعايته وعظيم عنايته بتعليمي ، فلقد أدخلني رحمه الله تعالى مدرسة الفلاح بمكة المشرفة منذ نعومة أظفارى ، فلما تخرجت منها أخذني بنفسه في أول سنة

(١٣٤٠هـ) الى مصر وأدخلني الأزهر الشريف لأتعلم العلم فيه ، ثم تركني ورجع الى مكة المكرمة بعد شهرين . فهناك تعلمت العلم والمعرفة وتربيت بين الرجال البارزين في العلم والصلاح)[٧] .

وقال أيضاً عن نفسه إنه : (تعلم في مدرسة الفلاح بمكة المشرفة منذ صغره بعد تأسيسها ببضع سنوات ، ولم يدخل في كتاتيب ولا مدارس أخرى ، وتخرج منها في عام ١٣٣٩هـ . ثم في أول عام ١٣٤٠هـ/١٩٢١م أخذه والده الى القاهرة ليتعلم العلم في الأزهر الشريف . فاشتغل هناك بالعلوم الدينية والعربية ، ولم يتعلم شيئاً من اللغات الأجنبية ، كما اشتغل بتعلم الخطوط العربية بأنواعها وما يتعلق بها من الرسم والزخرفة والتذهيب وذلك بمدرسة تحسين الخطوط العربية الملكية . فلما رجع من مصر الى مكة المشرفة اشتغل بتعليم الخط العربي بالمدارس ولذلك يعرف بالخطاط)[٨] .

حياته في مصر :

سافر المترجم الى مصر سنة ١٩٢١م لطلب العلم بالأزهر ، وكان من أساتذته هناك : الشيخ العلامة المحدث محمد حبيب الله الشنقيطي[٩] . ثم إلتحق بمدرسة تحسين الخطوط العربية في سنة افتتاحها وذلك في سنة ١٣٣٤هـ/١٩٢٢م فأخذ في المدرسة المذكورة (خط الثلث) و (الرقعة) و (جلى الثلث) عن الخطاط محمد أفندي ابراهيم المصري الملقب بالأفندي ، وكان مشهوراً بأجادة خط الثلث . وكذلك أخذ الخطوط المذكورة مع الخط الفارسي والخط الديواني وجميع الخطوط وفن التذهيب والرسم والزخرفة عن الخطاط الشهير محمد عبدالعزيز الرفاعي التركي ، وكان إماماً لجميع الخطوط . وفي شهر حزيران سنة ١٩٢٥م/١٣٤٥هـ تقدم للأختبار النهائي فكان من الناجحين حيث نال شهادة الدبلوم[١٠] ، ودخل بعد ذلك قسم التذهيب في نفس المدرسة ومدته سنتان وبعد إتمامها رجع الى الحجاز وذلك في صفر عام ١٣٤٨هـ .

وظائفه وأعماله في الخط :

لما عاد الى الحجاز توظف بالمحكمة الشرعية الكبرى بمكة المكرمة لفحص الخطوط ، ثم طلبته مدرسة الفلاح بجدة في أول عام ١٣٤٩هـ/١٩٣٠ فاشتغل بتدريس الخط فيها مدة أربع سنوات ، وفي أثنائها وفق الى كتابة كراريس في خط الرقعة سماها (كراسة الحرمين) وهي تقع في سبعة أجزاء .

ورغب بعد ذلك في وضع في الخط العربي وتراجم الخطاطين وطبع الكراريس المذكورة فسافر الى مصر ثانياً في أول سنة ١٣٥٣هـ/١٩٣٤ م فأقام بالقاهرة سنة واحدة ، ثم في الأسكندرية سنة أخرى سعى من خلالها الى طبع الكراريس (فطبعها سنة ١٣٥٤هـ) والى إعادة طبع كتابه المسمى (تحفة العباد في حقوق الزوجين والأولاد) طبعة ثانية . والتقى في هذه الفترة بأبن بلده محمد رشاد المفتي الذي كان يومئذٍ طالباً في الأزهر . وإشتغل المترجم بعد ذلك بتأليف كتابه الشهير (تاريخ الخط العربي وأدابه) ومكث فيه ثلاث سنين حتى أتمه ، وكان عمره إذ ذاك نحو ٣٧ سنة . وقد طبع كتابه المذكور في سنة ١٣٥٨هـ/١٩٣٩م في القاهرة ، وهو من أجل الكتب ومصدرها للخطاطين المعاصرين جميعاً ، وفي تلك السنة (أي في ١٩٣٩م) كان المترجم بمدرسة الفلاح بجدة .

ووضع رسالة أدبية في الخط سماها (حسن الدعابة فيما ورد في الخط وأدوات الكتابة) وقد طبعت . ورسالة أدبية أخرى في (الشاي والقهوة والدخان) .

وإبتكر خطاً جديداً لم يسبقه اليه أحد . وكتب كراريس في الخط ، وفي سنة ١٣٥٦هـ وضع مجموعة من خطي النسخ والثلث سمها (نفحة الحرمين) . وفي سنة ١٣٥٧هـ وضع مجموعة أخرى من جزين من خط النسخ فقط على حسب منهج مديرية المعارف ، وقد طبعت في سنة ١٣٥٨هـ وسماها : (مجموعة الحرمين) . ووضع كذلك مجموعة قيمة تحتوى على جميع أنواع الخطوط العربية في قالب فني وسماها : (تحفة الحرمين في بدائع الخطوط العربية) . وهي لا يقصد منها التعليم وإنما هي كتحفة لطيفة تجمع كثيراً من الخطوط باشكال هندسية وصور رائعة

وتركيبات مبتكرة[11] .

وقد زار المترجم مصر مرات عديدة ومنها زيارته في سنة ١٣٦٧هـ كان يقضي أوقاته فيها بزيارة المكتبات المعروفة ولطبع مؤلفاته .

أعماله الدقيقة في الخط

وللمترجم بعض الأعمال الدقيقة في الخط ، فقد كتب على حبة قمح سورة الأخلاص مع البسملة ، وعلى حبة أرز سورة الناس ، وعلى بيضة سورة يس . وذكر بأنه أهدى التحف المذكورة الى الملك فيصل الأول . وقد خط اكثر من مرة خطوطاً وكتابات من هذا القبيل ، ومن ذلك كتابته الدقيقة لعدة أبيات من الشعر على حبة أرز وقمح وكتابته أيضاً سوراً قصاراً على حبة قمح أو أرز .

مصحف مكة المكرمة :

ومنذ سنة ١٣٥٨هـ/١٩٣٩ بدأ في كتابة مصحف كريم بخط النسخ وانتهى من كتابته في ختام سنة ١٣٦٢هـ/١٩٤٣ . وقد تألفت لجنة من قبل الحكومة السعودية لتصحيحه . وهو أول مصحف كتبه المترجم ، كما هو أول مصحف طبع بمكة المشرفة في عام ١٣٦٩هـ وسماه (مصحف مكة المكرمة) . وقامت بطبعه مطبعة أم‌القرى ، وهو مصحف متداول .

زار المترجم أربيل في سنة ١٩٤٦م ومكث فيها شهراً نزل خلاله في منزل خاله عبدالغفور جلبي . ومن جملة من إلتقاهم في أربيل خلال زيارته الأستاذ محمد رشاد المفتي والمرحوم كيوى مكرياني .

وكان المترجم في هذه الفترة (١٣٦٥هـ/١٩٤٦م) يعمل خطاطاً بالمعارف العامة بمكة المكرمة . وفي عام ١٣٧٥هـ/١٩٥٥ عين في اللجنة التنفيذية لتغيير سقف الكعبة المشرفة وتجديده ولتوسعة المسجد الحرام . وكان إبتداء العمل في بيت الله في اليوم الثامن عشر من شهر رجب (١٣٧٧هـ) . أما إنتهاء العمل تماماً فكان في اليوم الثامن والعشرين من شهر شعبان من السنة المذكورة . وقد قام صاحب الترجمة وولده عبدالرحمن الكردي بالخدمة والبناء قليلاً في الكعبة المطهرة وبالوقوف على العمل فيها يوماً فيوماً حتى إنتهاء العمارة .

مؤلفاته الأخرى :

وللمترجم مؤلفات أخرى منها :

١ - تاريخ القرآن وغرائب رسمه وحكمه . طبعه مرتين : الاولى في سنة ١٣٦٥هـ والثانية بمصر في مطبعة مصطفى البابي الجلبي في سنة ١٣٧٢هـ/١٩٥٣ .

٢ - مقام إبراهيم (ع) طبع في سنة ١٣٦٧ بمصر بمطبعة البابي الجلبي .

٣ - التفسير المكي في أربعة أجزاء .

٤ - حفظ التزيل من التغيير والتبديل .

٥ - تحفة العباد في حقوق الزوجين والاولاد .

٦ - الأدعية المختارة ٧ - بدائع الشعر واللطائف

٨ - مختصر المصباح (في اللغة) ٩ - المختار (في اللغة)

١٠ - منظومة في التعاريف الفقهية .

١١ - تعليق مختصر على تاريخ مكة للقطبي .

١٢ - التاريخ القويم لمكة وبيت الله الكريم في عدة أجزاء . بدأ بوضعه منذ سنة ١٣٧٥هـ وطبع في سنة ١٣٨٥هـ/١٩٦٥ على نفقة احمد هاشم مجاهد وكيل وزارة الحج والأوقاف بمكة المكرمة .

١٣ - إرشاد الزمرة لمناسك الحج والعمرة .

١٤ - الموعظة الحسنة في عدم اليأس والصبر والتفويض .

١٥ - منظومة في بناء أو صفة أشهر بنايات الكعبة وفن عمارتها في عصرنا . وأشهرها :

١ - بناية خليل الله إبراهيم (ع)

٢ - بناية قريش ٣ - بناية عبدالله بن الزبير

٤ - بناية الحجاج بن يوسف الثقفي

٥ - بناية السلطان مرادخان الرابع من سلاطين آل عثمان في سنة ١٠٤٠هـ حين هدم الكعبة في سنة ١٠٣٩هـ بسبب السيل العظيم الذي دخل المسجد الحرام[12] .

طبعت المنظومة لأول مرة في الهند في أوائل عام ١٣٦٧هـ وأعاد طبعها في مصر سنة ١٣٧١هـ بعد أن زود فيها زيادات مهمة كثيرة . وبعد تجديد سقف الكعبة المشرفة وترميمها نظم أرجوزة مكملة للمنظومة الاولى وذلك في شهر رمضان ١٣٨٠هـ بعد الانتهاء من التجديد .

١٦ – حول تيسير الكتابة العربية ، مكة الكرمة ١٣٦٥هـ .

وذكر المترجم في التاريخ القديم : (وإني بحمدالله قد اشتغلت بالتأليف حتى بلغت مؤلفاتي نحو أربعين كتاباً أجلها وأعظمها كتابتي لمصحف مكة المكرمة وهو مطبوع وتاريخ القرآن وغرائب رسمه وحكمه وهو مطبوع أيضاً والتفسير المكي وسيطبع قريباً . . .) .

شاعريته :

للمترجم مجموعات شعرية عديدة أغلبها في بحر الرجز : والرجز أقرب الأبحر من النثر والشعراء أجازوا تغيير قافية كل بيت من أبيات الرجز يعوض عن ذلك بالتصريع (أي المطابقة بين الشطرين) . وقد نظم المترجم عدداً من الأراجيز نذكر منها :

١ – منظومة في (التعاريف الفقهية)

٢ – منظومة في صفة أو بناء أشهر بنايات الكعبة المشرفة ، وبدأها بقوله :

الحمد لله الذي هدانا – حمداً يوافي نعماً أولانا

وبعد هذه نبذة لطيفة – وطرفة بديعة طريفة

في صفة البنا لبيت الله – تعظيمه فرض بلا تناهي .

وتتكون هذه المنظومة من مئات من الأبيات غطت ٢٣ صفحة من القطع الكبير[١٣] .

٣ – ونظم أرجوزة في سلسلة الخطاطين في ستة وأربعين بيتاً وهي كسند أو أشبه بالأجازات العلمية التي يصدرها علماء الدين المجيزون لمجازيهم ويسمى هذا السند بالسند المصري ويبدأ هكذا : (أخذت أنا محمد طاهر الكردي المكي أنواع الخط العربي بالقواعد العامة عن الخطاط الكبير النابغة القدير محمد أفندي إبراهيم المصري الملقب بالأفندي بمصر القاهرة وهو أخذ عن . . .) الى أن يصل الى الأمام علي بن أبي طالب (ر) وهو أخذ عن يثرب بن عبدالملك وحرب بن أمية وهما أول من أدخل الخط والكتابة الى مكة[١٥] .

وقد نظم هذا السند تسهيلا للحفظ والمراجعة وبدأه بقوله : فان ترم معرفة السندفي – تلقي في الخط حتى تقتفى[١٤] .

٤ – السند التركي : وقال فيه (اخذت أنا محمد طاهر الكردى المكي انواع الخط العربي وفن التذهيب والزخرفة عن الخطاط الشهير اوحد زمانه وفريد عصره وأوانه المرحوم الشيخ محمد عبدالعزيز الرفاعي التركى . .)

إلى أن يصل الأمام علي بن أبي طالب (ر) وهو اخذ عن يثرب بن عبدالملك وحرب بن امية

٥ – وله أرجوزة في الدعوات في عشرين بيتاً نظمها في غرة ربيع الأول من عام ١٣٦٧هـ وبدأها بقوله :

نظمها طاهر الكردي – لقبه الخطاط والمكي

الى أنْ يقول :

قد تمت الرسالة اللطيفة – منظومة في الكعبة الشريفة[١٦]

٦ – ونظم المترجم الشعر في مناسبات عديدة ومن شعره هذان البيتان :

قد استراح من الحياة وكدها – ومن الهموم ورؤية الأهوال

من مات أو من جُن أو مبتلٌ – لَزِمَ القناعة صادق الأحوال

ويذكر البيت الثاني بهذه الصورة أيضاً :

مَن مات أو من جُنّ أو مَن لَزِم – ذيل القناعة طاهر الأذيال[١٧]

٧ – قال في فضل مكة المشرفة في أرجوزة تتضمن ١٧ بيتاً

فمكة خير بلاد الله – أليس فيها البيت بيت الله[١٨]

٨ – وقال في فضل مكة المشرفة أيضاً في ٣٧ بيتاً :

وله أيضاً شعر في ماء زمزم في ٥٤ بيتاً .

زمزم خارج بأمر الله – إغاثة لابن خليل الله[١٩] .

نثره :

وللمترجم بعض الحكم والأمثال من ذلك :

١ – لا تهد شيئاً لمن لا يقدره

٢ – تقدير الأعمال يزيد من نشاط العمال .

٣ – مراعاة إحساس الأصدقاء تقوى حبل الصداقة .

٤ – دوام العزلة يميت النشاط والهمة .

٥ – المال يستر العيوب ٦ – كثرة الخضوع نفاق .

٧ – لا تتودد الى من لا يعتبرك .

٧ – الانهماك في العمل يؤدي الى الملل .

٨ – من إحترم غيره فقد إحترم نفسه

وهكذا ظهر لنا إن المترجم جمع في شخصه قابليات وفضائل عديدة ، فكان عالماً دينياً وخطاطاً بارعاً وشاعراً ومؤرخاً .

وفاته :

أحيل المترجم على التقاعد وتفرغ في بيته الواقع في محلة السليمانية القريبة من الكعبة المشرفة ، للتأليف والمطالعة . وله إبن واحد إسمه عبدالرحمن وهو الآن موظف حكومي ، وبنتان . وله أخ إسمه مكي الكردي يقيم الأن في الرياض وقد تقلد بعض الوظائف المدنية والعسكرية ، وله خمسة أولاد وخمس بنات اكمل جميعهم دراستهم .

توفي محمد طاهر في حدود ١٩٧٩ وقبل من سنة ١٩٨٠م . ومن أقربائه في أربيل : خاله المرحوم عبدالغفور علي الجلبي وأولاده محمد وعلي ، وابناء خالاته : عثمان وشاكر ولدى مصطفى ، وقادر سعيد . ومن أقربائه أيضاً المرحوم المهندس هاشم عبدالله مدير بلدية أربيل سابقاً .

تلاميذه في الخط :

تتلمذ على الخطاط محمد طاهر عدد من الخطاطين. ومن مجازيه الخطاط يوسف ذوالنون الموصلي ويحيى سلوم العباسي وإبراهيم فاضل المشهداني ومحمد صالح الشيخ علي الموصلي وغيرهم .

خطاطو أربيل

ظهر في أربيل في ميدان الخط عدد من الخطاطين ومن أوائلهم : محيي الدين عزيز (باشا) ويونس شاكر . وظهر بعد ذلك عدد آخر من الخطاطين الموهوبين ومنهم سعيد يحيى وكريم ديار ومحمد زاده والمرحومين زمناكو (بهرى) وسيروان سيد أحمد ، ونجاة أنور (أجازه الخطاط الشهير حامد الآمدى في ١٣٩٨هـ) وأحمد ملا عبدالرحمن . أما الذين يؤمل لهم مستقبل جيد في عالم الخط فهم كل من قيس عبدالرحمن خليفة وكيلان بيربال وعبدالكريم رمضان وبرزو صديق وجمشيد عبدالواحد وشيركو فاضل وجاسم كريم وعبدالخالق .

الهوامش والمصادر

١ – إبن شاكر الكتبي : فوات الوفيات تحقيق محيي الدين عبدالحميد القاهرة ١٩٥١ (١٧/١) وأنظر : محمد طاهر الكردي : تاريخ الخط العربي وأدابه القاهرة ١٩٣٩ ص ٣٠٨

٢ – محمد طاهر الكردي : المصدر السابق ص ٣٤٤ . وابن شاكر :فوات الوفيات (١٣٤/٢) .

٣ – محمد طاهر : المصدر السابق ص ٣٥٠

٤ – محمد طاهر الكردي : التاريخ القديم لمكة وبيت الله الكريم ١٣٨٥هـ (١٥/١)

٥ – المصدر السابق ص ١٥ ، وأشير هنا الى ماكتبه الدكتور محسن جمال‌الدين في جريدة (العراق العدد ٢٩٦٦ الصادر يوم السبت ١٩٨٥/١١/٢ حول الشيخ محمد ماجد الكردي (١٢٩٢–١٣٤٩هـ) من أن محمد طاهر هو ابن محمد ماجد المذكور وانه تولى إدارة المطبعة الماجدية بعد وفاة والده . إن الخطاط محمد طاهر لا تربطه أية صلة قرابة بالشيخ محمد ماجد ، فوالد محمد طاهر : عبدالقادر توفى في سنة ١٣٦٥هـ أي بعد وفاة ماجد الكردي بحوالى ربع قرن ولم يكن صاحب مطبعة ، وأشير أيضاً الى ماكتبه الخطاط يحيى سلوم في كتابه (الخط العربي) الصادر في بغداد في ١٩٨٤ حيث جاء في ص ١٤٣ من أن محمد طاهر أصله من السليمانية وإن جده لأبيه استوطن مكة المكرمة . والصواب إنه أربلي الأصل ، وإن أول من هاجر وإستوطن مكة المكرمة كان والده عبدالقادر .

٦ – المصدر السابق (١٥/١)

٧ – المصدر السابق (١٥/١)

٨ – المصدر السابق (٢٧/١)

٩ – المصدر السابق (٢٠٤/١)

١٠ – محمد طاهر الكردي : تاريخ الخط العربي وأدبه ص ١٤٣

١١ – المصدر السابق ص ١٤٩

١٢ – التاريخ القديم (٢٦٧/٣–٢٦٩)

١٣ – المصدر السابق (٢٧١/٣–٢٩٣) وأنظرا أيضاً تاريخ القرآن ط ٢ ص ٢٣١ – ٢٤٢ وفيه المنظومة الخاصة بالبنايات السابقة للتجديد الأخير .

١٤ – محمد طاهر الكردي : تاريخ الخط العربي ص ٢١٣–٢١٤

١٥ – المصدر السابق ص ٢١١–٢١٢

١٦ – محمد طاهر : تاريخ القرآن وغرائب رسمه وحكمه القاهرة ١٩٥٣ ص ٢٤٣

١٧ – المصدر السابق ط ٢ ص ٤٤ . وحول أشعاره أنظر أيضاً ص ٢٤٤–٢٤٥

١٨ – التاريخ القديم (٥٠/٢)

١٩ – المصدر السابق (٧٣/٣)

واعتمدت في كتابة المقال أيضاً على مقابلات شخصية مع بعض أقارب المترجم .

عصبة الامم

بقلم : د . كمال مصطفى مظهر

ترجمة : فيصل مصطفى

القسم الثالث والأخير

ويتحدث التقرير ذاته بصورة مفصلة عن كيفية انسحاب الانكَليز في يوم (٥) ايلول سنة ١٩٢٢ من مدينة السليمانية وجميع المناطق والمراكز الواقعة في شمال أربيل - كركوك - كفري ، تحت ضغط الثوار واستنكار الجماهير ، ففي ذلك اليوم نقل الانكَليز عن طريق الجو (٦٧) مسؤولاً من مسؤوليهم من السليمانية الى كركوك ، واناطوا ادارة شؤون المدينة بمجلس كان قد رشحه ممثلو أهالي المدينة قبل فترة[٣٨] .

كما سجل لنا التقرير ذاته بعض الجوانب المهمة حول عودة الشيخ من الهند ، ففي الفقرة التي جاءت تحت عنوان (استلام السلطة من قبل الشيخ محمود وخططه مع الاتراك) يتحدث التقرير عن العلاقة السرية بين الشيخ وبين الكماليين عن طريق اوزدمير باشا فيقول - وصحيح ما يقوله - : لم يكن الكماليون صادقين مع الشيخ ، وانما كانوا يهدفون الى جعله بيدق شطرنج لتحقيق مآربهم[٤٠] ، لقد احتفظ لنا التقرير المذكور بمعلومات نادرة عن هذا الموضوع وعن النشاط الواسع للكماليين بين صفوف كرد العراق . وفي اماكن عديدة تحدث التقرير سنة ١٩٢٢ - ١٩٢٣ علناً عن الاعتداءات التي قامت بها الطائرات الحربية البريطانية على المواطنين الابرياء في كردستان انتقاماً من الشيخ محمود والكماليين . ولا اصدق بان الانكَليز آنذاك فعلوا في اية زواية من زوايا البلدان الواقعة تحت نفوذهم واستعملوا انواع الاسلحة وخاصة الطائرات مثلما فعلوا في كردستان وطرحت لندن اعمالها هذه في تقاريرها الخاصة المقدمة الى مؤسسات (عصبة الامم) واعضائها كحدث اعتيادي .

وهكذا أحتل نضال الشعب الكردي وخاصة حركات الشيخ محمود صفحات عديدة من تقريرهم اللاحق عن اوضاع العراق في الفترة من نيسان سنة ١٩٢٣ الى كانون الاول سنة ١٩٢٤[٤١] . ورد في هذه الصفحات ولمرات عديدة موضوع قصف السليمانية وحلبجة وأماكن اخرى من كردستان من قبل طائرات بريطانيا العظمى . وبموجب نص قول التقرير نفسه على ان قصف مدينة السليمانية في يوم ٢٥ مايس سنة ١٩٢٤ دفع بأهلها الى مغادرتها . وكما يقول بانه عند احتلالها من قبل الانكَليز ثانية كان قد بقي فيها (٧٠٠) شخص فقط من بين مجموع سكانها البالغ عددهم (٢٠) الف شخص . وبعد شهرين تمكن نصفهم من العودة الى ديارهم ، ولكنها لم ترجع الى حالتها السابقة الآ في شهر تشرين الثاني[٤٢] .

وإضافة الى البحث في الاوجه المختلفة للحياة الكردية في العراق ، فان تقرير سنة ١٩٢٦ [٤٣] تحدث عن سمكو بصورة خاصة ، وبهذا العدد كتب يقول :

«سمايل آغا (سمكو) : قام سمايل آغا المعروف بـ (سمكو) وهو رئيس عشيرة شكاك بثورة ضد الحكومة الايرانية ، الاّ انه لم ينتصر في المعركة التي دارت بالقرب من ديلمان ولجأ الى العراق ومعه مائة من رجاله بعد ان عبروا الحدود قرب «نهري» عن طريق تركيا وجاءوا الى منطقة «رواندوز» التابعة الى أربيل . فطلبت ايران من العراق تسليمها سمكو اسيراً ، الاّ ان العراق رفض ذلك لان قانون اللجوء السياسي في العراق لا يسمح بتسليم اللاجئين السياسين ، ومع هذا فقد سمحت الحكومة العراقية للايرانيين بان يبعثوا باحد ضباطهم الى داخل الاراضي العراقية للتباحث مع سمكو حول الشروط التي وضعتها ايران مقابل اصدار عفو عنه [٤٤]» .

وبصدد الحديث عن الكرد والعديد من المواضيع الاخرى المتعلقة بالعراق فان تقرير سنة ١٩٢٧ لا يقل عن غيره من التقارير من حيث الاهمية فلقد احتل موضوع حوار الانكَليز مع الشيخ محمود مكان الصدارة فيه . ولتنفيذ هذا الغرض اتخذ الشيخ محمود السيد احمد البرزنجي ممثلاً عنه ورسولاً منه الى بغداد واطلق كتاب هذا التقرير تسمية (فوضوي كردستان الجنوبية) على السيد احمد البرزنجي . وطبيعي ان يكون الانسان الوطني والمخلص فوضوياً ومتمرداً ومخرباً في نظر جميع المحتلين والطغاة .

وهكذا يصف التقرير كلاً من صابر وعبد الله ولدي كريم فتاح بَكك الهموندي ايظاً . اللذين سلكا سيرة آبائهما وأجدادهما فوقفا صامدين في وجه المحتلين . وحسب ما جاء في التقرير فانهما كانا المناضلان الوحيدان اللذان بقيا في ساحة المعركة ممن كان الانكَليز يتعقبون آثارهم بالطائرات والفرسان والجنود الليفيين في كل مكان .

كما ان تقرير سنة ١٩٢٧ قدم شرحاً موجزاً الى عصبة الامم

شێخ مەحموود

عن بعض الجوانب من الوضع الذي كان يعيشه الكرد الذين لجأوا الى العراق نتيجة الانتفاضة الكبيرة التي قام بها الشيخ سعيد بيران ، يقول التقرير : بان منطقة الموصل اضطربت نتيجة موجات نزوحهم . وكما جاء في التقرير فان (٤٥٠) فرداً من هؤلاء اللاجئين فقط بقوا داخل الارض العراقية بحلول سنة ١٩٢٧ ، أما الباقين فقد عادوا الى قراهم . ومن بين الباقين في العراق استقر حوالي (١٥٠) شخصاً في منطقة زاخو وحوالي (٢٥٠) شخصاً في منطقة دهوك وحوالي (١٠٠) منهم في مدينة الموصل وضواحيها [٤٧] .

وجاء في تقرير سنة ١٩٣١ [٤٨] ان عدداً من عشائر منطقة بادينان يترك ديانته ويعتنق الكفر ويأكل لحم الخنزير ، عليه (!) فقد قامت طائرات بريطانيا العظمى (وبكل اخلاص) بغارات عليها . وفي الصفحة التالية يأتي على موضوع القاء القبض على الاستاذ توفيق وهبي للفترة من منتصف نيسان الى (٣٠) مايس من سنة ١٩٣١ [٤٩] .

اضف الى هذا فان هذا التقرير ومثله تقرير سنة (١٩٣٠) يذكر مرات موضوع السادس من ايلول الاسود وتجدد انتفاضات الشيخ محمود لحين اسره وابعاده الى الناصرية ، وعند الحديث عن معركة آوباريك التي وقعت في الخامس من نيسان سنة ١٩٣١ ، يقول تقرير سنة ١٩٣١ ان الكرد «حاربوا بشجاعة ، ومع ان هجوم الطائرات والمشاة كان مستمراً طوال

النهار ، الاّ انهم قاوموا لحين حلول الظلام ثم انسحبوا» .

يصف معدو هذا التقرير بكل وضوح الغارات التي كانت تشنها الطائرات الانكليزية والتي استمرت اسبوعين لملاحقة الشيخ الى ان اجبرته على الصبور الى الجانب الآخر فاتخذ من قرية بيران مقراً جديداً [٥١] . وبعد صفحات يذكر تقرير سنة ١٩٣١ كيف ان الانكليز ارسلوا قوة خاصة لمحاربة محمود دخان الدزلي بناءً على طلب من الشاه رضا ولم يتخلوا عنه الى ان اسروه في (٣١) مايس من تلك السنة وارسلوه الى بغداد [٥٢] .

والتقرير اللاحق كان عن الفترة من منتصف كانون الثاني الى اوكتوبر من سنة ١٩٣٢ [٥٣] تحدث باسهاب (لعصبة الامم) عن (شهامة) الطائرات الحربية البريطانية في غاراتها ضد الثوار الكرد (! !) .

في هذه المرة صارت (الملحمة) الممتعة (! !) هذه (زهرة) البحث التي زينت الصفحات الستة الاولى من التقرير . كما ان التقرير ذكر ايضاً دون تحفظ ان غارات الطائرات الانكليزية على الكرد قد توقفت لفترة من الزمن فقط للحفاظ على سلامة احد طياريها مع مساعده ، اللذين اسرهما (العصاة) الكرد . وسجل معدو التقرير حقيقة أخرى ايضاً للتأريخ وهي ان هؤلاء (العصاة) عاملوا اسيريهم برجولة وبعد فترة اخلوا سبيلهما [٥٤] .

ولم يخلو اي تقرير انكليزي آخر عن العراق خلال الفترة من العشرينات الى اوائل الثلاثينات من التقارير التي قدمت الى (عصبة الامم) من التحدث عن الكرد .

ويعتبر تقريرهم الاخير الذي قدم قبل نهاية عام ١٩٣٢ الى (عصبة الامم) لمناسبة قبول عضوية العراق فيها خلاصة لجميع التقارير الاخرى ، لذا فان له اهمية خاصة وكبيرة . ومن فقرات هذا التقرير نختار مثالاً واحداً فقط وهو موضوع الثقافة والدراسة الكردية الى أوائل الثلاثينات اي الى ان اصبح العراق عضواً في (عصبة الامم) ، كانت الحياة الثقافية الكردية في تلك الفترة التي كانت بريطانيا العظمى تدير شؤون العراق (باسم) (عصبة الامم) تسير ببطء شديد . ومن المؤكد ان خطوات المناطق الاخرى كانت اسرع من خطواتها ، والاسوأ من ذلك انها كانت ترجع الى العداء احياناً . وكمثال على ذلك فان عدد طلاب المرحلة المتوسطة [٥٦] في مدينة السليمانية نزل من (١٦٥) طالباً قبل اندلاع الحرب العالمية الاولى الى (١٠) طلاب فقط بعد (١٤) سنة من تحكم بريطانيا المتقدمة وقبل ان ينضم العراق الى (عصبة الامم) . والاسوأ من ذلك ايضاً ان عدد الطلاب الذين كانوا يدرسون في المدارس الكردية في ظل بريطانيا العظمى وقبل انضمام العراق الى (عصبة الامم) لا يتجاوز (١٥٤٥) طالباً في الوقت الذي كان عدد الطلاب الذين يدرسون في المدارس المسيحية . يصل الى (٦٣٠٠) طالباً والذين يدرسون في المدارس اليهودية (٨٤٠٠) طالباً ! ! [٥٧] . وهذا يعني انه كان لليهود الذين لا تتعدى نسبتهم ٣ – ٤٪ من مجموع الكرد خمسة اضعاف ما للكرد من حقوق دراسية ! ! .

وهكذا فان جميع الدلائل التي وصلت الى (عصبة الامم) عن الكرد عكست وبوضوح الوضع السياسي والاجتماعي والاقتصادي غير الطبيعي . الذي كان يعيشه الكرد لاعضائها ، شرحت لهم كيف ان الكرد يعانون من الظلم والاضطهاد وهضم الحقوق بسبب الانكليز وعملائهم ، صحيح ان مؤسسات (عصبة الامم) كانت تلتفت الى الكرد بين حين وآخر ولم تهمل تلك الرسائل التي كانت تتسلمها من الوطنيين الكرد [٥٨] ، ولكن موقف (عصبة الامم) تجاه الكرد لم يصل في يوم من الايام الى نصف الحد الذي نص عليه مضمون ميثاقها . وهذا دليل آخر أن (عصبة الامم) كانت بمثابة بيدق الشطرنج في قبضة الدول الكبرى .

لذا كان الوطنيون الكرد محقين في أن ينظروا الى (عصبة الامم) بعين الشك والكراهية ولم يأت حكيم (سلام) في احدى قصائده التي نشرها لاول مرة في مجلة (هاوار) التي كانت تصدر في الشام [٥٩] على (عصبة الامم) اعتباطاً حين اطلق عليها تسمية (مطرقة في قبضة مستر هندرسن) وزير خارجية بريطانيا

العظمى آنذاك[٦٠] .

يقول (سلام) بكل ألم ومرارة عن (عصبة الامم) في قصيدته تلك :

يا (عصبة الامم) ، أيتها العصبة الكبرى
انت تعتمدين الخداع والتحايل والمناورة
تظاهرت بالحماس وبالاخلاص للكرد والفقراء
وصرحت بانك عازمة على انقاذهم
فان كنت صادقة في ادعائك فالتفتي اليهم
ولا تستهزئي بنا من أجل السياسة
الا تخجلين مما يفعلون بك ؟
(يامطرقة في قبضة مستر هندرسن) !

وبعد ان يفضح (سلام) مؤامرات (عصبة الامم) وألاعيبها يعود فيدينها بقوله :

متى كانت هذه عدالة ؟
ام ان ذلك من شيم وأصول الغرب .
ياعصبة الكذب ومنبر الحيلة والمكر
(يامطرقة في قبضة مستر هندرسن) !
في وصايتك تيتمت الشعوب
جعلت من افواه الكرد الفخ المطبق .

ويمضي (سلام) الى ابعد من ذلك فيعتبر (عصبة الامم) مقراً لـ (الفتنة والتزوير) ومنبعاً لـ (الفساد والمحن) لانه :

لقد رش بدماء الكرد
شارع السراى في السليمانية[٦٢]

وعند تناول الموضوع هكذا فان (سلام) الرافض يتجه الى عصبة الامم ويقول لها بملئ صوته :

ألا يؤلمك سفك الدماء ؟
طبيعي انك تجدين حقوقك في القتل[٦٣]
الا تخافين لعنة التأريخ
(يامطرقة في قبضة مستر هندرسن) .

وجدير بالذكر ان قصيدة (سلام) هذه جذبت اهتمام المثقفين الكرد والاجانب الذين كانوا ينظرون الى القضية الكردية كل حسب منظاره ، ولقد ترجمت الى الفرنسية وبعث «كرابيت» الارمني صورة منها الى (عصبة الامم) في جنيف . ولدى زيارة مينورسكي الى السليمانية استنسخها وأخذ نسخة منها معه ، كما ارسل قنصل ايران في السليمانية صورة منها الى وزارة الخارجية في طهران خاصة وان في القصيدة هجوم كثير على العجم وايران[٦٤]

عكست صورة (عصبة الامم) في اللغة الكردية أيضاً . اطلق عليها الادباء السورانيون أسم (عصبة الامم) و (عصبة الاقوام) وكتاب (هاوار) و (روناهي) اسم (جمعية الامم)[٦٥] .

استعمل البدرخانيون في هاتين المجلتين وفي مطبوعاتهم الاخرى كلمة (المجمع) بدلاً عن العصبة والجمعية والاتحاد . اقترح (المجمع العلمي الكردي) في حينه ان تستعمل كلمة (جفات) للنقابة[٦٧] . وأظن ان اقتراحه هذا مقبول لان الشاعر خاني استعمل كلمة (جفين) لـ (تجمع الناس) ، كما جعل كل من جكر خوين وكوردويف هذه الكلمة مصطلحاً .

اني على يقين بان تفحصاً دقيقاً لبقايا مطبوعات (عصبة الامم) ووثائقها يمكن ان ينير لنا جوانب مهمة أخرى من تأريخ الكرد .

الهوامش

٣٨ -
Ibid, p.35

٣٩ - كان اوزدمير باشا ضابطاً كبيراً وقديراً في الجيش التركي وكان يؤيد مصطفى كمال . كان أسمه الحقيقي علي شفيق وهو مصري الجنسية واوزدمير كان لقباً له . ارسله الكماليون مع قوة عسكرية الى رواندوز منذ حزيران سنة ١٩٢٢ . أستطاع اوزدمير التقرب من عدد كبير من زعماء الكرد . قطع لهم عهوداً كاذبة عديدة . تضايق الانكليز كثيراً من نشاطات اوزدمير وتعاونه مع الزعماء الكرد وخاصة مع شيخ محمود . وبعد فترة أضطر اوزدمير الى التراجع ، علماً بأنه كان بأستطاعة الكاليين أن يزعزعوا مكانة الانكليز في المنطقة بمجرد أن يكونوا صادقين في تعاملهم مع الكرد .

٤٠ -
(Report on Iraq administration, April 1922 — March 1923) p.36

٤١ –

(Report by his Britannic Majesty's Government on the administration of Iraq for the period April 1922 – December 1924), London, 1925.

٤٢ – Ibid. pp.32 – 33

٤٣ –

(Report by His Brittanic Majesty's Crovernment to the Couneil of the League for the year on the administration of Iraq for the year 1926), London, 1927.

٤٤ – Ibid, p.27

٤٥ –

(Report by His Brittanic Majesty's Government to the council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1927, London, 1928

٤٦ – Ibid, p.24

نص التعبير هو :

(The Stormy Petrel of Southeren Kurdislan)

(بيتريل) ككلمة مستقلة أسم بحري صغير له قابلية عالية في الطيران . وعند أضافة (Stormy) اليها تصبح مصطلحاً يطلق على الشخص الفوضوي .

٤٧ –

(Report ... on the administration of Iraq for the year 1927), pp.24 – 25

٤٨ –

(Repot by His Majesty's Government in the United Kingdon o'Great Britain and Northern Irland to the council of the League of Na:ions on the administration of Iraq for the year 1931)

٤٩ – Ibid, pp.15 – 16

٥٠ –

(Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and N orthern Ireland to the council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1930)

٥١ – (Repont ... to the year 1931), pp. 16 – 17

٥٢ – Ibid, p.31

٥٣ –

(Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Bitain and Northern Ireland to the concil of the league if Nation in the administration of Iraq for the period January to October 1932)

٥٤ – Ibid, p.3

٥٥ –

(Special Report by His Majesty's Government in the United Kingdon of Great Britain and Northern Ireland to the council of the League of Nations on the Progress of Iraq during period 1920 – 1931), London, 1931.

٥٦ – يقصد بها مدرسة الرشدية .

٥٧ – (Special Report ...), pp.232 – 234 ، كما راجع : عبدالرزاق الهلالي – تأريخ التعليم في العراق في العهد العثماني ١٩٣٨ – ١٩١٧ بغداد ، ١٩٥٩ ص١٨١ ؛ محمد أمين زكي ، تأريخ السليمانية وأنحائها . ترجمة محمد جميل بندي الروز بياني . بغداد ١٩٥١ . ص٢٠٥ – ٢١٠ : «العالم العربي» (جريدة) . بغداد ٢٠ كانون الثاني ١٩٨١ .

٥٨ – أنظر :

(Report .... on the administration of Iraq for the year 1931), pp.18 – 19

٥٩ – أنظر :

«هاوار» ، السنة الثانية ، العدد ٢٢ ، الاول من تموز ١٩٣٣ ، ص٧ ، أنها القصيدة الاولى في ديوان سلام (أنظر : «ديوان سلام» ، بغداد ١٩٥٨ ص١ – ٤) ، لم تطبع بعض مقاطع القصيدة في الديوان ، الاّ أن «هاوار» قد نشرت نصها الكامل .

٦٠ – يقصد به آرثر هيندرسن (A. Henderson) (١٨٦٣ – ١٩٣٥) الذي كان سكرتيراً لـ «حزب العمال» للفترة من سنة ١٩١١ الى سنة ١٩٣٤ ، وفي عام ١٩٢٩ أصبح وزيراً للخارجية ، وفي سنة ١٩٣١ أستقال من منصبه ، أي أنه كان في منصبه حين نظم سلام قصيدته .

٦١ – أنها بعض الأبيات المختارة من قصيدة سلام وليست القصيدة بكاملها .

٦٢ – نظم سلام قصيدته هذه في الذكرى الاولى لليوم السادس من أيلول الأسود ، أي أيلول سنة ١٩٣١ .

٦٣ – ليته قال : (طبيعي أن تعني الحقوق في نظرك القتل) .

٦٤ – ذلك القسم الذي لم يرد في ديوانه .

٦٥ – نشرت قصيدة الشيخ سلام في «هاوار» تحت عنوان (الى عصبة الأمم) ، وفي ديوانه تحت عنوان (الى عصبة الاقوام) .

٦٦ – وعلى سبيل المثال ، أنظر :

«هاوار» ، السنة الاولى ، العدد الثاني ، الاول من حزيران سنة ١٩٣٢ ، ص١ .

والسنة الاولى ، العدد الرابع ، ٣١ من كانون الاول ١٩٣٢ ، ص١ .

٦٧ – أنظر :

«مجلة المجمع العلمي الكردي» ، الجزء الاول – القسم الاول ١٩٧٣ ، ص٥٢١ .

تاريخ التقويم والمفكرة الكردية

بقلم نافع كاكه

ترجمة : كريم مصطفى شارهزا

القسم الثالث والأخير

١) .(نوروز) الحمل

ويقال لهذا الشهر أيضاً (خاكه ليوه – ئاخه ليوه – ئادار) وعدد أيامه هو ٣١ يوماً(٧٩) ، أولُ شهرٍ من أشهر الربيع والسنة الكردية وتطابق أيامه مع أيام مطالع الشمس في برج الحمل ، وتتألف كلمة (نوروز : نه وروز) من (نه و : نو) بمعنى الجديد و (روز) بمعنى اليوم وهاتان الكلمتان تكوّنان كلمة مركبة تعني (اليوم الجديد) ، غلبت هذه التسمية على الشهر نفسه ، بسبب حلول عيد نوروز في مطلعه ، وهو يوم الخلاص من برد الشتاء القارس وذكرى يوم التحرر من الظُلم والاستعباد(٨٠) ، ويوم الشجرة ، حيث تتفتح براعمها لتبدأ حياةً جديدةً وتنمو المحاصيل الزراعية وتكثُر المنتوجات الحيوانية(٨١) وَأنّ أسمي (خاكه ليوه) و (آخه ليوه) مأخوذان من (خاك + ه + لي) و (آخ + ه + ليو) حيث أنّ كلاً من الكلمتين (آخ) و (خاك) تعطيان معنى واحداً وهو (التراب) وَأتت التسمية من (احتكاك شفاه المواشي بتراب أرض المراعي(٨٢) في مطلع الربيع بسبب قصر طول الأعشاب والتصاق تلك الأعشاب بالأرض . وأن كلمة (آدار : ئادار) مكونة من من (آو + دار) وحذفت (الواو) من كلمة (آو) فاصبحت كلمة مركبة ، تعني (الطري) أو (ذا الماء) حيث تعود ، الطراوة الى الاشجار في هذا الشهر وتنمو براعمها لتتفتح عن أوراق جديدة وأزهار زاهية .

٢) . گولأن الثور :

ويُسمّى هذا الشهر (بانه مەر) و (شه سته بارانه) أيضاً وعدد أيامه ٣١ يوماً(٨٣) وهو الشهر الثاني من فصل الربيع والسنة الكردية تقابل أيامه أيام مطالع الشمس في برج الثور ، وأسمه مكوّن من (گولّ + ان) ويعني الزهور أو الورود أو السنابل . ونظراً لملائمة المناخ فيه تنمو المحاصيل الزراعية الشتوية في هذا الشهر(٨٤) بسرعة و خاصةً القمح والشعير وغيرها وتكوّن

سنابلها والتي تسمى في اللغة الكردية بـ (گولّە گە نم = سنابل القمح) أو (گولّە جۆ = سنابل الشعير) ، فتمتلئ هذه السنابل بمادة لزجة تشبه الحليب ، وهي بداية تكوين الحبوب في السنابل لذا سُميّ هذا الشهر لدى الاوساط الفلاحية بـ (گولاّن) أي شهر ظهور السنابل ونضوجها التدريجي وأنّ اسم (بانه مەڕ) مكوّنٌ من (بان + ە + مەڕ) ويقصد به أن أصحاب الاغنام في كردستان يذهبون بمواشيهم في هذا الشهر الى الهضاب ومناطق كويستان المرتفعة الباردة حيث الكلأ والمراعي الجيّدة(٨٥) ، فنادراً ما يعيدون أغنامهم الى زرائبها بل يبقونها في مراعي المرتفعات لتشبعَ مِن العشب الوفير ويبقى الرعاة معها في العراء . وكذلك يُقال للشهر نفسه (شه سته باران) والكلمة مكونة من (شه ست + ە + باران) وتعني هطول الامطار ستين مرة خلال فترة يوم ويصحو الجو بعد كل زخة مطر(٨٦) ، أو تعني هطول المطر في هذا الشهر بغزارة .

٣) . جۆزەر دان«الجوزاء : –

ويسمى أيضاً (باران بران)(٨٧) و (به خته باران)(٨٨) وأنّ عدد أيامه ٣١ يوماً(٨٩) وتقابل أيامه فترة مرور مطالع الشمس ببرج الجوزاء ، وهو الشهر الثالث من فصل الربيع والسنة الكردية واسمه مكوّن من (جو + زەردان) أي اصفرار سنابل الشعير(٩٠) ، حيث تجف حبوبها وتنضج قبل الحبوب الاخرى(٩١) ، لذا سمّي بـ (جوزەردان) .

وأنّ اسم (باران بڕان) متكون من (باران + بران) أي انقطاع المطر ، حيث تقل نسبة هطول الأمطار فيه تدريجياً الى أن ينقطع كلياً(٩٢) ، ولا تمطر السماء إلا صدفة . ونظراً لانقطاع المطر في هذا الشهر لذا سمي (باران بران) ويوجد رأيٌ آخرَ حول هذه التسمية ويقال إنها (باران برە) وهذا اسم لطائر من صنف العصافير الدورية ذي لونٍ أسودَ رمادي ، يظهر في هذا الشهر في منطقتنا ومع وروده ينقطع المطر تماماً ويقال إنّ مَقدمَ الطائر يسبب هذا الانقطاع لذا سمي بـ (باران برە) فهذا الطائر ما هو إلاّ طائر السنونو أو الخطّاف ، حيث يكثر تواجده في كردستان هذا الشهر . أما تسمية الشهر بـ (به خته باران) فتأتي منْ قلة هطول المطر فيه ، وقد لا يمطر إلا نادراً أو عن صدفة(٩٣) ، وتتكونُ هذه الكلمة المركبة من كلمتي (بەخت) مع (باران) أي هطول الامطار وفق حظ الفلاح لسقي مزروعاته ، لأن المطر في هذا الشهر ولا سيما في نصفه الثاني لا يهطل بصورة اعتيادية بل بندرة وقلّة واذا هطل فيكون في منطقة كويستان الباردة فقط(٩٤)

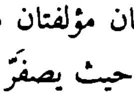
أشهر الصيف : –

الصيف ثاني فصول السنة في التقويم الكردي ، يبدأ في النصف الشمالي من الكرة الأرضية ووفق التقويم الكردي في ٢٢ حزيران بفارق يومٍ واحدٍ عن صيف التقويم الميلادي الغريغوري ، في هذا اليوم تدخلُ الشمس برجَ السرطانِ وتنتقل خلال أشهر الصيف الى برج الاسد فالسنبلة . وعدد أيامه ٩٣ يوماً وأشهرها هي (پووش پەڕ – خەرمانان – گلاوێژ)(٩٥)

٤) . پووش پەڕ«السرطان : –

ويُسمّى أيضاً (پووش كالّ)(٩٦) وعدد أيامِهِ ٣١ يوماً وهو رابعُ شهرٍ من شهورِ السنة الكردية وأولُ شهرٍ منْ فَصْلِ الصيف، تدخل الشمس في غُرّتَهَ بُرجَ السرطان وأنّ (پووش پەڕ) و (پووش كالّ) كلمتان مركبتان مؤلفتان من «پووش + پەڕین+ پەڕ» و (پووش + كالّ) ، حيث يصفرّ لونُ الحشائش وتجف من شدة الحرِّ والجفاف فتتكسر بسهولةٍ تحت أقدام المواشي . تهبُّ في منتصفِهِ رياح حارة تستمر قُرابةَ شهرين(٩٧) ، ويكون إتجاهها عكسَ اتجاه ريح الشمال وفي ٢٥ منه (١٦ تموز) تبدأ أربعينية الصيف ، فيصبح الجو حاراً وجافاً .

٥) . خەرمانان«الأسد : –

وَيُسمى أيضاً (جوخينان . خزيران(٩٨) . زه خيران) عدد

أيامه ٣١ يوماً وهو خامس شهر من شهور السنة الكردية وثاني شهر من الصيف توافق أيامه على وجه التقريب أيام مطالع الشمس في برج الأسد[٩٩] ، إنّ أسماءهُ متقاربة المعاني فهي متكونة من (خه رمان + ان) أو (جوخين + ان) ويعني كلٌ منهما (البيادر) حيث يجمع فيه المحصول المحصود من القمح والشعير في محل مرتفع خاص يُسمى هذا المحصول المكومُ بيدراً وَيبدأ بدراسته بواسطة الآلات الزراعية الحديثة أو القديمة لفصل الحبوب عن التبن والقش ولهذا السبب سُميَ الشهرُ بـ (خه رمانان) أو (جوّخينان) .

وإنَّ اسمي (زهخيران) و (خزيران) مأخوذان من كلمة (الذخيرة) ويُقصد بهما «جمع الذخائر والمؤَن في هذا الشهر وخزنها في مخازنَ خاصة لأيام فصل الشتاء» وأنَّ هذا الشهر يشتد فيه الحرُّ مما يُضِرُّ بالمحاصيل الزراعية الصيفية أيّما إضرار[١٠٠] ويقعُ هذا الشهر كُلُّه ضمنَ أربعينية الصيف .

٦) . گلاويژ»السنبلة : –

فهو الشهر السادس من شهور السنة وثالث شهر منْ فصل الصيف ، عدد أيامه هو ٣١ يوماً ، ويكونُ مُقابلاً لأيام مطالع الشمس في برج السنبلة[١٠١] على وجه التقريب . تقع خمسة أيام منه ضمن أربيعينية الصيف و بانقضائها يلطف الجو تدريجياً وتبرد أواخر الليالي بشكل نسبي . تطلع فيه نجمة (گلاويژ : الشعرى : Sirius[١٠٢] وقت الفجرِ وأواخر الليل ولهذا سمي بشهر (گلاوێژ) .

أشهُرُ فَصلِ الخريف : –

الخريفُ ثالث فَصْلٍ مِنْ فُصول السنة الكردية تمر فيه الشمس بأبراج (الميزان و والعقرب و القوس) بالتعاقب وَأَشهره هي (رەزبەر – گه لاڕێزان – سەرماوەز)[١٠٣] .

٧) . رەزبەر» الميزان : –

وَهوَ الشهرُ السابع من شهور السنة وأول شهر من أشهر الخريف ، عدد أيامه هو ٣٠ يوماً ، يقابل أَيام مطالع الشمس في برج الميزان على وجه التقريب ، وقد أتت تسميته من (رەز + بەر) أي ثمار البساتين تنضج تلك الثمار وتأتي أوانُ قطفها في هذا الشهر .

٨) . گه لاڕێزان»العقرب

ويسمى أيضاً (خەزەل وەر . گه لاخه زان . سەرپەلە) وهو الشهر الثامن من السنة وعدد أَيامه ٣٠ يوماً يقابل عدد أيام مطالع الشمس في برج العقرب[١٠٤] ، وكلمة (گه لاڕێزان) مركبة مكوَّنةً من كلمتين (گه لا + رێزان) وتعني سقوط اوراق الاشجار النفضية في هذا الشهر ، وقد تجمع هذه الأوراق من قبل أصحاب المواشي وَتُخزن لِتُستَعْمَلَ فيما بعد عَلَفاً للحيواناتِ . وكذلك اسم (خه زەل وەر) مركبة من (خه زەل + وەرين – وەر) أي سقوط اوراق الاشجار وقت الخريف وَأَنَّ (گه لا خەزان) تُعطي نفس الغرض والمفهوم[١٠٥] ، حيثُ تدل على سُقوطِ الأوراقِ وقتَ الخريف ، ويُسّمى هذا الشهرُ بـ (سەرپەلە) أي بداية سقوط (مطر البلة) حيث تشبع الارض من مياه المطر الخفيف المستمر في هذا الشهر[١٠٦] .

٩) . سەرماوەز»القوس :

فهو الشهرُ التاسع من السنة والثالث من فصل الخريف ، عدد أَيامه ٣٠ يوماً ، توافق أَيامه أيام مرور الشمس ببرج القوس[١٠٧] تقريباً ، وأَنَّ كلمة (سه رماوەز) مكونة من (سه رما + وەز) وتعني نزول البرد أي بدء موسم البرد في هذا الشهر .

أشهر فصل الشتاء : –

الشتاء في التقويم الكردي هو الفصل الأخير من فصول

السنة ، مناخه على العموم بارد قارس وممطر ، يتبع مناخ النصف الشمالي من الكرة الأرضية ، حيث تدخل السنة في الانقلاب الشتوي اعتباراً من اليوم الأول من شهر به فرانبار .

تمر الشمس في هذا الفصل بأبراج (الجدي والدلو والحوت) وتسقط أشعتُها على النصف الشمالي من كوكبنا بصورة مائلة ، لذا تنخفض درجات الحرارة فيه انخفاضاً شديداً وأشهره هي (به فرانبار - ريبّه ندان - رەشه مىّ) .

١٠) . به فرانبار «الجدي : -

هو الشهر العاشر من السنة والأول من الشتاء عدد أيامه ٣٠ يوماً ، اسمه مركب من (به فران + بارين - بار)[١٠٨] ثم أصبح فيما بعد (به فرانبار) ويعني سقوط الثلوج حيث تسقط في هذا الشهر الثلوج بصورة اعتيادية وتدخل الشمس برج الجدي ويكون عدد أيامه مطابقاً لأيام برج الجدي[١٠٩] . يكونُ يومه الـ (٢٥) أولَ يومٍ مِنْ أربعينية الشتاء (المقابل ليوم ١٦ كانون الثاني الميلادي الغريغوري) «المترجم» ويشتد فيه البردُ اشتداداً عظيماً .

١١) . ريبه ندان «الدلو : -

فهو الشهر الحادي عشر من السنة والثاني من فصل الشتاء ، عدد أيامه ٣٠ يوماً[١١٠] واسمه مكوَّنٌ من (رىّ + به ندبوون - بەند - بەندان) ويعني انقطاع الطرق والمسالك بين المدن والقرى بوجه المارة واصحاب القوافل ووسائط النقل المختلفة بسبب كثرة سقوط الثلوج على الجبال والوديان والسهول وتراكمها ويعتبر هذا الشهر من أبرد أشهر الشتاء في بلادنا وتقع جميع أيامه في أربعينية الشتاء .

١٢) . رەشه مىّ «الحوت : -

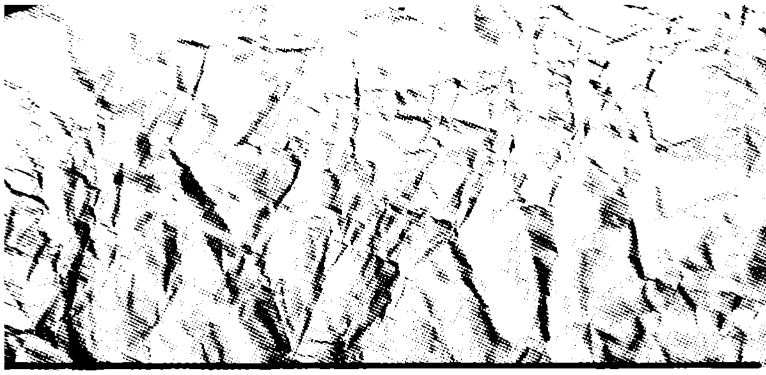

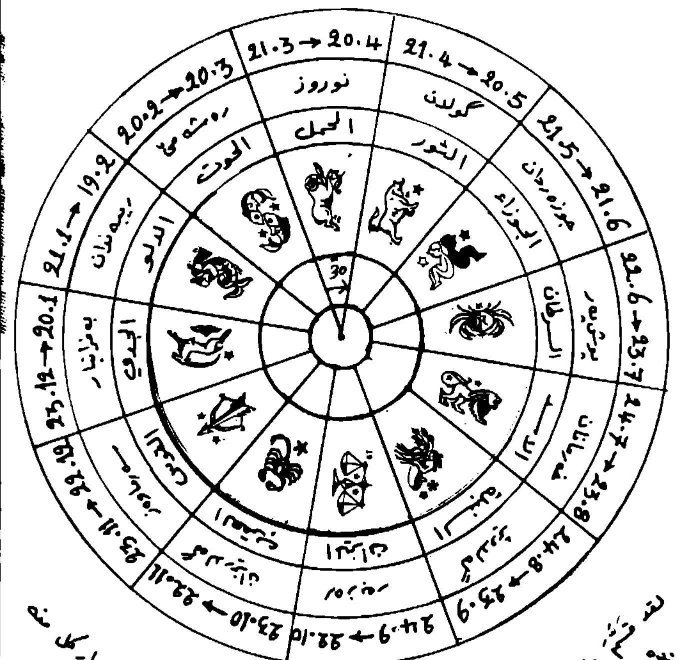
ويسمى أيضاً (رەشەما - رەشەمە - كولّه مانگك) فَهُوَ الشهر الأخير من السنة الكردية والثالث من فصل الشتاء ، عدد أيامه ٢٩ يوماً في السنوات البسيطة وفي كل ٤ سنوات يكون عددها ٣٠ يوماً[١١١] في السنة الكبيسة ، ويقابل عدد أيامه ، أيام مرور الشمس ببرج الحوت ، حيث يبدأ هذا الشهر في (٢٠ شباط وينتهي في ٢٠ آذار) واسمه جاء من تركيب (رەش + ە + مىّ) لأن في هذا الشهر يبدأ موسم تناسل فَصيلة الحيوانات السِّنورية ولا سيما القِطط حيث تستعد الانثى للتزاوج[١١٢] ، أو أنَّ الاسم آتٍ من تركيب (رەش + مانگك - ما - مه) ويعني الشهر الأسود ، حيث يبدو لونُ الحشائش في الجبال والسهول أسود من شدة البرد . (ويوجد تفسير آخر لتسميته بالشهر الأسود ، حيث يتكاثف الدخان المتصاعد من المواقد في الغرف من شدة البرد ويثقل ، فلا يخرج منها إلاّ ما ندَرَ ، فيؤثر على وجوه الناس وأجسامهم فتبدو سمراء قاتم تميل الى السواد)[١١٣] .

وأنَّ «اسمَ (كوله مانگك) يقابل شهر شعبان القمري كان الأجدر بالباحث عدم ادراجه مع أسماء (رەشه مىّ) ولو أنه ورد في مصدر بحثه بأنه اسم آخر للشهر المذكور[١١٤]»

(المترجم)

تقع خمسة أيام من هذا الشهر ضمن أربعينية الشتاء ، تسقط الجمرة الأولى أي (جمرة الهواء) في اليوم الأول منه والموافق ليوم ٢٠ شباط الميلادي الفريفوري و الجمرة الثانية (جمرة الماء) في اليوم الثامن و (جمرة الارض) في اليوم الخامس عشر منه ، وأَنَّ مُدةَ كل جمرةٍ اسبوع واحد تقريباً ، تَهُبُّ (نسمات الربيع) التي تُسمّى باللغة الكردية (باى واده) في أسبوع جمرة الارض فتأتي هذه النَّسَمات ببشائر قدوم (نوروز) من خِلالِ بحثنا لفصول السنة وشهورها يتبينُ لنا أن الشهورَ الكردية تقابل الابراج الفلكية التي تطلع منها الشمس خلال السنة وهذا التقابل إما أن يكون مطابقاً أو مقارباً ولا يتعدى فرق الاختلاف يوماً أو يومين أنظر الشكل التوضيحي المرقم (٦) .

الشكل رقم (٦)

لقد قسّمَ علماءُ الفلكِ القدامى دائرةَ الفلك الى ١٢ قسماً متساوياً مقدار كل منه ٣٠ درجة وسمي كل قسم برجاً وكلُّ برج يتألف من مجموعة نجوم تشكل هيئة وتوعها حيوانات وأدوات عرفها الانسان واستعملها وان كلَّ برج يقابل شهراً من شهور التقويم الكردي تقريباً

كيفية احتساب أربعينية الشتاء والصيف في التقويم الكردي : —

إنَّ أيامَ أربعينية الشتاء أو الصيف في التقويم الكردي تختلف عن بقية التقاويم السنوية الأخُرى ولا سيما العربية منها ، من حيث موعد بدئها من الفصلين . فيحتسب خبراء التقويم الكردي الأيام الأربعين الواقعة في منتصف فصلي الشتاء والصيف أربعينية لها ، حيث يحتسبها بعد مرور ٢٥ يوماً على بدء ذلك الفصل . فاذا أخذنا فصل الشتاء مثلاً ، فأن أربعينية تبدأ في يوم ٢٥ من شهر (به فرانبار) الموافق ليوم ١٦ كانون الثاني وتستمر طول شهر (ريبه ندان) الى اليوم (٥) من شهر (رەشه مێ) الموافق ليوم ٢٤ شباط .

وعند احتساب أيام أربعينية فصل الصيف ، فتبدأ اعتباراً من يوم ٢٥ من شهر (پووش پەڕ) الموافق ليوم ١٦ تموز وتستمر طوال شهر (خه رمانان) الى يوم ٣ من شهر (گەلاوێ) الموافق ليوم ٢٥ آب ، لأنَّ عدد أيام جميع أشهر الصيف في التقويم الكردي هو ٣١ يوماً .

توجد في التقويم الكردي أربعينية واحدة للشتاء وكذلك للصيف ، ولكن بعض منظمي التقاويم حين يتبعون نظم وطرائق تنظيم التقاويم غير الكردية يثبتون أربعينيتين لكلٍ من فصلي الشتاء والصيف ، الأربعينية الكبيرة يحسبونها من بداية الفصل الى اليوم الأربعين منه والأربعينية الصغيرة للايام الاربعين التالية لها[١١٥] . وهذا النظام لا يتفق مع طبيعة مناخ بلادنا وتقويمنا الكردي . بل يُفيدُ سكان المناطق التي يكون مناخُها دافئاً . يظهر في سنتها فصلا الشتاء والصيف بوضوحٍ وبفارقٍ كبيرٍ ، وتتقلصُ أيام فصلي الربيع والخريف الى ما بين (١ — ٣) أسابيع . ولكنّ في منطقتنا تظهر الفصول الأربعة بوضوح ، لأنها خاضعة بشكل عام لمناخ منطقة البحر الابيض المتوسط . ولا حاجة الى احتساب أربعينيتين لكلٍ من فصلي الشتاء والصيف ، حيث لا تنسجم هذه الحالة مع تقويمنا الكردي .

الأسابيع المناخية في فصل الشتاء : —

توجد في فصل الشتاء ولا سيما في أربعينيته بعض الاسابيع تُعتبَرُ من أبرد أوقات الشتاء تُلازمها بعض الظواهر المناخية تسمى عند الكرد بالأسابيع المناخية ، أو أسابيع أربعينية الشتاء ، لاختلافها عن الأسابيع الاعتيادية التي تبدأ من يوم السبت وتنتهي في يوم الجمعة ، ولكن أسابيعنا المعنية ، مرتبطة بأنواء جوية وأحوال مناخية معينة ، تظهر بشكلٍ متميز في فترة ورود تلك الاسابيع وأمدِ انقضائها .

من الناس مَنْ يحسب تلك الأسابيع وفق نظام الأربعينية الكبيرة للشتاء والصغيرة منه ويجعل معظم الاسابيع تلك في الإربعينية الصغيرة . ولكننا لا نعترف بذلك النظام للاسباب التي ذكرناها سابقاً ولا نريدُ أَنْ نقتني أَثَرَ مُنظمي التقاويم عند الأقوام الأُخرى بل نَتّبع نظامنا الخاص بتنظيم التقويم الكردي ونعتبرُ الأربعينية الحقيقية هي التي تتوسط فصل الشتاء كما أسلفنا ذكرها .

إن هذه الاسابيع المناخية فترات زمنية متميزة تختلف الواحدة عن الأُخرى من حيثُ اشتداد البرد وهطول الأمطار وتساقط الثلوج وهبوب الرياح الشديدة ولهذا أصبحتَ وسيلةً لاحتساب أيام السنة ولا سيما أيام فصل الشتاء البارد القاسي وصارت لكلٍ منها اسم خاص يتفقُ مع فترة حلوله . ولكنَّ هذه التسميات ومواعيدها تختلف من منطقةٍ الى أُخرى وفقاً لسعة بلادنا واختلاف أوضاعها الجغرافية ، حيث الجبال الشاهقة

المغطاة بالثلوج ووديان عميقة غزيرة بالماء وسهول فسيحة . في المناطق البادرة يطلق اسم معين على أحد الاسابيع يختلف عن اسمه في منطقة معتدلة المناخ ، فهذه العوامل جعلت أنْ يكونَ البدء بحسابات تلك الاسابيع متقدماً في المناطق الباردة ، وتتأخر مواعيد انتهائها . لأنَّ فصل الشتاء في تلك المناطق الباردة في منطقة (كويستان) طويلٌ يبدأ مُبكراً وينتهي متأخراً[116] ، وكلّما توجهنا نحو المناطق المعتدلة والدافئة نرى أنَّ مواعيد بدء حسابات تلك الاسابيع تتأخر وتتقدَّم أوان انتهائها فعدا اختلاف موعيدها نرى وجود اختلاف اسمائها وسبب ذلك يعودُ الى قِلَّةِ احتكاك الناس بعضهم ببعض ، وعَدَم وجودِ وسائل الاعلام والنشر في العصور القديمة لتعميم تلك الاسماء وتوحيد مصطلحاتها .

في سبيل المثال : نرى أنَّ أُسبوعاً من هذه الأسابيع يحل اليوم في منطقتنا نجدُ أنَّ نفسَ الأُسبوع قد يحل بنفس الاسم بعد مضي عدةِ أيام في منطقة أُخرى . وبما أنَّ أسماء تلك الأسابيع قد انتشرت وتداولت بين الناس شِفاهاً لذلك لا يُستَبعَدُ تغير تسمياتها هذِهِ من منطقة الى أُخرى أو يتقدم اسمُ أُسبوع مُعيَّن على أُسبوع آخَرَ .

فما عدا هذه الأسابيع المناخية توجد هنالك أيام محددة تقع متداخلة في تلكم الأسابيع ، اشتهرت بحوادث مناخية معينة أو مَلاحم شعبية معروفة ، وكثير من الناس يحسب تلك الأيام كأسابيع مناخية كيوم «برايمى ملا زيندينان» الذي يُعتَبَرُ أبردَ أيام الشتاء والذي اشتهر بملحمة «برايموك» الفلكلورية[117] أو يوم (به فرى پيرەژن = ثلوج العجوز) أو البرد العجوز ، فَيُرَتِّبُونَ هذهِ الأيام والمناسبات في سلسلة الأسابيع المناخية ، ومنهم من يحسب أيام الجمرات الثلاث كأسابيع مستقلة لا تدخل ضمن الأسابيع المناخية المحددة .

فبمجيءْ مواسم سقوط جمرات الهواء والماء والأرض ، تميل درجات حرارة الهواء ثم الماء ثم الأرض نحو الارتفاع النسبي . وفي أسبوعي (پيت وپالوز) يقول الناس : «پيت وپالوز سأل بوو تالّوّز» أي «في أسبوعي پيت وپالّوز تتعقد أحوال الجو والمناخ وتشتد البرودة من جراء سقوط الثلوج في معظم المناطق » ولكن رغم ذلك تسقط جمرة الهواء في أسبوع (پيت) الواقع بين (٢٧ ريْبه ندان ← ٣ رەشه مىّ) الموافق لفترة (١٦ شباط ← ٢٢ منه) وتسقط جمرة الماء في أسبوع (پالوز) الواقع بين (٤ ← ١٠ رەشه مىّ) الموافق لفترة ما بين (٢٣ شباط ← ١ مارت) وبهذا يتبين لنا أن فترة أو أيام سقوط الجمرات ليست أسابيع مناخية بل تحل في أيامها .

عند مجيءْ أُسبوع (خدر = خضر) يقولُ الناسُ : «كەهات خدر عارد دەبى به پەنگر ، بەيدا دەبى كەنگر» أَي إذا جاءَ أُسبوعُ خضر تتحولُ الأرض الى جمر فيطلع نبات العكوب في البراري ، وأَنَّ جمرة الارضِ تسقطُ في (١٥ رەشه مى) المقابل ليوم ٦ آذار ضمنَ أيام أُسبوع خضر الممتد بينَ (١١ ← ١٧ رەشه مى) الموافق لفترة ما بين (٢ آذار ← ٨ منه) .

إنَّ عدد الاسابيع المناخية هذه يختلف من منطقةٍ الى أُخرى ففي بعضها يصل عددها الى (٨) أسابيع وفي بعضها الآخر الى (١٠) أو اكثر ، ولكن حسب الحالة المناخية العامة للبلاد نرى معدلها (١٠) أسابيع ، يبدأ باحتسابها المسلمون بالتقويم الكردي بعدَ مرور أسبوعين من بدء الشتاء أي في يوم ١٥ من شهر (به فرانبار) الموافق ليوم (٥ كانون الثاني)[118] . ومن الجدير بالذكر أن الأسابيع تلك لا ترد في حسابات التقويم الكردي منفردةً بل مزدوجة وعلى الوجه الآتي : —

١ — ٢ : (بيّل وبيّلنده) أو (بيّدلخه وبيّلنده) :

بيّل (بيّدلخه) :

يقع هذا الاسبوع بين (١٥ ← ٢١) من شهر (به فرانبار) الموافق لفترة (٥ كانون الثاني ← ١١ منه) ، إنّ شهر (به فرانبار) هو أولُ شهر من فصل الشتاء في التقويم الكردي الذي يسقط فيه الثلجُ فيتراكم على سطوح المنازل وإذا لم يُجْرَف منها بمساحٍ خشبية مصنوعة لهذا الغرض ، قد يؤدي تراكمه الى هدم المنازل على ساكنيها وقد سُمِّيَ هذا الأُسبوع بـ (بيّل) نسبةً الى استعمال هذه المساحي الخشبية اليدوية المسماة (بيّل) في عملية كنس

الثلوج من تلك السطوح ويسمى أيضاً «بێدلخه»[119] في بعض مناطق البلاد .

(بێلنده) أو (بێرنده) : —

يقع هذا الاسبوع بين (٢٢ ← ٢٨) من شهر (به فرانبار) الموافق لفترة (١٢ كانون الثاني ← ١٨ منه) ، ويُقال له (بێرنده) أيضاً ، حيث تُقلب في لهجة بعض المناطق اللام الثقيلة (ڵ) في الكلمات الى راء خفيفة (ر)[120] ، كقلب في كلمة (گوڵان) أي الزقاق الى (كوران) دون تغير في المعنى وبهذه الطريقة تُقلبُ كلمةُ (بيلنده) الى (بيرنده) ، وأن (بيلنده) مركبة من (بێل + بەندە) ولكن بنَخر (به) من كلمة (به نده) أصبحت الكلمة المركبة (بيلنده) لتكون سهلة التلفظ على اللسان . وبما أنَّ الاسبوع السابق كان اسمه (بێل) أي الأسبوع استعمل فيه المسحاة الخشبي في كنس ثلوج وازاحتها من سطوح المنازل ، ولكنّ في هذا الاسبوع الجديد يبرد الجو أكثر من ذي قبل ، قد يؤدي هذا الى انجماد الثلوج حول المساحي المستعملة لازاحتها اذا تركت مدة داخل الثلج المتراكم ، فتتوقف عن الحركة والعمل به ، وهذا التوقف والانحباس داخل الثلج المتجمد يسميان (به ندبوون) أو (بەند) وحول اسم (بێرنده) فقد بحثه قبلي الكاتب السيد كريم شارەزا بشكل مُفصل وافٍ في إحدى المجلات الكردية ، فيقول : «إنَّ (بيرنده) كان في القديم عيداً مقدساً قبل الاسلام كثير الخير والبركة عند أصحاب الأغنام في القبائل الرُّحل الكردية ، حيث تتوالد أغنامهم وتحين أوقات حلبها ، وما أسعد الأوقات من وقت توالد الاغنام وتوافر منتوجات الالبان عندهم[121] ، فقد بحث السيد الكاتب هذا الموضوع بالتفصيل عن إلمامٍ وخبرةٍ وقد جعل مبدأ هذا الاسبوع في جدولٍ ثَبتهُ في بحثه ، يوم ١٩ (به فرانبار) الموافق ليوم ٩ كانون الثاني[122] ولكن كما قُلنا سابقاً إنَّ مواعيد هذه الاسابيع والمناسبات تتقدم أو تتأخر من منطقة الى منطقة أُخرى .

٣ — ٤ : به ندو به ندرخه : —

به ند (٢٩ به فرانبار ← ٥ رێبه ندان)

ويوافق فترة (١٩ كانون الثاني ← ٢٥ منه) وأن كلمة (بەند : بند) تأتي بمعنى الانحباس أو الانقطاع حيث تتقطع الطرقات والمسالك بين المدن والقرى في بداية شهر (رێبه ندان) الكردية (٢١ كانون الثاني ← ١٩ شباط) من جراء سقوط الثلوج بكثرة وتراكمها على الجبال وفي شعابها ولهذا السبب سُميَّ هذا الاسبوع بأسبوع بَنْد (بەند)*[123] .

(به ندرخه) أو (به رخنده) :

يقع هذا الاسبوع بين (٦ ← ١٢ رێبه ندان) الموافق لفترة (٢٦ كانون الثاني — شباط) ويقال له (برخنده) أيضاً . يقولُ الاستاذ عبد الرحمن زبيحى في قاموس اللغة الكردية حول هذا الموضوع ، بأنه الأُسبوع السادس من فصل الشتاء عند الكرد في منطقة أربيل ويقع بين أسبوعي (بند) و (ميرەم) فاذا كان تسلسله في أسابيع الشتاء هو السادس[124] ، فيكون تسلسله حسب اسابيع الشتاء المناخيه هو الرابع لأن احتساب تلك الأسابيع يبدأ بعد مرور أسبوعين من الشتاء وأنَّ كلمةً (بندرخة) مأخوذة من (برخنده) المكونة من (برخ = به رخ) أي الحَمل و (به نده ، به ند) أي الانحباس ، وتعني هذه الكلمة المركبة (انحباس الحملان) أي انحباس جنين الحملان في أرحام الشياه من شدة البرد في هذا الأسبوع فيؤثر هذا البرد القارس على ما في أرحام الأغنام وقد تؤدي هذه الحالة الى هلاك الحملان وهي في بطون امهاتها .

٥ — ٦ : (ميرەم) و (ئوغەن) :

ميرەم : يقع هذا الاسبوع بين (١٣ ← ١٩ رێبه ندان) الموافق لـ (٢ شباط — ٨ منه) وهو الاسبوع الخامس من حساب الاسابيع المناخية لفصل الشتاء ، وأنَّ سبب تسميته بـ (ميرەم : مێرم) يعودُ الى حادثة قديمة معينة ، فيقال : في يوم من أيام هذا الاسبوع ذهبت امرأة تُدعى (ميرەم) الى نبع للماء بعيد عن قريتها لغسل الملابس . فتقلبت عليها احوال الجو فجأةً فصارت الدنيا قرّاً زمهريراً . فهطت أمطار غزيرة وسقطت ثلوج كثيرة مصحوبة بريح صرصر عاتية . فقطعت عنها طريق العودة الى

الجدول الثاني الرقم (٧)

التسلسل	الاسابيع	مبدؤها بالشهور الكردية	مبدؤها بالشهور الميلادية
١	بيل ، بيدلنه	١٥ بەفرانبار	٥ ك ٢
٢	بيلنده	٢٢ بەفرانبار	١٢ ك ٢
٣	بەند	٢٩ بەفرانبار	١٩ ك ٢
٤	بەندرغه	٦ ريبەندان	٢٦ ك ٢
٥	ميرەم	١٢ ريبەندان	٢ شباط
٦	نوغەن	٢٠ ريبەندان	٩ شباط
٧	بيت	٢٧ ريبەندان	١٦ شباط
٨	پالوز	٤ رەشەمى	٢٣ شباط
٩	خدر	١١ رەشەمى	١ آذار
١٠	الياس	١٨ رەشەمى	٨ آذار

قريتها ولم تجد ملجأً تأوي اليه سوى جثةٍ إحدى الابقار الميتة ، فَتبقرُ بطنها وتدخل في جوف الجثة ولكن عملها هذا لم يُنجها من الموت المحقق . فسمي هذا الاسبوع بأسبوع (ميرەم) .

(ئوغەن) : أوغن : —

إن (اوغن) هو الاسبوع الثامن من فصل الشتاء في التقويم الكردي ، والسادس في تسلسل حسابات الأسابيع المناخية ، يقع بين يومي (٢٠ ← ٢٦) رێبیندان الموافق للفترة الواقعة بين (٩ شباط ← ١٥ منه) ويكون تسلسله في منطقة أربيل بين اسبوعي (ميرەم) و (پيت)[١٢٥] ، ويُقال إنَّ أوغن كان روج (ميرەم) ، لم يكن في بيته حينما ماتت زوجته (ميرەم) من شدة البرد ولكنه عاد الى قريته بعد أسبوع حيث أعتدل الجو نسبياً وأصبحت بعض الطرقات سالكةً ولما سمع بهلاك زوجته (ميرەم) حزن حزناً شديداً فيقال منذ ذلك الوقت إن (ميرەم ده بينێ وئوغەن دەشكێنێ) أي أن أُسبوع (ميرەم) يرى منه البرد الشديد ولكن في أُسبوع (اوغن) يخف ذلك البرد ، فتنفتح طرقُ القوافل بين القرى وتكون سالكةً .

٧ — ٨ پيت وپالوز : —

پيت : —

يقع هذا الاسبوع بين (٢٧ ريبه ندان ← ٣ رەشه مێ) الموافق لفترة ما بين (١٦ شباط ← ٢٢ منه) وهو الأُسبوع التاسع مِنْ الشتاء والأُسبوع المناخي السابع ويقول الناسُ حول أُسبوعي (پيت وپالوز) بعض الأقوال السائرة كقولهم : «پيت وپالوز سالْ بوو ئالۆز» أي في هذين الاسبوعين تتعقد الاحوال الجوية ويشتد البرد جداً . ويُقالُ حول أُسبوع (پيت) القول السائر بين الناس : «پيت ئەگەر له خۆى نەريت بەكه رتك دەبيت» أي إذا لم يسقط الثلج في اسبوع پيت ، فيتميز ذلك الاسبوع غيضاً وينفجر حقداً . أو يُقال إنَّ «پيت سالێ كرد فيت» أى أن پيت قد أنهى السنة ببردها وقساوتها ، حيث يعتدل الجو نسبياً .

(پالوس) أو (پالوز) :

وهو الاسبوعُ العاشرُ منَ الشتاء والثامن من الأسابيع المناخية فيقالُ : « پالوز سالێ كرد ئالۆز» أي أنَّ (پالوز) قد عَقَدَ السنة ببرده وقسوتهِ ، يقع هذا الاسبوع بين (٤ ← ١٠ رەشه مێ) الموافق لفترة ما بين (٢٣ شباط ← الأول من آذار)[١٢٦]

٩ — ١٠ (خدر) و (ئه لياس) : —

خدر : خضر : —

يقع هذا الاسبوع بين (١١ ← ١٧ رەشه مى) الموافق لفترة ما بين (٢ آذار ← ٨ منه) فهو الأُسبوع الحادي عشر من الشتاء والأُسبوع التاسع المناخي منه . يقول الناس حوله القول السائر (خدر سالێ ماپتر) ويعني في اسبوع خضر لا ينتهي البرد بل تبقى من السنة مدة تزيد عن نصفها والقصدُ بالسنة هنا هو فصل الشتاء . ولكن رغم هذه الأقوال والآراء حول هذا الاسبوع تَهُبُّ حلوله نسمات ريحٍ خفيفة تسمى (باي واده) أي «نسيم الميعاد» ويُقصَدُ بميعاد مقدم الربيع وحلول عيد النوروز حيث يبقى من بداية خضر الى الاعتدال الربيعي ١٨ يوماً[١٢٧] .

(ئه لياس) الياس : —

يقعُ هذا الاسبوع بين (١٨ ← ٢٤) من شهر (رەشه مێ)

الموافق لفترة ما بين (٩ ← ١٥ آذار) فهو الاسبوع الثاني عشر من الشتاء والعاشر والأخير من الاسابيع المناخية ويقال حوله القول السائر بين الناس (ئه لياس سەرما دەبى خەلاس) أي في ألياس ينتهي البرد . ولكنَّ كما قُلنا سابقاً إن هذهِ الاسابيع لا تُذكر منفردةً بل مَثْنىٰ ، أي عند ذكر خضر يُذكر ألياس ، فيقال : (خدر وئه لياس ساليان كرد خەلاس) أى «أنَّ خضر والياس قد أنهيا السنة (أي الشتاء) من برد وثلوج ورياح عاتية» كما يُخلِّصُ خضر الياس الانسان المنكوب من ضنك العيش ومآزق الحياة وشدتها .

إنَّ أُسبوع الياس ينتهي في ٢٤ من شهر (رەشەمى) الموافق ليوم ١٥ آذار ، وفي هذا الوقت تقترب دورة السنة من الانتهاء حيث يحل بعد أيام قلائل الاعتدال الربيعي ويوم نوروز في ٢١ آذار حيث تبتديء دورة سنة جديدةٍ .

لقد سبق وذكرنا أنَّ هذه الاسابيع المناخية يختلف عددها من منطقة الى أُخرىٰ وتتراوح هذه الاعداد بين (٨) و (١٠) واكثر منها . ولكننا وفق الحالة المناخية العامة لبلادنا قد اعتمدنا هنا نظام الـ (عشرة أسابيع) وقمنا بشرح خصائص ومميّزات كلِّ أُسبوعٍ من جميع جوانبها مع بيان تسلسلها واسمائها وفتراتها ومواعيد حلولها ضمن فصل الشتاء وفق الجدول البياني المرقم (٧) المثبت

وقد يَتَّبعُ غيري نظام الـ (ثمانية اسابيع) لاحتساب الايام الباردة القاسية من فصل الشتاء . (والاسابيع الثمانية هي : (بيّدلّه ، بێرنده ، ميرّەم ، ئۆغەن ، پيت ، پالوز ، خدر ، الياس حيث يبدأ الاسبوع الأول في ١٩ من شهر (بەفرانبار) الموافق ليوم ٢ كانون الثاني وينتهي الاسبوع الثامن (الياس) في ٧ من شهر (رەشەمیٚ) الموافق ليوم ٢٦ شباط[١٢٨] ، حيث لا يبقىٰ لحلول الاعتدال الربيعي ويوم نوروز سوىٰ ٢٢ يوماً ، ويلاحظ أن الأسابيع المناخية تتكرر في كلا النظامين ما عدا أُسبوعي (بەنه) و (بەندرخه) حيث لا وجودَ لهما في هذا النظام الاخير . . (المترجم) أُنظر الجدول البياني المرقم (٨) .

التسلسل	الاسابيع	مبدؤها بالشهور الكردية	مبدؤها بالشهور الميلادية
١	بيّدلّه	١٢ بەفرانبار	٢ ك ٢
٢	بێرنده	١٩ بەفرانبار	٩ ك ٢
٣	ميرّەم	٢٦ بەفرانبار	١٦ ك ٢
٤	ئۆغەن	٣ ريبەندان	٢٣ ك ٢
٥	پيت	١٠ ريبەندان	٣٠ ك ٢
٦	پالوز	١٧ ريبەندان	٦ شباط
٧	خدر	٢٤ ريبەندان	١٣ شباط
٨	أليـاس	١ رەشەمى	٢٠ شباط

الجدول البياني المرقم (٨)

وقبل أن نصل الى نوروز بمدة أُسبوع واحد نرىٰ أنَّ الشمس تغيرُ مطلعها يومياً وبصورة ملحوظة ، فتسمىٰ هذه الأيام الأخيرة من السنة باسبوع (بازەبەران) حيث جاءت هذه التسمية من مصدر (بازبردن) بمعنى (بازدان) أى القفز ، ويقصد بقفزات الشمس من مطلع الى مطلع آخر أثناء شروقها في تلك الفترة بشكل ملحوظ[١٢٩] ، وبانتهاء أُسبوع (بازەبەرانه) في يوم ٢٩ من شهر رەشەمى أو ٣٠ منه[١٣٠] والمقابل ليوم ٢٠ آذار ، تنتهي الكرة الأرضية من دورتها حول الشمس في سنة كاملة فتنتقل من برج الحوت الى برج الحمل في (١) من شهر (خاكەليوه) الموافق ليوم ٢١ آذار يوم حلول الاعتدال الربيعي ، حيث يتساوى الليل والنهار وتكون مدة كلٍّ منهما ١٢ ساعةً[١٣١] وبذلك ندخل يوماً جديداً في سنة جديدة في التقويم الكردي وهو (نوروز) اليوم الأول من الشهر الأول من السنة الكردية .

وهنا أُنهي بحثي التراثي هذا بعد أنْ صرفت جهوداً مضنية لتكونَ المعلومات الواردة فيه قدر المستطاع دقيقة صحيحة . ولكن رغم ذلك يبدو لي أنه لا يخلو من النواقص والأخطاء ، لأن معظم المعلومات التي انتقيتها ووظفتها في بحثي قد جمعتها من

أفواه أُناس تختلف ثقافاتهم وخبراتهم العلمية والفنية في حقول الثقافة والعلوم ولاسيا في المواضيع المتعلقة بحساب الاسابيع والأيام والمناسبات . ولم تكن في متناول يدي مصادر علمية عديدة اعتمد عليها في كتابته ، عدا قاموسين زراعيين وقاموس لغوي كردي حيث استفدت من تلك المصادر في معرفة اسماء الشهور الكردية ومعانيها وترتيبها ومواعيدها كما فعل الاستاذ زبيحي في مؤلفه القيم قاموس اللغة الكردية . وفي الختام كلي أملٌ بالنجاح والتوفيق في كتابة ونشر هذا الموضوع التراثي وحفظه من الضياع والنسيان ، وأرجو من زملائي القراء والملمين بالتراث الشعبي الكردي ألاّ يَغُضُّوا الطرفَ عن أخطائي وتنبيهي عنها خدمةً للحقيقة والعلم والتراث القومي وفي سبيل تنظيم تقويم كردي ومفكرة يومية شاملة صحيحة المعلومات دقيقة الحساب والله ولي التوفيق .

المصادر

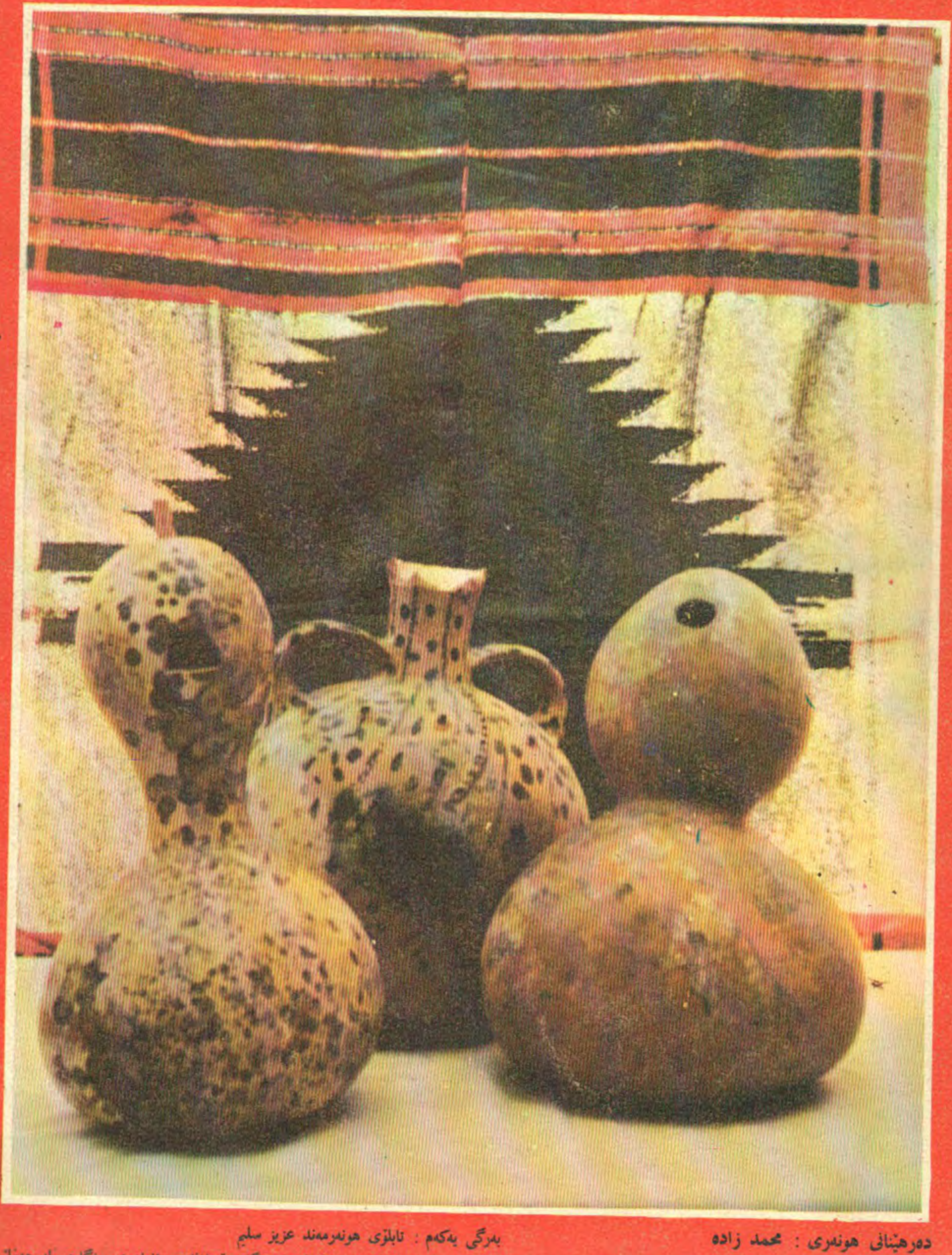
٧٩ – عبد الرحمن زبيحي – قاموس زمانى كوردى – ب ١ ، ص ٧ .
٨٠ – مجلة المجمع العلمي العراقي – الهيئة الكردية – المجلد ٧ ص ٣٢٢ .
٨١ – مجلة الثورة الزراعية – الملحق الكردي – العدد ٢ ، ص ٢٤ ، ٢٥ .
٨٢ – معروف قرەداغي – فەرەنكى كشتوكال – ب ، ص ١٢١ .
٨٣ – عبد الرحمن زبيحي – قاموسى زمانى كوردى – ب ٢ ، ص ٥٩ .
٨٤ – مجلة الثورة الزراعية – الملحق الكردي – العدد ٢ ص ٢٥ .
٨٥ – عبد الرحمن زبيحي – قاموس زمانى كوردى – ب ٢ ، ص ٥٩ .
٨٦ – كوفارى شورشى كشتوكال – باشكوى كوردى – زماره (٢) ، ك ٢٦ .
٨٧ – عبد الرحمن زەبيحي – قاموسى زمانى كوردى – ب ٢ ، ص ١٩ .
٨٨ – هەمان سەرجاوە – ص ١٤٠ .
٨٩ – فەرهەنكى كشتوكالّ – مردوخ ، ب ١ ، ص ٤٢ .
٩٠ – كوفارى شورشى كشتوكالّ – زماره (٢) ، ل ٢٦ .
٩١ – نفس المصدر – العدد (٢) ص ٣٧ ، ٣٨ .
٩٢ – نفس المصدر – العدد (٢) ص ٢٥ .
٩٣ – عبد الرحمن زبيحي – قاموسى زمانى كوردى – ب ٢ ، ص ١٤٠ .
٩٤ – كوفارى شورشى كشتوكال – باشكوى كوردى – العدد ١٤ ص ١٤ .
٩٥ – فەرهەنكى كشتوكال – مردوخ – ب ٢ ، ص ١٤٣ .
٩٦ – نفس المصدر – ج ٢ ، ص ١٤٣ .
٩٧ – فەرهەنكى كشتوكال – مردوخ – ب ٢ ص ١٢ .
٩٨ – نفس المصدر – ج ٢ ، ص ١٢٨ .
٩٩ – نفس المصدر – ج ٢ ، ص ١٤٣ .
١٠٠ – كوفارى شورشى كشتوكال – باشكوى كوردى – زماره (٢) ص ٢٦ .
١٠١ – فەرهەنكى كشتوكال – مردوخ – ج ٢ ، ص ١٤٣ .
١٠٢ – لقد جاء في البحث أن نجمة كلاويز (الشِعرىٰ) هي نجمة الزهرة Venus ولكن في الحقيقة لا علاقة بينهما حيث إنَّ (كلاويژ) : Sirius هي ألمع نجمة من مجموعة النجوم المسماة بالكلب الأكبر Canis Major والزهرة هي إِحدى كواكب مجموعتنا الشمسية ، أُنظر تعقيب السيد محسن علي أحمد علىٰ البحث والمنشور في العدد ٢٨ من هذه المجلة الصفحة ٨٧ . . . . (المترجم) .
١٠٣ – فەرهەنكى كشتوكال – مردوخ – ج ١ ، ص ٦٠ .
١٠٤ – نفس المصدر ، ص : ٦٠ .
١٠٥ – نفس المصدر ، ص : ٧١ .
١٠٦ – كوفارى شورشى كشتوكال – باشكوى كوردى ز ١٤ ص ١٤ .
١٠٧ – فه رهەنكى كشتوكال – مردوخ – ج ١ ، ص ٦٠ .
١٠٨ – عبد الرحمن زبيحي – قاموسى زمانى كوردى – ب ٢ ، ص ٢٠٢ .
١٠٩ – لم تكن هذه الفقرة واردة في البحث . فقداضفناها اليه من معلوماتنا الخاصة اتماماً للفائدة . . . (المترجم) .
١١٠ – عبد الرحمن زبيحي – قاموسى زمانى كوردى – ب ٢ ، ص ٢٢٤ .
١١١ – نفس المصدر ، ج ٢ ، ص ٢٠٨ .
١١٢ – فه رهەنكى كشتوكال – مردوخ – ب ١ ، ص ١٥٦ .
١١٣ – لم يكن هذا التفسير ضمن البحث ولكننا أضفناها اليه اكمالاً للفائدة واقتناعنا بصحة التعليل (المترجم) .
١١٤ – انظر – قاموس الخال – الجزء ٣ ص ١١٤ . . . (المترجم) .
١١٥ – فه رهەنكى كشتوكال – مردوخ – ب ١ ، ص ١٠٧ ، ١٠٨ .
١١٦ – كوفارى شورشى كشتوكال – باشكوى كوردى – ب ١٤ ، ص ١٧ .
١١٧ – ئوسكارمان – توحفەى مظفرية ب ١ ، برايموك ، ص ٩٩ .
١١٨ – لم تكن في أصل البحث تحويلات السنوات الكردية الى الميلادية الغريغورية موجودةً ، ولكنَّ لزياد الايضاح وبيان مواعيد ومدد الأسابيع أجرينا هذه الاضافات . . . . «المترجم» .
١١٩ – كوفارى بەيان – زماره – ٥٧ – كەريم‌شارەزا – جەرنى بيرندە – ص ٨٠ .
١٢٠ – مجلة المجمع العلمي العراقي – الهيئة الكردية – المجلد ٧ ، ص ٢٤٦ .
١٢١ – كوفارى بەيان – زماره – ٥٧ – كەريم شارەزا – بيرندە – ص ٨١ .
١٢٢ – نفس المصدر ، ص ٨١ .
١٢٣ – عبد الرحمن زبيحي – قاموسى زمانى كوردى ب ٢ ، ص ١٠٣ .
١٢٤ – نفس المصدر ، ص ١٠٣ .
١٢٥ – نفس المصدر ، ص ١١٥ .
١٢٦ – لقد وردت في موضوع (بالوز) معلومات مكررة حول مواعيد وخصائص طقسية ومناخية للاسابيع المذكورة وسقوط جمرات الهواء والماء والأرض حيث ذكرت كل هذه بالتفصيل في مواضيع سابقة فلا حاجة لاعادة بحثها وشرحها هنا . لذا قمنا بترجمة المعلومات المطلوبة في الموضوع وغضضنا النظر عن التكرار المُمِلّ في البحث . . . . (المترجم) .
١٢٧ – عبد الرحمن زبيحي – قاموسى زمانى كوردى – ب ٢ ، ص ٨ .
١٢٨ – أُنظر مجلة (بەيان) العدد – ٥٧ – ص ٨١ .
١٢٩ – عبد الرحمن زبيحي – قاموسى زمانى كوردى – ب ٢ ، ص ٣٥ .
١٣٠ – نفس المصدر ، ص ٢٠٨ .
١٣١ – مجلة الزمن – بيروت – سلسلة كيف ولماذا ؟ ص ٤٧ .

KARWAN
CARAVAN

Monthly Cultural Magazine Issued in Kurdish and Arabic languages by the General Secretariat for Culture and youth

کاروان
المسيرة

مجلة ثقافية شهرية
تصدرها الامانة العامة للثقافة والشباب باللغتين الكردية والعربية

دەرهێنانی هونەری : محمد زاده
سەرپەرشتکاری چاپ : عبد القادر علي مردان

بەرگی یەکەم : تابلۆی هونەرمەند عزیز سلیم
بەرگی دووەم : لە پێشاندراوەکانی پێشانگای قوتابخانەی ئامادەیی ڕزگاری لە هەولێر